

LOOMING

10

1978

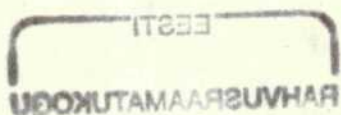
EVALD OKAS

Tehase ehitus (Fragment, õli) 1977

LOOMING

10

1978

KIRJANDUSLIK JA ÜHISKONDLIK-POLIITILINE AJAKIRI
EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄÄLEKANDJA

EESTI
RAHVUSRAAMATUKOGU

Arvi Siig

VÄRSSE MITMEST VIHIKUST

LIIKLUSKUUL

urbne sulailm
briketituhalõhn
kuusevärvi elektrirongi hall mürin
viaduktil

tunnelisse ja tunnelist
vupsab
žiguliisid žiguliisid
siniseid kollaseid punaseid
otsekui läkitaks keegi kogu aeg
tikutopse sõrmenipsuga teele

Endla ring
suur rihmaratas
teelindid igas suunas

liiklusvabrik
toodang õnnekaup

trotuaaripaelal
õpetab ema
last käima:
jalg jala ette
jalake jala taha

hullavad koolipoisid
jalg jala ette
jalg teise jala taha

ajalehes välisinformatsioon —
liiklusülevaade:

pannakse jalgu ette
ja taha
tervetele rahvastele

õhk on röske
jaheneb
õhtuks oodata udu

liikluskuu puhul on
sillakaarel loosung
vanemad
õpetage lapsi
märkama ohtu ka
näilise ohutuse tingimustes

LIPUKIRI

Mus täna tõvevoodist tõusis sõna PEAN.
Ta lükkas kuklasse mu langetatud pea.
Taas nägin maad ja taevast ühte liitvat teed.
Mus kajas kutse, paisus jõud mu sees:

Ma pean. Pean tahtma. Ma tahan. Ma saan.
Ma elan. Ma olen. Ma suudan. Ma teen.
On ränist mu ei. On rauast mu jaa.
Mu süda on puhas. Ma teen. Ma saan.

Kui lipp ma masti tõusin. «Tere!» hõiskas päev.
Tuul embas õlgadest ja müksas rinda: «Näel!»
Rind paisus, õhku sõõmas nii, et kurgus keel.
Nii vee peal käija funda võis end veel!

Ma pean. Pean tahtma. Ma tahan. Ma saan.
Ma elan. Ma olen. Ma suudan. Ma teen.
On ränist mu ei. On rauast mu jaa.
Mu süda on puhas. Ma teen. Ma saan.

ARVI SIIG

Ma olen mast ja lipp ja puri üheskoos!
Ma olen osa kõigest — kõik on minus koos.
Ma olen koduhoidja unistustelend.
Ma olen unistus, mis koduks teeb kord end.

Ma pean. Pean tahtma. Ma tahan. Ma saan.
Ma elan. Ma olen. Ma suudan. Ma teen.
On ränist mu ei. On rauast mu jaa.
Mu süda on puhas. Ma teen. Ma saan.

SEAL SIBERIS BAIKALI TAGA...

Kellaajast ja kuupäevast
 ega aastasadadestki
pakane siin küsi — ikka
 nelikümmend pügalat.
Taigal seljas jääst ja lumest
 sada inimkindlat vesti,
süda vist kui surnud mammut
 igikeltsa sügavas.

Rööbastest ja liipreist harfi
 kräunutavad rajutuuled.
Sillarongid meeter meetrilt
 silmapiiri rammivad.
Kui sa vastu härmas rööbast
 riskid lõrva panna, kuuled
tammi all

hallil häälel tuule igivihin
tuisutakku mähib sammelohinat
silmapiiri tagant silmapiiri sihis
ohe oigeks kasvab marukohinas

vangiroodus mis ei saa ei saagi läbi
millel algust pole ega otsa ka
teel seal saja rahva uihkused ja häbid
teel Raskolnikov teel Väljaotsa Jaan

koerte haukumises sandarmite sõimus
saatust needes iseennast vandudes
teel seal üksikud ja vennaskonnad hõimud
suure Vene kõigist kubermangudest

seal on võitlejate kogu elupõli
suurim surematu vennashaud
tõuseb roostetanud ahelate kõlin
kaigub vabaduse roostevaba laul

kuskil eespool seal on dekabristid
noor Uljanov iginoor on seal
kes Antaioseks kord olla riskind
maad jääb igaveseks kandma enda peal

kandma elu tormimurdu,
liipreid, rööpaid aja nõudel,
järelpõlve riigi tarvet
jõuda ookeani kaini...

Meheks murdub siin romantik.
Silmad pilul, kaevad kainid.
Kaugelt töötud kaevad, kalkvel.
Muigavad, kes muidu jõude.

Rööpaharfil külm ja raju
lausa nelja käe peal hoos on:
mängiks maha leinamarsi,
aga matta — keda siin?
Seitse meetrit kõrged tähed,
sammub raudtee kõrval loosung
«Edasi!».

TANTS PILVELÕHKUJA KATUSEL

«Maa-õhk» tüüpi mürsuna viskas
sajast korrusest läbi meid lift.
Kinni kurku jäid tüdrukuid: «Issand,
kui kihvt!...»

ARVI SIIG

Naabertorni silindrilist, helkjat
kroonis kuu nagu šampusekork.
Ees kui hõõguva laavajõe delta
õhtusüvas pulseeris New York.

All autod kui... vinduvad konid,
tänav kitsas kui jooksupuukraav.
Selle põhjas... Mis kribul seal ronib?
See ei vääri ju... kuuli ka!

Kõrgus ülendab mõistmatul kombel:
sa kui pärit ei olnukski alt.
Mõistsin miks ja kui kerge on pomme
heita just nimelt ülevalt.

Alaväärsuse võimuiha.
Siira väiklane kättemaks.
Valust loomastund inimviha.
Värdgeen, millest võpataks...

«Kindlameelne ei võpata iial!»
See ka sinne reklaamitud jõud.
...Mingi kõmakas käis... Kostis siia...
Ütlen giidile küsivalt: «Kõu?!»

«No problems! No revolution!»
muigab Willy, giid muskleis kui... tank.
Klaarib Ljoša, me Raikin, noor puusepp:
«Wall Streetil läks lõhki üks pank.»

Hüvast naljast peab Willygi lugu:
taskust lapiku «Gordoni» toob.
Raadiost prahvatab rock-stiilis lugu —
tüdrukutegi hoob!

Rahu terviseks! Relvade matusteks!
Let's go!... Oh yes!... S'il vous plaît!...
«Me tantsime! Maailma katusel!»
hüüab Ljoša. «Pane kirja, poeet!»

New York, 1975

Kalju Saaber

KAHE KODU BALLAAD

Pinnatuisk vuhiseb põiki üle talviselt tühja ning kõleda magistraali. Liiklus on südaöötunnil soikus. Pimeduselembelistesse silmadesse tor-kavad jäänoeltena vaid üksiku auto täistuled. Lähenev järelhaagisega veok osutub kaubaautoks; öös valendavad puitvillapallid.

Samas hüpitab püstolilasu-sarnane pauk kõik paigast. Silm eksleb, juht teeb paar instinktiivset liigutust, et vilunult peatada koormatud veok teepervel. Ta on vähemalt kolmekümne viie aastane teonimene, see roolikangelane. Kaassõitja — sõdurpoiss, kes ehk sõduri kohta pisut vana — tõstab nõutu pilgu. Mees rooli taga näib kangelasena filmist «Metsikud autojuhid», ja kui mitte sealt, kui ka mitte Bill Naughtoni hilisõise Watlingi maantee novellidest, siis vahest viimase aja ekraaniteostest, kus kõrbes katsetatakse kodumaiseid esmikuid, seda aga segavad välismaalaste riugaste kõrval ka karvased basmatšid.

«Käis läbi nigu mõdu mustlaspoisist, mis?» irvitab juht, jätkab aga nagu neil puhkudel ikka: «Kur-rat! Päev otsa kükita kaubabaasis, nüüd siin tuisu käes... Kummiraisk.»

Kui palju kordi on viimaseid sõnu öeldud küll päevalõõsas, küll räigel hallaõöl, mil lähevad metshaned, küll sääsesurus, küll udupiimas, küll stepis, näriliste seltsis. Mees on tugev ja jõnk. Väljudes äsab ta jalaga vastu lösus kummi, mis on nagu vaenepatune koolipoiss kõstri ees, rebib pea kohal hilibendavast puitvillast mõned kiud ning kitkub neid, nagu nõiad katkuvad sõnumisel juukseid.

«Mul pole siit palju maad, karjapoisil torgata... ehk jõuan...?» pomiseb sõdur vinges tuules, et sirutada käsi kabiini sineli järele.

Kuid juht haarab tal frentšikäisest.

«Sõdur ei lahku lahinguväljalt!»

«Mis lahinguväli siin?»

«Mis sa siis mõtled?»

«Ema ootab...» vabandab poiss.

«Mul naine. Noor naine,» karjub juht talle jõhkralt näkku ning surub sineli asemel lopiku ämbri pihku. «Too vett. Radikas keeb.»

Metsikud autojuhid... Noormees kuuletub. Ikkagi lootusetus olukorras võttis peale, raisk. Jõe ääres togib ta säarikuga jäässe sõõrja augu, astub ämbri õigeks ning ammutab selle siis täis. Kui ta end sirgu ajab, lastakse kümme-konna kilomeetri kaugusel kumavas linnas heldelt rakette. Noormees jääb neid imetlema, siis naeratab uuele aastale vastu. «Vara hakkasite, sindrinahad...»

Ei oska juht seda tähelegi panna, sest on ametis palju tähtsamaga. Sedasorti mehed nagu tema ei pane mitmevärvilisi rakette, külast kostvaid püssitortse ega ootamatult vallandunud ergast koerte klähvi-

mist mikski, — sedasorti mehed rassivad rattaga, käed kohmas. Huntki peatub öisel ulgurajal keset nurmesid — et kas mitte ajujaht? Kuid temalgi ei ole iharalt kiire, tähed rõhuvad ta sammu väarikaks ning rahulikuks; ta haisutab koguni vana taluküüni ristnurka. Täna öösel on ta tabu. Inimesed lasksid elurattal korra rihma, et uppuda härdalt oma jõukusse. Jah, üks kõlaga avatud kabiiniuksest valitsuse uusaastaläkituse pateetilised lõppsõnad. Kremli kellad...

Vimmased teelised ei märka teineteisele head uut aastatki soovida: üks on upakil ratta man, teine harkisjalu kaitseraual, et kallata «Pii-soni» radiaatorisse mustavat vett. Ainult aur on elavhõbedavärvi. Koos veega sukeldub korgikurku kuldniidiks venitatud valgustäpp.

«Kohe näha, et sa polnud kroonus autojuht,» torkab juht.

«Ei. Olin lennuki hännakeeraja.»

«Mere peal metsavaht... Tasuv ots selle puitvillaga, aga näe, viskas nagu karistuseks vimka sisse,» lausub juht viimaseid mutreid pingu-tades.

«Sa siis raha pärast?»

«Mille pärast veel, kullake?»

«Aga naine?...»

«Naine ja raha hoiavad ühte. Kui elama hakkad, küll näed.» Jah, iga mutriga on ta lahkemaks läinud, selge see. Tuleb elutarkustegagi platsi. «Kui nüüd saaks kere maha,» heidetakse võtmed presenttasku-tesse.

Södur ei ütle midagi. Eluraskusi ta vist veel ei tunne. See viimane soov, see on küll ühine, aga kas on mõtet korrata ühte ja sedasama?

Martin Udam magab jälle üle kahe aasta kodutalus diivanil. Seda lahtivõetavat diivanit pole veel kuigi kaua olnud, vana raudvoodi sai alles keskkooli lõpuklassis välja tõstetud. Napil kõrgkooliaastal tuli koguni kümnes eri paigas magada, internaadi suurkoliminegi kaasa teha: oli magatud pioneerilaagri vattmadratsitel, hiljem leitud mõni vakantne abieluvoodigi.

Praegu on vaikne keskhommik. Kui sportlast toetavad koduseinad, siis hiirekrabinast elavad taluseinad lausa hoiavad kadunud poega unepigis. Martinit häirib ainult üks: padjale krapsanud noor kassivolask, kes asib karistamatust nautides nääriehteid ja lausa pühib sabaga noorperemehe ninaalust. Martin tahaks öelda: «Jäta, mu ninaalune pole enam ammu liimine, ja need väikesed klaasmunad, mis isa emale kinkis, on juba mäletamise algusest peale mõrased ning tabud», kuid ta on kassi keelamiseks liiga uneramb. Ei kuule ta sedagi, et köögipool- lal käiakse ustest, et madalate aamtalade all paisub räme mehejutt. Viimaks läheb kambriuks poikvele, ema pisut tõrjuv-pahane nagu piilub pikliku kambri sügavusse. Hm-mh, kui nüüd kassi peale pörutada, ärkab poegki.

«Magab alles... Mis sa öite mõtled, tuli teine ühe valuga Jakuts- kist...»

Ent Uudami-ema surutakse nagu tülikas tropp ukse eest ning lävele kerkib võimas seitsmekümne ligi taat, kavalad silmad ninal, suu valget habet täis. Olga troonib vähemalt kolmekümmeliitrine metallist õllekeha.

«Pod-jom!»

Martin viskub nagu vibust üles.

«Kuidas sa ta maast lahti said?» hämmeldub emagi.

«Nõiasõna.»

Aga ema Mall vehib käega ning läheb uuesti tõredaks.

«Mis sul põrgulisel arus on, et selle pommi kaasa tarisid, mul leevakalja küll.»

Vanamees viskab ankru õlalt nagu gaasimontöör ballooni.

«See lurr ka mõni meeste jook!» ja uuesti Martini poole, tugeva käega takti välja raiudes: «Zdravje želajem!»

«Priidik, põrguime! Onu!» toibub sõdurpoiss.

«Tõin va mühisevat...»

Martin embab vanameest, paneb siis kõrva vastu ankrut, kuulatab, heidab kahtlustava pilgu manomeetrile, koputab küünega kaanele, proovib tõstagi. «Einoh, oled sina alles Georg Lurich! Vähemaks ei raatsinud ka rüübata?»

«Mis ma tast üksi... Üksi topitakse piipu. Proovisin, kas kõlbab tuua.»

«Ja kõlbas?» küsib ema Mall kassipoega pearätikuga nääriehete juurest eemale peletades.

«Siin ta igatahes on... ja teisiti ei saa,» tunnistab vend tagasihoidlikult.

Luhta läks ema päev kadunud pojaga. Manitsused ja puha. Ahastades vaatab ta kord mõraseid nääriehteid, kord poega. Mehed on nagu muiste õllekeha juures, kannud käes, tubakasuitsu koonal lae all. Lehmamullikas jäi uusaastahommikul üle vaatamata, põrsast sulus ei maksnud rääkidagi. Mõnusalt viirutab meeste muretut olemist ahjus punerdav tuli, ema Mall ei pääse neile muidu ligi kui norimisi: «Mõtlevad veljed.»

Martin püüab ema iroonilist märkust kõrvust mööda lasta, sest ta teab, et ema pole temaga veel suud puhtaks rääkinud.

«Ikka sepatöö?»

«Kuni kaks kätt rinnal,» kostab onu. «Matate mu ääsi alla.»

«Liiga uhket hauakambrit tahad — peal lõõmab igavene tuli,» arvab õepoeg.

«Kuniks see igavene...» pühib vanamees suud ning patsutab kämb-
laga ankrut. «Nüüd traageldatakse õllekehadki kokku. Õmblevad nagu juudi rätsepad... Hobuseraudagi on püütud alla liimida, oma nelikümmend patenti tuleb selle peale, kuid targemat ei kedagist... Mindki taheti kursustele saata — punktkeevitus või mis ta pergel oli... Rüüpame vähe!» Priidik lööb kannu vastu noormehe oma. «Tuled mu juurde pealelööjaks või...?»

Nüüd on ema Malle õige aeg jutujärg üle võtta. «Ülikoolis uperpallitati, lasti end sõjaväkke saata... Las proovib, kuis elu käed ära põrutab!» Ja ema sirutab enda omad ahjukumas ette. «Mina olen nendega kogu elu lehma sõerutanud... Nüüd ei aita ka Narva-Jõesuu ravimuda...»

Martin on pannud õllekannu käest ja raputab pakist sigaretti. Tas-
kus kortsunud tsellofaanist on need rasked välja tulema, Priidiku

hõbedane portsigar jõuab vahepeal mängleva kergusega lahti klõpsata. Seal valitseb kord nagu alati.

«Ei, ma oma...»

«Mis sa's kohe kallil uusaastahommikul, Mall!» kaitseb onu meest, kel oma tubakas. «Ajakirjanikku tast tühjast ei saanud, aga kirjanik on peaaegu olemas.»

«Kesse kohe kirjanikuks on saanud, neil ju seitsme vaeva tee...» lausub ema Mall uskumatult. Ning äkki puhkeb nutma: «Oleks tulnud siis vähemalt seapõrsastki vaatama!»

«Ehk tahtsid ka hoiuraamatut näidata?» torkab vend.

Ema vahib läbi sõrmede väikesi tuhmunud kuulikesi kuusel. Neid kataks tükati nagu hallitus. Aser Uudam oli kunagi need paberist välja koorinud, nagu kiivitaja munad lauale ritta asetanud ja öelnud: «Sul, kommunisti naisel, ei sobiks jõuluõhtul kirikusse joosta. Vaata, kodugi rõõmu kui palju!»

Väikelinn elab oma kopsumahuga. Martin Uudam möödub uhiuuest kinost ning «Spordiloto» müügipaviljonist, kus reklaamitakse 1980. aasta olümpiamängude purjeregatti, ja jõuab kivimaja ette. Siin jagavad ühte katust trükikoda ja kohaliku lehe toimetus. Kui autor nimetaks lehe esimese laestvõetud nimega, näiteks «Uus Tee» või «Töörahva Elu», teeks ta mõnele tublile häälekandjale kindlasti karuteene. Või arvatakse, et tal vanad õpipoisiaegsed arved klaarida. Seepärast jätkem leht nimetuks. Linnakest aga võib ühesuguse eduga nimetada kas Verrières'iks, Pelgupereks või Vaeste-Patuste aleviks.

Koridor on tahmases kivimajas hämar, pisut räpanegi. Tagapool tūmisedavad trükimasinad; seinte ääres helendavad kõhukad paberirullid, neid ei või välja vihma kätte jätta.

«Et... Martin Uudam?» tõstab toimetaja pilgu dokumentidelt ja vaatab pisut kohmetudes üle prillide.

«Tahab olla.»

«Hm... olen lugenud... Ja kohe meile, pärapõrgusse?»

«Kodukant ei ole pärapõrgu.»

«Nii, nii... Teie isa oli omal ajal meie maakirjasaatja... Aser Uudam, kui mu mälu ei peta?... Tubli mees künnimehestiiliga, aga näe, metsavennad...» Ja toimetaja näitab serviti käega lihavale kaelale.

«Mis see siia puutub?»

«Kõik puutub — ankeet, nagu öeldakse...»

«Vasikanahk.»

«Mis te ütlesite, seltsimees Uudam?» küsib mees laua taga mõistmatult. Martin peab targemaks vaikida.

«Meil tuleb teha igapäevast veohobusetööd, mitte muusaga mehkel-dada... Kvaliteediviisaastak, tööstus, põllumajandus, eriti koristus-periood, sotsialistlik võistlus, partei elu ja kultuurielu, protsendid, ostan, müün ja vahetan, kainestusmaja, kohtusaal, *in memoriam*...» Toimetaja kirjutab hoogsa resolutsiooni põiki üle avalduse ning ulatab dokumendid tagasi. «Kaadritesse... ja esmaspäevast kell üheksa null-null kirjade osakonda. Rahuldab, seltsimees Lõpetamata Kõr-gem?»

Martin noogutab. Ühe lahingu on ta siiski elus võitnud.

Koridoris möödub ta uuesti ajalehepaberi rullidest. Ta peatub lõbutsaks mõtiskluseks, mis on peaaegu nauding, rebib umbes rajoonilehe suuruse tüki, murrab ajalehe moodi kokku ning istub lõuga ette lükates tähtsal ilmel «lugema». Ta ei märkagi, kui ühest uksest ilmub keegi näitsik, kaitsesukad varrukatel.

«Mis sina, mees, siin teed?» nõuab meeldiv hääl.

«Loen,» ei lase Martin end heidutada.

Näitsik vaatab kahtlustavalt üle noormehe õla, itsitab siis pihku.

«Ja mida sa loed?» päritakse intiimselt.

«Müüa raudvoodi ja paaritatud kits,» vastab noormees niisama intiimselt.

Näitsik turtsatab solvunult.

«Meie linnas on juba üks... nõrgaandeline.» Millise aristokraatliku põlgusega voolib kaunis hääleke sõnu! «Kutsutakse väikeseks Eediks.»

Martin on voltinud kujuteldava ajalehe kokku ja pistab tasku: «Saate veel ühe. Nägemiseni.»

«Ee, kempsupaberit ei viida meilt,» õiendab näitsik talle järele.

Kuid Martin on ta juba unustanud, helistab lähimast automaadist.

«Kas saun? Mis kellast teil? ... Ah, õigeusu kirik? Vabandage, mul on vaja ihu, aga mitte hinge harida!»

Ühel õhtul tuleb ta suuskadega üle väljade küla poole, jahipüss seljas. Ta asetab suusad läve kõrval seinale najale ja astub tuppa. Ema kurnab köögipingi otsal piima, kass käib kräunudes ümber jalgade, saba ärritusest püsti. Martin riputab metsast tulnu aeglusega püssi ja karbuse ukse kõrvale puunagi otsa, püüab kassipoega sülle võtta, kuid too rabeleb värske piima ajal lahti.

Martin on peatunud ema kühmus turja taga. Tal on järsku maa-mehelikult raske ja selge enesetunne, peaaegu oma isa tunne.

«Kui et annaksid mulle õige need isa päevaraamatud...» päästab ta pihtkasuka nõobid lahti. Ja kuuleb piima läbi kurna vinkusse sori-sevat.

Ema vaikib stoilise rahuga, kallab lüpsivahu kassipojale poolenisti kõrvalestale, kuivatab siis käed ja läheb sõnatult tuppa kummutisahtli kallale.

Sel hetkel tahaks Martin oma ema emmata, tuliselt, peaaegu mehelikult. Aga kui ema tuleb punaseäreliste kulunud kaustikutega, mis algselt trükitud kuivaks arvepidamiseks, on Oidipuse kompleks möödas. Martin on vahepeal üleriided ära võtnud, õhukesed pulloverivarukad üles kiskunud ja kambri laua taha istunud. Siin on nüüd tinti ja paberit nagu koolipäevil. Tallu on siginenud kummalisi raamatuid, mida poeg nimetab üldsõnaliselt teatmeteosteks. Vanasti oleks küsitud: kas sa neid kõiki ikka tohid tudeerida või ehk on mõnel kroonu keeld? Ema kohmetub, nähes poega juba töösse süvenenuna. Tahaks nagu lausuda varasema hurjutuse jätkuks: «Kas sõjaväes pisteti aru pähe? Või tuli ise?»

Viimast on küll raske uskuda, kuid ema ütleb hoopiski: «Muudkui kirjutad. Selle eest su isagi tapeti... Oleks jumalarahus põldu künd-

nud, poleks ehk miskit juhtunud...» Nõnda kõneldes võrdleb ta vargsi üle Martini õla poja pabereid vanade kaustikutega; mis siin salata, juba teab terve küla, et Uudami-poiss töötab nüüd rajooniajalehes, avab sulenoaga igast ilmaotsast tulevaid kirju ja otsustab asjalikult, kas vastata või mitte, kas anda armu või... «Päris ühtemoodi käekirjad,» ohkab ema. «Aga iseloomud on erinevad...»

«Iseloomu ei pärita, ema.»

«Kuidas ei pärita, ise nagu isa suust kukkunud,» pole Uudami-mamma rahul.

«Iseloomu vermib aeg,» selgitab poeg. «Pärida võib hundiisu.»

Kadunud pojale on võõrsil midagi külge hakanud, tunneb ema Mall kibedustki, aga need viimased sõnad, need mõjuvad nagu palsam.

«Kohe, kohe, pojake,» embab ta Martinit selja tagant. «Ma tunnen juba ahjukartulite lõhna.»

«Isa lemmikroog?»

«Jah,» sosistab ema Mall.

Sel ööl näeb Martin und. Ta näeb, kuidas ta isa, Aser Uudam, siinsamas laua taga kolmeliinilise valgel oma maakirjasaatja-kohustusi täidab — tõde koduvallast paberile sätib. Isa kirjatöö käib öösel, sest päeval pole seks aega. Aser Uudamil on pahkunud peod, puusulepea pole nende tüüakate sõrmede jaoks. Küllap tunneb ta parajasti kaasa hobulaenutuspunkti setukatele, neile õige peremeheta kurbadele Rosinantedele, kes vaevu jalul püsivad. Punkti juhataja on jälle kaerad maha joonud. Setukad sarnanevad sõjavangidega: enne turguta mitu nädalat, alles siis pane sööti kündma. Ja milleks need talud, normid nagu veskikivid kaelas? Kulakud tulevad omadega lähedalt välja, jätkub metsavendadelegi kõhupidet, kehvik vireleb nagu vanasti. Vanasti oli haamer ja oksjon — nüüd vaesuseakt. Kandiline on see jutt, mis nõnda silphaaval paberile sünnib, aga selge südamevalu ning kogu tõe uuest korrast, mis vajab veel sättimist ja lõpuni võitlemist.

Kuid need viimased selged read linnaleheni ei jõua: aknaklaas lendab kildudeks, oigav isa vajub toolil tagasi, valge takune särk lahvatab eest verimustaks. Hea, et need talutoolid pole nii kipakad, ta ei kuku põrandale surema. Tuul paiskab paberilehed laualt ja sõelub endise Nõukogude armee vanema juustes. Need on ka ainukesed, mis veel liiguvad, kui õudusest tardunud ema Mall, väike Martin süles, tagakambriist sündmuspaigale tormab... Siis näeb Martin Uudam isa pärani silmade asemel oma silmi — veelgi heledamaid, veelgi tühjemaid. See on tema ise, kes verise särgiga toolikorjul rösutab, kelle jalge ees ema koos tema endaga palavaid pisaraid valab...

Martin ärkab iseenda oigest ning avab akna. Maastik täiskuivalgel on nii meelikõitvalt vaikne, petlik ja vaikne... Hommikul kell 9.00 istub ta kirjade osakonnas.

Linnakese vanadekodu asub endisaegses ärihoones, mis omal ajal kandis kahemõttelist Rebase nime, selle fotot võib kohata mõnes koltunud reklaamkalendris. Fassaadis pole midagi muutunud, üksnes mitmevärvilised linnumajakesed on riputatud küütleivate ruutudega akende taha. Mõned vanainimesed arvavad nimelt, et nad elavad

lõpuks muretult nagu linnukesed, et nende eest hoolitsetakse nõnda, nagu nemad hoolitsevad kärbsenäppide, leevikeste või rasvatihaste eest. Maja alumine korrus on punakashallist raudkivist, nurkadest-aknaorvadest tellistega kanditud, ülemine puust. Maja asub iidsete pärnade varjus, tänavast veerandsada sammu eemal.

On pärastlõunane mõnus unetund.

Maria Marmor elaks nagu põnevat kaksikelu. Kui ta oleks näitleja, siis oleks see tema järjekordne roll. Kuid mitte viimane, mitte lõppvaatus. Aga näidelda pole ta elus kunagi osanud. Virgunud oma sängis, meenutab ta vidusilmi, kuidas küll sellesse haiglapalatitaolisse tuppa sai. Kas tõesti oma jonni tõttu? Ja kas pole siit enam teistmoodi minekut kui rootsi riietes? Vanuse poolest oleks võinud ju teab kui kaua teiste heaks mütata. Marial on tunne, nagu oleks ta nunnaks pühitsetud. Ometi on ta Kuremäe kloostri käinud, nunnade olekut ja käitumist jälginud, ja kõik see hakkas talle vastu. Kuidas tahaks nüüd paar tahedat mahvi rindeõe-suitsu! Ta tõuseb ja hakkab riietuma, et minna salaja nagu poisike aiasoppi suitsetama. Seda ei salli siin keegi, vanadekodu peale teeb ehk paar-kolm musta lammast. Ta riietub tõbise inimese aegluse ning põhjalikkusega, aeg-ajalt oma masajat keha siit-sealt sügades. Oma sukki seob ta selle maja kombel paelaga. Aga mis seal häbeneneda, vanasti olid sukapaelad niisugused talismanid, et neist tehti isegi kõrge orden valmis!

Toanaaber on teda pisut kadestavalt teki alt piilunud, enne kui sõnab vilinal: «Sina, Maria, juba kohmitsed, uneaeg alles...»

See on Bertha Sool, kelle küüned tõmbavad otsekui üle kuiva kotiroguski. Ja tema kõrval näib Maria alles öitsvas eas.

«Teises ilmas aega põõnata küll!» on Maria ühe lausega oma ütlemised ära ütelda jõudnud. Ega kirikupingi poleerijale suitsunälga ikka selgeks tee.

«Ei tea, Maria, sa paremast, kuidas seal lood on. Ja ma oleksin taht ikka uskliku vanainimesega ühte kuntrikku.»

Nii puhkeb esimene avalik tüli. Maria ei karda ega viitsi ka halba tuju varjata.

«Võid vahepeal jumalarahus ringi kolida, Bertha Sool, mina vaatan, kuis kasvumajadega lood,» poeb Maria kleiti.

«Mina tulin siia väljateenitud puhkusele, tulin sinust varem.»

«Ja teenisid ka teise ilma jaoks?» küsib Maria juuksenõela hammas-
tega lahti tõmmates.

«Sina, Maria, ära pilka ega tänita. Sul on kahtlane minevik. Sulle ei oleks pidanud mitte jumalaema nime pandama...» pöörab Bertha Sool selja.

Maria on jõudnud päevateki laotamiseni, kuid nüüd laseb ta selle käest rüppe ning istub naerusui sängiveerele. Ehk küll toanaabriga polnud enam head sotti loota, pomiseb ta kuidagi kergelt: «Maria on ilus nimi...»

Kuum nömmerada laugus võlvika männiku all, ehedalt helkis jalgratta nikkel. Maria, valges siidpluuis ning tennistes, sõtkus pedaale. Ta juuksed hõljusid lahtiselt tuules. Mändide taga nõlva all läigahtas metsajärv.

Ristteel tuli neiu rattalt maha. Ilmselt eksinud? Kõheldes vaatas ta ringi. Vaid kägu kukkus läheduses. Ja samas, otsekui hommikuse petja jätkuks, kostis äkki keset südasuvist vaikust sepikoja heledaid haamrilööke. Maria tõttas nüüd rütmika heli kui parima teejuhi peale, ratas käekõrval. Lenkstangi küljes rippus nõõritav kott, kust välja piilusid värsked ajalehed ja brošüürid.

Sepikoda polnud kaugel, vaid parkümmend sammu. Käega lookas sireleid ja enelaid kergitades oli ta jõudnud nõgise majakese ette. Läveesist sillutas must sõeräbu, mujal vohas tihe ja uimastav kummel, kesalill kasvas koguni keset maas vedelevat rauakraami, ohakas tungis piigina neljaruudulisse aknasse. Uksed — nagu kaks tiiba — olid külalislahkelt valla.

Maria asetas jalgratta seina najale ja kuulatas, sest rauatagumisele oli lisandunud sepa muretu lauluümin. Viisi ta vaene mees küll pidada ei osanud, pinnis nagu vikatit. Sõepuru ja rauaräbu rigisesid tenniste all, kui neiu salakesi uksele astus. Jah, ta küsib ainult teed.

Maria seisatas lävel, vedas sõrmega üle hobuseraudade kollektsooni, mis oli kinnitatud avatud ukse siseküljele, ja piilus hämarasse nõgikongi. Sepp seisis pooleldi seljaga ukse poole, kummudes suure alasi kohal nagu mägi. Andis aina rauatükile pihta.

«Jõudu!» hõikas Maria.

«Tarvis läheb!» lendas kiire pilk siluetele uksele.

«Et tahtsin vallamajja teed küsida.»

«Teed?» löi nõgikikas veel paar hoopit, millest oleks piisanud, et süsteemi varisemisele põhi panna. «Poiss, kurivaim, silkas jälle ujuma... Tõmbad ehk pisut lõõtsa, ei saa rauda suisa külmaks lasta.»

«Rauda tuleb taguda, kuni kuum... nagu revolutsioonigi...» arvas uksele seisev neiu südilt. Kuid ta käitumine jäi sepikotta sisenemisel kõrgelennulistele sõnadele alla. Küllap viibis ta sellises nõgikongis sootuks esimest korda! Oli lausa uskumatu, et tilluke ehitus polnud veel ohtes kokku varisenud. Silmaga viilata, et vanust tublisti rohkem kui peremehel. Ja teda oli soomustatud-pantserdatud nii väljast kui seest. Siin rippus rauda hulgemini kui hõbedat setu naise rinal. Hobuseraud uksele olid vaid tillukesed preesid.

Sepp oli juba ääsi ette astunud, kui Maria alles poikvelsui loovis alasite ja kruustangide vahelises kitsikuses tahapoole. Aga oh, mis seda põrgu eestuba kirjeldada! Sepp seisis jäigalt, tükk rauda teiste rauatükkide hulgas, ja ootas, nagu oleks ta ammu naisabilist vajanud, nagu oleks ta seda koguni lehes kuulutanud, kuigi uutel lehtedel oli nüüd muudki trükkida. Maria tahtis end kõigest hingest kasulikuks teha, aga ta ei teadnud, kuidas või kus ta peab seda tegema.

«Sealt,» osutas sepp, «üles ja alla... nagu kirikus orelit sõtkudes.»

Maria viskas pilgu üles, sirutas otsustaval ilmel mõlemad käed ja riputas ennast kogu keharaskusega lõõtsapuu külge. Kohkunult, kil-

jatus kurgus, sadas ta alla ja valge tennisking sattus otse söelasusse. Kontrabassikujuline lõõts hingas nurgas nagu elluärrganud jääaegne hiidloom, võib-olla mammut.

«Hoogu, hoogu!» kamandas ja julgustas sepp ühtaegu.

Maria polnud vee pealt riibitud, ta oskas kinni pidada kord võetud joonest. Nõnda juhtuski, et linnatüdruku nõtkete keha jäi seal nõgikongis veel tükiks ajaks sujuvas rütmis üles ja alla liikuma, pakkudes välja kõiki oma kaunidusi. Kuid see polnud niisama — ääsil olevasse söepüramiidi oli sigenenud elu. See sündis uuesti nagu kustunud vulkaan. Sinised leegid ning sädemed vuhisesid üles, kadudes kõikenelavasse mantelkorstnasse, raudki löi ajapikku helendama justkui küünlavaha.

Sepa suu kiskus rahulolevale naeratusele, ta tahtis vist midagi öelda, vaene mees, ent jäi üksisilmi vaatama innukat neiukeha. Ta laskis veel paar korda rindadel pluusisiidi all kasvada, laskis naisabilisel veel korraks üles ja alla vupsata, kuigi selleks enam otsest tarvidust polnud. Niisugune pikaloomuline mees oli ta, see sepp.

Nad väljusid üheskoos sepikoja hämarusest päikesepaistesse, Maria ees, sepp järel. Sellest lahvatavast valgusehetkest peale ei lasknud neiu kammitsast mõte, et ka raual on oma lõhn, vist see, mis mehelgi. Varem ta arvas, et raud on lõhnatu nagu klaas. «Puhh! Justkui muinasjutus: enne tuleb mingi töö ära teha, siis juhatatakse sind võluriigis edasi...»

«Soo,» vastas mees.

Agas Maria löi lõdvestudes pilgu määratud tennistele. «Oi, jessas!» Ta otsis mehe suurimaks üllatuseks lenkstangi küljes rippuvast kotist tüki kriiti — ta oli hästi varustatud, see tulnukas. Lausa ime, kuidas ta siia juhtus? Nüüd oli ta jalg vanal vesikivil ning neiu puhastas usinasti kinga.

«Kodus mässasin terve hommiku, tegin kõik hambapulbriga valgeks...»

«Jah,» arvas mees ning pühkis selle piduliku momendi auks nõe ja higi silmilt. «Ah, sa pidid minema vallamajja?»

«Jah.»

«Mis sa sinna lähed?»

«Mul on vaja esineda.»

«Soo, või sul on seal vaja esineda? Ja millega siis preilid esinevad? Kas kodunduse või kunstnäputööga?»

«Või veel! Räägin maaküsimusest.»

Käsi hõõrus kriidiga raevukalt jalavarje, väljakutsuv pilk suskas üles nagu herilasenõel. Oi sa jutt, kas ikka toosama inetu Vulcanus? Neiu kohmetus, sest sepikoja leitsesest hämarusest, nõekorralt ja nahkpõlle tagant oli ilmunud nii armsasti tugev, siira ja mehise pilguga noormees, kes püüdis kammiga juukselocke rahustada.

Sepa ainitine pilk hakkas Mariat häirima, kutsus valvsusele nagu uus ja kogematu ohuaimus. Nüüd püüdis ta kõike muud teha, mänguni välja. Ta ajas end sirgu, viskas kriidi hooletult käekotti ning heitis pilgu präänikusuurusesse peeglisse. «Kuule!» proovis ta bravuurselt, teadmata, kas see on pagemine tolle kõigi poolt unustatud pooljumala pilgu või iseenda ärevuse eest. «Kas sa jätad kord selle

vahtimise? Mis selles nii erilist on? Nüüd ju rahvavõim.» Oma sõnade kinnituseks pistis ta ühe ajalehe uksele hobuseraudade vahele. Stseen lõppes koguni tusaga: «Näitad siis teed või mitte? Mina täitsin ausalt siin nõiutud paigas oma ülesande, nüüd on sinu kord mind edasi aidata.»

«Seda küll.»

Ja kui linnaneiu hakkas innukalt ratast tõukama, ei öeldudki rohkemat.

Et vaikus lausa tapvaks kätte läks, pahvatas Maria: «Kas sa mõõka oskad taguda?»

«Ei tea... Pole proovinud.»

«Proovi,» lausus Maria asjalikult ja kinniselt.

Ja jälle oli vaikus kolmandaks kaaslaseks.

Sepp (viimaks!): «Seda et... mis su nimi on?»

«Maria.»

«Või Maria.»

«Jah, Maria. Aga sinu?»

«Priidik.»

Sepal tuli pähe, et neil puhkudel antakse kätt ka, mis seltskonna-normidesse puutub, aga sepa käsi oli liiga nõehukas, et seda anda-võtta, ja nii peitis ta selle Maria turtsatuse saatel kibekähku selja taha.

«Maria on ilus nimi,» ütles sepp otsekui kergendustundega. «Minu ema oli ka Maria.» Ja kohates neiu küsivat pilku: «Ta suri mullu rinnavähki. Meie omad maetakse Kotkakõnnule. Kas teie omad ka?»

«Ei. Meie omad maetakse linnasurnuaeda.»

Sellega olid nad oma suguvõsad mulla alla pannud ja taas kahekesi.

«Saadan sind veel pisut,» tähendas sepp ebalevalt, «viimaks eksid uuesti ära...»

«Ega hullu tea!»

«Seda minagi.»

«Siis on vaja jälle mõni töö ära teha, et edasi saada?» arvas neiu. Küllap oli eksimises oma võlugi, miks muidu.

Ent Priidikul ei olnud naerutuju. Ei meeldinud talle ka see, kui neiu peaks enne vallamajja jõudmist veel kuhugi sisse keerama. Ja ta olekski ehk lahkumishetkeni surmtõsiseks jäänud, kui poleks silmanud oma abilist, seda kilu, kes ahvides näitas, kuidas sepp nagu truu peni lontiskõrvu võõra nooriku kõrval lõntsis. Priidik tegi tagasi-kätt ähvardava liigutuse, kuid sepapoiss hüppas põsastesse, et seal jultunult edasi tembutada. See ärritas, kuramuse moodi ärritas. Sepas, kes võis tähedki taeva taguda, tärkas endine ülekülapoisi uljus, lausa sarvedega paharett.

«Nii armast neitut, kes veel vallamajas esineb, ei raatsi kellegi juurde eksitada,» arvas ta juba teisel toonil, tabades silmanurgast ära, et poiss näitab midagi saatanlikult käega. «No nii... siit pääseb otseteed vallamaja treppi...» Nende sõnade juures surus ta nagu hoogu andes oma abistava kämbla rattalistuja pihale. «Noh, siis tuult kodaratesse!...»

Maria, kes oli ootamatust lahkuminekust omajagu rabatud, mõistis vaid tagasikätk lehvitada, aimamata, et kriitvalgel pluisiseljal ilutseb sepa nõgine õuemärk, pahareti enda kämbalajalg.

«Usun, et sa oled hull!» hüüdis ta sepale, kahetsustunne ninas kipi-
tamas.

Jah, sepp oli olnud hull. Hull, nagu kõik need kümmeaastased, mil ta vallas poistesumma ees käis ja oma vägitükke tegi. Kuid juba kahet-
ses ta seda viimast. Nõutult ja täis raskeid aimusi vaatas ta vallamaja
poole sõtkuvale neiule järele, ent jättis ometi hüüdmata, pööras kan-
nal ringi ning sööstis vihaselt väikese, kuid salakavala Jago poole, kes
oli osanud ka sedapuhku õigele hoovale vajutada. Poiss haistis äikese-
ohtu, kargas põõsastest välja ja lidus läbi männiku nõlvast alla. Pal-
jastel päkkadel polnud enam aega valida mõnusamat toetamispaika.
Priidik taga oli kättemaks ise. Viimaste puude vahel haaras ta poisi
järele, kuid paljas keha vingerdas käest ja püksikud kaotanud poiss
silks alasti järve. Priidik hüppas koos kõigega vette ning hakkas poissi
mehemoodi uputama. Kuid mida kauem ta teisel jao pärast hingata
laskis, seda rõõmsamaks läks ta enda meel. Hing lausa hõiskas sees.
Kui aru rõõmuvahtu täis, pole mehepoja viha kunikski. Priidik vajutas
poisi viimast korda vee alla, tassis ta siis kitsale liivikule ning jättis
sinna nagu alasti. Erosee kummuli pugisema, läkastama ja sajatama.
Noor sepp aga viskus temast pisut ülalpool kanarbikku, keeras end
selili ja vaatas ülejooksvaid pilvi männiladvus roidunult. Need olid
valged lammaspilved, kummis nagu lõõtsa tõmbava tüdruku rinnad. Ja
kui hea oli neid vaadata, taevalikult hea!

Kellahelin püüdis rahustada mässule aetud loodust, kuid oli see kel-
lahelina võimuses? Koosolekusaal kihas ja kees. Eriti agaralt kippusid
protestima asisema väljanägemisega osavõtjad, kel aastakümneid lait-
matu käitumine ja reputatsioon. Ükski nende võsudest polnud veel
viinauimas teist teibaga surnuks löönud ega vangitorni heidetud. Pee-
nemate noormeeste suu ümber olid viha- ja üllatusekurrud, preilid
tupsutasid nõrdinult taskurätikuga nina ja õhetavat luigekaela. Ajaloo
näitemäng oli just nüüdsama lavalt rahva sekka astunud. Mõned ei
saanud enam millestki aru. Mõned ei tahtnudki aru saada. Mõned said
kõigest väga hästi aru ja pidasid suu.

Selline oli vallamaja rahvakoosolek, kehvikute ja maaproletariaadi
pidupäev, kuhu oli trüginud ka jõukamaid peremehi koos kodakondse-
tega. Sulaspõlde naer ahistas nende vääriskust, siin-seal tõusid piibu-
ja paberossisuitsu koonlad lae alla. Juhataja laua taga istusid kuus
inimest, nende hulgas ka Maria ja Aser Uudam. Maria oli neist ilmselt
kõige noorem, kui mitte arvestada päris maltsaeas protokollijat. Ees-
seinal rippus loosung: ELAGU TÖÖRAHVA JA MAAKEHVIKUTE
VÕIM! Külgmistel looklesid tüdrukute pununud lille- ja lehevanikud,
kõik aknad olid südasuviselt valla. Valla olid ka hinged, nii punased
kui mustad. Koosoleku juhataja, proletaarse vaadete vananev
koolmeister, kõikide usaldusmees, maa sool, oli toolilt üles karanud ja
koolikella pihku haaranud ning kui mässule aetud looduse vaigista-
mine polnud kellahelina võimuses, koputas ta tugevate nukkidega
vastu lauda. Needsinased nukid olid triikinud vähemalt poolal
kuklaid, isegi neid, mis nüüd juba vihast punetama ja higist pärlen-
dama löid. Jah, seda saatanlikku nukimängu võis vanale koolmeistrile

veel andestada, et susi teda sööks, kuid praegust juhatuses laua taga sitsimist ja kehvikute koosoleku dirigeerimist enam mitte. Vana sõge tõlplane, teenib vägisi kirstulaudu!

«Palun rahu! Kes tahab huilata ja hundiratast lüüa, mingu metsa ning huilaku seal! Ilm on ilus ja uks on valla!»

Kondine käsi näitas nagu teeviit lahtise ukse poole, kuid selles mõl-lavas meeltevirus ei raatsinud keegi lahkuda. Lahtistel akendel istu-vad poisikesed sõid saia-vorsti ning jõid poest ostetud limonaadi. Nende «kapral» jagas valel ajal vallapäästetud vile eest kuklavõmme, nii et sonimütsid õuekummelile või koguni pinkide vahele lendasid. Poliiti-kas peab oskama suunduda!

«Rahu! Paneme hääletusele!» — juhataja kummardus protokollija poole — «Kas saab ikka kõik paberile, Erni?»

Poiss noogutab, ta mõistab oma viieteistkümne eluaastaga nii mõn-dagi, mis ajalosse puutub, ent nügib samas higisena Mariat, nurub: «Ütle'nd, kuidas kirjutatakse sõna «rotokol»...?»

Maria naeratab ja näitab paberil, sest seda sõna ei olnud vana kool-meister õpetanud.

«Kes on komitee poolt?» küsis juhataja.

Maria silmitses maatöölise metsana tõusvaid pahklikke käsi, mis kõik meenutasid noort seppa. Miks küll Priidik siia ei tulnud? Kas teda siis maailma asjad ei huvitagi, rääkimata valla omadest? Või kuulub ta äkki hallparunite kilda? Ega osanudki neiu seppa õieti kellegi leeri sättida, see seisis päris omaette kõditavalt hingesopis. Ta nägi käte-metsas vihast puhkijaid-sülitajaid, kuulis mingis magusas surinas, et enamushääli saadab akendelt poisikeste vali hurraa! See oli kõige kindlam partei, «mägi» konvendis, mis toetus laiadele rahvamassidele, kui mitte arvestada Aser Uudami ettenägelikkust ning kavalat traadi-tõmbaja-kätt.

«Vastu?»

Lootuse kaotanud vähemus sattus sedamaid poisikeste mõnitava vilekooi alla. Jõukamad talumehed trügisid rüsinal ukseava poole, sest neil polnud siin enam midagi teha. Üks neist andis aknal jalgu kõlgutavale poisikesele kõrvakiilu ning tahtis ta endaga koos välja vedada, et parteiline kuuluvus seal lõplikult selgeks teha, kuid poiss pistis uluma.

«Jäta karjapoiss rahule!» vihastas noor sulane.

Poiss sai sellest tuld ja viskas oma mütsi peremehele vastu vahti-mist: «Võta, raisk, oma kondivalulätu!»

«Säh sulle demokraatiat!» ahastas üks väheseid saali jäänud pere-mehi.

«Sa, härra Enkel, tahad vist, et meite koosolekut kamandaks kaitse-liit?»

Õeldut saatis sulaspõiste ja suiliste naer, karjapoissi aga ei jõutud täismeheks kiita ning küllalt turjale patsutada. See vingerdas heamee-lest ja palus ennast neerude nimel rahule jätta. Öhtu peale ei olnud ei temal ega ta eestkostjatel aega mõelda, sest juhataja vali koolmeis-rihääli kuulutas: «Niisiis jääb maaküsimus äsjavalitud komitee hooleks. Nüüd aga kuulakem seltsimees Maria Marmorit ajalehe juurest. Ta tõi meile ka värskemaid trükiuudiseid, nii et kui tahate tutvuda, siis...

(Koolmeister andis ajalehed ja brošüürid noore sulase kätte, kes need kohe saali mööda laiali laotas.) Maria räägib täna meile kõige kallimast — maast...» Koolmeister tahtis veel midagi öelda, kuid ei saanud hakkama, Maria pidi esinemiseelses ärevuses aitama: «Maadekreedi ajaloolisest missioonist...» — «Ah soo... jah, nii see vist oli,» naeratas koolmeister. «Palun.» Ja langes ise lõõgastunudult laua taha ning rebis range lipsu kaelas lahedamaks.

Maria tuli ümber lauaoatsa. Kõne oli tal peas, paber ainult toeks.

«Seltsimehed maatöölised ja kehvikud!» alustas ta, tehes pausi, mida täitis ilmne uudishimu kena esineja vastu. «Sel pühapäeval, praegusel hetkel, tõusevad Eestimaa paljudes valdades teie pahklikud käed, et nõuda maad ja hääletada maareformi poolt. Siin karjuti ennist vahele, et ega me enne maareformi omapäi tohi midagi teha. Aga kes keelas meil usaldusväärset komiteed valida? Uus võim tagab, et maareform tuleks kehvikutele igati soodne. Selles ei kahtle meist keegi, sest rahvavalitsuse eesotsas on progressiivsed haritlased, kes ise on võrsunud kehvadest oludest. Nad on tohterdanud rahvast nagu Kretzwald ja kirjutanud neile nagu Koidula. Harva võib ajaloos leida sellist tänuväärset valitsust. Ja ma ei kahtle, et kätemets, mis siit saalist kerkis, lämmatab suurmaaomanikud ja kontrad, sunnib kahe tooli peal istujaid koomale tõmbama. Teie käetöst oli nende lõplik pankrot! (Formiline aplaus kehviknooruse poolt.) Nad põgenesid nagu rotid uppvalt laevalt, jooksid peaaegu vallamaja vanad uksepiidad maha. Nemad, kes vägivald, valskuse, kasuiha ja võimusoosinguga olid haaranud kogu rahva ühisvara — maa — oma käpa alla...»

Saal oli sedaaegu kena ajaleheneidu ammuli sui kuulama jäänud, ent Aser Uudam muutus juhatuse laua taga aina rahutumaks. Ta oli kõike oma taipliku meelega ette näinud, isegi liitlasi akendelt, kuid seda küll mitte... Seda tõrkus noore organisaatori silm tunnistamast ning vaist kinnitamast. Silmis kord mõistev muigesäde, kord murepilv näol ja vandesõnad huultel, vahtis ta oraatori nõtket pihta... Ja kui edust tiivustatud neiu kavatses rahvale veelgi lähemale minna, suisa kuulajate sekka astuda, ei saanud ta muidu, kui pidi käe ruttu välja sirutama ning hoiatuseks Maria õlga puudutama. Ja siis see juhtus: Maria mõistis teda valesti ning pöördus küsiva pilguga juhatuse laua poole.

«Ütlesin ehk midagi valesti?» tahtis ta vanematelt seltsimeestelt teada.

See, mis tema pihal, polnud järsku kellelegi saladuseks... Järgnes hämmeldushetk, siis üksteise rutuline nügimine, sosin, kimedad naerurturatsused.

«Võib-olla see uppuv laev...?» Ja Maria pöördus uuesti saali poole: «Nende laev upub... meie oma läheb vastu sotsialistlikule elukorraldusele...»

Kuid saal oli juba lootusetult käest ära. Vilistati, näpud suus. Maria ei saanud millestki aru: ta takerdus poolel sõnal, pöördus paluvalt kord saali, kord juhatuse poole. Et mis lahti on?

Teise abitus lisas vaid õli tulle.

«Kuradi armuke!» kriiskas järsku üks usklik vanaeit, näidates konkusus näpuga Mariale.

Neiu silmad kargasid hirmust püsti, ta taganes juhatuse laua taha. Enamik saalisolijatest rōkkas valjult naerda. Rikkamad peremehed, kes komitee valimisel lüüa said, ootasid seda hetke nagu taevamannat ja õhutasid saali takka.

«Keh-eh-hee! Sellele maalapile ju maaihkaja kämbla peale pannud...» krabas keegi peremeestest harali peoga läbi õhu, vappudes naerust.

«Sotsialistlik elukorraldus...» torkas Enkel. «Ma sünnin oma kalifeed ära, kui see pole meite sepa töö!»

«Möödame ära!» soovitasid suuvoodrid.

Ja uuesti läks käratsemiseks: pillutakse niisama sõnu, lüüakse kiil põliste maainimeste vahele, keda põld ühteviisi isalikult toidab ja katab, aga ise elatakse ulaelu.

«Häbiasi on rahvast mingi linna lehtsabaga lollitada!» sülitas keegi vanamees põrandale, tundes end puudutatud olevat. Ta oli lootnud koosolekust tõsist ja väarikat sündmusekajastajat, sest pojapoeg Erni, täpne ja terane, oli valitud neid sündmusi järeltulevatele põlvedele üles tähendama. Aga nüüd? Mis tolku on sellest kiimalisest laadast? Öeldakse: tegijal juhtub mõndagi, aga kui harva öeldut mööda andestatakse?

«Tütreesed, ärge vaadake seda lipakat!» võttis üks mammi oma kuulekad patsidega mopsid ning purjetas uksemulgu poole. Seal tõusis lopsakas maadam, lükkas ahtri ette, patsutas sellele: «Näita, tütreke, kas ta su tagumisi palesid ka silitas!»

Nüüd ei pannud vastu ka Aser Uudami mobiliseeritud karjapoiste-partei, kes seniajani erutusest lämbudes Mariat imetles ning igale ta hingetõmbele kaasa elas. Nende lõbus naer oli ainult ilma sarkasmita, lobe ja tihe.

Maria oli kõik mõistnud. Ei olnud seal enam arupidamist juhatusesega, ta tundis, kuidas kael higiseks lööb, kuidas magus nutuhõllandus kehasse poeb; lükkas tooli järsult eemale ja jooksis kätt näo ette tõstes välja. Juhataja, kes kella ja nukkidega taas saali rahustas, viitas peaga Aser Uudamile. Hallide pintsakuhõlmade lehvides ruttas noor-mehe linnaneiu järele. Ta sai Maria alles jalgratta juures kätte. Neiu püüdis nuttes sadulasse istuda, kuid tuikus rattaga nagu jooonu. Asjalt tahtis mees neiu end kuulama sundida.

«Laske mind lahti, laske lahti! Mis te must veel tahate? Kõik on läbi!»

«Rumal plika!» vangutas mees pead. «Sepa-Priidiku vempe tunneb siin igaüks, aga kes võis arvata, et mu pöörane naiseveli meie koosoleku untsu ajab!» Ja ta raputas sumiseva vallahoone poole karedalt rusikat: «Ilkugu, kel selleks lusti! Ega meie sõit seepärast seisma jää!»

«Oh, mis nüüd küll saab,» nuttis linnaoraator.

Aser Uudam muigas karedalt: nad olid alati olnud Priidikuga ühte meelt. Kui punane Uudam, keda vana sepaemand kostitas juudaste ja meremõrtsukatega ega lubanud surmatunnini üle lävepaku astuda, ometi Malle endale sai, oli Priidik suuremeelne ning andis väikese talukoha õele: temale aitab esiotsa sepapajastki. Maanteeäärne sepapaja pole halvem rahapajast. Nüüd aga, kus sepp oma järjekordse tembuga koosoleku lõhki ajas, oli kälimehe kord suuremeelne olla, ja

et ta oli pisut peenem poliitik, siis lausus järgmist: «Nüüd ei jää sul vaesekesel muud kui ta surnuks susata või temaga ühte heita... Poissmees, nagu ta on.»

«Sinamees ka!» sisistas linnaneiu ootamatusest otse võpatades.

Ta rebis end vihaselt lahti ja sõtkus nagu poisike, püstakil sadulas, akendelt kõlava vilekooori saatel õuest välja, teadmata, et pool valla-koosolekust läheb ajalukku, pool aga jääb rahvasuhu. Ajalugu vajab ikka suulist refereerimist. Lärm paisus veelgi enam, kui Mall armukadedalt õue jooksis, mehest kinni kahmas ja ta ära tiris.

Maria pillas metsajärve ääres jalgratta kanarbikku ning võttis pluusi seljast. Priidiku kämbalajälge nähes valgus ta näkku uus häbipuna ja neiu surus hambad kokku, nii et tal silme ees peaaegu punamustaks läks, siis trampis jaluli pluusil. Aga et ta ei saanud alusriide vael linna tagasi sõita, pidi ta pisut hiljem, kui oli toibunud, jaluli vees olles pluusi pesema. Häbimärk ei tahtnud ega tahtnud ilma seebita kaduda; see oli mingi masinaõli ja nõe segu. Tõeline saatana sigitis! Nii-sama hirmus kui liiliamärk keskaegse lõbutüdruku õlal. Ja Maria võttis peoga järveliiva, kuigi riidel polnud just sõduripluusi vastu-pidavust.

Seepeale laotas ta rõiva kibuvitsapõõsale kuivama ning jäi tardunult päevasumusele järvele vahtima, käed ümber põlvede. Kõik oli kadunud. Mida ütleb ta toimetuses, kui küsitakse tema agitatsioonireisi kohta? Kui kuulujutud jõuavad maalt linna?

Oma mures ta ei märganudki, kuidas sepp kanarbikust nõlva mööda alla laskus. Alles siis, kui Priidik murdis kibuvitsapõõsast paar õit ning viskas need norutava Maria ette, kes oli peaaegu valmis näkiks saama, võpatas see, vaatas tagasi, silmad raevust pilukile kistud. Kui taevalikult välkus vihatuli! Kiiresti nagu kaetades sülitas Maria kolm korda roosa keele vilksatades sepa poole. Et see paha vaim ükskord kaoks ning teda jälitamast lakkaks!

«Ma nägin, et sa siia keerasid...» sirutas paha vaim hoopiski käe lepituseks välja. «Tõin sulle seepi.»

Maria jõllitas mõni viiv peopesa, mis oli nüüd üpris puhas, ainult elukirjad otsekui tumedaks toonitatud. Solvav endastmõistetavus oli neiu üles tõstnud ning talle märja pluusi kätte juhatanud.

«Kasi minema!!!» Maria ei suutnud end kauemini ohjeldada, tema näos peegeldus raev ja hirm, kui ta veest raske riidega sepale vastu silmi lahmis. «Ma vihkan, ma vihkan sind, jumal, kuidas ma sind vihkan... Säh sulle!» Ja ta lõi veel ja veel, üllatunud sellest, et teine ülbelt vastu ei urisenud, karukämmaltki kaitseks ei tõstnud. Mariale näis koguni, et noormees võtab vastu esimesi tõsiseid hellitusi. Ja mis ongi märg siidriie näkku kargavate rauasädemete kõrval? Võimetus raevus viskus ta kummuli kanarbikku, märg pluus põse all.

Aga ta oli valvas. Iga kord, kui kohmetu sepp püüdis andestust nuiates läheneda, võpatas ta ja tõstis raevukalt pea.

«Sa oled kontra! Madu!»

«Misasi?» küsis sepp ehtmaapoisiliku pikalisusega.

«Sa kuulsid õigesti — kontra. Varjatud kontra. Tead, mis see on?»

See on revolutsiooni reetmine. Sinu tembu pärast läks kogu koosolek lõhki ...»

«Kuidas nii?»

«Oled sa aga inimene! Seda sulle ei kingita!»

«Ära's nüüd jama ... Löö, aga räägi selget juttu ...»

«No muidugi!» ütles Maria salvavalt. «Su kälimehel oli õigus ...»

Priidik oli end Maria kõrvale poetanud, varmas, ärajooksujalgadega mägi. Ja ta lõhnas nagu raud. Või raud lõhnas nagu tema, see oli nüüd enam kui kindel. Nagu oleks toas säraküünlaid põletatud.

«Mida ta ütles ...?»

Maria tõstis järsku ehmunult pea. Kas sepp teab, mida ta käli ütles? «Jäta mind rahule, ma ütlesin sulle!» lausus Maria mitte enam nii vaenulikult, pigem ettevaatlikult, põigeldes.

«Mis ma tahtsin öelda,» püüdis ka sepp olla meelepärasem, «sa ära enam niiviisi ulu ... Ehk astud sisse ja puhkad jalgu ...» Tugevad käed tõmbasid tusatseja istuli, silmad tahtsid patukahetsuses maha vaadata, kuid riivasid alusriide lõikes kummuvaid rindu. «Mida mu käli siis ka ütles ...?»

«... Et ma su surnuks pistaksin või ...» lippas kättemaksuks üle tüdruku huulte. Aga see viimane «või» oli üleliigne, oi, kui ettevaatamatu ja üleliigne ...

«Või ...?» kordas mees poolsosinal.

Oh, mida siis veel vaja? Ja järsku oli Maria üleni sepa päikesepais- telise naeratuse lummuses.

«Või ...» kordas ta väga vaikselt. Ja peitis järsu unelustõmblusega oma pea sepa kuumale vaskpruunile õlale, et kuulata noormehe sees neidsamu haamrilööke, mis olid talle hommikul teed juhatanud. Jah, ja ega olnudki mingist häbimärgist juttu, vaid selle mehe käest, tugevast töömehekäest, selle hellast hoost, mis oli nii haarav, et ajas kartma, kuigi ta armastas vist esimesest silmapilgust.

Ta pani suveõhtuses hämaruses jalgratta pesukööki, lükkas ukse põlvega kinni ja naaldus seljaga selle vastu. Ta jäi taevasse vahtides kibuvitsaõit nuusutama, nilpsates keelega üle huulte. Sepa suudlused põletasid neid kogu tee, pea kumises maguserutavatest kinnitustest, et Taara tahe ja südame kutse on tegelikult üks ja seesama asi. Ja kas võib siis kõigest sellest ära öelda?

Tüdruku märkamata ilmus poolhämara kangi alt gümnaasiumiaegne tantsupartner, polosärk seljas, ning lonkis üle õue. Toetanud käed kahele poole Maria pead, vaatas ta kohtumõistja ilmel alla.

«Mis see sul on?»

«Harilik kibuvits. *Rosa majalis.*»

«Ja mis ametisõidud need sul siis on?» nõudis noormees, nagu oleks tal selleks mingi õigus.

Vastpuhkenud armastus, ka kõige iseäralikum, võib täita su julgusega, mida sul varem pole olnud. Marial ei olnud varem jõudu sellest sõprusest lahti öelda, kuid nüüd lõi ta «prantsuse lütseumi» käe eest ja oli paari sammuga majatrepil.

«Sina aga ei tegele millegagi, sööd muidu leiba ... Ei ole sa uue

korra poolt ega vastu... tuiad niisama, rusikas taskus, ei liha ega kala...»

Maria lõpetas põlglikult hingeldades ja märksa hoolimatult, kui ehk oleks tahtnud. Olid nad ju ikka paar head aastat koos tantsinud, kinos käinud ja raamatuid lugenud. Ja poiss oli lunastanud tüdruku välja ikka soliidse käitumise või pisikese altkäemaksuga — mõne kaasatoodud herbaariumitaimega Maria isale. Kui Maria samm-sammult üles taganes, järgnes noormees talle sardooniliselt muiates.

«Poliitika on valitsemise kunst, Maria. Võib-olla pole veel minu tund... Ehk on minu ajad alles ees?» Ja püüdis Mariat suudelda.

«Ei, Ivo...» võpatas neiu. «Kui sul on külm, pane kodus kamin põlema. Ja jäta mind rahule. Kõik te ootate midagi... teesklete isegi rahulolu. Ma... ma kardan teid...»

Maria lõi ukse noormehe ees kinni ja läks läbi köögi elutuppa, mis oli tagasihoidlikult sisustatud, kust aga ei puudunud raamatud, akvaarium ja rohked toalilled. Tuppa ei toonud ta kübetki kokkupõrkest Ivoga, küll aga tuli temaga ühes päeva joobnustav ning hajevil lõpp, mis sundis ema otsekui lõhna peale pilku tõstes tüdruku saatma, kui see nagu alati ratastooli juurde läks, isal õlgade ümbert kinni võttis ja teda suudles.

«Su pluus on niiske...» pomises isa. «Kas väljas hakkas sadama?»

Maria ei vastanud, pani ainult kibuvitsaõie isa matusetumeda kuue rüppe.

«See mul juba on,» ütles isa.

«Ma siis unustasin,» arvas tütar.

«Oled täna nii õnnelik,» jätkas isa, pilk akvaariumikaladel. Üksildusse ning ratastooli mõistetud targa inimese peene vaistuga jälgis ta tüdruku, kui see kušetile viskus ja diivanipadja kaenlasse haaras.

«Pill tuleb pika ilu peale,» ütles ema tõredalt.

Maria puhus hingeõhku patja, nagu tahaks seda elavaks muuta. Ta naeratas sissepoole, sõrmitsedes kuldketikest kaelas: «Aga kui on vastupidi...?»

«Muidugi,» keris ema toolikorjule asetatud vihiste lõnga. «Teil on nüüd kõik teistmoodi. Vesi kukub ülespoole.»

Maria pilk oli aga kinnitatud kellatikatsile ning talle näis sel õhtul, nagu hakkaks tikats kiiremini liikuma, lausa lippaks. See võis olla enesepete, kuid tunne jäi.

Maria on väljunud vanadekodu õuepoolsele verandale ja seisab seal ilma nuhatades. Õhus on tunda sulaselget kevade hõngu, mis lahustab Bertha Soola järelhüüde: «Sina elajas! Lähed jälle meestega pinutagust kiskuma!» Bertha Sool on siis aias nuuskimas käinud või tunneb ta seda Maria riietest ja toahõngust? Sel süütukesel on terav nina, lausa jumala enda kingitus. Teravast ninast teravate hammasteni pole aga palju maad. Ja mis kõige kummalisem — neid kahte peetakse siin majas ühtemoodi vanatüdrukuteks, ha-ha-haa!

Räästad tilguvad lustakas rütmis veranda puust pitsi taga; hetk kevadiste piiskade ksülofonimuusikat. Just nagu Kalju Terasmaa. Siis läheb vana naine märgi trepiastmeid pidi alla.

Õuel lasub vaikus, nii tõesti kui toanaabri nimi on Bertha Sool*, valitseb alles kohustuslik puhketund. Mitte alati ei saa Maria olla rõõmus, sest režiim pole talle kontimööda. Ta on kehv surmasõdur. Aga ka siin tuleb kinni pidada kord võetud joonest, ehkki selle lõpus pole mingit eesmärki. Seepärast ründavadki teda kärsitud tunded vanadekodu argipäeva halluse ja pisisajalisuse pärast. Klubi sirged tooliread ja sööklakord võtavad ta mühatama.

Siiski, selles väljasurnud, poikvel õhuakendega vaikuses on veel keegi: väikesel pingil istub hiiglasekonti vanamees ning kerib mehaaniliselt üsna robustset nõõrikera. Mütsi on ta asetanud enda kõrvale otsekui kerjates, aga kui ta midagi kerjab, siis kevadisi päikesekiiri pealaele. Vanamehel on võimas kolp, ära sa ütle, tugevad põsesarnad ning kohati päris kiilas pügatud pea. Tema minevikust ei tea keegi midagi. Mõned arvavad, et üks esimesi kolhoosiesimehi, teised, et tumm metsavend, kolmandad, et koguni esesslane. Võta sa kinni! Alles näitab televisoris ühte katset, kus psühholoogiatudengid pidasid tuumafüüsiku fotot retsidivisti omaks, Gerretsiga aga töötas lastekodu personal kaua aastaid ühe katuse all. Eks ta ole.

Maria oli tööl harjunud inimesi eelkõige usaldama ja siis neilt ka nõudma. Ja kas metsavend või esesslane nokitseks vanadekodule värvilisi linnumaju teha? Tema'p see on, kes riputas endise ärihoone otsekui nääriehteid täis, ühe isegi juhataja kabineti akna taha, nii et vaene mehike peab kollatangukotti kirjutuslaua sahtlis ja käib pakasega karnist magedat pekki toomas. Ja kui on kedagi redelile vaja, kedagi, kelle pea pole veel tinahaavleid täis, siis on see kindlasti vanadekodu tumm.

Kui vanamees on keraga valmis, hakkab ta seda kohe ümber kerima. Maria noogutab sõbralikult tumma poole, saades vastuseks paar ägedat, kuid sõbralikku žesti. Edasi jalutades ajab Maria joonde mõned jalgujäänud pisitoimetused — tõstab mahakukkunud labida seinajajale, paotab mingi ukse, et ruumi tuulutada, kallab plekist aiakärrusse kogunenud roostevee ära. Niiviisi askeldades liigub ta ümber õuehoonete vanadekodu krundi poole, sigaretipakk põlletaskus. See on suur ja avar krunt, mille ühte serva jäävad kasvuhooned. Ainult viljapuuaeda on piskult, enamik planguga piiratud lage köögivilja- ja kartulipõld.

Maria pilutab avara lumevälja pärast silmi, aevastab mahlakalt ja läheb kasvuhoonete poole. Sellest ajast peale, kui ta oma bioloogiaõpetajast isa raamatukogus pakse nahkköiteid sirvis ja õrna siidpaberi varjust eksootiliste lillede ja taimedega värvitahvlid avastas, on ta elava looduse vastu huvi tundnud. Ning kui isa oli ratastoolis, tõi tütar talle nende kiviõue-äärsesse korterisse ikka midagi kaasa, kas või lihtsa sõnajalalehe või kibuvitsaõie. Hiljem, hulk aastaid pärast sõda, kui tal tuli töötada väga mitmesuguste inimeste seas, sõita mööda abimajandeid, MTJ-e või kolhoose, laskis ta peatuda kõikjal, kus silmas kibuvitse punaroosat palistust. Kibuvitsad olid tema nõrkus. Eriti meeldisid need talle ühe lastekodu ees, kus ta sagedasel mööda-

* Ilmne vihje Berthollet' soolale, mida tarvitatakse pürotehnikas ja tuletikutööstuses. (Autor.)

sõidul võis vaadata kibuvitsu ja vanemateta lapsi. Ta oli kommunist ja ateist, aga Ermitaažis või mõnes muus sellises paigas mõistis, miks vanaaja kunstnikud olid Kristusele just kibuvitsakrooni pähe maalinud.

Kasvuhoonete klaaskatuste vahelt silmab ta oma jahmatuseks, et vanadekodu piirdeaed on tükati maha võetud ja lumel losutab sügavmust huumusehunnik. Paras kallurikoorem, ja veel millist väge täis! Just nagu Arkna tõupull. Maria, kes enne pensionile minekut oli arsti soovitusel töötanud linnalähedases aiandis, elavneb märgatavalt: ta tõttab jooksujalu huumusehunniku juurde, nagu võiks see plehku panna, ja sõrrestab kohevate mulda läbi sõrmede. See on elu juuretis.

«Ei võinud ka ligemale maha panna, sunnikunahad!» tunnistab ta autojälgi.

Maria on tänulik: see juhataja peab mõnikord sõna ka, ainult kisu teda nagu tigu karbist välja! Ise noorepoolne meesterahvas, aga kui siin vanadekodu seinte vahel keegi oma päevi absurdset surma poole vee-retab, siis on see just too mehike, mitte Bertha Sool või tumm või keegi teine. Mõeldes lisaks sellele, et tänapäeval sureb palju noori mehi, kes langevad kokku nagu tohletanud kõrvitsad, võtab Maria tööriistade kuurist ämbrid. Algul kaks, siis veel kaks, sest tumm tuleb lähemale viibata ja nõusse meelitada. Tumm kuuletubki ning peidab nõõrikera seks ajaks põue.

Järgmise tunni vältel sõeluvad nad kahekesi segamatult nagu usinad sipelgad huumusehunniku ning kasvuhoonete vahet, ämbrid käes. Muld saab tühjadesse lavadesse. Ramm ja vägi ei jookse vähemalt ilmaasjata sulaveega laiali. Viimaks on lumelobjakal kirju laik nagu mustuseplekk, mille mahakraapimine on osutunud lootusetuks. Võib-olla meenutab see higisele Mariale midagi?

On üks esimesi rõõmuhetki pärast elust mahakirjutamist. Teda pole veel nakatanud vanadekodu paratamatu unehaigus. Ta ei liigu aegluubis. Igal hommikul tõuseb ta nii, nagu oleks tal hulk loomi talitada, piim meiereisse ja lehmamullikas väljale viia. Iga kord on ta ärevil, nagu oleks tal mõni neist kadunud või võõrasse karja jooksnud. Iga kord on nii, nagu seaks ta end teele oma lapsi vaatama, Bertha Sool aga küsib oma rotisaba plettides: «Ei tea, kas täna kisselli ka antakse?»

Jah, muld on õiges kohas ja Maria toimetustest õnnelik. Rätik kaela libisenud, askeldab ta nüüd vilkalt lilledega. Ta naeratab tummale, kes on istunud pisut eemal lava servale, kuigi seal on ebamugav olla, ning jätkab nõõri kerimist. «Kuni tumm nõõri kerib, pole meite majas surma karta,» arvatakse. Tummaga on hea üheskoos töötada, näe, ununesid suitsudki. Tummaga mine või varemestest linnu välja kaevama, ega ta küsi.

Maria usinad sõrmed puistavad huumust, pilk aga libiseb üle naiste-päevatulpide, ikka ja jälle neid puudutades...

Kaunikujuline sõrm liugles uudistavalt mööda koremaid hobuseraudu, joonistas nende kaari ja kühme, jäi peatuma ühel veidikul, mis polnudki nagu hobuseraud, vaid sõõrjas raualatakas, keskel kiilutao-line ava.

«Mis monstrum see on?»

«Hiina hobuseraud.»

«Aga see?»

«Rootsi kuninga hobuse tagumise vasaku jala raud.»

«Luiskad!»

«Kus ma's luiskan,» ütles mees. «Minu omad on viiendat põlve siinmail sepad.»

«Ikkagi luiskad sa mulle!»

Sel hetkel lendas pääsuke ukseavast välja, peaaegu riivates Maria kuldblondi pead.

«Oi, pääsuke! Kust ta tuli? Ega ometi sepikojast, sealt nõgikongist?»

«Sealt ikka, kust mujalt.»

«Jälle luiskad!»

«Tule, ma näitan!» haaras sepp neiu käest.

Maria ajas vastu, aga ei võorastanud enam seda hämarat, salapärast ning meheväärset töötuba, mis ei olnud sugugi suur, vaid koguni til-luke ja igivana. Ta oli harjunud säraküünla lõhnaga sepikojas, noor-mehes, iseendas. Siin oli kõik miniatuurne, ning samal ajal raske ja igavene. Sepp võis puntimishaamritega vermida vedruvankritele peeni ilustusi, võis taguda Ivo-taolistele buršsidele korporatsiooniolenguteks ilulaternaid, mille valgel nad eesti meelt said näidata, võis vesiratast ehitada ja kirpu rautada. Sepikojal polnud lage, ainult katus, seegi mitte just kiita vihmavari, kuid tal oli hing. Ja kopsud tagaseinas. Ja suvevalgus pressis igast nurgast sisse.

Sepp oli jäänud alasi kõrvale seisma ja tõstis lihaselise käsivarre: «Vaata sinna, sina uskmatu!»

Maria ajas pea kuklasse, nägi pennipuude vahele voolitud savist pesa ning ammuli nokkadesse toitu poetavat lindu. Heledaservalised nokad olid nagu tublid lehtrid tillukese keha küljes. Või nagu kuulde-torud. Ja üks kuulagi linnupojuke esiotsa seda maailma vaid avatud noka ja täitmatu kõhu kaudu. Kuni Maria toda imet omaks võttis, libi-ses Priidiku käsi talle juba märkamatuult ümber.

«... Kas nemad on ka viiendat põlve...?» Ja kui sepp ei teinud häältkki, oli üksainus suur käsi, nagu ahne linnupoeg üksainus suur nokk, katsus Maria justkui muu seas ohates rasket alasi: «Kuidas nad küll sinusugust taluvad...?»

«Aga sina...?»

Sepal olid heledad kurvad silmad ja tugevad käsivarred. Mitmendat korda ta õieti juba tema juures on?

«Mina...» Maria näis kõvasti ametis olevat mehe juuste mõotmi-sega, tõmmates neid aina salkude kaupa otsaesisele. Ta tahtis, et noor-meese oleks täna häbematu. Siis suudles ta Priidikut otse suule.

«Mis sa ütlesid?» küsis too õnnelikult Maria huulte kohal. Ja surus neiu üha tugevamini enese vastu, otsekui aimates täna suuremaid

õigusi, aga neiu pugesi ta käte vahelt välja. Naised on läinud meestega kaasa revolutsioonis, sunnitöö, ürgmetsas, isegi merel, aga et sepi-kotta, nõgikongi lõõtsapoisiks...? Maria silmitses Priidikut ja talle tegi nalja kaotusehirm, mis noormehe näol peegeldus.

«Lähme...»

Sepp viis ta käekõrval ümber nurga, kus valitses helesinine kesalill — nüüd on isal ka kesalill olemas. Maria komistas pikas rohus vedelevale rauakolule.

«Lõid jala ära?» muretses Priidik, preemiasuudlusest hell.

«Ei-ei...» ümises Maria vastu, kuigi tal oli ilmselt valu. «On sul alles rauakoli! Nagu vanakraamipoes...»

«Läänes on sõda ühe otsaga lahti. Raud tõuseb iga päevaga hinda. Ka uusmaasaajatel vaja ühte ja teist...»

«Sa siis polegi kontra?»

Priidik ei vastanud, muheles ainult.

«Minu ema ütleb, et sool ja kuld olla siis ühes hinnas,» tegi Maria teist juttu.

«Sitt ja veri samuti,» lausus noormees otsekoheselt. Ta oli küll samas pisut kokkunenud oma sõnade pärast, kuid Maria suust ei tulnud mingit «vuihi» ega «uihi», ta võttis neid kui karmi elutõde. Selle linnapreiliga, kes üha kasvavas poolehoidus vaatas siirast noormeest, võis targematki teha kui musitada. Temaga võis ilmselt koguni elada.

Sepikoja taga oli seisatanud võõras vanker. Peremees magas õiglast viinaund, kuna vaene kimmel oli keeranud kuumuse käest ninaga pihlakasse ning nikutas peaga kärbseid eemale.

«Härra Enkel puhkab, tuli vist kõrtsist...» ütles Priidik. «Aga miks tal täna nii prosta vanker on? Kuhu ta oma kalessi on pannud?»

«Revolutsioon teeb inimesed lihtsaks,» muigas neiu, aga kui vankrist möödus, kokkus ta, nagu oleks lövi kohanud. «See on ju tema... see hallparun, kes mind vallas mõnitas...»

Priidiku nägu läks umbe, ta astus ähvardavalt joomaunes oleva mehe poole, kuid Maria libistas end talle ette. «Ära teda puutu, kisud veel nende viha enese peale...» Ja et neiu süda oli tema silmaädes, pehmenes seppki, temas sai vembumees võimust: ta andis Mariale märku vait olla, võttis vankrist timutikõrre ning kõditas magaja leemendavat nägu. Enkel mõmises unes, kuid ärkamisest oli kaugel. «Kombes.» Priidik tõi vankrivõtme ning keeras rattad lahti. Siis hoidis ta üht vankripoolt niikaua üleval, kuni Maria oli esimesed rattad tagumistega ära vahetanud. Tüdruk ei kartnud ennast sedapuhku määrida, ta rassis ja veeretask lõbusas kättemaksuplaanis rattaid. Leidis mahti sepa käterammugi imetleda.

«Jõuad ikka hoida...?»

«Mis sa,» põlastas sepp. Ja siis: «Näe, kalliskraam, ei või maha pil-lata.»

Viimaks oli töö ühel pool ning hallparuni vanker, kui tõele au anda, nägi üpris eriskummaline välja — sellega võis ennem merd kui maad sõita. Priidik oli hobuse teele keeranud, kimlile tubli siraka andnud, piitsa takkajärele vankrisse visanud. Nüüd ei saanud need kaks naeru pidada, kui hallparun ägades siples ja selle maailma naljakast ümberkorraldusest kohe miskit ei mõiganud.

... Siis ujusid nad metsajärve ürgses rahus, uhked teineteisele ja ühisele vembule. Sepp kippus aina sukelduma, et imetleda Mariat vee alt, et eksida kogemata tema lõpustesse. Kanarbikus aga surus ta Maria nii tugevasti enese vastu, et kumbki ei suutnud enam kujutleda tagasiteed, ja kuulekas, kuumusest hõõguv neiukeha andis järele ja sirutus sepa kõrvale. Maria tundis end päris koduselt, kui ta käsi usaldavalt ümber sepa soonilise kaela langes. Ja nad olid märjad, ahned, kõikeunustavalt teineteisele kuuluvad —

— Me sööstame üle öiste maastike, kus uinuvad tumedad metsad, looklevad helendavad teepaelad ja jõed, millest igaüks võib olla nii Pühajõgi kui Toonela; läikleb kuuhõbedaselt metsajärv — me sööstame otsekui maailmaruumi lõpmatuses sepikojale, alguse aegadele, ühenduspeole, esmalt aeglaselt, laskudes kiiremini, vihinal, nagu sünnib taevakiviga.

Suveöö hämaruses seisab sepikoda tontlikuna, käsitöölise dünastiad on oma töö teinud, neil on kaks kätt rinnal, neist on kirjutatud ajaloouurimusi. Täpsemad andmed maakäsitöölise kohta on olemas alates 16. sajandist, vanemates säilinud vakuraamatutes. Vabad talupojad, kes olid rahalise maksu eest teokohustustest priid või poolenisti priid, moodustasidki külameistrite tuumiku. Enamik neist olid just sepad. Ka olid nad teiste meistrite ees kõige jõukamad. P. Johanseni ja H. Bosse järgi elasid sepad pahatihti külapõldudest eemal asuvas üksik-talus. See võis aluse panna seppade kummalisele mainele, sellele, et neil oli hunnikus raha ja neid külastas põrguvürst ise, tellimaks uusi kab-jaraudu, mis patuste püüdmisel kulunud. Sepa hobust ei pidanud hunt puutama. Mõni sepp tõusnud oma aja kohta lausa kuninglikule järjele. Teoses «Der livländische Bauer am Ausgang der Ordenzeit (bis 1561)» toob H. Bosse näite Tallinna lähistelt, Vao sepa Maykeni maisest varast: peale majakraami ja ehtelaegaste oli 5 hobust, 2 varssa, 11 härga, 12 lehma, 22 noorlooma, 39 siga ja 25 lammast. Ja muidugi kõige peale siinmail harva ettetulev vara — vabodus.

Aga kui rääkida seppade uskumustest ja nendega seotud lugudest, siis on just paras aeg sulgeda ajalooramatud ning pöörduda tagasi suveöös seisva sepikojade juurde. Maria oli nimetanud seda kunagi nõiutud paigaks, sepp rahapajaks. Kuid mida see siis tähendab? Kuked on ammu kesköötundi kirenud, ent aknaruudus vilgub heitlik tulekuma ja seest kostab lausa palavikulist raua tagumist. Kas pole siin tegu pahade vaimudega, kes ei kannata ristimärki?

Jah, sel kirglikul ööl on nad nagu põrguvaimud, nagu patused usu-taganejad paganluse loojangu aegadest, kui öeldi lahti sellest, mis võoras mungakäsi õhku joonistas ja laubale piserdas. Maria tõmbab lõõtsa. Priidik, ees vaid nahkne sepapõll, võtab ääsilt hõõguva hobuse-raua, tõstab pihtidega alasile, ja taas kõlavad haamrilöögid keset ööd. Maria silme all valmib üks vanemaid tarbeesemeid, mida inimkond veel tänapäevani tarvitab. Ta on oma sepa üle uhkusest õhevil. Sepp aga taob ennast selle õnnerauaga taltsaks.

Mis on selle rauakarastuse kõrval toimetuse keev kohvikann? Mis

on selle sisina kõrval plikapõlve õnnetina? Või trükikoja tähekest? Maria kummardub petrooleumilambiga ettepoole, nähes läbi auru vee mustaval pinnal Priidiku ja iseenda ujedat nägu. Nad on maailma võluvamad nõiad. Oh seda seppa küll — nüüd kergitab ta õnneraua veest välja. Raud on tuhm, kuivab sedamaid iseenda sisemisest kuumusest ning võtab sinaka varjundi. Ja seal seisab nimi: MARIA. Neiu pistab tänulikud käed noormehe higistesse juustesse ja annab suud ta lihasselistele käsivartele.

1941

Aser Uudam küttis juba vihusauna, nemad aga lesisid alles õhtueelsel välul, ajades rammilt maasikaid kõrre otsa.

«Su sõrmed on ka nagu pihid . . . Sa litsud ju puruks!»

Priidik katkus väriheina ning tõstis selle Maria silmade ette, ise teab kui suureline: «Vaata ja pea meeles: sepa käes ei värise isegi värihein!»

Armastus teeb tugeva nõrgaks ja nõrga tugevaks.

«Sinuga ei karda ma midagi, isegi mitte . . .»

«Keda?»

«Neid, kes võivad meie elu takistada . . .»

«Mis takistust siin enam. Lubasid ju meile kooliõpetajaks tulla. Ja ausalt öeldes pole sul nii valus kukukull . . .»

Kuni sepp mälestuseks kukalt katsus, lausus Maria mängeldes:

«Vaata ette, ehk tulengi . . .»

Priidik haaras ta sülle ja keerutas nõnda, et laas kajas: «Tuled! Juba sügiseks tuled!» Siis lippasid nad uuesti ringi, jätkates maasikate otsimist. Vahel söötsid nad ühele ja sellelesamale maasikavarrele ning sepp suudles pruudi punast põidlaotsa.

Maria vist leidis midagi; ta leidis peaaegu alati midagi. Ta tegutses nüüd omaette nagu mutti nuuskiv kutsikas, praht ja sammal surusid aina tagasikätt, vastu loojuvat päikesekulda. Maria hoog rauges hämaras niiskuses, ta kauras kitsa valge peoga smaragdrohelist samblakihti ning tõsines sootuks.

«Vaata, mis mina leidsin . . .» sosistas ta ärevil.

Sõnad ei kõlanud sugugi mängleva võidurõõmuna. Priidik tuli lähemale ja võttis Marial piha ümbert kinni. Nüüd nägi ka tema, et sambalapõuest oli koorunud rattakujuline kivist.

«Rahvas räägib, et Liivi sõja ajal olnud siin rootslaste matusepaik . . .»

Maria istus, päkad tuharate alt väljas, käed jõuetult rippu. Vanad raidkivid võtsid ta alati sõnaahtraks ja surmtõsiseks, sigitasid hammastesse külmapaine, eriti see: «Rändaja, tõtta ja vii Lakedaimoni rahvale teade . . .» Silme eest libises läbi petlik rahu ajalehe juures. Rahvas rääkis ühte, nemad trükkisid südamerahuga teist. Nemad ülistasid alles Saksamaaga mittekallaletungipakti, kauplustest aga osteti suuremas koguses tuletikke, soola, petrooleumi, suhkrut. Sel hetkel, leides vana kivist, mis mäletas ühte kurnavamat sõda paljude sõdade hulgast, tundus neiule, et inimesed on oma südames palju avameelse-

KALJU SAABER

mad kui nemad trükisõnas. Vähemalt ei tohi neid jahurottideks ega tsunftijänesteks küll pidada!

Maria virgus ootamatult ööbiku heledast ja julgest laksutamisest. Ta vaatas oimetuna ringi. Kõik väriheinad värisesid.

«Kas sa mõõka oskad taguda, sepp?» kordas ta sosinal.

«Kui vaja, saame hakkama.»

Järgmise koidu ajal algas sõda, mis kestis tuhat nelisada seitseteist päeva ja ühe öö pealekauba.

Sepikojast mööduv tee oli nüüd ilmast ilma rahvast täis. Maanteedel oli neil aegadel kaks tippkoormust, kui tänapäevast sõna kasutada: laada- ja sõjakoormus. Neid kahte ei vahetanud iial ära, sest ühel oli komöödia, teisel tragöödia iidne mask. Nii nagu jumal lõi sünni ja surma, lõi selge vahe taevale ja maale, põrgule ja paradiisile, mehele ja naisele, nii tegi ta ka vahet hea ja kurja, õnne ja õnnetuse, naeru ja nutu vahel. Kuid ei suutnud see vanamees iial ühte teisest lõpuni lahutada, nagu ta ei suutnud mõnedes kohtades lahutada maismaad merest või ühtede rahvaste saatust teiste rahvaste omast. Ja inimesed on sinase nõrkuse kohe ära kasutanud, sest kord on neil maa peal taevast, kord põrgu, kord on põrgu taevast, kui sealt langeb kuulirahet ning talupered poevad kariloomadega metsa või ürgorgudesse peitu, ja kogu sõja aja võib kujutleda, et ainus paradiis on põrgus. Nähkem seepärast laada- ja sõjateed nende visuaalsest küljest sellistena, nagu nad on, neid kirjeldades ei pääse me niikuinii mööda inimeste, kariloomade ning kramikoormate tult.

Räägime sõduritest, räägime neist hävituspataljoni poistest, kes tulid esimestest ebavõrdsetest lahingutest. Nende silmis oli taganemise kurb pidetus ning ilmsi nähtud unenäo õud. Haavatuid oli palju, väga palju. Püstoleid viibutavad ohvitserid röökisid sõjaväeautode astmelaudadel, nõudes tee vabastamist. Kuid tolmupilves liikuvaid põgenike killavoore ei juhtinud enam ammu selge mõistus, vaid ängistus ja alateadvus, kariloomadele omane loomusund. Nagu veenired valgusid nad aeglaselt laiali, et haavatud läbi lasta...

Sepp vaatas välisilma sagimist justkui heinaline tõusvat pilve. Maria oli nagu tina tuhka kadunud. Öde Mall tegi kiiruga mehele võid kaasa, kui Priidik hüvastijätuks sisse astus. «Said sa uudsevõi kokku?» pani sepp ühe käe õe õlale, teisega peatas pendeldava võikarra. «Milla ma's pole teda kokku saand?» Mall tahtis veel midagi kibedusse lämbuvat öelda, kuid toetas pisarais pale venna tugevale käsivarrele. Ja siis oli sepp oma sepikojaga üksi, sepikojaga, mis oli seisnud keset sõdu väärrikalt hulk inimpõlvi. Ta ei märganudki, kuidas härra Enkel juurde hiilis ja omamehelikult käe õlale pani.

«Oojah, taevane taadike!» kõneles sepaline puhuti iseenesega. «Kuidas nüüd siblitakse ja üksteisel konnasilmadel trambitakse... Saks-lane olla juba Jõgeva-mail... Ilusaid asju näed siin suure tee ääres... Tõin sulle adra parandada.»

«Tekkis jälle huvi põllutöö vastu?»

«See va ürgne eesti maamehe viga... nagu sügelised...»

«Täna on sepikoda suletud,» ütles noormees järsult, lükates ukсед kokku.

«Soo?» lausus Enkel. Siis, põgenikke vaadates: «Muidugi, muidugi... Täna on usupuhastuspüha.» Nende kristlike sõnadega läks ta vankri juurde ja tahtis adra maha tõsta. «Võtad teine päe ette, eks ma tule hiljem järele...»

«Asjatu vaev. Rauda netu.»

«Ku-kuda ei ole?» päris Enkel imestunult.

«Ära viidi,» pööras sepp teravalt ringi. «Vaata nii.»

«Kõik viidi ära?» piilus Enkel lagedunud sepikoja ees ringi.

«Viimase kui prügin.»

Veoauto, koormaks trükikoja sisseseade, oli takerdunud karja sekka ja kuigi karjused loomi nüpeldasid, pääses masin vaid tigukäigul edasi. Mõned toimetuse töötajad olid kuumusele vaatamata lipsudega. Maria kiikas tuttavasse paika jõudes abitult ringi ega tihanud enam trükipressi kõrval kitsikuses istuda. Seppa nähes löid ta paled rõõmust õhetama ning ta viskas oma ridiküli sülle noorukesele töökaaslasele, kellest vaevalt oleks aimanud hilisemat rajoonilehe toimetajat.

«Prii-idik!»

«Maria!»

Sepp haaras poiriidest mütsi peast ja hakkas sellega vehkima. Ta jooksis autole järele, kuni see lootusetus ummikis seisma jäi. Priidik kiskus Maria järsu tõmbega oma kätele ja surus ta enda vastu. See ei olnud enam varjamisele määratud armuvahekord, see oli hetkevalus õnnesõõm, kus eelmine sekund ei tea, mis hinda järgmine nõuda võib.

«Andesta... Ma ei saanud enam tulla...»

Priidik hindas olukorda teel, võttis siis Marial käest kinni ja jooksis temaga mööda kivist teel üles, otse küpsesse rukkisse. Seda, mis teel, nüüd enam ei olnud — oli üksnes südasuvine taevast, vili, jooksul jalapaarid. Üürrike hetk rahu. Kuid jalad takerdusid nagu iseenesest, põgenemise lootusetus jõudis Mariasse varem kui seppa. Nad langesid teineteist emmates põllule maha.

«Oi, kelle vili see on?» sosistas Maria.

«Minu,» lausus sepp uhkelt, võttis murdunud viljapea ja kõditas ohtepiikidega Maria närvilisi ja kuivi huuli. «Kui sa oleksid meile kooliõpetajaks tulnud, oleksime söönud seda leiba juba sel talvel koos.»

«Me evakueerume...» peaaegu karjatas Maria suudluste vahele. «Sakslane on tugev... Kui me Tallinna all vastu ei pea, läheme edasi Venemaale, sügavale tagalasse...» Ta ajas end nutuselt autosignaali peale üles. «See oli küll mulle...»

«Lammastele.»

«Ei, Priidik, mulle. Lase lahti, mis nüüd enam, pean minema... Ole mõistlik poiss...» keelitas Maria, aga kui sepp ei liigutanud, viskus ta ise uuesti vilja, suudles meest. «Ma tulen tagasi ükskõik kust... otsin meie sepikoja üles... Ma... ma armastan sind!»

Priidik lõsutas veel viljas, kui Maria juba läks, sest temal polnud kuhugi kiiret, temal oli nüüd ainult kannatlik meel. Väga kannatlik meel. Aga kui seltsimehed olid Maria autole tõstnud, tahtis ta ometi näha, kuidas nad lammaste vahelt minema pääsevad.

Maria vaatas tagasi. Ta oli kerges suvekleidis ja tuul sasis ta valget pead.

Sepp seisis raidkujuna viljas.

Nad ei lehvitanud kumbki — see oleks olnud liiga kerge hüvasti-jätt. Ainult vaatasid nagu kaks sõgedat.

Üks viljapea oli jäänud Maria oonüksiga sõrmuse vahele. Neiu murendas sealt leivavilja pikliku tera, mis on meie maal peenike nagu linaluu, ning poetas kuivade huulte vahele. Nüüd oli ta ka Priidiku leiba söönud ja tuleb või maailma otsast tagasi.

Laevad murdsid võllaotlikult manööverdades endale teed läbi mineeritud lahe Kroonlinna. Neid abistasid väikesed ja vilkad miini-traalerid, kuid sellest kaitsest üksi ei piisanud. Karavan oli saatuse hooleks, taganev rinne oli jätnud oma hellad kohad lahti. Ogalikud meremiinid hulpisid lainetel, hulljulge mereretk kulges pommide, suurtükkide ja kuulipildujate tule all.

Maria Marmor viibis ühel väikesel transpordilaeval evakueeritava, sõjaväekohuslaste ning haavatute seas. Ajalehemehed, kelle kraam oli põlevasse linna maha jäänud, suitsetasid süngete nägudega konutades. Maria kartis hirmsasti merehaigeks jäämist ja leidis sellele vaid ühe vasturohu: olla laeval õdedele-sanitaridele võimalikult kasulik. See aitas ehk pisut leevendada iiveldustunnet, pommihirmu ja leina silmapiiri taha vajuvate kodurandade pärast. Kui inimene avastas, et maakera on ümmargune, oli ta nii pööraselt õnnelik, et võis selle nimel isegi tuleriidale minna. Ja kui koolitunnis seda merepildiga igale uuele põlvkonnale selgeks tehakse, tunneb õpilane ennast lausa magistrina. Ta kuulutab kodus: «Täna tegi õpetaja meile selgeks, et maakera on ümmargune! Ta näitas, kuidas aurik silmapiiri taha kaob. Viimaks on temast ainult suits!»

Jah, viimaks on ainult suits... Kodurand murenes maakera kumerruse taha, kuid täna ei teinud see rõõmu kellelegi. Reelingu ääres seoti pommikillust haavatud meest, kes pomises midagi leedu keeles. Parajasti, kui Maria üle lageda teki läks, pikeeriti karavani pea juures, lennukitelt tulistati naisi, lapsi ja haavatuid. Laevad lõõmasid leekides, meri oli uppujatest tulvil. Maria silmitas sidemetel-lahastel, kui nende laev sai pommitabamuse ja süttis ahtrist põlema. Maria püüdis veel haavatud leedulase juurde jõuda, kuid vigastatud laev vajus järsku viltu. Hälve oli nii suur, et Maria paisati merre. Päästevöö oli ta just enne rünnakut ära andnud. Ehkki lähenes alles augusti lõpp, oli avameri raudkülm, lainetus suur ja Maria ujumisostkusest kippus peagi väheks jääma. Kuidas ta nüüd tahtnuks, et Priidik oleks nagu suur ja sõbralik delfiin tema kõrval ujunud!

Selles kaoses tõstsid lained ta kord üles, näidates otsekui kõrbemi-raazi — täiesti rahulikku, sügavrohelist, inimtühja ja lamedat vana-naistesuvist Soome lahe saart tuletorniga (võimalik, et Suursaar), kord paiskasid ta silmitsi pärani uppujasilmadega, veelgi halvem — käte haardesse, mis tahtsid teda kaasa kiskuda sinna, kuhu osutab «Rus-salka» ingel, kord pörkas ta kokku kalatünniga, millest sõrmed aga kinni ei saanud. Lennukid tulid jälle, sülgasid pardakuulipildujad. Maria oli isa raamatutest palju lugenud õilsa Rahvusvahelise Punase

Risti kohta, oli tahtnud koguni meditsiiniõeks saada, sest tema kohta öeldi plikast peale, et ta ei karda verd, kuid kus olid siis nüüd rahvusvahelised seadused? Ei, need surmakandjad ei hoolinud millestki peale hävitamislohu! Aga tal ei jätkunud jõudu manamiseks, sest veri hakkas tarretama ja viimastlõppu pidi ta jälle sepaie mötlema, et see muutuks tema keha kandvaks delfiiniks... Viimast korda nägi ta lainetantsu vahelt saart, kus justkui oleksid söönud valged soome tõugu lambad, kes pidid palju tallesid tooma... ja siis, juba teadmatuse lävel, tõmbasid madruse tugevad käed ta miinitraalerile, kus konutas teisigi uppunud laevalt pääsenuid. Kuldtähtedega madrusemüts ja lai nina puudutasid peaaegu ta märga nägu. «Raske nagu kullakang!» pomiseti ta kohal. Keegi pani ta õlule tondinahkse tuulepluusi. Nooruke ajalehemees ulatas talle koguni tema enda ridiküli, mille oli poolkogemata laevalt kaasa võtnud.

Maria ei jaksanud tänada. Veekülmade värisevate kätega kobas ta kotist õnnerauda. Viimane, mis ta toibudes nägi, oli raskelt rulluv suits vee kohal.

Põline taigatee kahe küla vahel, kahe asustatud punkti vahel, mis ei asu teineteisele ligemal kui päevateekond, hea, kui päevateekond...

Kiskus juba suurde videvikku, tõstis kergelt pinnatuisku. Reel konutasid kaks keskealist naist, puberteedieas tüdruk ja eestlanna Maria. Nad olid kõik Siberi kliimale ning sõjaolukorrale vastavates vattides, rätikud hingeaurust härmas. Marial polnud seljas midagi, mis võinuks kodu meenutada — lahkuti ju südasuvel. Venelannad ümisesid pikka ja kurba, ballaaditaolist laulu. Sel pole otsa nagu avarusel või jõuleeelsel tuisul. Maria tahtnuks, aga ei osanud neile veel kuidagi toeks olla, silmitses nukrusest nakatatuna taigakuuski. Kuidas need küll oma ürgse puutumatusena, omaette suremis- ja sünniuhkusega erinevad Maarjamaa marja- ja seenemetsadest! Kas nad teavad, mis oblastisse või kraisse kuuluvad? Kas nad teavad, kus raielangil kirjas seisavad? Ei, seda need taigakuused ei tea, ükski metsniku märkkirves pole neid täksanud. Ja mis seentesse puutub, siis siin on nad sõjaaegne peatoidus — metsaliha. Karu suudab harv naine tappa, tühja korviga aga taigast tagasi ei tulda.

Jah, maastik oli harjumatult võimas ja puhas. Kuuskede vahel vilksatasid avarad orud ja kummalised sambataolised kaljud. Vastandiks loodusele oli hobusekronu, kel karv ei läikinud enam teist talve. Lumel ja puukidel oli kerge nahani tungida. Maria oli kogu tee setukat haletsanud, sest ta mäletas uhkeid tække ja ruunasid Priidiku sepapaja ees, mäletas ilusaid õrnvalgeid määrasid, kelle nägemine pidi tooma õnne. See posthobune oli hale vari kõige ilusamast jumalaloomast, ja kui ta samm ootamatult kobavtöntsiks muutus, müksas Maria kaaslast: «Mis tal on?»

«Ega tea, vana ka, hakkab ehk lõppema,» pomises venelanna.

Ometi käitus hobusekronu rohkem kui imelikult. Lõpu eel poleks ta nõnda teraselt kuulatanud, lõpu eel poleks ta nii hirmunult hirnatanud, lõppedes oleks ta vaevast lahti saanud. Jah, lõpu eel ei väriseks nahk nagu välgupelglikul penil.

«Eided... Hundid!» taipas tüdruku ema.

Kohutav sõna oli välja öeldud. Samas haaras teine rippuvad ohjad enda kätte ja, kuulnud hauavaikus hundiulgu, lajatas setukale niisuguse piitsahoobi, et naised postipauna peale hunnikusse lendasid. Hoop oli jõudnud silmapilkselt hirmuvahastesse kinnardesse — setukas pistis galoppima.

«Ää lõhub, mädand, riistad...»

Kuid teine hirm oli veelgi suurem: puudealusest videvikust voolas välja otsekui hall kõieots. Need olid näljast karja kogunenud taigahundid. Mongoliidsete näojoontega plika kukkus Maria kõrval tihkuma.

«Ära sa ulu, Rima,» tõmbas ema lapse enda vastu. «Hunt ulub. Novogorka on Stolbõde juurest kiviga visata, istume veel sooja ahju paistel...»

Aga ka hundid lähenesid vanuvas videvikus, nad olid veel lähemal kui küla.

«Süüdake tõrvikud! Mida te tukute nagu soolasambad? Tõrvikud!» hüüdis naine kähedalt ja haaras saanikasuka alt kirve. «Visake neile tuld lõugade vahele!»

Maria ja tüdruk täitsid käsu. Mõneks ajaks löid hundid ergu, kuid siis oli ka tõrvikute tagavara otsas. Meeleheites pildusid nad põlevaid õlgi üle korupiveere, aga kuniks neidki.

«Postikott!» kähistas tüdruku ema.

Maria ja tütar vaatasid sidetöötaja kasukas naist, nagu poleks nad tema käsust aru saanud. Maria teadis, et kui Jevdokia oleks ka mülkasse uppunud, oleks ta postipauna ülespoole tõuganud.

«Mida te jõllitate, kütke neile kurku!»

Nad hakkasid ajalehti, hiljem kolmnurgaks kokkumurtud sõduri kirju postipaunast välja võtma ja põlema süütama, iga kord Jevdokia poole üles piiludes, hingevaluga igale kirjale luba kerjates. Ema ei teinud hävitustööst välja, valvas korupi najal, kirves lapiti käisel. Rima teadis esiotsta mõned kirjad, mida pikisilmi oodati, välja sorteerida, kuid viimaks läksid needki ta kasukapõuest. Sõnatult jälgisid põgenikud, kuidas põlevad kirjad lumme kukkusid ja edasitungiva halli karja hetkeks peatasid. Kui võidaks veel viivu aega, nii kallist aega!

Aga kuniks! Hundid käisid aina julgemalt peale. Pea olid soerdid saani hüppamas. Nälg oli kõnnumaal lõhkunud lummava piiri inimese ja looma vahel. Valitses tugevama õigus. Kes keda? Nagu rindel, kust ärapäletatud kirjad pärit... Seal virutas Jevdokia juba esimesele hundile kirvetera silmade vahele. Kolju lõhenes nagu pilbas, hunt varises viuksatades tagasi halli massi; ka laps tegi valulist häält, toppides jäätnud kindaotsa suhu.

Veel viivuke kallist aega! Hundid tunglesid troppis ümber surnud kaaslaste. Vahest oli see koguni karja juht? Verelõhn oli kirveterast lahti päästetud: osa soerdeid asus korjust lõhki kiskuma ja nahka panema, teine osa, kes ligi ei pääsenud, jätkas hobuse jälitamist.

«Rima... ega ole midagi... hüvasti meie vorstikesed!» Nende sõnadega hakkas naine toidukotist huntidele jäätunud vorstitükikesi murdma ja pilduma. «Noh, noh, kuidas maitseb...? Äh...?» Seal ta nagu õrritas neid veel takka, ise karekimedalt naerdes, nii et tütrele

hakkas õudne oma ema kuulata. Isegi purjuspäi ei olnud ema niisugune. «Säh, säh, metsakutsa! Amps! Hah-ah-ah!...»

«Emake!» palus tütar.

«Kui kahju hakkab, pista pea kasuka alla!» viskas ema karmilt ja jätkas huntide õrritamist, mis tõusis peaaegu ekstaasini. Ainult sõrmed ei suutnud küllalt peeni vorstitükikesi murendada ja see kulus ruttu.

Järsku oli nende ümber otsekui unenäomaailm: koerad klähvisid vihaselt, ätid paugutasid lävel umbropsu igivanu püssilokse. Hundikari taandus, tublid albiinosilmsed laikad, kes iga karvaotsaga adusid koduseinte toetust, valvasid küla piiril. Ainult naine reel ei märganud neid muutusi, ta jätkas endiselt: «Näh, näh, võta! Näh!» Ja kui üks koertest esikäppadega postisaani najale hüppas, tõmbusid naise silmad kitsasteks piludeks, varitsev kirves tõusis ta käes, kuid tütar haaras kiljatades kirvest kinni ja viskus sellele kõhuli.

«Ema! See on ju Martõnovna Granit...»

Jevdokia laskis käe lödvalt alla vajuda.

Alles nüüd nägid nad, et hobune oli aiste vahele kokku varisenud. Ta oli jooksnud jälle nagu kodustes tatari steppides, kust ta põhja poole müüdi, ja nüüd oli lõpp... Kuni teine naine looma juurde põlvitas ja lumel andekspaluvalt tema kandilist ja vesihernes pead silitas, vahtis tüdruk kord surevat hobust, kord allesjäänud vorstijupikest, mis oli tilluke kui ussjätke. «Ema, me saame siit mõlemad suutaie,» ütles ta rahustavalt, «sina ühe ja mina ühe...»

Kuid Jevdokial tuli veel kohtu ees seista. Ta virgus meeltesegadusest, pöördus ree ümber kogunevate külaelanike poole ning sirutas kummulikeeratud postipauna ette...

«Hundid lugesid kirjad läbi... saatsid terviseid... kõigile palju terviseid... sulle, Anna, sulle, Timofei... Nüüd oleme jälle nagu koi-kotis!»

Rahvas langetas vaikides pea.

Maria oli istunud viimastlõppu hiirvaikselt, õnneraud käes. Kui ta nüüd tõusis ning saanist lumme astus, tundis ta sees valu, nii ainulist, nii paljutootavat, et ta nõjatus naeratades saaninurgale ja surus käe koos õnnerauaga endale südame alla.

1942

Talutare koosnes kahest ruumist, oli aurune ja ärevusest pilgel. Naised tormasid siia-sinna nagu peata kanad ja jäid ikka üksteisele jalgu.

Maria sünnitas.

«Kas tädil paa?»

«Jah, paa.»

Maria sisemuses kees heitlus, millele ta ei tohtinud alla jääda; selle pidi ta ära tegema, kui ta ka täie teadvuse juures ei ole. Ta ei kisenanud, kuid ei suutnud ka nende soove täita. Lausa uskumatu, kui palju nõutakse järsku ühelt vintsutatud naisterahvalt. Miks ollakse temaga siin, kus isegi karudelt küsitakse luba, kas tohib teda tappa, nii kuri ja kare? Ei mingit halastust!

KALJU SAABER

1620

Viimaks avab ta kleepuvad silmad ning jääb pingsalt kuulama. Nüüd pole tal enam rahu, ta on nagu rapitud kala, raskus on temas vallandunud, ta on andnud endast kõik ja ootab nüüd tasuks nõrka häälekest, mis võib kasvada vägilaslauluks. Lõpuks oli ta saanud elutäie armastust, kogu oma kibeda nooruse täie! Ent naised ei tee temast ilge-inetus ülbuses väljagi, need üksildased taiganaised, sarnakad ja koredad, ent head üksteisele, loomadele ja taigale. Möödub minut, teine, ta ei ole enam nendega rahul. Ta tunneb endast nõrguvat verd, jah, seda ta tunneb, aga ei näe ega kuule tasu.

«... Mis temaga on? Kuhu te ta panite, kurivaimud? Lausuge sõna-kenegi!» nõuab ta pragunevate huultega.

Vaikus on viinud ta kohutavasse paanikasse. Silmad klaasistunud, tahab ta end üles upitada, kuid naised suruvad teda üksteise võidu patjadesse ja niisutavad ta huuli. Nad on järsku tema eest jälle hoolitsemata hakanud, lausa kaastundlikult hoolitsemata hakanud. Nad on täis ohvrimeelsust, ise aga vaatavad üksteisele nõutult otsa. Neid on siin nüüd rohkem kui varem, vist pool Novogorkat koos. Tulid nad teda juba õnnitlema?

Siis leiab üks naine väljapääsu: ta haarab särgiväel seisval tüdrukul, kellele kõik vapustavalt üle mõistuse käib, kurjalt kõrvast kinni ja väänab seda. Laps pistab hüsteeriliselt röökima. Maria vajub tagasi asemele, kuid ainult hetkeks külatab teda rahulolu: emavaist ei tunnista seda heli, otsekohe muutub ta nägu kaameks ning arulagedaks, ta hakkab närviliselt pead raputama, ebatavaline oie tuleb otse ta sisemusest, jõuab tõele ning paratamatusele jälile.

Jumal! Kõige hullem, mis võis juhtuda! Ta lebas hulk tunde nagu kudenud lõhekala kivide vahel. Ta ei otsinud süüdlast ei tublides ämmaemandates, ei iseendas, ei sepas, ei külmas merevees, metsatöös ega huntides, ta võis nimetada vaid ühe süüdlase ja seda silma pilgutamata — sõda.

Hommikul kuulis ta läbi une kahekõnet.

«Et seekord ei tulnudki tollest midagi?» imestas võõras hääl.

«Ei jah,» vastas perenaine.

«Kuidas siis nõnda, tõin veel värsket otiliha.»

«Ju ta siis on, pole meite moodi, nagu puuhaldjas...»

«Ega ta siis karulihagi taha?» märkis võõras.

«Ega vist...»

Ja nii viidigi värsket karuliha jälle ära, sest Marial polnud seda õigus nurgavoodis süüa.

Laps maeti alles kevadel, kui kelts sulas. Igivana surnuaed, kus lõpesid inimsaatused küllap Jermaki aegadest peale, seisis suure Siberi jõe kõrgel kaldaplatool. Sellest elust ei saanudki asja, ja sel puhul räägitakse vähe. See seeme oli toodud kaugelt, polnud siis ime, et ta enne ära väsis, kui sai alustada.

Kased olid juba hiirekõrvus. Maria, seelikus ja tumerohelises vormipluusis, seisis paljapäi värsket hauakünka ees, mille peatsisse seati valgekoorelist kaseristi. Salaja, et mitte kedagi solvata, oli ta ristil üleliigsed pulgakased ära kiskunud. Nüüd, kus sõja hakklihamasinad ei jätkunud kirste ega riste, olid ostjakid lausa suurnikud. Nad matsid

taigas kahe kirstuga: ühega sai surnu maa alla, teise, maapealsesse, asetati jahirelvad ja toit.

Kui mehed olid ristiga valmis, põlvitas Maria haua kõrvale, kraapis konservipurgi liiva täis ja asetaski sinna peotäie varaseid põllulilli. Need viimased, need olid küll samad mis kodumaal, mis Priidiku sepi-kojagi ümber kasvasid ja mida tundis ratastooli aheldatud vanaisagi. Siis laotas Maria labidaga siledaks patsutatud künkale taskurätiku, võttis sellele peotäie liiva, sidus rätiku kokku ja pistis põue. Seal-samas põlvili olles otsis ta seljakotist välja järelejäänud titeasjad, mille õmblemist oli vähehaaval alustanud juba Tšeljabinski lähedal, ja ulatas need Rima emale. Ta oli alles nii noor, ta polnud varem õieti ühelgi matusel käinud, ja küllap ei osanud ta käituda nagu peab. Kuid seda ei pandud siin pahaks, kui ta lahkest südamest ütles: «Tütrele läheb varsti vaja.» Naine ohkas ja võttis pakutud asjad tänuga vastu. Ja poleks olnud sõda ega maetud lapseaimu, kelle oli surnult ilmale toonud see võõras tüdruk, kes tuli maakera kumeruse tagant, kus kõik on teisiti, oleks Jevdokiale õrrituseks torgatud: «Tea, kas täidki Rimale hoida?»

Maria pöördus viimast korda hauakünka poole, kuid ei pidanud vastu ja viskus värsketele kalmule, vaikides võples käte vahele surutud pea. Mehed, kes siinmail sellega harjunud olid, koristasid ta sealt ruttu ära. Maria värahtas närviliselt, nagu ülekohtust. Kuid mehed toetasid vaaruma hakanud naist, toetasid tema kurbust, nagu nad oli toetanud tema õnne. Maria seisis tardunult nende vahel, hakkas siis vähehaaval kätele tegevust või kohta otsides pluusi kohendama. Ta ei olnud küll naine, kes karu maha lööb, aga üht-teist oli ta siin ometi õppinud. Mehed seisid tummalt, mütsid peos, tappes varaseid sääski. Neil oli üks tee ja kaks asja: nad läksid lähimasse mobilisatsioonipunkti.

Erosioon oli paljastanud kaldanõlval tundmatutes haudades mitmed säilmed. Jõgi tuli surnuaiale juba aastasadu peale.

All ootas paat. Jevdokia õnnistas õigeusu kombe kohaselt Mariat ja naised kahlasid piki kallast üles küla poole. Mehed astusid paati. Maria läks sinna viimasena nagu naisataman, keda vaadatakse lugupidamisega. Paat libises laiale jõele.

Martin Uudam läheb ühel öhtul väikesesse rauapoodi, et emale lehmaketti osta. Siin on müügil peenraud, värvid, autotarbed, ehituskraam. Siit võib osta nii ahjuukse kui prill-laua. See on üks neid väikelinna kitsaksjäänud rauapoodide, kus viimastele mohikaanlastele-talutaatidele müüakse käsivikateid või räsamistange, rohketele individuaalehitajatele aga kilode kaupa naelu ja värnitsat.

Oojah, suur värnitsatünn ongi otse ukse kõrval. Peab vaatama, et džiiine ära ei määri! Samas proovib üks külataat vikati heli, kolksates sellega vastu rasket ja tumma malmust. Ta kuulatab vikatit nagu klaverihäälestaja pilli või koorijuht heliharki.

Lett moodustab iseenda algustähe. Martin jääb tühjale poolele seisma, sest võta sa seda kust otsast tahad, ühel ajakirjanikul, mood-sates džiiinides noormehel, on üpris veider tavalist lehmaketti osta. Või tuleks teha nägu, et ta seda muuks otstarbeks — kõrge kunstimaitsesega ja leidlikuks dekoratsiooniks kasutab, näiteks olematus luk-

susvillas? Ja üldse peaks ema vanuigi selle loomadega rahmeldamise jätmata. Kas tal kolhoosi algaastatel külmas Enkli tallis käsilüpsist veel ei aidanud? Aga kus ema Mall! Riik soodustab, tema peab ka... Et müüjaid on üksainus ja asja pärast sai ikka tulnud, siis vaatab Martin peagi kärsitult üle öla. Noor, vaid pisut üle kahekümne müüjanna kaalub parajasti lambanahkses poolkasukas ning kalifeedes jömmile naelu. Naelad on vähemalt neljatollised, igatahes nii kopsakad, et Martin võiks nad teisest kaupluse otsast ükshaaval üle lugeda. Kuid mitte see ei kõida teda, vaid õlise presentkindaga õiendav käsi. Noormehe nägu muutub kohtumisärevaks, ta tormab teise letti, põrgates teel kokku taadiga, kel vikat käes.

«Pea'n'd, pöörane, sel ju surma mekk ja hää!... Mina kaon varsti, kes sulle sandirojule maksab!» paneb taat väljavalitud vikati letile.

Martinil pole aega pahandava taadiga sekeldada: ta tõstab nukras erutuses käe müüjanna kindale. Presentkäpik jääb naelapeotäiega õhku rippuma, siis langevad naelad kolinal kasti tagasi, ainult mõni neist tõlgub veel kinda küljes. Müüjanna vaatab üllatunult Martinile otsa ja Martin rebib sel ajal kinda naise käest. Nähtavale ilmuvad meeldivakujuline käeselg, mis varakevadiselt kahvatu, sihvakad sõrmed ja... abielusõrmus.

«Vabanda... Heda,» pomiseb noormees kumedalt, surub mapi tugevamini kaenlasse ja pöördub lahkuma. Siin ei hoia teda enam ükski ketti!

«Oota, tobu...!» toetatakse teda selja tagant. «Meil on vaja rääkida. Ma panen kohe kaupluse kinni.»

Martin kõhkleb otse gaasisoojendaja hubasuses. Pea kohal kumab punakas tuli, meenutamaks hõogvelhoitud süsi... See poisipõlve kärsitu kuumalaine, see randade ja heliefektide rõhk kuklas! Ja kui ta sellest joobunult kodukülla läks, oli tal tunne, et võib Priidiku nõgikongis tulise raua pihku võtta, ääsisütel paljajalu tantsida!

Lambanahkses kasukas ostja, naelakott kaenlas, vaatab uudishimulikult Martinit ning pöördub siis väikeste seasilmade kilades müüjanna poole: «Loodan, proua Heda, et sa ei unusta oma abikaasale edasi öelda... ta lubas mulle kaldakindlustuse plaate hankida.»

Saanud mehaanilise peanoogutuse, lahkub ostja enesega rahuloleval ilmel. See ütleb: eidel on vist söök valmis. Kitsas on väikelinna kopsu-maht, haletsusväärne tema eluring!

Kauplus peaks õigupoolest veel oma tunnikese lahti olema. Martin on seisatanud kõnniteel, et teeseldud lõbususega jälgida inventuuri-sildi ilmumist, tulede kustumist, ja teeb näo, nagu ei puutuks see üldse temasse. Katsub mõrast enesetunnet kokku liimida muigega: «Kauba vastuvõtt» oleks süütum. Heda ilmub kusagilt nurga tagant, hoovist. Martin astub talle vastu, püüdes olla väarikalt ükskõikne.

«Said sa kaua oodata?... Tagaukse lukk ei tahtnud keerata.»

«Eks kutsunud mind appi. Või ei usalda...?»

«Naljatilk.»

«Sa ju nüüd pärisperenaine, võtmekimp vöö vahel,» ühmab Martin Uudam kahemõtteliselt.

Oma imestuseks ta leiab, et pärast mohäärlõngast mütsi kohendamist pistab Heda talle käe üsna koduselt kaenla alla ja viib ta viiliti

üle tänava. Ühe emanda kohta küllaltki riskantne samm. Võib-olla on sörmus ainult nali, koguni kaitsevahend tüütute peletamiseks? Aga tolle jõmmi sõnaselge vihje? Ja seal ta ise neid autoaknast seirab, tembutab koguni tuledega.

«... Varsti on kevad käes, puud lähevad lehte.»

Heda tahab veel midagi sellelaadilist öelda, kuid Martin ei tule iidama-aadama mänguga kaasa, pöörutab: «Ja traktorid lähevad müri- nal põllule... Kes see tüüp oli?»

«Mehe ärisõber.»

«Või ärisõber. Ja kes su mees on? Missuguse eksport-import esi- daja?»

«Georg on transiitautojuht. Nad arvavad, et tal on kõik peened otsad peos.»

«Sina ka?»

«Ära mine tobedalt jämedaks, Martin!»

«Andesta... sõduri otsekoheus, ei lülitu jalapealt ringi... Aga niipalju, kui ma kohaneda olen suutnud, võin öelda: tööpoolest, mida väiksem linn, seda peenemad kombes. Need kaldakindlustuse plaadid? Kas need on samad, mida maaparandusse ei jätku, küll aga võib leida uhkete suvilate eest?»

«Kas sa töötad nüüd prokuratuuris?» küsib Heda nukra irooniaga.

«Ei, olen leheneeger.»

«Siis, siis ei tarvitse mul ju vastata?»

«Muidugi ei tarvitse... Aga kui sa juba kord minuga rääkida taht- sid, siis võid ehk öelda, kuidas sa sinna poodi kukkusid?»

Nad on jõudnud linnaparki, kus tiikidel ujuvad metspardid. Rooma stiilis kivisillakeselt võib näha, kuidas kultuurihoone akende taga har- jutab mustades retuusides karaktertantsurühm. Lapsed söödavad tiigi- kaldal parte. Heda ja Martin istuvad dolomiidist päikesekella juurde, läbi raagus puude ja üle maakivimüüri paistab sinna mahe loojangu- valgus.

«Sind ei oodata? Mees? Laps?» läidab Martin suitsu.

«Anna, palun...» sirutab Heda käe.

«Suitsetad?»

«Ajakirjanikud esitavad alati tarbetuid küsimusi.»

«Ja mu mark läheb sulle?»

«Mulle läheb iga mark.»

«Siis käin ikka mina sulle närvidele.»

«Ei, kauplus.» Heda puhub suitsujoa üle päikesekella. «Mu mees on sõidus... ja lapsi meil pole. Georg ei taha elada justkui silgud pütis. Pealegi hakkasime ehitama.»

«Soodoma kroonika... Ehitame lossi valmis, lapsed sünnivad nagu printsid ja printsessid...»

«Martin, sa oled... jõhkramaks muutunud,» ütleb Heda paluvalt.

«Mitte vähem kui sina, mu armas. Mis on sinuga õieti juhtunud? Sa ei seisa isegi kodukolde eest. Mul on kahju sinust!»

«Äärmiselt?»

«Äärmiselt.»

«Oh, mis kena!»

«Kui ma küsiksin, kas sulle meeldib mehe ära olles üksinda magada,

ei annaks sa mulle isegi vastu kõrvu. Aga kunagi tõusis su käsi kergesti, oi, kui kergesti... palja tormaka suudluskatse peale... Ja kuidas sa veel rabelda ja küünistada oskasid, mmm...» Martin haarab järsku tuliselt Heda käe oma käte vahele ja jätkab talle otsa vaadates hoopis teisel toonil: «Alles täna, sind nähes oli mul tunne, et olen tagasi oma nooruse linnas, et see tähendab rumaluste lõppu ja kohustuste algust. Ma mõtlesin sulle nii viiekümnekraadises pakases postil seistes kui ka lumetormis mööda nööri edasi liikudes... Ma teadsin, et ma ei tohi nööriist lahti lasta, et mind võib veel vaja minna... Mäletan, et mõtlesin sedagi, missuguseid piparkoogivorme sa eelistad — kui südamekujulist, siis armastad mind, kui poolkuud, siis olen sulle ükskõik... Miks sa ei vastanud ühelegi mu kirjale? Miks see meil küll niiviisi läks?»

«Läks... nagu teistelgi.»

«See pole põhjendus, see on paljude teiste, kuid mitte meie põhjendus,» tõuseb Martin, astub päikesekella juurde ja paneb sõrme ühele kriipsule. «See oli meie kokkusaamise aeg... Ma pidin endale koduski päikesekella meisterdama, et mitte hiljaks jääda. Me jumaldasime päikese aega. Päevad aga läksid aina lühemaks...»

«Päikesekell on liiga ebatäpne, et õnne garanteerida,» lausub Heda nukra ironiaga.

«Sa ei vastanud mu küsimusele, miks sa seal poes oled.»

«Milleks sa kurivaim tikud mulle hinge kallale?» ohkab Heda. «Noh, tahtsin sulle omal ajal lolli peaga Tartusse järele lennata, aga sa olid seal nii hõivatud, ja minu õnn, et ma kunstikooli sisse ei saanud. Läksin mänguasjade tsehhi, sinna, kus leludele nägusid pähe maalitakse. Ma usun, et nad said üpris ironilised. Ema suri, sinust aga oli kuulda, et lasksid end naiste pärast eksmatrikuleerida ja sõjaväkke panna. Põletasin su kirjad ja jutud, sest need olid head... Sul oli annet, minul aga... Töö juures juhtusin kaadrites töötava mammi küüsi, see viis mu kultuurihoone kunstiringi. Mammi tegi hilinevad katse kuulsaaks saada ja annetas oma maalid rahufondi... Mina lõpetasin oma kuulsusejahi niipea, kui Georg oli teinud mulle abieluettepaneku. Ta korjas mu lihtsalt ühe äikese ajal Viitnalt peale. Kabiinis oli soe dermatiinilõhn, kojamees tõksus, avades ja sulgedes vihmakardinat, muusika mängis ja lakke olid kleebitud sukareklaami mannekeenid... Teinekord nägime sööklas. Mõtlesin, et ta hiilib kandikuga must mööda, aga ta tuli minu lauda ja määris rukkileivale süües sinepit... Aeg lendab kiiresti, siin linnas on kõik päevad ühesugused. Peaks küll vastupidi olema. Aga tegelikult on see just nõnda. Ütlesid: varase nooruse linn? Oojaa, ainult lapsepõlv on siin ühtemoodi pikk ja ilus...» jutustab Heda, mõistmata miks, ja lisab ennast kokku võttes: «Ah, on sellel tähtsust... Üks kama kõik. Ja ma armastan oma motopalligeeniust, karjun talle võistlustel hääle ära. Ja siis ta pistiski mu sellesse sooja poekesse, kus liigub igasugust defitsiiti.»

«Siis niikaugele oleme jõudnud,» pomiseb Martin Uudam.

«Siin on kõik kõigiga seotud,» kehitab Heda õlgu. «See on ühe meeskonna mäng. Nahkhiir on inimesest targem, ta ei komista põikpäiselt niitidele. Tal on lokaator. Oled ehk sellist asja kuulnud? Kas sa arvad, et meie koolivennad ei taha minu käest midagi saada? Kas sa arvad,

et ma toimetajale leti alt pole midagi pihku pistnud?» jätkab Heda mürgiselt. «Ja kuidas veel kummardab... niimoodi vanamoodsalt, näol imal naeratus nagu nurgatagusel aborditegijal!»

Mõneks hetkeks tekib ebamugav vaikus.

«Kõik on kõigiga tuttavad... nagu nõuab mudel. Ainult meie sinuga oleme selles linnas nii võõrad...» lausub noormees ilusa kurbusega, mida Heda pole kaua tundnud.

«Hea küll, ma lähen,» värahtab Heda, kuid Martin Uudam, see julunud noorpõlvesõber, seisab nagu halvatu ta teel. «Mis siis veel? Mis meil siin enam teha on?»

Aga Martin Uudam küsib: «Tead, keda sa meenutad?»

«Keda?»

«Igatahes mitte leedi Hamiltoni. Pigem neid urbaniseerunud metsparte, kes ei lahku siit ka pesitsemise ajaks...»

Heda ei vasta, ei täna isegi sardoniliselt. Tal on tahtmine ära minna, silmad pisaratest pimestatud. Martin saab ta sillal kätte.

«Heda... sa tead väga hästi... me peame veel kokku saama. Meie kahekesi, kui sa tahad, võiksimel alustada uut elu...»

Noorpõlve Heda raputab tasakesi pead, noorpõlve Heda katsub kogunisti naeratada.

«Sul pole õigust...» lausub ta Martinile näkku vahtides, oma noorpõlve Martinile. «Viska see plaan peast välja! Jah, tee seda! Sa oled nii tugev poiss! Võib-olla tugevam kui varem. Eks rääkinud sa ükskord, et leidsid linaleost musta tamme pakud, mis su esivanemad olid sinna matnud. Aga tugeval inimesel on ainult üks eelis: mitte lasta nõrgemal käest libiseda. Kord sa juba lasksid... ja eks see ka midagi õpeta. Huvasti! Ja ära mõtle mind üle lüüa, Georg on suurem kiskja kui sina!»

Heda lahkub. Martin Uudam jääb nõutul ilmel liikumatult seisma, langetab siis pilgu päikesekellale. On juba sedavõrd hämar, et ta peab dolomiitplaati taskulambiga valgustama. Aga on kevad ja päevad lähevad aina pikemaks. Saab hingeski selgust ja valgust.

Uudam on kutsutud toimetaja juurde.

«Kas te lugesite läbi kirja, kus kaevatakse vanadekodu peale?»

Martin kehitab õlgu.

«No lugesin.»

«Ja te võite seltsimehele anda selge vastuse?»

Martin muigab.

«Ma ei pidanud seda üldse vajalikuks. Ta võiks edukalt kujutleda, et annetas kompostihunniku vanadekodule. Kas ta ei tahaks olla nii hea onu?»

Toimetaja jääb öökullipilgul noorele ajakirjanikule otsa vahtima ja laksab siis peoga lauale.

«Ma näen, et te pole oma tööülesannetest üldse aru saanud... Vaat mis tähendab poolik haridus... Mida teile küll seal žurnalistikas sisse söödetakse? Üks lõuapoolik sai doktoriks ja nüüd on kõik sellised. «Noorte Hää» on hulluks läinud. Ajakirjanikud õigustavad kuue-teistaastasi raisus plikasid. Ja missuguseid kirju kirjutavad noored dr. Noormannile!» Toimetaja tõuseb ning hakkab närviliselt mööda

kabinetti käima. «Minul on elukogemused ja parteikool. Ma tean, et inimeste eest peab hoolitsema. Aga ma tean ka, et eraomand on seaduse kaitse all. Et me peame kriitikale ja kirjadele kiiresti reageerima, seisukoha võtma. Annetas! Ega me kirikus ole — me oleme reaalses ühiskonnas! Ja kas te ka teate, mis maksab üks autokoorem kruusa või kompostmulda tänapäeval, eraotsana? Teie, noormees, pole kunagi kõhu kõrvalt ehitanud. Te pole veel perekondagi soetanud. Elate nagu linnuke oksal...» Toimetaja läheb kirjutuslaua taha, võtab sahtlist käsikirja. «... Siristate mulle siin poolsada lehekülge minevikku kokku. Ja ka seda pole te ise näinud!»

«See on isa päevikutele tuginedes...» pomiseb Martin Uudam kahvatades, «te ise ütlesite, et...»

«... et ajaleht on tõsine asi ja siin tuleb teha oma igapäevast tööd,» jätkab toimetaja teravalt, solgutab käsikirja edasi-tagasi, enne kui Martini ette lükkab. «Ja meie lehe jaoks on ta liiga pikk.»

«Mõtlesin joonealusena, järgnevana...» pomiseb Martin vaikselt, paluvalt.

«Joonealused on juba olemas.»

«Kriminaalromaanid? Uus laine kollast kirjandust, mis pole vanaema Agatha varbaküüntki väärt! Ja rajoonileht olgu siis teie meelest nagu triigitud pesu?»

«Kuidas te julgete!»

Ka Martin Uudam on püsti tõusnud, et toimetajaga vääriliselt vastamisi seista.

«Ja ärge unustage vanadekodu külastamast!» hüüab toimetaja talle järele.

Siis niimoodi, kaardid said lauale visatud. Martin läheb kirjade osakonda, otse rotatsioonimasinate lõbusasse naabrusesse. See ei ole enam toimetaja kabineti põrandakella väärikas, kuldläigatusega samm, see on viljapeksugarnituuri hää. Ruumis on paar kirjutuslaua, riiul teatmeteostega, kaks kirjutusmasinat ja meile tuttav näitsik, kes istub ühel lauanurgal (millegipärast Martini omal) ja viilib küüsi, millelt on vaarikapunane lakk maha võetud; süles kõrgub pakk pulmakutseid, veel nimetuid, kullatrükiga. Osakonnas sagitakse alatasa, siia tullakse ja siit minnakse, meeleoludki on rosoljemaitse. Ei või pahandada püstijalu kohvirüüpajaid ega ootamatut kirjutilõginat.

«Torm tindipotis?»

Martin viskab käsikirja lauale.

«Ütleks parem: improvisatsioon mängutoosis.»

«Mis kommodoore sulle puhus?»

«Et ajakirjanik peab olema ardenni tõugu täkk, kullake.»

«Ega võtnud su oopust vastu?»

Martin ei kosta seepeale midagi, lööb käega ja hakkab telefonikettal närviliselt numbrite valima.

«Ükski prohvet pole kuulus omal maal,» puhub näitsik küünepuru ära ja embab Martini põske. «Ära tee nagu, nagu loobiksid inimesed su kividega surnuks.» Martin on valinud numbri ning ootab; näitsiku poole teeb ta tõrjuva liigutuse nagu tüütule kärbsele. Martini viha on muutunud sametiseks ärevuseks. Näitsik tõmbub kõikemõistva muigega eemale, pikk väljakutsesignaali telefonis katkeb, number vastab.

«Kauplus,» kuulub võõras naisehää.

«Palun Hedat.»

Vaikus.

Heda hääl telefonis: «Ma kuulen.»

«Mina olen.»

Martini kõrva jõuab valusalt kuiv naksatus, mis märgib ühenduse katkemist.

«Kohe näha, et vanad pruudid on su hüljanud,» muigab näitsik. «Klõps — ja vaikus! Tühi ruum, nagu ütles Peter Brook. Mis teha: see on meremeeste, geoloogide ja sõdurite saatus. Vehkled nagu tumm leilis, hakkad kannatama...» Nende meeldivate sõnadega tõstab näitsik pulmakutsete blanketid Martinile silme ette. «Sa meeldid mulle, jorss. Kirjutame oma nimed siia kõrvuti ja ma päästan su patuse hinge...»

Martini nägu on aga süne.

«Ah, käi kus!...» pressib ta jõhkralt. Ja valib uuesti sama numbri.

Heda hää, kiretu, kuid mitte eelmise ühenduse jälgedeta: «Kauplus kuuleb...»

Martini meelekohad tuksuvad, ta tunneb, kuidas süda hakkab krampi kiskuma. «Nüüd ma usun, et sa toimetajale leti alt värve pihku tõstsid!» kuuleb ta end süngelt telefonitorusse karjumas, viskab selle siis nagu mingi jälestusväärse eseme hargile ja haarab varnast kevadkuue. «Mis siis ikka, mingem kaitsma püha eraomandust!»

Näitsik istub Martini väljudes endiselt tema kirjutuslaua serval, kuid ta näos ei ole enam kübetki nalja. Ta tunneb end kalendrialusena. Üksisilmi vahib ta tühja, veel trükkimata nimedega pulmakutset.

Oleme taas vanadekodu puunikerdustega rõdul. Siia on tõstetud aia-
toolid ja toapalm. Kevad on käes, täis mulla niisket lõhna ja kuld-
nokkade vidinat. Mõned aknadki on juletud lahti lükata, keegi ei taha
nüüd asjatult kuhtuda. Eidekeste kätte on ilmunud peeglikillud, taa-
did laenavad üksteisele poolpiduseid žiletiteri. Värisev käsi ei usalda
enam habemenuga.

Martin Udam on koos juhatajaga verandal istet võtnud. Õues käib
kibekiire koristustöö, lausa tööpüha. Juhataja on tumedas kulunud
ülkonnas, ta jätab ajakirjanikule tubli ametniku mulje. Rinnas on
rombikujuline kooli lõpumärk ja mälestusmedal. Ta on üks neid vilist-
lasi, kes lähevad veel aastakümnete pärast meeleldi kooli kokkutule-
kule, et oma vaikse kohalviibimisega märkida iseenda eksisteerimist
läbi aja ja ruumi. Ta räägib filosoferides, maja pikaldasest kõnepruu-
gist nakatatult, pilk väljas töötavatel vanadel: «...Niisuguseid kan-
geid eitesid ja nendeväärseid vanamehejuurikaid tuleb mõista, sest kui
nad milleski elus järele annavad, siis on neil varuks mingi uhkus, mis
kõik sajakordselt korvab... (Naeratab leebelt.) Aga sellist piinlikku
juhust pole minu tööpraktikas veel olnud... Vahel nad jooksevad
välkeses meeltesegaduses ära, lähevad vaatama oma vana kodu, koguni
esivanemate algkodu, kus pole teinekord isegi ahervaret alles. Vahel
on seal suur polder ja nad trambivad asjatult mööda juuresegust
mulda. Möödunud aastal leiti üks meie oma paksust metsast surnuna.

Mis küll teda sinna tõmbas? ... Muidu on meil rahulik. Me hoolitsemi siin kõik üksteise eest ega tunne endid sugugi äraneetutena. Meil on raamatukogu neile, kel silmavalgust lugemiseks, kõik massikommunikatsioonivahendid, nagu moodsas keeles öeldakse. Meil on kord majas, mitte nagu majavalitsuses, kes ühe linnamutikese matmata unustas ...

Maria on paljude kõrval hoopis noor. Rahutu hing, tuli meile alles hiljuti, pole veel sisse elanud ... Personaalpensionär, poleks uskunudki ... Ta oleks võinud valida ükskõik missuguse parema vanadekodu, aga tema vastu: pole talle teist tarvis, siin olevat ta oma mälestustele lähemal ... Missorti mälestused need on, ega ta räägi. (Juhataja katkestab hetkeks oma jutu, et üle barjääri midagi juhendada.) Eks ma ole ise ka süüdi, kui ei teatanud vanadele maa võõrandamisest, mida nägi ette linna generaalplaan. Kuid siingi olid oma kaalutlused: me ei tahtnud neid ärritada. Iga uus asi ajab siin vaikusesaarel ärevusse ja tekitab paanikat, see aga mõjub unele, söögisule, seedetalitusele ... Me ei teata isegi kontserte pikalt ette, vaid ütleme ühel pärastlõunal: Artur Rinne on siin, kes tahab tema laulu kuulata, tulgu saali. Aga seda me ütleme õega alles pärast uneaega, õhtuoodet või rohtude võtmist ... (Juhataja paneb käe ajakirjaniku põlvele.) Mis kahjudesse puutub, siis vanadekodu hüvitab need ja Mariagi on nõus vabandama. (Tõstab pilgu.) Seal ta ise tuleb. Ta on seda nii südamesse võtnud.»

Jah, üks vanainimestest on trepile ilmunud. Tal on hajameelne ja väsinud ilme.

«Saage tuttavaks — Martin Uudam. Noormees on ajalehe juurest ... lahendab seda väikest pahandust ...»

Kõnetatu heidab Martinile tumma pilgu.

«Küllap tahate omavahel segamatult vestelda, ma lahkun kohe,» kuulutab vanadekodu juhataja. Ta ei pahanda kellegi üle, vahest ehk ainult rähni peale, kes ülemise korruse akende vahelt takku välja katkub. «Kui mind vajate — olen kabinetis.»

Kui juhataja on teinud midagi diplomaadikumarduse taolist ja klaasustest kadunud maja sisemusse, ütleb Maria jahedalt: «Minu ajal aeti lehe juures palju tõsisemaid asju.»

«Vabandage ... see tähendab, te töötasite ajalehe toimetuses?»

«Jah, noormees. Praegune toimetaja on minu õpilane.»

«Tema???» pahvatab Martin Uudam nõrdinult. «Tema'p see mees saatiski mu teie kompostihunniku kallale sorima ...»

«Järjekindel ja printsipiaalne mees,» naeratab Maria leebelt. «Me evakueerusime koos, alles Tšeljabiniski lähedal läksime lahku. Mind saadeti seal mujale. Olen talle tänu võlgu ühe asja eest, mille ta põlevalt laevalt kaasa tõi ja mis on mu kõige kallim mälestusese ...» Maria peatub, näeb Martini segadust. «Nonoh, ei maksa norutada ... Jalutame pisut meie mõisas ringi?»

Aeda jõudes on asjad klaarid — paaril ehituskruundil on juba tööriistade kuurgi üleval ja vundament valatud. Neil platsidel on materjal hoolikalt riita laotud ning tõrvapapiga kaetud. Ettenägelikumad kruundiomanikud on alustanud aiast — kõigepealt õunapuud kasvama.

«On nad seal?» küsib Martin Uudam.

«Ei, täna ei paista neist õhkagi olevat,» jälgib Maria viivuks ehi-

tustegevust. «Naabrid küll, aga neid mitte...» Siis istuvad nad õitsvate kirsside all pingile ja Maria kuulatab mesilaste suminat pea kohal. «Rikastelt olen aidanud küll üht-teist ära võtta,» jätkab ta, mõistmata miks, «aga varastanud... varastanud pole ma eluilmas. Laeval andsin ära oma päästevöö, metsatööl «batinkad», nüüd aga öeldakse: vargus, süüdi...» Maria muigab kibedalt. «Bertha Sool, mu toanaaber, hakkas koguni öökappi lukustama...»

«Te pole ju raasugi süüdi,» ruttab Martin Uudam ütlema. Kogu lugu on liialt absurdne, et seda edasi arutada, ja vanadekodu juhataja lubadust mööda pealegi juba niisama hästi kui lahendatud. Kahjukannataja saab oma kompostihunniku tagasi, loodame, et samasuguse ram-musa, ja vastsetel naabritel on rahu maa peal. Ajalehelgi linnuke kirjas. Aga kuidas jääb Maria hingega?

«Süüdlane või mitte, aga tegin noortele inimestele palju tüli ja sigi-tasin paksu verd...»

On see juba vanadekodu alandlikkus?

«Ma tutvuksin ise selle perekonnaga,» võtab ajakirjanik plokknoodi välja. «Kuidas teie nimi on, palun?»

«Marmor. Maria Marmor.»

Noormees peatab pastapliatsi ja puhub lehele langenud õiepuru ära. «Maria Marmor... Kus ma seda nime kohanud olen?»

«Vaevalt küll, oleme nii-öelda erinev põlvkond,» läheb vanadekodu hoolealune äkki närviliseks. «Ei-ei, ma pean ikka ise... Milleks see vahetalitus? Olen juba krundil käinud, naine on nooruke ja lahke olemisega, aga see mees...»

«Küllap me sedagi vaatame, mis mees ta õieti on,» lubab Martin lõpetuseks.

«Kui ei tõuseks tühjast tüli.»

«Pahandustega on leherahvas kodus,» muigab noormees.

«Küllap vist...» nõustub vanadekodu hoolealune ega saa noorme-helt pilku. Nägu ja sõnakus on rohkem kui tuttavad. «Mis ma nüüd tahtsingi öelda...» võitleb ta iseendaga, «ega äkki Aser Uudami poegi?»

«Seesama.» Nüüd teab Martin, et Mariagi on seesama, kes isa päe-vikus ja Priidiku hinges.

Maria teab harva, milline kuupäev parajasti on. Maria Marmoril pole tasuda mingeid sissemakse ega lunastada võlgu. Tal ei ole aasta-, kvartali-, kuu- ega päevaplaani. Tärminid vanadekodusse ei küüni. Siin on ainult tagasihoidlikud sünnipäevad ja veel tagasihoidlikumad matused. Dollari kurss võib maailmas südamerahuga kõikuda, hinda-dele võidakse otsa soolata või maha võtta. Maria pole õieti midagi ini-meste hulgas, on olnud vaid üks paljudest aktivistidest, keda ükskord vajati. Seal, kus ta kunagi oli midagi juhtinud või sõna sekka öelnud, leidsid hiljem aset suured muutused ja paljud asjad hinnati ümber, mõned koguni loeti vigadeks. Juba ammu on tal kulunud ridikülis elu-aegne pass.

Nüüd, pärast jutuajamist Aser Uudami pojaga, on Mariat haaranud seletamatu rahutus. Ta palub ajakirjanikku jumalakeeli kõigest vai-kida ja usub, et Martin, kui ta on oma isa poeg, seda ka teeb. Ometi

seisab ta järgmisel pärastlõunal keset tuba, tolmumantel seljas, hõlmad nõõpimata. Siis astub ta ruttu oma öökapi juurde, võtab sahtlist peenrahakoti ning väljub toast.

Väikelinna bussijaamas seisavad suured ja moodsad ungari «Ikarused», kuid Maria ei ole transiitreisija, eluaeg on ta mööda maa-rajoone lasknud, nüüdki kobib kohalikku maaliinibussi. Ei, ta pole veel nii väeti ega paksutaguotsaline, et teda peaks tagant upitama! Ärgu seda temast mõeldagu! Ta ulatab kahekümnekopikalise, juht rebib automaatkassast tintlilla kirjaga piletsiilu. Ainult öele oleks pidanud teatama, et ta linna läheb, selline on kord...

Pool tundi hiljem kõnnib Maria väikese metsajärve kaldal, mis pole ammu enam üksildane paik. Kibuvitsatihnik on maha raiutud, majand on ehitanud vastaskaldale moodsa roogkatusega saunuvila, et kolhoos saaks külalisi vastu võtta või esimees juriskonsulti patuteele ahvatleda.

Maria Marmor vaatab järve viivaid nikeldatud käsipuid, pistab käe kevadiselt jahedasse vette ja läheb siis nõlvast üles sepikoja poole. Tuul sahistab männiladvus, Maria hingeldab tõusust. Südanpanetavalt kuulab ta põõsastes raua kõlksumist vasara all. Rütm pole ehk enam sama, kuid mis see loeb? Oojaa, sepikojagi juures on üht-teist teisiti: silma torkab gaasiikeevitusagregaat; juurdeehituses undab sädemetejuga pilduv smirgelkäi. Kui sepp seda uuemat sorti tulevärki korraldab, et masinavikateid teritada, on tal lenduriprillid ees nagu võidusõitjal.

Maria on ilmselt kaua seisnud, sest nüüd rautab vana sepp õuel hobust. Maria jälgib ahnelt kõiki Priidiku liigutusi: seda, kuidas ta puhastab suure raspliga kabjaalust, koorib kõvera noaga luusiile, sobitab paigale raua (vabrikuraua!), lööb naelad vilunult sisse ja painutab otsad kõveraks.

«Tead, kuidas mustlane hobust rautama õppis?» küsib Priidik tallimehelt.

«Ei tea...» ähib see hobuse jalga hoides, veresooned laubal krussis.

«Vaata, Erni, üks ühel naelal tulnud jälle ots kogemata kabjast välja,» jutustab Priidik. «Mustlane õnnelikult luikama: näe, amet peamast käe!»

On see teine tõesti valgepäine Erni, koosoleku protokollija? Kas ta siis ei saanudki suuremat kirjatarkust? Või ei lubanud aeg õppida? Mõlemad naeravad. Priidiku naer tuleb madalalt, kõhust, Ernil ninast. Raud sai alla. Tallimees laseb ruuna jala maha ja sirutab iseenda selga.

«Astub?»

«Kuhu ta pääseb, head mehed, väärt riistad,» arwab tallimees. Ja lisab pisut nukralt: «Ei tea, mis neist vaestest loomadest pärast meid saab...?»

Sepp on visanud põlle kivile ja peseb end tõrre kohal. «Rebastele söödetakse,» ühmab ta.

Ja siis vilksavad pääsukesed mustvalgete nooltena sepikoja avali udest sisse. See, et linnukesed paaris lendavad, et alati tuleb teine ka, see igivoodne hõllandus, mis tabas kord Juhan Liivigi, sunnib Mariat ennast unustades neile järele vaatama. Ja kui Priidik vahtraoksast

KALJU SAABER.

rätiku tõmbab, et silmi kuivatada, näeb ta Mariat põosastes. «Hei, sina, seenemutt!» hõikab ta lõbusalt, surudes rätiku silmle.

Maria kohkub südame võpatades. Silmi kuivatav sepp muutub tema nägemuses taas nooreks. Aga ka vanana tundub Priidik nii igijõuline ning nooruslik, ja tema on eit mis eit! Ja küllap on naervate silmadega sepal säraküünalõhngi endistviisi man, nagu pääsukesedki endistviisi ta ligi hoiavad... Seepärast ei või Maria enam tagasi vaadata, rohkem oma närtsinud nägu näidata. Ta põgeneb ummisjalu, raskelt, nagu võib põgeneda vaid vanadushäbi eest. Käega vehkides ja peaaegu rataste alla ronides peab ta ühe mööduva takso kinni.

«Mamma, kas marutõbine koer ajab taga?» naerab taksojuht ust avades.

Maria ei vasta, puhitab ainult valgete huultega. Ta potsatab hingpakkis polstrile ning avab kraenööbid. Häbi on palju palavam kui varasuvine leitse. Hallisegused juuksed õlgadel, jääb ta lösutama. Pea kumiseb nagu malmkatel. Ei saa aru, kas kõlavad seal vere või sepa vasaralöögid. Seenemutt! Sedasi võib inimese ära tappa!

Georg Ots laulab autoraadios «Töötuselaulu» muusikalist «Mees La Manchast». Takso vurab tosina minutiga vanadekodu ette ja peatub kõnniteel. Vanadekodus on parajasti jalutustund. Enamik hoolealustest on pärnade vilusse tõmbunud. Maria loeb peenrahakotist vaevu arve kokku.

Vanad on jäänud seisma. Kusagilt ilmuvad ka ärevil öde ja juhataja. Marial on tunne, nagu astuks ta autost väljudes tribunali ette. «Proudad sõitvad taksiga,» lausub Bertha Sool kepile toetudes.

Nikerdatud käsipuu ja lasnakestega trepp viib Martin Uudami nagi-sedes teisele korrusele. See kõik on noormehele liiga tuttav ja valusalt kodune, et oma silmi uskuda. Ta kontrollib hämaras valguses veel kord aadressi, millele ta varem tähelepanu ei pööranud. Eksitust pole, tema kõige kallimad kirjad on kord sedasama kandnud. Tähendab, Heda oli kolinud pärast ema surma teise kohta? Siis läheb ta kergendust tundes üles ja helistab ukse taga kella. Ta hoiab sõrme kogu aeg kellanupul, põselihased vöötlevad, näol arulage pilk.

Uks avaneb ja selle püstkülikusse ilmub värvilises nailonsärgis ja rätsepavestis mees. See on autojuht uusaastaööst.

Rahu, Aser Uudami poeg.

«Võlgu sa mulle ei jäänud... või kuidas?» naeratab juht lõbusalt. «Nonoh, sõdurpoisse ma ei koori. Tasud teine kord, mõnel muul viisil. Nagu autojuhtidel kombeks: täna sul nael kummis, homme mul. Või veel: tule motopalli mansasse. Ei taha? Pole tehnikahuviline...? Aga ära tundsind ma su kohe, nägude peale on mul kuramuse hea mälu. Võin mõnele piigale öelda kolme aasta pärast, et sõitsid minuga Vilniusest Elva, aga või nad sest kuulda tahavad! Peale oma naisukese, see mul ka teelt korjatud.» Juht annab Martinile matsu õla pihta. «Noh, eks astu tahapoole, viska mantel maha, noormees! Naine tahtis küll teatri minna, aga nemad hakkavad ikka kaks tundi varem vurhivima.»

«Ei, ma... ainult hetkeks,» kogub Martin end ja toob taskust ümbriku. «Kas teie saatsite selle kirja toimetusse?»

KALJU SAABER

«Meie läbikülmunud sõdurpoiss on kaugele lennanud...» mõõdab juht võõrast terasema pilguga. «Tule!» Ta läheb õõtsuval sammul ise ees elutuppa, võtab kapist pitsid ja pooliku pudeli armeenia konjakit. «Kirja? Nüüd ma arvan, et sa tembutad. Tõstame siis... uue tutvuse kinnituseks. Kulub mõlemale ära. Ehk tahad kirjutada motopallist? Homme mul sõitu ei ole. Tulin koju naist harima!»

Martin ei puuduta pitsi.

«Te olete väga korralik abikaasa,» pressib ta huulte vahelt.

«Olen nüüd «Kolhidal», puha transiitsõidud ja ingliskeelsed kirjad furgoonidel. Oleme värvitud nagu pühademunad, paksu reklaami täis. Moskva, Leningrad, Kiiev... Tallinna omad käivad koguni Pariisis. Tead, kuidas meie masinad kutsutakse: kuivamaa laevadeks. Kord oleme õllelaevad, kord munalaevad, angerjatest punu või köis ümber maakera... Teadagi, mitte prügivedu.»

«Raha jookseb,» tähendab Martin külmalt.

«Kelle jalg tatsub, selle suu matsub.»

«Jookseb ka muudest äritehingutest. Aga tühjast panite ühe tubli vanainimese muretsema.»

«Ee, vend, seda ei teinud enam mina,» muudab peremees tooni. «Mina kirjutasin vaid väikese kirjakese, kui mutid mu mulla laiali tassisid. Vanadekodu pole mõni valla sandimaja, tal raha nagu Petseri kloostri. Ega siis need eided oma pinssi nahka pane. Seda tegi teie press,» kõrgendab ta häält. «Rida ja rubla!»

Meeste märkamata on Heda seisatanud magamistoa poikvel kardinatega vahel ja seob silmatorkavalt pitsilisele kombineele tõmmatud froteemantli hõlmu kokku. Martinit nähes on ta nagu tulistel sütel, Martin tundub talle praegu noore ja hoolimatu tohmanina, kes oma ägeduses ei võigi midagi mõista, kes on valmis purustama seda, mis on loodud kindlustunde ja sooja arusaamisega, kuid meeste edaspidise jutu teravnedes ta rahuneb. Nad ei räägi temast, Martin pole millegagi mõista andnud, et ta Heda tunneb. Teravus on mujale sihitud. Naine silmitseb noormeest alaneva pahameelega, võtab ta ümbert kiskjanaha, tal jääb konstateerida vaid tõsiasja: see linn on tõesti nukrakstegevalt ning lootusetult väike!

«Ise te panite suure kella külge,» tungib Martin Georgile rinnaga peale. «Kirjutasite ajalehele! Teil on auto, päranduseks saadud maja müüsite ära, nüüd ehitate lossi, aga kaotsiläinud kompostihunniku juures vingute: appi! paljaks riisuvad!... Linna nolkidele olete müüdi nende metsikute ihade ideaal, motoriseeritud gladiaator. Aga mingeid metsikuid autojuhte ei ole, on vaid väiklased äritsejad. Plankton, mis hõljub üldise heaolu pinnal, kinnikasvanud Sargasso meri... Kuid seisuvesi ja spekulatsioon ei ole veel ühiskondlik mõtlemine. Ja oleks aeg vanainimesele hingerahu anda: see lugu on tal nagu vesikikivi südamel.»

«Mul pole vanamoori vabandusi tarvis,» irvitab peremees teispool lauda jõhkralt. «Mis ta mulle on, ema või? Kas ema või?... Kas ma pean ta nina nuuskama ja rähma silmist pühkima? Või tema memuaare kuulama? Kah mul Kollontai! Kui ta veel kord peaks oma jalga krundile tõstma, pöoran pea kõrvale ja sülitän kolm korda. Kui sa teda näed, siis maini talle!»

«Pidage suu, jätke kohe niisugune jutt...»

«Mis sa minust tahad, tindikana?» röögatab mees.

Sel hetkel astub Heda kardinate vahelt tuppa.

«Heda!...» pomiseb Martin tagasi tõmbudes, nagu oleks talle näkku löödud.

Heda ei lausu sõnakestki, ta varjab vaid käega näo. Kuid see pole nutt, see on hüsteeriliselt vabanev, õrn ning isegi lapsik naerukramp.

«Ahaa, sinagi tunned seda tsiitserot!» hüüab mees kahtlustavalt.

Leebuse hetk on möödas; Heda tunneb end masendatuna.

«Martin on minu koolivend.»

«Kenad kooliveljed sul!» kallab mees iseendale konjakit ja joob. «Ja nüüd viska oma kooliveli välja.» Kui Heda ei liiguta, vehib ta sõrmega Martini poole. «Hei, sina, kas lõpetasid? Arvad, et ma su sõnatremist pelgan? Küll sulle siin linnas pulk varsti suhu pannakse. Võime su kurdiks teha. Ja nüüd kao, mind sa ei hirmuta!» näitab ta vilega teed.

«See on minu ema korter, Georg, ja siit ei aeta kedagi välja,» lausub Heda kumedalt ning pöördub õnnetult külalise poole. «Lähme, Martin, ma saadan sind pisut...»

«Vaata kus tänamatu raisk!» hüüab mees neile järele. «Ja mina tõin ta veel uusaastaõöl koju!»

Kui üks on kinni langenud, seisavad Heda ja Martin trepikojas, et hüvasti jätta.

«Tead... sellest ajast peale, kui see vanaeit oma südamevaluga krundile tuli, olen ma hakanud muude asjade peale mõtlema...»

«Missuguste asjade peale?» küsib Martin otsekui midagi meenutades.

«Kas oskan seda sulle seletada... noh, kõige muu peale...» sosistab Heda.

Martin püüab naljatada: «Ega tal ukse piilumissilma ei ole?»

«Ei ole...» vastab Heda läbi laugudele tõusnud pisarate naeratades. «Aga uues majas saab olema...»

«Mäletad, siin trepil pihtisid sa kord, et sul on hõredad hambad. See tegi siis sulle hirmsasti muret.»

«Oojaa, kui sa oleksid osanud selle peale midagi öelda.»

«Siis ei osanud.»

«Aga nüüd...?»

«Nüüd... nüüd on sul hambad nagu leedil,» ütleb Martin. «Kõik ilusasti kokku kasvanud.»

«Mitte kõik...» sosistab Heda. Martin on talle päris lähedal, Martin on tagasi, ja ta suudleb teda põsele. «Aga nad kasvavad, kui sa mu üles otsid...»

Kui noormees hämarast trepikojast tänavale tormab, meenub talle, kuidas hispaanlased olid kunagi plaatina merre uputanud, teadmata, et see on kõige väärtuslikum metall.

Martin konutab maakodu suures reheköögis laua taga, kus kunagi sõja puhkedes ema kiiruga võid tegi, et isale sõjateele kaasa anda. Köök pole enam ammu see, mis siis. Pole ka nõnda hämar: aken on laiendatud kolmepoolseks. Kui Aser Uudam hauast tõuseks, ei tunneks ta seda ruumi ära. Siin on nii valgendatud kui värvitud, paeplaatide

asemel jooksevad heledat tooni laudpõrandad, kaetud vaipade ja parigitud veisenahkadega. Partelt allarippuva piimakarra asemel, millega võid kokku loksutati, seisab tabureti külge kruvitud koorelahutaja, kodumeierei. Tagaseinast võib leida kaks vastandit: minevikulummusena reheahju, mida köetakse vaid suurte pühade või õunte kuivatamise aegu, ning samast kõrvalt lumivalge ja mahuka külmkapi «Snaige».

Ema võtab parajasti midagi heledalt valgustatud kapisisemusest ja toob lauale. Martin, pisut õnnetu olemisega, rüüpub savikruusist ram-muleent.

«Mitte kanapuljong, vaid elueliksiir!» pomiseb Martin ema mure-tõredat nägu nähes.

«Võid endale sellekssamuseks juhtkirjaks panna,» viskab ema moka-otsast.

«Oota, memm, kuula nüüd,» peatab Martin teda põllepaeltest haarates. «See oli suurest õnnest. Ma leidsin Priidiku pruudi üles.»

«Lase mind lahti! Pärts segi joonud.»

«Tead, selle, kes neljakümnendal aastal kehvikute koosolekul esi-nes ja kellest isa oma päevikus kirjutab — Maria.»

Miks siis ema Mall ei tea, käis teine ju veel tol viimasel rahuõhtul neil suitsusaunas. Häbi oli teisel ka, ei tihanud Priidikuga segasauna pugeda, vaid tuli temaga, Mallega. Ja ei olnud masajas külanoorik enda kõrval kaunima kehaga neiut näinud, pilla või silmamunad saunalavale ja mine häbi pärast punaseks. Mall ei olnud kunagi oma kitsukest elu kahetsenud, ja olid need Aser Uudami toodud kingitused nii tagasihoidlikud kui olid, ütles ta alati uhkelt: «Sina tood ka kõik!» Ehkki ei toonud koorelahutajat, ei toonud sadat muud tarvilikku asja. Aga selle Maria oli ta pärast ühist saunaskäiku justkui mälust kustutanud, ei tuletanud teda ka vennale meelde. Aga kuidas Priidik teda ootas! Aastaid hiljem oli sepp purjuspäi jutustanud, kuidas oli näinud Aseri kojutulekut, aga ei tihanud teisi nende õnnes segada. Autolt maha hüpanud mehele ulatati seljakott järele. Mees pani seljakoti hobumadarale ja võttis siis oma kõige kallima varanduse vastu. Sel lopsakal, puusi hõõritaval Mallel polnud ka hoidmist, väänas või kõhna mehe selgroo! Neil kahel ei tulnud sel hetkel seppa meeldegi: olid püstiõnnelikud pärast nelja lahusoldud aastat ja neil oli teineteisele palju öelda. Võõrast õnne on valus vaadata, kui ise teadmatuses. Ses-tap taganeski Priidik sepikotta, tõmbas petteks ukseki seestpoolt kokku, kuid liibus samas näoga tahmasesse aknamulku. Aser Uudamit kiskus küll sepikoja poole, aga Mall kudrutas rahustuseks, tundmata kaassüüdlust: «Näed ju, ukсед kinni, tea kus hulgub...» Ja seal nad siis läksid — öde Mall ja ta laskurkorpuse mundris mees, käsi sidemes, rahad rinnas. Läksid oma koju. Läksid võidukevade toomehelveste hääletus sajus. Mariat aga ei tulnud...

«Kust sina ta leidsid?» küsib nüüd ema Mall.

«Vanadekodust. Täiesti juhuslikult, ühe lolli jama tõttu...»

«Püha vägi, ära sa sellest Priidikule kõssa!»

«Seda Mariagi...»

«Nad pole ligi nelikümmend aastat kohtunud. Priidu jäigi tema pärast üksikuks, selline mees! Enne seda linnaplikat oli su onul pruute

jalaga segada. Ja mispärast ta siis peale sõda, kui elus oli ja Venemaalt tagasi tuli, näole ei andnud?» küsib ema Mall, et lisada pahaselt: «See naine ei toonud meie peresse muud kui õnnetust.»

«Ta rääkis mulle kõigest, aga sellest... sellest ei tahtnud ta rääkida, isegi nii paljude aastate takka...»

«Kui oleks armastanud, siis oleks tulnud,» ütleb ema Mall õpetlikult. «Sinu isa sai rindel kaks korda haavata, aga koju tuli. Alles siin, oma kodukülas...»

«Hea küll, ema. Seal on midagi muud...»

«Mis muud seal ikka olla saab,» arwab ema Mall jonnakalt. «Haritud linnaplika, põlgas külasepa ära. Või ajasid tatedes maalapsed talle hirmu nahka, kuigi nad on palju viisakamad kui linna omad. Oled sa näinud, et üks linnalaps sulle tere ütleb? Maal ei jõua teresid vastu võtta, tuleb nagu hernepüssist, kui nad koolimaja juurest laiali murenevad. Pole ka ime, et nende asjad aia taha läksid! Ja üldse polnud ta ei lind ega kala... Aga milline poiss oli meie Priidik! Oi, milline poiss! Ise muris tüdrukuid, kuid oma õde käperdada ei lubanud. Ega sinu isagi mulle nii kergesti ligi pääsendl!»

«Maria armastab teda veel praegugi... Ja ta nimi on endiselt Maria Marmor, nagu neiupõlves, vallakoosoleku protokollis.»

Martin Uudam rüütab mõtlikult rammuleht. Ja kas ongi selge, mida ta õieti tõestada püüab või kummale rohkem mõtleb: Mariale või Hedale? Või on nad temas ühte sulanud — kahe kodu ballaadiks.

1945

Vallaraamatukogu hoidla taga asus väike kamber, kus oli postament jõulukaktusega, vanamoodne pulkriiul, tigudiivan ja heegeldatud pitslinaga ümmargune laud. Suur pottahi seisis nurgas.

Maria istus rohelise kupliga lambi valgel ja korrastas pabereid. Siis tõstis ta need kokku, pani keemilise pliitsi käest ning nõjatus toolil tagasi. Ta oli alles sõjaväefrentsis, mille paar kraenööpi olid lahti päästetud. Ta lausa harjutas ennast korrakummitusest lahti saama. Toolileenil rippus rihmapidi püstolikabuur.

Ta läitis mõttes olles paberossi, kuid sai tõmmata kõigest paar mahvi, kui uksele ilmus vigase jalaga ning intelligentse maaharitlase näoga vanem mees. See oli vallaraamatukogu hoidja.

«Sa suitsetad?...» imestas mees laua juurde lömbates.

«Siberis sai algust tehtud,» tunnistas Maria üles.

«See nüüd küll ei kõlba, päris häbiasi, tütreke... Ja mis peigmees selle kohta ütleb?»

Maria rutjus paberossi tühja tikutopsi ja vehkis käega suitsukoonla laiali. «Ma ei ole teda veel näinud. Pole võimalust antud.»

«Lased veel kaotsi minna.»

«Tema mul nagu rändrahn: seisab sada aastat ühe koha peal.»

«Naisi on patt kroonus kinni pidada. Igatsed?»

«Ah, onu Joosep, parem ära küsi. Tunnen ennast juba ammu vanatüdrukuna. Kuivan otse oma silma nähes.»

«Mis on naised ilma meesteta? Nagu laabitud piim,» arvas raamatu-

koguhoidja ja päris siis: «Kuidas seal Siberis ka oli? Oli seal... väga sant?»

Vari libises üle Maria näo.

«Jah.» Kuid ta leebus pea: «Külm oli, hundid olid, nälg... Oma maimukese matsin sinna... Aga inimesed olid head.»

«Hunte on nüüd meilegi siginenud,» ohkas mees. «Inimesi on aga igasuguseid, eks sa tea ise...» Ta silitas isalikult Maria juukseid. «Sõduriseep pole neile liiga teinud? Mul peaks olema mõned kuväärid šampooni.»

«Aitäh.»

«Pead ennast hoidma, Maria... Mitte kõigile ei meeldi sinu ilusad kõned, haavatud lõvi on ohtlik... Korpuse kojutulek ehk vaigistab pisut metsavendi, aga või Pärn oma valgel hobusel igale poole jõuab. Ja sa rääkisid täna meie vallas liiga hästi, paremini kui kirikuõpetaja.»

«Minu ja pastori sõnade vahel on rohkem kui vaks,» muigas Maria.

«See ei tähenda head...» pomises raamatukoguhoidja pead vangu tades. «Meil pole veel keegi nõndaviisi rääkinud. Rahvas kuulas sind ammuli sui. Tahad, ma toon sulle enne magamajäämist tassi piparmünditeed? Ja ära enam suitseta.»

«Hea küll,» lubas Maria.

Ta viis mehe lahkudes püstolikabuuri toolikorjult padja alla, istus diivanile, raskele kodutepitud tekile, ringutas ja sulges hetkeks silmad. Kohe kuulis ta sepahaamri kõlke...

«Jäid tukkuma?» tuli raamatukoguhoidja tagasi.

«Anna andeks, onu Joosep,» virgus Maria ja istus aurava teetassi juurde. Piparmündilõhn teravdas iha sepa järele, ja ta valetas vaikselt naeratades: «Ma ei tea miks, aga ma olen täna väga väsinud.»

«Mul on siin vanast ajast peasuhkru kilde. Tangid on suhkru toosis.» Mees tahtis ära minna, kuid peatus siis ukisel. «Kes su peigmees on?»

«Külasepp.»

«Maal suitsetamist ei sallita. Ma mõtlen... kui naised tossutavad.»

«Ma tean,» naeratas Maria.

«Head und.»

«Head ööd,» vastas Maria. Ta oli võtnud suhkrutüki pihku ning hakkas seda väikeste hõbedaselt läikivate tangidega puruks röksima, ise läbi unisuseõndsuse naeratades.

Mis see oli? Tema kõrvu hakkas taas kostma sepahaamri tööritm, iga kõlksatuse juures süttis mustas olematuses üks täht. Kiiresti, vastavalt rütmile, täitsid tähed ta laugudetaguse, saateks ikka valjenev sepahaamri kodune ja ihaldatud hääl... Maria silmad kärisesid lahti: haamrilöögid olid muutunud laskudeks... Ega ta ometi enam rindel ole? Klaasikillud lendasid tупpa, jõulukactus paisati postamendilt. Taevas halasta, need on n e m a d! Maria haaras momentaanselt virgudes padja alt püstolikabuuri, lippas valges öösärgis ahju varju ja kiskus relva välja. Millal see oli, kui ta viimati lahingut pidas! Seal olid seltsimehed vasakul ja paremal, kuid siin oli ta üksi nende meeletel elajatega. Ja mis abi on vigasest Joosepist! Külakoerad vähemalt julgustasid üksteist vastamisi. Aga inimesed?... Läbi pilve rebenduse imbus kuuvalgust, mis tegi aimatavaks tumeda metsarüü ja sealt ilmunud sõjaveljed, nagu nad end ülendavas puskariuimas või

toidupoolist röövimas käies nimetasid. Ja neil oli täna siia magavate majade vahele asja, sest üks sõdurifrentsis naine oli rääkinud paremini kui pastor ja rahvas oli teda kuulama jäänud...

«Roni välja, punane daam! Me teame, et sa seal raamatukogus oled! Tule, tibuke, pea ka meile üks ilus mäejutlus!» karjuti väljast taskulambi kompava valguse saatel.

Maria ei tahtnud uskuda, et see ilmsi sünnib, ja kui kõik ikkagi tuli tõeluseks tunnistada, siis vastas ta ilikumisele jälkustundest ja hukkamõistuvihast närviliste laskudega. «Näe, kanake hakkas teri nokkima...» Taskulamp purunes, väljast kostis roppu vandumist, kuid samas käis müra ka raamaturiilulite vahel ukse taga. Kuuldus onu Joosepi madal oie — tal polnud elu jooksul peale sarapuukepi mingit kõvema toimega löögiriista olnud. Nüüd laskis Maria kordamööda ukse ja akna pihta, laskis nii arulagedalt, et peagi kuulis püstolivinna kui vi naksatusi... Kuum laup kattus külma higikorruga. Sellist hirmu polnud ta lahingute ajal tundnud. Nad saavad ta elusalt... Maria tõmbas kontrolliks pideme välja ja pillas samas põrandale, kui sõrmeotsad tajusid, et surmakaevus pole enam ühtegi õnnistavat tinapiiska. Kabuhirmus taganes ta akna poole, kuid sealgi oldi vastas. Maria vaarus meelegeites ahju vahele, peites end hirmu lämbudes truubi taha.

Sealsamas murtigi tuppa, murti veel enne, kui naise kujutusvõime suutis kõike hirmsat kokku võtta, ja ta paljastele varvastele sihiti taskulambikiir. Varbad helendasid reetlikult nagu vastsündinud hiirepojad. Ükski valgusvihk pole nõnda põletanud nagu see, mis nautlevas uudishimulus nihkus üles truubi tagant piiluvatele pärani silmadele. Maria sulges laud ja tundis, et vajub rinnuli vastu kuuma truupi.

«He-ee, ainult üks eit, aga see-eest missugune,» irvitas keskmist maamehekasvu habemik. «Häbelik nagu mõrsja pulmaööl...» Ta kiskus naise ahju vahelt välja. Vaevu tajus oimetu Maria, kuidas laual lambi süüdanud pikka kasvu mees, ilmselt pealik, teise sellise hooga tagasi ropsas, et mees põrandale käis. Pikk astus ise Maria ette, teda oma koguga varjates.

«Ivo...» sosistas Maria õõnsalt.

«Mina...» Mees vaatas närviliselt tagasi. «Käige kõik välja! Jalamaid! Oodake mind ees!»

«Selge. Pealiku eesõigus,» irvitas põrandal käinu tähenduslikult, naksutades suhkrutange otse tüdruku kõrge rinna ees. «Kohtumiseni, Orlääni neitsi...»

Kõik lahkusid toast peale Ivo, kes kiirete tihedate sammudega neile järele läks ja kuulidest pinnuliseks puretud ukse kinni tõmbas. Maria tajus vaevalt, et see pole enam lehus poiss, vaid karm ja hoolimatu metsavend, üks neist omadega ummikusse jooksnud bandiitidest, kes eksisteerisid just nagu selleks, et sõjakoledusi üle trumbata ja oma nurkasurutuses võimalikult palju hingele võtta. Nad ei olnud teineteist näinud ligi viis aastat. Ivo oli enne sakslaste tulekut end varjanud. Kuid ta polnud hetkekski lakanud ihaldamast seda ninaleviskat, kelle isale ta meelegeaks herbaariumitäiendust tõi. Ta oli leidnud tüdruku eest sõja räpasuses, kus maitstes juhuslikke ja loomutruid võite, leidnud tüdruku surmaohu teravates võludes ning metsa haiglas üksilduses. Nüüd oli ta siin. Ivo silmad põlesid. Nagu arust ära

astus ta laua juurde ja üleni värisedes keeras lambitahi plahvatusohtlikult suureks. Tema ümber oli säilinud üht-teist Saksa univormist, kuid erinevalt teistest sõjaveljedest ei hiilinud ta rääsunud mardisandina ringi. Ta juuksed olid hoolikalt pügatud ja soe sviiter ei olnud niisama üle õlgade visatud vanunud villakott, vaid jälgis noore mehe kehavorme.

«Tahad sind valges näha, Maria... suures valges... lühtrite paistel...»

Alles kui mees uuesti lähenes, sai Maria ennast pisut tagasi: «Kas nüüd on siis sinu tähetund?»

«Nüüd on,» pomises Ivo irooniliselt, aina lähenedes. «Langev täht on kõige heledam, Maria.»

«Mida sa tahad teha, Ivo?» sosistas Maria järsku nagu kohale kinninaelutatult.

«Seda, mis mulle meeldib sinuga teha... Põleme koos... ja ma unustan kõik.»

«Ei,» taganes Maria vihast kahvatades.

«Noh... noh, lollike! Ma armastan sind.»

«Ei!» kisendas Maria. «Lase, aga ära armasta.»

«See oleks liiga lihtne, tüdruk... Sa ju näed, ma palun sind tant-sule, millist meil pole eales olnud, Maria...»

«Sa oled jäle,» lausus Maria pikkamisi.

Ivo ninasõõrmed laienesid, ühe käega rebis ta särgihõlma maha ning tõmbas poolpalja keha enda vastu. Maria rabeles meeletult, et Ivo käest lahti pääseda. See õnnestus viimast jõudu võttes, ja vaevu adudes, mida ta teeb, sööstis Maria aknale, kuid mees kiskus ta sealt tagasi. «Või nii!» karjus ta hullunult. «Tahad minema lipsata! Tahad, et sind parem sõelapõhjaks tehakse? Kuhugi sa minu käest ei pääse!» Ivo sõrmed langesid kulliküüntena Maria juustesse ja kiskusid ta kõrva enda suu juurde: «Lollike! Ma muretsen ju sinu pärast... Või tahad, et kõik saavad sind?» Ta paiskas Maria diivanile ja viskus talle ahnelt hingeldades peale. Maria karjatas ja jäi siis vaikselt ning osavõtmatult oigama.

Ivo kummardus uuesti alla ja rebis Maria kaelast keti, mida tüdruk oli alati kandnud. Maria avas küll valupisaraisse kleepunud silmad, aga need olid klaasistunud, mitte midagi nägevad, pilk tardunud tühjusse. Ta ei kuulnud enam ühtegi haamrilööki. Tema laugude taga ei süttinud neist enam ükski täht...

Maria liikumatus ja tardumus ajasid Ivo siiski ärevusse ja ta püüdis lõdvalt lebavale kehale midagi peale kohendada, — kehale, mille kõik rakud olid surnud külma ükskõiksusesse.

Mees oli tagasi seniolematult jõulisest naudingust ning pomises vastupidiselt oma harjumustele: «Issand jumal! Issand jumal!» Ta tahtis nagu midagi andekspaluvat öelda, kuid taganes siis ebakindlalt ja neelates ukse poole. Tal oli tunne, nagu lükkaks üks mees oma ratasooli talle järele, süles kuivatatud herbaariumirohud.

Ivo jõudis tagurpidi raamatukokku ja esimene, mida ta ümber pöörates nägi, oli raamatukoguhoidja laip, mis vedeles pooltühjaks varisenud riulite vahel. Osa kõiteid oli talle peale langenud. Nobeli krooniga Hamsuni «Maa õnnistus» lebas otse rinal.

Ivo sulges vaikselt ukse ja nõjatus selle vastu. Talle näis, et ta oli astunud veel ühe sammu vältimatu kuristiku poole. Et kummitavatest mõtetest lahti saada, võttis ta riulinurgalt pihku esimese ettejuhtuva raamatu ja luges kähedalt: «Kui Arno isaga koolimajja jõudis, olid tunnid juba alanud.»

«Kipud sinna sisse?» haugatas ta lipitsedes ligi astuvale mehele, kelle taskud olid nagu ahvi põsed.

«Eks pealik tunne mind läbi ja lõhki...» imes metsavend virilalt naeratades koni. Küllap kuulab ukse taga.

«Eks sa mine siis,» muigas Ivo, kuid ei liikunud ukse eest.

«Aga pealik...» alustas iharusest kõnetud mees nõutult. Ta pilk väljendas koguni arusaamatust.

Samas virutas Ivo talle tugeva rusikahoobi.

«Meie pealik on öite kenaks läinud,» urises see verist suud pühkides.

«Latrate nagu eided. Lähme kohe ära, meil pikk tee veel ees. Kõik lähme ära! Ja eluga! Siia on ohtlik jääda,» karjus pealik riulite vahele ilmunud bandiitidele.

«Aga see?...» viitas keegi ukse poole.

Pealik ei vastanud, keerutas ainult üleoleval näol ketikest ümber sõrme.

«Kas paneme raamatukogule tule otsa?» küsis üks, meloodilise häälega mees.

Ivo astus üle raamatukoguhoidja laiba.

«Me pole vandaalid.»

1953

Aeg oli kiire ja karm. See oli nii-öelda jooksev ordeni pihkupistmine. Ometi oli sepikoja juurde kogunenud omajagu külarahvast, nende hulgas ka õenatuke, väike Martin seelikusabas.

Oli kevadiste künnitööde aeg, mis ei andnud sepale päevakski hingetõmmet. Näh, traktorgi seisis remonti vajava adraga siinsamas vaht-rapuu all. Priidik oli naiste togimise peale visanud nahkpõlle adra- raamile ning seisis pluusiväel jahedas uduses hommikus. Mall püüdis kikkivarvul vähemalt venna vanapaganajuukseid kohendada. «Miss'and kometit mängid,» urises sepp. Ta oli tublisti vananenud.

Kümmekond sammu eemal, tee pool, ootas parteikomitee hõbehall maastiku-«Pobeda», mis näis nagu pukkidele tõstetud. Juht nõjatus flegmaatiliselt polstrile, tagaistmel oleva naise nägu polnud näha. Ometi oli aimata, et ta jälgib õuel toimuvat ja elab sündmustele samavõrra kaasa kui traktorist, Priidiku omaaegne sepapoiss, kes ei teadnud veel, kas piduliku sündmuse ajal NATI-l istuda, see käima panna, signaalitrossi sikutada või raudruuna kõrvale valveseisangusse võtta. Seda viimast aga ei osanud vibalik nooruk kuigi hästi, sest tema tee polnud viinud külast mitte sõjaväkke, vaid traktoristide kursustele. Lõpuks oli tal ikka loomutruum müts kuklasse nihutada ja joviaalselt naeratada, kuna sepp seisis just nagu lontiskõrvu lammas...

Parteikomitee sekretär kinnitas Priidiku vasakule rinnale ordeni

KALJU SAABER

1640

«Austuse märk». Parem jäeti vabaks, küllap tulevaste ja suuremate tarvis, nagu arvas endine lõõtsapoiss omaette filosoferides.

«Õnnitlen! Õnnitlen südamest kõrge riikliku autasu puhul!» ütles sekretär kätt surudes.

«Täna.»

Parteisekretär surus veel esimehe, traktoristi ja mõne lähemalolija kätt. Martinit, kes oli tõstetud seks ajaks hobuniidumasina sadulasse, patsutas ta sõbralikult põsele. Siis pöördus ta auto juurde tagasi. Esimees järgnes talle ja müksas minekul seppa, et see ärkaks ning vähemalt viisakusest sekretäri ratastele paneks. Siin on ju tema, sepp, peremees ja päevakangelane!

Kas ei paugutanud traktorist oma NATI-t nii, et naistel seest läbi käis! Kas ei saginud kõik järsku sepa ümber, kiskunud teda siia-tänna, nagu polekski nad terve elu ühes külas elanud, hirmust ja armust üheskoos läbi käinud või teda noorpõlvenõksude ja -riugaste pärast sarjanud! Naistel, va epakatel, olid koguni tagasihoidlikud lilled ja vaasis lahtimeelitatud kirsioksad ühes. Juba ammu ei ole ta külastanud nende sooje tagakambreid. Mis sa niisugusega ära teed? Priidik võttis ka lillekraami ükskõikselts vastu, et unustada see pea nagu härjapeatutt niidumasinala kõrbema. Mall kaelustas venda, aga Priidik jäi endistviisi kõige vastu kurdiks ja osavõtmatuks. Mall ise oli mehe kaotusest juba toibuda jõudnud ning rahmeldas endises Enkli tallis lehma lüpsa. «Oeh, oled sina ka! Aser oleks rõõmustanud selle peale nagu laps... Sina aga — sina ei raatsi isegi pudelit lagedale tuua! Kas naised peavad seda sul söehunnikust otsima minema?»

Et kolhoosinaiste kädinast asu saada, võttis sepp Martini oma võimsate käte vahele. Aga juba müksas neid omaette olla tahtvaid mehi küla kõige suurem lõhvard oma vägeva puusaga: «Nooh, see, he-ee, orden rinnas, nüüd võid naise ka ära võtta!» — «Naised, davai sepale musu,» tegi keegi ettepaneku. Ja kus siis läks lahti. Traktorist, kes kargas nagu arssinapuu, patsutas meistrile õlale ja kaelustas siis Malle, et mingil moel oma rõõmu välja valada. Viimaks otsustas ta tuleviku nimel sellele ühiselu kaunile silmapilgule lõpu teha: «Mis kuradi asja ma pean vaatama! Ega mul aega ole! Viskame sepa õhku ja asi nudi! Mul ka vaja orden välja künda!»

«Pobeda» tagaistmel olev naine puhus aknast suitsupilve välja, kuid temast võis silmata vaid rangeloikelist, õlatäidistega kostüümi, lõuga ja pinguldunud huultevibu. Nähes teisi tulemas poetas valge käsi koni õue ja naine tõmbus otsekui ruumi tehes võimalikult tagumisse nurka. Juht avas sekretärile ukse.

«Jõudu! Jõudu!» surus sekretär veel kord sõnakehva sepa kätt. Pärast seda liigutavat stseeni istus ta väsinult autosse.

Nii aus mees oli sepp siiski, et pärast seda, kui tema peale oli nõnda palju aega kulutatud, seesolijatele lahkumisel midagi head öeldalubada. Suured sepakäed lebasid hõbehalli päikesesoojal poritiival ja katusel, kui ta akna juures sügavalt alla kummardus.

«Mu vanaisa tegi üsna häid tollavedrusid, nii et...» patsutas ta juttu alustades porilauda. Kaugemale ta aga heade soovidega ei saanud: silmad põrkasid autojuhi ironilisele muigele ning seejärel kohtasid tagaistmel oleva naisterahva omi. Noorepoolsel, veel alla neljakümne

naisel oli rätik tugevasti ümber pea seotud nagu viljamasindamise ajal. See oli otsekui lilleline kuul, milles kaks pärani silma ja hingepidavalt puhevil ninasõõrmed.

«... Maria!»

Naine kukkus otsekui kuristikku.

«Vabandage... seltsimees...» pistis ta lõdva käe aknast välja, mille sepp õhinal pihku haaras. «Te eksite... Soovin edu töös ja...» Naine ei lõpetanudki, vabastas kohe kärsitult käe. «Sõidame! Järgmine koht on kolhoos «Võitluslipp».»

Auto libises nagu hüljes sepa käte vahelt ära, jättes ta üksiku pukk-tuulikuna teeservale.

«Mida see siis tähendab?» võttis sekretär validoolitableti ja torkas keele alla. «Seltsimees pole mitte ainult töökangelane, ta võitles okupatsiooni ajal põranda all... pidas ääsi sooja, peitis sakslaste eest oma raua. Kui kivisütt saada ei olnud, põletas puusütt. Sakslastele nokit- ses tühja-tähja, vingerdas, sina aga võisid minna ja öelda: ole meheks! Ja ta oli esimene mees, keda meil pärast sõda vaja läks, kui tagasi tulime ja uuesti alustasime... Miks te ei tulnud teda õnnitlema? Oli nüüd noorel inimesel raske autost välja astuda? Ja ma kuulsin teid esimest korda valetamas, Maria...»

«Tõllavedrud «Pobedale», hah-ha-haa!» ühmas autojuht teele vaadates.

Maria ei kostnud musta ega valget. Ta oli siit eemal, kusagil kau- gel. Ta vaatas tagasi, rätik kaela lükatud, kuni sepa kogu kuldsesse uttu sulas, hammustas suu ette tõstetud rusikat ning viskus siis vaiks- ses nutukrambis tagumisele istmele kummuli.

Vanad sepikojad ei muutunud mitte üks raas. Nagu neljakümne aasta eest. Ainult nüüd on talv. Mööda teed lähenev pulmarong peatub sepi- koja juures; lõppu pole tal nähagi. Kõrgendatud tujus pidurahvas vajub autodest välja. Üksvahe pole muud kuulda kui ustega plõmmi- mist. Vanemate inimeste hulgas vilksatab nägusid, mis tuttavad eel- mistest stseenidest ja läinud aegadest. Signaalikoor toob vana sepa lävele. Kõrbes kuivatab läänetuul inimese üheksateistkümne tunniga. Aga kaua, kaua võtab see aega saatuse poolt määratud üksilduskõrbes?

Ees kõnnivad pruut ja peig, kohe nende sõiduvees kirjatud vööga isamees, siis pruudi ja peiu vanemad, lähemad sugulased. Pruutpaar on verinoor ja ka vanemad on keskealised ning kõik alles ja täie ter- vise juures. Mõrsjale, kelles elab juba kaugele arenenud loote-elu, on karusnahkne kasukas õlgadele tõstetud, et ta ei külmetaks. Maarahva kohta on langud pisut karjuvalt üles mokitud. Nad olid valmistunud selleks päevaks kaua, rühmanud auto ja maja jaoks ja koolitanud lapsi terve igaviku. Kui nii edasi läheb, ei jõuagi eelmine põlvkond oma lapsi lõpuni koolitada, sinna kõige kõrgemale, mis veel pärast ülikooli, sest esinduskulud on liiga suured. Need kaks olid õige ruttu eluga tut- vust teinud ja seepärast võimaldatakse neile kõik. Poiss on väljast. See on esinduslik ja mõjuv. Ka tänapäeval öeldakse omaküla poisi kohta: mis see uimerdis must tahab! Mujal aga teatakse küll, mis sust tahetakse või mis ise ihatakse.

«Tulime mu tütrenäpsule õnnerauda küsima...» kuulutab trakto-

rist, praegune äiapapa, vahepealsete aastatega tublisti tüsenenud. Mansetinööbid kilgendavad nagu šlakikillud külmas talvepäikeses. Temas on härdameelne austus vanade kommete ja toimuva suursündmuse vastu. Ta laiutab käsi ning särab üle näo. Oojaa, pruutpaari vanemad paistavad olevat enam-vähem võrdsed vastased: kummalgi pole põhjust toimuva sündmuse eest teineteist tänada.

«Mõne ära kaotatud hobuseraua ikka leiab...» seirab vana sepp noorpaari.

Eluaeg suure tee ääres, mis viimastlõppu mustkätte all, on Priidik juba harjunud selle eestlaste liigutava kombega, pulmarongide vahepeatusega. Teistel aegadel võiks siia sepikoja juurde ka kõrtsi ehitada, kus pidurahvas saaks tuju ülendada. Eks ole suisel aal rübusel õueplatsil — paljudest seda on — pulmatantsugi vihutud, nii et kingatallad kuivalt krapsuvad. Malle pulmadeks tõi noor sepp Enkli kaasikust koguni kaks võimast kaske auväravateks. Enkel velkis küll, tollipulk näpus ja konstaabel ühes, kändude ja pulmamaja vahet, aga mõõdud ei pidanud paika. Mõistagi oli nutikas sepp poolemeetrised pakud vahepealt välja saaginud...

Sedaaegu on Priidik sepikojas käinud ja sealt õnneraua toonud. Tõsi küll, vabrikus tehtud raua, aga ikkagi õnneraua. Noorpaar astub juba sammu ette, fotograaf passib silmapilku. Kuid vanamees miskipärast viivitab, sedapuhku oleks nagu rauast kahju, sedapuhku lähevad vanamehe silmad häguseks nagu liiga valusal tulel keedetud pulmasült. Seni ta seda rauda käes keerutab, kuni viskabki tagasikätt sepikoja uksest sisse.

«Mis tal arus on! Halb märk!» nurisetakse pulmaliste hulgas. «Vana põrguline on end segaseks tagunud!»

Pruudi isa särav nägu moonduv üsna ruttu. Vanamehele tuleb järsu häälega tema sobimatu käitumine ära seletada. Siin on Harjumaalt rahvast koos, siin on Tartust, siin on akadeemiast! Kõigil on liigutavad kõned taskus või oimuluude taga, ja nüüd see õlises kuues torsakas sepp? ...

Kuid hingetorm on enneaegne nagu laps pruudi ihus. Sepp võtab heebli ning kangutab kõigi silme all oma hinnalisest kollekttsioonist Rootsi kuninga hobuse tagumise vasaku jala raua, et ulatada see noorpaarile.

«Oi, onu Priidik!» suudleb pruut seppa lapsemeelselt põsele, nii et kasukas õlult lumme variseb. Teenijalikult abivalmis isamees võtab selle ruttu üles (ikkagi pruun karakull) ja laotab uuesti pruudi kõhnadele õlgadele.

«Te ka nagu rootsi-aegsel pildil,» tähendab sepp tagasihoidliku muigega valge habeme tagant.

Peig surub jaheda viisakusega sepa kätt. Temagi on üliõpilasvärvides. Äiapapa hingab kergemalt nagu kogu hiilgav seltskond: sel va Priidikul, kelle varjus ta on kogu elu käinud, kelle lõõtsapoisiks teda veel tänini tagaselja naerdakse, kuigi tal on linna tüüpi maja, auto, saeraam ja elektripump keldris, püsivad veel vanuigi ohtlikud krutskid veres. Äiapapa piinleb pisut aega, kas meistrit oma tütre pulma kutsuda või mitte, kuni soe südametunnistus jääb peale. Pagan temaga, kogu küla nagunii koos! Äi viipab isamehe lähemale: too asetab veski-

kivile, millel Maria kunagi tennisingi puhastas, halja riigiviinapudeli, roosa põrsalehvike kaelas.

«Pasunapuhuja» hakatuseks, kui altari ees ära käime, see tähendab sellessamuses büroos, saksis...» lausub äi kassiarujaskaliku žestiga ja sakutab hindavalt vanamehe kuuehõlma. «Kui teised vatid selga ajad, loodame näha pulmamajas, järve ääres kämpingus. Ja ma ütlesin sulle: käsi puhasta SR-iga...» Äi irvitab. «Ja ära sa kätt suruma tiku, teed noortele häbi. Ja et sa kedagi ära ei uputa.»

Rahvas on vajunud autodesse, nagu teod tõmbuvad tagasi oma kodadesse. Pulmarong hakkab tasapisi linna poole liikuma. See on tänapäeva rikas maapulm, suur nagu Kalevite-pidu. Priidik vaatab sepi-koja nurga juurest järvele looklevale metallmaole, mis roomab mööda alastimusta asfalti televisiooniülekandemasti ja linna suunas, vastu oma õnnele või vältimatule katastroofile. Selle mao ajud asuvad tema peas, esimeses limusiinis. Aga kui suured on mao ajud?

Siia on tulnud teistsortigi külalisi, meenutab sepp ääsi paistel pulmaviina maitstes. Kord tuli ta, jah, hilisööl laternaga sepapatta, et siit midagi võtta. Äkki kuulis söehunnikus krabinat. Sepp tõstis laterna ette ja nägi märga ja haavatud meest, kel jõud otsakorral, kes aga ometi valvsust ei kaotanud ja automaatoru vastu sirutas.

«Sina, sepp... oled isamaa Prometheus... Sina ei jäta oma vendi hätta... Punased viisid su raua ära...»

Liiga hilja tulid nad selle arvamiseaga. Sepp ei liigutanud. Süsi oli bandiidi külje all libe ja ebakindel ja talle tuli nõrkusehoog peale. Mees vajus hetkeks kokku, automaat libises nagu kaldteel sepa jalge ette. Sepp võttis relva üles ja asetaski laterna alasile. Mees virgus oia-tes, kobas harjumuspäraselt enda ümber ning nägi automaati sepa käes. Mees püüdis sõelasus oma pikkade jalgadega pidet leida, kuid asjatult. Süsi oli libe ja varises talle kaela. Mees ei teinud häälteki. Sel ööl oli ta mänginud valele kaardile ning lõplikult kaotanud. Ja siis nägi sepp, et sõjaveljel olid omad kavatsused suremise asjus. Mees oli libistanud kuetaskust väikese munagranaadi ja tõmbas otse Priidiku silma all kaitseplindi lahti. «No sinusuguse elajaga ma küll teises ilmas koos lihatükke sorteerima ei hakka!» tõstis sepp püstoliraua, kuid viskas samas automaatrelva eemale, sest ta polnud niisuguse riis-taga harjunud, ja paiskus sõjaveljele peale. Ta väänas granaadi mehe käest ja heitis selle välkkiirelt õue. Plahvatus valgustas väljas läbi vihmasaju vana sepikoja iga pisimatki pragu ja ava. Kogu hooneköks projekteerus sepa mällu nagu ei kunagi varem, mingis valusas must-valges tühjuses, nii et ta kartlikult silmi vidutas ja siis löögiks hoogu võttis. Aga oma elu kõige kallimalt makstud vägilasehoobi pidi ta õhku kustutama, sest surm oli temast ette jõudnud... Sepp ajas end järsku vanamehelikult üles, ise pomisedes: «Hirmutab mu pääsukesed ära, raisk!»

Majaehitus on edenenud seitsmepenkoorma sammudega. Toolvärk seisab kahekorruselisel individuaalprojektiga hoonel juba üleval; osa töömehi laob puhta vuugiga iluvoodrit, teised toimetavad pooltühja maja sisemuses. Nurga taga käib segumasin liivase kröginaga oma

KALJU SAABER

hammasvõllil. Heda mees lülitab segisti välja ja kallutab mõrdivanni tühjaks.

Heda möödub Georgist, et autost lahustuva kohvi topsi tuua. Ta on džiinides ja punases jalgratturisärgis, mis toovad esile ta kena figuuri. See on alles täiesti tütarlapselik. Särgil on iiri setteri lõõtsutav peaning kiri ALL MY LOVING. Ent abikaasade vahekord pole viimasel ajal ilmselt kiita.

«Sealt su sõbranje tuleb,» tähendab mees pilkavalt.

Tõepoolest, vanadekodu kartulivagude ja peenarde vahelt kudib krundi poole ei keegi muu kui Maria, roosikimp käes.

«Noh, siis saigi kohvivesi õigeks ajaks keema!» vastab naine irooniale samaga.

«Mis ta sulle küll õpetab? Surilinate kudumist?»

«Parem kududa surilinu kui sinuga üks päev teeselda, et elad!»

«Pole just eriti mõistlik mind ära põlata,» arvab mees.

«Kus sa sellega! Motopalli- ja ärigeenius. Miljon tutvust. Maja ja auto. Võimekas elus ja voodis... Oojaa, sinu energiaga võiks olla miljonärkolhoosi esimees. Peab peast soe olema, et sind ära põlata!»

Enam ei karda ega viitsigi naine varjata oma põlgust. Sigineb pikk vaikus. Georg mälub nagu ootamatult pähevisatud suiseid, tajudes vaid segumasina liivast kriginat, mis kostab otsekui ta enda hammaste alt.

«Noh, Heda, selle peale õige mees...»

«Löö!» ütleb naine. «Saab kord ühele poole. See pole ka elu...»

«Püha karistus, mis see vanamoor on meie eluga teinud, ah?» ägab mees. «Ta on nõid. Kui ta veel tuleb, jään marutõppe. Ausõna, ma puren kedagi või hüppan kaevu!»

«Sul ju puurkaev, saksa pumbaga!» lausub Heda juba üle öla, minnes. Kuid jääb samas imestunult seisma. «Näe, roose toob! Kust ta teab, et mul sünnipäev on?»

«Pagan... jahi selle majaga... On sul siis täna sünnipäev?» tunneb mees kimbatust.

«Kunagi toodi mulle sünnipäevaks küülikupoeg...» räägib Heda iseendaga. «Niisugune pehme nännu, lumivalge angoora. Lasti ukse vahelt tuppa... ja ise pandi plehku. Missugused rubiinpunased silmad sel nännul olid, justkui mu kampsuni klaasnööbid...»

«... Kas too tindikana?»

Et vastust ei tule, viskab mees vihaselt kellu nagu noa mõrdi sisse.

Juba kaugelt alustab vanainimene, nagu peljates, et viimaks ei lubatagi tal üle krundi piiride astuda: «... Ma poleks teid kiirel tööpäeval tülitama tulnud, aga kuulsin, et noorikul olla täna sünnipäev.» Maria ulatab naeratades roosid. «Palun. Teie oma võimul kasvanud...»

«Ah, mis me sest! Suur-suur tänu, Maria-tädi!» ütleb noorik teesklematult, suudleb koguni vanainimest ja viib ta kuuri juurde, kust paistab laud ning keev kohvikann.

«Teil kohe terve artell väljas,» vidutab külaline silmi iga ilmakaare poole.

«Kui hea lõhnaga, vist «Ophelia!» paneb noorik roosid suurde purki. Valetab siis: «Jah, mehe semud on kõik abis.»

«Teie mehel on vist palju sõpru.»

«Palju,» kostab noorik kinniselt.

Maria noogutab nagu ikka vanainimene, kes on elu tõllast välja kukkunud ja rõõmustab sellegi üle, et temaga üldse tegemist tehakse. Heda vajutab lauale toodud autoraadio mängima ning pakub konjakit. Maria puikleb.

«Kas maksab, seal meestevägi, suud kuivad...»

«Abikaasa muretseb nende eest ise.»

«... Ja mu toakaaslane ütleb pärast: Maria on jooma hakanud.»

Külaline vanadekodust kõhistab rahulolevalt naerda. Heda naerab kaasa ja ärgitab pitsi tõstma.

«Kust te seda teada saite, et mul täna sünnipäev on?» küsib ta. Maria vupsatab korraks naerda, nagu oleks noorik teab mis imeveidrikku küsinud, proovib siis väikese lonksu peps-peenikesest konjakiklaasist, kummardub, paneb sooja ja siidpehme käe Heda randmele: «Mustlane läks vilistades mööda ja ütles.»

Heda punastab ägedalt kuni rangluudeni, kuid puhkeb koos eidega uuesti naerma.

«Ei või ka öelda?» nurub ta nagu laps, aga elukogenud filtrid ei lase saladusepiiskagi läbi. Maria proovib veel väikese lonksu — et need pahed talle ka kõik külge jäävad nagu takjad kalevile —, paneb klaasi tagasi ja kostab seda, mis peab kostma: «Ei või mitte. Tee või tina.»

Aga tina pole vaja teha, ehk siis üksnes õnnetina, sest soe naeratus jääb kogu päevaks Heda näole.

Eidekesed on heinaribemed ja pabulad laadaplatsilt ära koristanud. Seal kihab nüüd vilgas elu nagu ratsavõistluste või vanade automobiilide ralli aegu. Aastalaadal sagib lõputu rahvamurd. Mitte ainult paarikümnetuhandene linn, vaid kogu maarajoon on popsikrundi suurusele lapile kokku jooksnud ja neile peab väärilist ahvatlust olema. Köisaedadesse, aga ka mändide alla on parkinud sajad eraautod. Neile, kes mändide all, kleeбивad miilitsad tuuleklaasile trahvikviitungeid. Ja katsugu siit mõni mees kviitungit välja lunastamata lahkuda, kui number taskuraamatus kirjas.

Laste lõbuks sõidab laadaplatsi ja linna vahet tilisang, silmaklappidega rahulik kimmeldamine aiste vahel. Seal noomib keegi nokastanud onkel koolijantsi, et see tahab oma merisiga ära müüa. Kesksel kohal on aga estraad vaheldumisi moedemonstratsiooni, Uduvere Äрни ja «Kukerpillidega». Müügipaviljonid ja atraktsioonid lähtuvad siit nagu kodarad põlast. Puude vilus ahvatleb konjakibaar, mitte kaugel sumiseb mesitaruna õlleauk.

Mida aastalaadal kõike ära ei tehta või müüda! Siin põrsad, seal kauboivööd, millele on trükitud vanakuradi piiblilehed — mängukaardid. Kes laseb ringi, kummikud kaenlas, kel moodne lambikuppel küüruna seljas. Kaitstuna üldise järelevalvetuse magusast karistamatusest, silmame ka Martinit ja Hedat. Loodame, et nad pole seejuures need kõige häbitumad, kellest linn saab kõneainet, sest nad kohtusid täiesti juhuslikult. Nad seisavad teineteise vastas koguni veidi kohmetult, sõnu otsides.

Martin: «Kas... su mees on siin?»

Heda: «Läks õllesappa, lubas kuue kannuga maha saada.»

Martin: «Püstitatud eesmärk võtab oma tubli tunni.»

Kuid see vandenõulik kõneviis ei erguta Hedat, ta rahulolu seguneb ärevusega ja naine silmitseb äkilise vihavaenuga Martini nägu. Neist mööduvad kaksikud: ühtemoodi tumedates sportlikes kostüümides ja mustades plekk-kaabudes, millele on kinnitatud roosa äiakaõis.

«Me ei tohi enam kohtuda, Martin,» väldib Heda noormehe silmi.

Iga sõna oleks nagu hoop vastu pead. Kes käskis neil nii kerge-meelsed olla! Aga olid nad siis kergemeelsed, kui käsi südamele panna? Jaa, nad olid pärast Heda kauplusest lahtivõtmist kahekesi pagenud Võrumaale, külla ühele Jakutskis teeninud Eestimaa mehele. Aga tegid nad sellega pattu? Ei! Nad võtsid ainult seda, mis juba ammu neile kuulus, millest nad ühegi trotsiga lahti ei saanud, mida nad lahusolekuga puruks rebida ei suutnud. Kas sai siis selle vastu Heda nostalgiahoog või teda Viitnal tabanud äikesevihm? Kas ei öelnud Georg ise, et ta naine on teelt korjatud? Tähendab, tal polnud temale ka õigust. Kõik oli olnud juhus.

Võrumaa ei olnud petnud nende lootusi: oli lõbus ja külalislahke. Ja üks olnud Martin roodukaaslasele juba Jakutski pakases rääkinud Hedast kui oma pruudist, mis sest, et ühtegi kirja ei tulnud! Mis sest, et kõikidele Heda kätte jäänud loomekatsetele autodafee tehti, nad tuleroaks mõisteti! Ükskõiksus oleks hullem olnud. Ja et Heda pole kunagi tema vastu ükskõikne olnud, see selgus pilbaskatusega küünilakas juba esimesel ööl. Ainukeste segajatena ilmusid hommikul mustad varesed, kes kõndisid katuseharjal krabinal edasi-tagasi nagu vahisõdurid ja kergitasid nokaga pilpaid, et sisse piiluda. Jah, alles siis puhkes Heda nutma, sosistades, et see nüüd küll head ei tähenda. Martin püüdis maapoisi optimismiga seletada, et see on lihtsalt Võru- ja Setumaa vareste omavaheline klaarimispaik, kuid Hedat valdas Martini naljatamise peale hoopis viha, vaevumärgatavalt hõõgus ta silmis hirmutuhaga ülepuistatud söeke, kahvatu jälg öisest armupalangust. Vaata, et sõidab pruukostigi võtmata koju.

Alles siis, kui nad sõbra onuga vanal postivankril Kuksina küla peal tiiru tegid ja igaüks vanale hobusele küüdi eest poest pätsi leiba kinkis, läks Heda tuju paremaks ja ta veretud põsed löid taas tuules ja päikeses õhetama. Nad matkasid Piusa jõe ürgorus, korjasid maasikaid ja seeni, kütsid suitsusauna, käisid päikeseloojangu ajal kitsi piilumas. Nad tõid otse väljaalusest allikast vett, kuulsid kummalist soku haukumist, tantsisid Vastseliina lossivaremetes peol, kus oli üllatavalt palju noori ja kus tooni andsid õpilasmalevlaste suitsupäasukestega punased plussid. Neid kutsuti tõelisele külakarapile, ainult puskarit polnud, see pidi alles vanaks jaanipäevaks valmis saama. Ärasõidu eel ütles sõbra pisitütar, et ta jääbki nüüd Heda sülle elama. Sellega oli muidugi raskusi. Tagasiteel juhtusid nad kokku noorte soomlastega, kes laulsid Heda ema lemmiklaulu, milleks oli «Uurali pihlakas». Lahkudes aga oli Heda sõnanud vaoshoitult, nagu oleks kodune väikelinn ta vanasse moraalipuksiiri võtnud: «Aitäh, et «Uurali pihlakat» kuulda sain.»

«Mis sa . . . mis sa ometi räägid?» vaatab Martin Hedale keset laadaplatsi jahmunult otsa.

Heda püüab end kokku võtta. Laat, jultunud, ülbe, üleolev, raha-
ablas, põrnitseb neid, lõbujanulised lõuad laiali.

«Kas liigume? Siis me ei hakka nii silma...»

«Verrières'i väikelinna hirmukompleks!» ühmab Martin nukrusega. Ta võtab südame rindu ja vaatab Hedale otsa. Naine on ju nutma puhkemas. Mõnede kauboikübarate alt noolivad jultunud noorukipilgud, mis harjutavad endid kiskjaiks.

«Heda, ei maksa nii,» võtab Martin tal poolvägisi käe alt kinni. «Miks me ei tohi enam kohtuda? Mis on siis juhtunud?»

«Ja sina oled ka kena... nagu kass võõraste lilleklumpi... Hinge tahad võtta seest!»

Rahvavool kannab nad tsirkuse atraktsiooni — tünnisõidu — ümmarguse telgi väravasse. Telgi kõrval seisavad kassa ja mugav elamisvagon, artistide oma. Vagunist väljub parajasti liibuvas siidülkonnas härjavõitleja tüüpi mees, et varuukse kaudu telki minna. Heda tõstab silmad, ja siis ta räägib: «... Sa otsisid mu üles, armastasid mind jälle ja panid uskuma, et mu elu on tühi kott. Sa ütlesid, et mul on kena võimalus muutuda lihtsalt üheks neist ümmargustest kodukanadest, kes kummardavad tutvusi. Sa ütlesid, et enamik mehi on siin automaadid nagu kassid palderjani peale. Sa ütlesid, et siin linnas võib olla ainult kellegi emand. Sa ütlesid, et ma ei saa iial oma lossis õnnelikuks, kuna Maria oli õnnelik paarist ämbritäiest huumusest, mis lilled kasvama pani. Seda kõike ütlesid sa. Ja veel palju muudki nende suvepäevade jooksul. Sa olid mu elust nii mõndagi taibanud. Ja ometi,» lõpetab ta paluvalt, «ometi me oleme mõlemad süüdi, Martin. Mina muidugi rohkem kui sina.»

Heda pihtimuse ajal ostab noormees mehaaniliselt kaks pääset ja nad tõusevad rahvavoolust aetuna katusealusele rõdule. Mees tunni põhjas teeb parajasti härjavõitleja-kummarduse (eks ole areengi ümmargune) ning käivitab esimese sõiduriista; neid on tugisamba ümber karrees ühtekokku neli, kolm eritüüpi mootorratast ning kartauto.

Õõnsat, trossidest pingestatud tunni täidab sumbutita tsirkuseratta vali mürin. Ainult gaasi ei aja see välja, muidu vingutaks atraktsiooni ajal telgisolijad ära. Mees teeb paar hooletut tiiru ning sõidab siis ootamatult hoogu lisades kaldteed pidi seinale. Tünn nagiseb, krobi-seb, oigab tiirutava ratta all nagu vähikott. Ratas kihutab nüüd peadpööritava kiirusega; mees hakkab sadulas asendeid muutma, tehes seda niisama vabalt kui riistvõimleja hobusel. Kord võtab ta naisterahva kiljatuse saatel lenkstangid ära ja tõstab need pea kohale, kord katab silmad taskurätikuga, kord istub daamide ratsaasendis, kord rullib pea kohal lahti lehviva siidlipu, õhukese nagu ämblikuvõrk.

Martin Udam on nõjatunud mornilt rõdu ääristavale trossile, mis tõmbleb iga kord, kui ratas möödub.

«Heda, see ei ole süü, kui armastatakse,» ütleb ta nii lihtsalt ja siiralt, et Heda hakkab kartma, kas tal jätkub jõudu tõele vastu seista. Seepärast vastab ta hüsteeriliselt, nagu suvel mustade vareste puhul: «Veel üks lollus ja ma viskan end siit alla. Ma tapan end ära, mõistad?» Ta ei kisenda, see noorik, aga sõnad kõlavad jõuliselt ning veenvalt üle müstilisena kajava müra; küllap sidestub see Georgi moto-

palliga, petliku gladiaatorimänguga. Seda oleks ta pidanud ütlema seal sukareklaame täiskleebitud autokabiinis, aga elus läheb ikka nii, et vajalikku asja ütled vales kohas ja ebaõigele adressaadile.

Mootorrattur ei sõida enam horisontaalseid ringe, absoluutseid ringe, vaid väljavenitatud ellipsit mööda. Tal on oma apogee ja perigee. Nagu see oli neilgi. Ta tõuseb iga kord otse Martini ja Heda kohal tunni ülemise servani, laia punase ohujooneni. Seda ületades sooritaks ta kuriteo ja tõenäoliselt võtaks oma hingele juba inimelud. Heda katab viivuks käega silmad, tundes, et jõud on lõppemas. Martin Uudam ei imetle ega hädalda, ta on lihtsalt mõistnud, et peadpööratavalt osav tünnisõit on kestnud küllalt kaua, nii et see paratamatu tülkusega vastu lööb, ning ütleb vaikselt: «Lähme siit ära.» Võtnud vaaruma hakanud Hedalt õlgadest kinni, pöördub ta sõbratariga koos lahkuma. Poisikesed täidavad rüsinal nende koha.

Nad väljuvad ainukestena poole pealt. Heda püüab end trepil valit-seda, kuid telgi taga pillikeeltena pingul trosside vahel viskub ta Mar-tinile kaela.

«Ma ootan last. Sinult. Mõistad? Sinult...»

«Sellepärast need varesed seal nii terased olid, et mis me ikka teeme.»

«Ära räägi mulle neist varestest!» karjatab Heda.

«Miks mitte? Nad mõistavad ilmaasju palju paremini kui meie,» surub Martin suu naise juustesse. «Ja sellepärast ei tahtnudki sa enam minuga kohtuda, narriku? Kellele sa oleksid siis teda pakkunud? Ega ometi Georgile? Tänan sind, see otsustab kõik... Ei saa ju niimoodi tünnis sõita, läbi elu...»

Martin Uudam laskub alla lossivaremete juurest, kus ta restauraa-toritega juttu puhumas käis, ning tõttab läbi koksitolmuse tagahoovi, mille sopis asub puusärgitöökoda.

Lahtisest uksest on kuulda ketassae vingumist. Dekoreerimata kirs-tuvaru on tõstetud lahtise sara alla virna. Siit nad uuesti töötuppa viiakse, et saada välja tõstetud juba omaste hinnangute või niiskete silmade saatel. Keset õue norutab hobune. Kaks töömeest on ehitud kirstu kummiratstega vankrile tõstnud. See on odav sark, kaetud presslilledest tapeediga. Seal nad siis raporteerivad: «Mööbel on val-mis, neiud...»

Vana saare all lauakese ümber on lõbus seltskond: vanadekodu sani-tarid joovad kirstumeistritega vermutit.

«Riigimööbel,» lausub esimene sanitar.

«Ajakirjanik... nagu pilve pealt kukkus,» mügib teine närviliselt kaaslannat.

Martin on vankri juures mõttes seisatanud. Pudel ja klaasid kaovad ahvikiirusel, jäävad vaid süütud teeninduspilgud.

«Ehk võtab ka klõmaka,» arvab nokastanud kirstutegija.

«Hulluks läinud või?» tõreleb teine sanitar.

«Kas siis a-ajakirjanik polegi ineme?»

«Inimene! Lehte torkab, vaat mis! Meil käis ühe s-sitahunniku pärast mitu kuud. Hulleml kui prokuratuur...»

Martin pöördub hajameelsel ilmel seltskonna poole.

«Meil, näed sa, lõunatund,» ennetab kainem kirstumeister.

«Kas seal vanadekodus on keegi ära surnud või?» tahab «hullem kui prokuratuur» teada. Mariaga vesteldes oli ta mitmeid vanainimesi tundma õppinud, igapäev neist oli pikk ja kannatusrohke elutee, teravise gagi sandid lood.

Üks meistritest müksab sanitar, et rääkigu siis.

«Eks ikka see Maria, kelle pärast te varbad villi jooksite,» poeb esimene sanitar.

«Mis?» võpatab Martin Uudam, sest Maria oli küll vist ainuke, kes oma ihuhädasid ei kurtnud.

«Ä-äkiline asi jah...» parandab teine, vähem lihtsameelne. «Seda minagi, et terve vanadekodu oleks võinud maha surra, aga näe, surm võttis tema...»

Sanitar lõpetab omamoodi võidukalt, nagu peaks ta suremist mingiks taunitavaks saavutuseks. Martin ei kuula neid enam. Otsekui vabanenud mingist inertsusest, hüppab ta vankrile. Tal, endisel maa-poisil, pole mingi kunst hobust kitsas õues ringi keerata. Kaks mustavat rattapõske ning sargaots kaovad sanitaride hämmastuseks juba tänavale.

«Ai-ai, kuhu sa, kuri... Pidage kin-ni! Teil pole õigust! Mida me sulle saatanale teinud oleme?» hädaldab esimene sanitar, joostes ärandajale järele. Kuid siis loobub ta enda rebestamisest ning viskub nuttes tagasi. «Nüüd kaebab ka, naerualuseks teeb...»

«Ei ta tee,» lohutab nokastanud kirstumeister surmtõsisel häälel. «Pruudi matus on tõsine asi.» Ja pakub vermutit, millest õnnetu sanitar ära ei ütle.

Ühel tänavaristil pörkab hobuse eest ära toimetaja ja jääb noorele sulerüütlile hämmeldunult järele vaatama, kaabu rentsliis, monogram-miga portfell vastu rindu surutud.

Vanadekodu puude võlvistik manitseks otsekui rahule. Kummiratas-tega vanker veereb hääletult inimtühja õue. Vilgas orav, kes alati on sanitaridelt midagi põske saanud, hüppab lähimalt oksalt otse kirstu-kaanele. Martin viskab ohjad üle vahule aetud laudja ning vaatab ärevalt ringi. Iga surmapäev võtab vanadekodu uuesti mõtlikuks. Üks õuehoone ustest on irvakil ja sealt on juba lihtne Mariat üles leida.

Martin Uudam siseneb kalkvalgete seintega ruumi, mille tagumises osas, laia töökojakaana all seisab raske kiviikkpesurull. Ruum on ühtlasi vanadekodu surnukamber.

Maria lebab lautsil. Sirge ja külm. Marmor, mis sulas kunagi kellegi käte vahel. Kunas see oli? Kellega? Seda ei tea siin keegi. Oma õnnepäevadest ta lobiseda ei armastanud. Vanadekodu jututoa värtna-vurinas tema vaikus. Lausa uskumatu, kuidas hulk nii pehmeid jooni võib lootusetult jäigastuda. Päitsis põlevad kaks jämedat küünalt, mustad lindid ümber. Lavatsit piiravad pingid, et need, kes enam kuigivõrd seista ei jaks, võiksid istudes kadunule mõelda. Varsti jõua-vad ka lõõtsutatavad sanitarid päralt. Üks-kaks tõstetakse Maria kõhetu keha laastasemele ja koos kirstuga lavatsile tagasi. Juba tatsavad ka esimesed vanad kohale ja sätivad end pinkidele. Lõuad toetuvad luis-esele käeseljale ja kepikonksule. Kokkulitsutud suutriibud, sinakad ja veretud, eeldaksid justkui maailmaavastuslikku mõttepinget, kõi-

kide seoste ja algete väljanuuhkimist, kuid silmades on pigem sügav rahu. Tumm kerib oma igavest nõorikera; Bertha Sool kõhkleb, kas sokutada ateistist kadunukese katafalgi servale ristiga lauluraamat või mitte. Mõttes on ta koguni Johannese evangeeliumist kompromisslause leidnud: kes tõe vastu võtab ja tõe pärast elab, on Jumala laps. Kunagise lauluõpetaja eestvõttel hakkab kõlama «Ööbiku surm». Ühel ätil on suu kuivanud, ta püüab nooruki kombel pead selga väänates kraani alt juua, kuid vesi tikub kaelusesse. Peagi koputab öde talle turjakühmule ja näitab nagu lapsele näpuga: «Ära joo külma vett, haigeks jääd!» Vanamees kuuletub ning läheb kohale tagasi, tõstab tilkua lõua, ühineb noodilt teistega.

Martin Uudam on jäänud üksisilmi Mariat vaatama. Kui isa mõrvati, mõistis ta surmast nii vähe. Pahad onud olid isa tapnud ja nüüd pandi ta kolliauku. See viimane päästiski õige pisaravoolu lahti, sest ka pahad lapsed pidid surema ja kolliauku pandama. Pärast isa polnud teisi nii lähedasi inimesi surnud, et neid just lausnutus oleks pidanud leinama. Ikka räägiti kodus nõnda, et see ja see on surnud, sa ju peaksid teda mäletama, ta hüpitask sind koguni põlvel. Ah et põlvel? Noh, kes neid lapsepõlves hüpitajaid ja pühapäevakülalisi kõiki mäletab. Ja kas olidki kõik nii sõbralikud ühti? Ka härra Enkel oli Martinit põlvel hüpitatud, sulanud kompugi pihku pistnud, kuid kes teab, mis viiulit ta isa surmatantsus mängis, ehkki hommikul vandus Priidikust onu raudse rusika ees põlvili, et tema on süütu nagu ingel taevas, et tema oli puu otsas, kui pauk käis. Ja kas tollaegsed miilitamehedki kõik nõukogude korradele ustavad olid? Juhtus nendegi hulka hunte, kes lambanaha ülle tõmmanud. Eks liikunud rahva seas jutt varastatud seast, kes oli iseenda rippumiskõiega varga üles poonud — siga kõlkunud ühel pool libedat purdepalki, miilits teisel. Martin Uudam polnud veel kunagi osa saanud tõelisest leinast, mis oleks teda ennast puudutanud ja üdini läbi raputanud. Küllap oleks ta Heda ema surma puhul sõbratari leina jaganud ning talle mehelikku tuge pakunud, kuid sellest kuulis ta alles hiljuti. Maria näol oli tõusnud tema vaimusilma ette Priidiku ja selle naise kadestamisväärt suur armastus. Ja nagu igal suurel armastusel, oli ka sel tragöödia mekk, küll ehk mitte nii tugev kui neil, mida teatris mängitakse või millest legende luuakse, aga mitte ka nii kunstlik. Selles oli tema pluss. Pealegi oli noormees neil suvekuudel, mil ta taas leidis iseenda ja oma armastuse, Mariaga nii harjunud, tema sõnu emagi omadest kaalukamaks pidanud, tema osa isikliku õnne inertsusest vabastamisel nii loomulikuna võtnud, et alles ta kaotamine tõi ilmsiks tema tõelise kaalu Martini elus. Mis siis sepast rääkida!

Ometi meenusid seal kirstu juures seistes noorukese Kristjan Jaagu sõnad iseenda kohta: «Mõnikord sain ma kõigi asjade pärast, mis mu meele järele ei olnud, väga vihaseks, teinekord jälle võiks kõik mu meele vastu olla, — ei ma saanud sugugi vihaseks.» Ja nüüd oli see teine kord ühe teise noore mehe elus.

Õde viipab ajakirjaniku tahapoole. Ta võtab pesurullilt Maria ridiküli, sealt kaks asja: õnneraua ja tubakakollase taskurätiku mul-laga.

«Maria käskis selle teile edasi anda,» ulatab öde noormehele õnne-

raua. «Aga selle,» tõstab ta taskurätti mullaga, «selle endaga ühes panna.»

Martin Uudam langetab pea.

«Ja veel: juhataja palus küsida, kas te saite temast midagi teada, ma mõtlen mõne üksikasja, hauakõne jaoks.»

Ent Martin Uudam raputab pead ja pomiseb midagi vabanduseks.

Puusepad on tõstnud heledalt valendavad sarikad kõrgele. Nende vahele kerkib nüüd haljas kuusepärg, mida tuul säbrima ruttab. Ehitusmehed on troppis ümber naela lööva brigadiri nagu motopallimeeskond, kes annab traditsioonilist vannet oma värava all. Siis tõmbub ring laiali, jättes rahuloleva näoga brigadiri peremehe ette silmi vidutama.

«Ja seisab sul viimsepäeva laupäevani, peremees, kui viina põle...»

«Kuule, sina, meister, nagu pilkad või? Kuidas siis muidu, egas ilma liikudeta...» lausub peremees traditsioone teadvalt. Ta on kummargil üle kõhuka portfelli, mis töötab meeste meelele nii mõndagi. Kõigepealt otsustab peremees šampusega lagedale tulla. Mehed teevad ümberringi maagilise «oo» ja hakkavad «ta elagu!» laulma. Selle saatel avab peremees pudeli — kork lendab pauguga peamast vanadekodu piirile — ning kallab vahuveini naelakastile koondatud teeklaasidesse. Ta lisab, et šampust joovad nad siin üleval, hiljem aga kolivad õnnetuste vältimiseks tagasi maa peale. Nii on temal kindlam ja neil parem. «Ohutustehnika!»

«Heldelt alustad, peremees,» märgib brigadir.

Klaas käes, vaatab peremees võidukalt liigupärga, otsaesine kipras.

«Jälle on üks kaunis kodu sarikate alla saanud,» heldib ehitusmees, keda brigaad Vasikasilmaks kutsub. Vasikasilm võtab enne klaasi suuletõstmist saepuruse bareti peast.

«Kus ta pääseb...» pomiseb peremees ikka üles vaadates. «Inglased ütlevad — minu kodu on minu kindlus. Mis te siis nüüd ootate, kallid kaimud? Joome!»

«Elate siin kivipulmadeni,» lubab Vasikasilm.

«Nii ei kõlba, ega sa poissmees ole... Kuhu siis me silmarõõm jäi?»

«Jah... et nii pidulik sündmus, aga perenaisukest netu,» aitab ka Vasikasilm. Ta linapeened juuksed lausa läigivad nukrusest.

Peremees võpatab, aga ei tee iitsugi. See ei ole nende arutada, joogu, mis pakutakse! Peremees vaatab hoopiski kahekorruselise individuaalmaja sarikate vahelt alla, kõhnunud ja võõras, silmis metall. Kui vaadata teda nüüd alt, kõrge ja puhta vuugiga sein kohal! Seal ta seisab, üks jalg ette asetatud, seisab nagu väepealik oma lipu all, nagu väepealik, kes jälgib lahinguvälja, kust ei tõuse enam kedagi tema õiguste ning eesmärkide vastu. Õeldagu pealegi, et ta on tahumatu ja tal pole maitset, kuid tal on laia joont, haardeulatust. Kõik nad seal all on jutumehed, tema aga on teoinimene. Talle kui võitjale on palju lubatud. Elatakse ju siin aedlinnas täpselt samasugust elu, nagu elab tema, elatakse mujalgi, kogu maal. Kui nii võtta, siis temataolised tõstavadki rahva jõukust, millest nii palju räägitakse. Aga miski polnud tema hinge salapärasemalt kohama pannud kui see maanteelt leitud tüdruk. See sportlik, ujumast tulnud tüdruk, kel oli juures üht-

aegu maikellukese ja järve lõhn. Aga ka see, mitte miski ei suuda peremeest muuta. Seal, mahajäetud mehe osas Hedale mõeldes ei unusta ta hetkekski, et niisuguse palee sarikate vahel, tuules viruva võidupärja all ei kummita teda iial lõplik üksijäämine või vanadekodulobi... Alati leidub kuuletujaid, himustajaid, käsutäitjaid, orjatare. Ta täidab oma palee sooja alandlikkusega, mida vajab pärast päevatööd. Kuid miks on ta kaledates silmades võidurõõmu kõrval ühtaegu ka kaotus? Tal on tunne, nagu oleks raske ja suur motopall üle porile kablatud väljaku ta enda väravasse veerenud... Ta nägu moondub, silmad ekslevad, suu virildub, tal ei jää üle muud kui klaas tühjaks juua ning vastu sarikat kildudeks visata. Tema eeskuju järgib ka kõige noorem brigaadi liige, kassisilmadega poiss, kuid saab meistritl võmmu kuklasse: mis on lubatud Jupiterile, pole lubatud härjavärsile!

Me näeme kõrgele tõstetud sarikate kohal sinavas laotuses lustakat liigupärga...

... ja siis niisama lihtsat surnupärga tillukese matuserongi ees, mis liigub surnuaia värava alt pealleepale. Üks kodu pühitseb sarikaid peale, teine aga...

Niisugune on kord juba elu. Ja see siin on lihtne vanadekodumatus. Kolmest-neljast vaskpillist kodukootud orkester mängib leinaviisi. Kirstuotsa alla on tulnud vanadekodu juhataja, Martin Uudam, tumm ja keegi mees, kelle perekonnas Maria enne vanadekodu viimastlõppu elas ja kes teda «tädi» nimetab. Sarga järele tulevad kõbusamad vanad, keda öde on kaasa lubanud, öde ise ja Heda.

Kirst lastakse kabeli juurest toodud kõitega hauda, mida ääristavad kuuseoksad ja esimesed kirjud vahtralehed. Seepeale astuvad kõik pisut tagasi ja juhataja jääb üksinda avatud haua servale.

«... Me teadsime väga vähe selle naise elust,» räägib ta ilma pateetikata. «Meile tuli ta alles siis, kui luges oma elu ühiskonnas lõppenuks. Tema nimi oli Maria Marmor. Ja veel teame vaid ühte — tema elu parimad aastad langesid noisse rasketesse, kuid unustamatutesse aegadesse, kui meie maal tehti ajalugu... Mina olen üksnes vanadekodu juhataja. Viimased sõnad peaksid talle peale lugema need, kes teda tol ajal tundsid... Kuid neist ei tea me midagi. Meie tagasihoidliku kodu seinte vahel sai Maria väga vähe olla. Ja veel meil, vanadekodus, püüdis ta oma õigusi ja kohustusi tundma õppida. Ta mõtles meist kõige vähem surmale, mida me ehk liiga ennatlikult oleme armastama õppinud... Me langetame pea selle naise mälestuse ees...»

Leinahetk. Vanadekodu juhataja poole ulatatakse labidas liivaga. Kolm peotäit.

Siis on kord Bertha Soolal, kes toetab kepi nagu mägironija kirka liivakünkasse. Siis öel.

Martin ja Heda seisavad talitust jälgides pisut eemal, ühe baltlase härjasilmadest umbunud perekonnarahula raudaia ääres. Nende taga kõrgub mustal poleeritud marmoril valge leinaingel.

«Mul on tunne, nagu mataksin teist korda oma ema...» suruvad Heda sõrmed roostes aiavarbu.

Tundmatu ärevus valdab tumma; ta jätab mehaanilise nöörikerimise

ja justkui peab minema avatud hauale lähemale. Õde haarab temast rahustades kinni, kuid tumm tõmbab end sõnakuulmatult lahti. Nad olid võtnud ta ainult kandjaks kaasa, tema tugevuse pärast. Nüüd on ta tema ise. Ta silmad on kuivad, kuid hõõguvad. Tumm astub mõned sammud ettepoole, ta ei võta vastusirutatud labidalt mulda, vaid vaatab pärani silmadega otse avatud hauda ning teeb esimest korda häält. See hääl on küll piisavalt võigas, kuid mitte masendav.

Midagi säärast ei ole temaga kunagi juhtunud. Äkki märkab ta oma lahutamatu nõõrikera ning veeretab selle hauda, nõnda et ots viivuks pihku jääb. See oleks nagu lõpuni keritud elulõng, kare ja täis sõlmi. Siis laseb ta ka otsa lahti.

Martin ja Heda seisatavad pisut hiljem surnuaia väravas. Kõik on lahkunud. Kuid otse nende ees laskuvad nõlva mööda alla vilja koristavad kombainid, erkpunased kollases lainetuses, ja samas jalutavad valged toonekured.

Sügisisel hobukastanialleel korjavad lapsed lehti ja kohvipruune mune. Suuremad rübligid ronivad puude otsa ja sealt langeb sajuna kastaneid. Noored seisatavad teel südalinna ühe põleva lehehunniku juures. Martin tõmbab maha kükitades oksaraoga tulest poolpõlenud kastanimuna ja veeretab seda peale puhudes peas.

«Kuumad kastanid! Nagu Pariisi bulvaril.»

«Neil on vist teised kastanid,» ütleb Heda kinniselt.

«Arvad?»

«Neil on vist isegi teised konnad ja teod,» sosistab Heda pidetult.

Martin viskab lahtimurtud kastani uuesti tulle, lööb käed puhtaks ning võtab otsustavalt Heda piha ümbert kinni, oma enesekindlusest hämmeldunud ja puhevil: «Sõidame, narrike.»

«Kuhu?»

«Minu koju,» lausub noormees rahulikult ja võtab põuest ühe ajakirja. «Pean seda emale näitama. Ta teeb selle puhul kindlasti suure kausitäie õunapudingit. Tead, kui hea on seda külma piimaga süüa?» Ja kui Heda uuesti tõrksaks ning kinniseks muutub: «Ja veel pean ma näitama talle oma tulevast naist...»

Ootamatu rahevaling keset kõige kirkamat sügiskolletust. Suured raheterad pörkuvad mustal asfaldil, sepikoja juures seisvatel põllutööriistadel, katusepilbastel, sepa õlisel kuuel. Priidik valmistub talve tulekuks. Samblakorv kõrval, topib ta seinapragusid. Aeglaselt surub ta õhukese peitli ning tugevate pihkudega varavahe sammalt täis, rahest väljagi tegemata. Vanamees kummardub, et võtta korvist uus peotäis veel metsahaljast sammalt.

«Hüva jõudu!» kandub läbi valju rahekrabina ta kõrvu.

Sepp pöörab ennast aeglaselt ja tunnistab kaht vihmakuue alla pugunud kogu.

«Näh... tulite ka õnnerauda saama?»

Martin raputab pead.

«Tema on Heda. Puuke, mis ei talunud võõrast pinnast.»

Hedal, linnatüdrukul, on sellest pinnasejutust kuidagi imelik, isegi piinlik. Kust võtavad need Uudamid julguse arvata, et nende pinnas on eluks kõige tervem ja sobilikum? Aga eks seda näita kõige pare-

mini elu ise. Nõnda mõeldes puistab Heda sulavad raheterad kausjast peost ja haarab sellesama jaheda peoga vanamehe töökuuma kämbla: «Martin jutustas bussis mulle teist kõik.»

Et ühest aegunäinud mehest, olgugi rändrahnust, mis paigal püsinud, kahekümnekopikase sõidu ajal kõik ära rääkida sai, see oli küll ilmne liialdus. Siis ei oleks me juttu nii pikk. Aga sepp, nagu ta kord juba oli, kahandas seda veelgi, päris miinimumini: «Mis must nõgiondist ikka teada või keelt lõksutada.»

Martin Uudam otsib vastuväidet oma põuest. Algul võtab ta sealt hulga ajalehti-ajakirju, alles siis Mariast jäänud eseme. Ta ulatab selle sõnatult sepale. Priidik uurib hobuserauda — küllap on neid ta käest tuhandeid läbi käinud. Võib ju mõelda, et nii vana ja üksik, jah, pea-aegu ühe jalaga hauas, nagu sepp on, peaks ta küll neist hobuseraudadest väsinud olema ja talle peaks ükskama olema, mida seegi endast kujutab. Kuid siis löövad valged kibad vanamehe silmanurgis läikima ja ta istub raskelt samblakorvi kõrvale, otse sulavatele raheteradele.

«Kust sa selle said, poiss?»

«Ta maeti täna, vanadekodu kull.»

«... Sellepärast siis... sellepärast siis oli mul tunne, et tuleb sügis, päris sügis... kiskus sammalt tooma,» pomiseb sepp.

Rahe on üle. Ta vaatab üksisilmi Maria õnnerauda. Talle viirastuvad hetked Mariaga sepikojas, järve ääres, sõjapõgenike hulgas teel. Miski ei olnud neid muutnud. Mitte miski ei suutnud neid ealeski muuta. Ta ei olnud teda hetkekski unustanud, teda, ainust, keda oli armastanud.

Kui mälestuspildid kaovad ja vanamees iseendasse tuleb, seisavad Heda ja Martin alles ta ees. Poiss räägib: «Sa peaksid meile kolima, onu. See on ju nii sinu kui ema kodu. Toetaksite emaga vanaduspäevil teineteist nagu sõja ajal. Sooja toiduga elad sa saja-aastaseks.»

Priidik ei vasta. Ta on vana mees, kes on lõplikult adunud sügist. Nii vaene on ta, nii üksik on ta jäänud. Kogu sepikoja ümbrus on pärast rahet kurb ja mahajäetud, nagu ei oleks tõelist õnne kunagi olnudki, nagu oleks see seppade sugu mingite igiammuste pattude pärast ära neetud. Või nagu ütlevad meie maa tagasihoidlikud ja karmid poeedid: iva õrnust, leib ja töö.

Martin Uudam on võtnud Hedalt piha ümbert kinni ja nad peavad paremaks vanameest häirimata vaikselt lahkuda. Lõpuks vana virgub, paneb õnnerauda korvi ning hakkab uuesti varavahesse sammalt topima. Peremees lubas hobusekasvandust edendada. Kui tal see nii hästi välja tuleb nagu soome tõugu lammastega, siis on ka sepal tööd kuhjaga. Kahele noorele inimesele, kes olid ilma õnnerauda iseendist võitu saanud, sügiskirjul teel järele kiigates näeb ta sihvakaid spordihobuseid siin trampimas, kaunimaid, kui kunagi enne. Seda sepikoda ja teda ennastki läheb veel vaja.

SIIN LÕPEB KAHE KODU BALLAAD

1977

KALJU SAABER

1655

Nikolai Baturin

LÕHNASILLA

I

Laepäälsin, oidikin ja vanun aitun,
kos kirstu, kirjatu veimevaka
kõllatses kiskun üten pruutege;
kos vaserosten päsmer kaalup

mis kerge, mis õhk, aga kallis:
nii om lõhna, mis sääld tõusuve,
silduve sõõrmise, kallistave kopsu,
mis tubakust süüdu, surup süäme ligi.

II

Partel rippuvist vihtest, suidsusinkest
om jäänu palt lõhnava varju.
Õlleankru pääld vitsa sadanu maha.
Aga kae — olet kõvaste söönu ja joonu.

Tunnet: su perrä küünitave, sut putuve
õkva ku lämmi tomбу, kerge puhangu,
lehvituule nägemede rüist — lõhna.

Su võide-pumati siin om nii kõhna, nii kõhna!

III

Sääil palkese tapit varnu otsan
taossa viil mäleteve lõhnan obesit;
ku põrmatut põrutet, ärkave aisakelle.
Nukan lambi ja latre palave oma lõhnan.

NIKOLAI BATURIN

Müüri pääl soalavva ja niiepuu...
Taatsepuuld ökva ku lõgind kost —
kangastelje koove sääl lõhnust rõõvast,
mis meil just parajaste kulunu läbi.

*

Ku levvät koskild kinda —
mitte mõistagi labaku,
mis kaotet rabakun.
Ei. Siändse, millel ei ole inda

pääl egä koskil kottal.
Tunnet: nakap lõhname kohe,
päälegi miast... oo miast vinda!

Ku levväss, ku
kaotass siändse kinda...

*

Ku tuuld ei olegi.
Ku õhkap palt õhuke
nurme pääld,
kannap sääld
siast olemede aroomi,
nagu valla lüüss ruumi,
mis olli kinni kavva.

Nagu Nefretiite avva.

*

Om kevväi, äitsnekuu.
Ja lõhnave kik puu.
Kik vällä- ja villäpuu.
Ja Kolgata völlapuu.

Kajo man emä murel
äitsnep ku temä mure.
Valge pilve se'en uibun
miu mure om suikun.

*

Imeliku sambla
kasuve sinu pääl.
Ja lõhnave sää!
jumaliku kombel.

Nii sile. Silitsemede alle.
Mia tahass sii olla.
Visate pääle pikute,
väsünu kombel pikute.

*

Om pilgu, mis lõhnave,
ja lõhna, mis eidäve pilke.
Om. Kõrrass sut kaeve
ja kaove: nii om lõhnavee.

Veat viil sõõrmige sinna perrä;
süä ku karate ta'ass, kisup kerrä —
Temä! Olli kindlaste Temä.
Sulass summa... Ei ilmangi enämb.

*

Kae, sääld tõrrutep vällä... nina.
Ja perän alle kõneldass: Dante.
Kui saatus meil kanda om nina,
ta kuningas keskpalet pantu.

Lõhna... Lõhnu täis kik maailm.
Midä kõrva ei kuule, ei näe silm,
sedä kikke võip kaugeld tunda nina;
ka sedä, midä suu ei tunne, süä — sina!

NIKOLAI BATURIN

Erna Abrams

PASTORAAL

Ohtueelne aeg oli. Uuetoa Linda toimetas oma peenramaal. Teispool traataeda, lüpsikoplis, kogunes sovhoosi kari mulgu alla mütsakusse, oodates karjast, kes mulgulatid eest tõmbaks. Lüpsikoplis oli rohi ammu söödud ja maapindki kõvaks tallatud nagu tarepõrand.

Lehmad muutusid üha kärsitumaks. Viimaks ei aidanud muu, kui üks elukogenud kirju surus ise sarved lattide vahele, kangutas ja tõstis, raputas ning rabas, kuni tee saigi vabaks. Linda kuulis vaid murduva puu raginat.

Naine tõusis, sirutas selga ja vaatas, kuidas loomad läksid, heitis siis pilgu ka lüpsiplatsi poole. Seal oli kõik vaikne. Lüpsjad olid juba ära läinud, öökarjane polnud aga veel ilmunud. Korraga Lindale meenus, et päeval tuli traktor karjakoplist läbi. Ta mäletas päris selgesti, kuidas traktorist tegi aiatraadid lahti, aga kas ta pärast kinni ka pani? Kui nüüd loomad aiaaugule juhtuvad, läheb kogu kari orasepõllule.

Esimesel hetkel naine ei teadnud, mida teha. Tema asi see ju ei olnud. Karjane sai oma töö eest palka, tema oleks pidanud kõige eest vastutama. Karjast aga polnud.

Linda viskas kõpla käest ja puges aiatraatide vahelt läbi. Nüüd nägi ta selgesti, et traadid olid tõepoolest lahti. Loomad polnud seda veel märganud. Linda püüdis joosta nii kiiresti kui jalad vähegi võtsid. Süda hakkas hullusti taguma, aga ta jõudis õigel ajal kohale.

Tagasi läks Linda pikkamisi, tõmbas hinge.

Vahepeal oli ka karjane välja ilmunud, seisis mulgu juures ja silmitses morni näoga katkimurtud latte.

«Jäite täna hiljaks, näete, loomad murdsid mulgulatid maha. Nad oleksid äärepealt põllule pääsenud ja orase ära tallanud,» pidas Linda kohaseks teda noomida.

Enda meelest oli ta karjasele teene osutanud ja arvas, et vähemalt ühe «aitäh» oleks too talle ikka ütleva pidanud.

Kuid mees oli seda nägu, nagu ei oleks ta Linda juttu kuulnudki. Ta heitis tõrelejale vaid pilgu, lõi ettejäänud latijupid jalaga kaugeemale ja kirus:

«Kuradi tõprad! Küll te minu käest veel saatel!»

Linda tõi kõpla peenarde vahelt, võttis siis kaevust vett, läks tuppa ning pani piima-leiva lauale. Ta ei olnud veel söömist lõpetanud, kui

ERNA ABRAMS

koer hakkas laua all urisema. Keegi kolistas kojast. Linda haaras koeral kaelarihmast, ja juba tehtigi üks koputamata lahti.

Koer haukus ja rabeles. Ilmselt pidas ta võõrast kahtlaseks.

«Ole nüüd ikka!» rahustas Linda. «See ju meie uus karjane!» Vaevaga õnnestus tal loom kõrvaltuppa tirida ja vaheuks sulgeda.

Vahepeal oli mees lähemale tulnud ja vaatas köögis ringi.

«Ilus elamine sul siin,» nentis ta kiitvalt.

Linda silmitses omakorda külalist. Mees oli siinkandis uustulnuk, ilmus kuskilt välja parajasti siis, kui endine karjane haiglasse saadeti. Muud Linda uuest karjasest ei teadnud.

Täna nägi ta teda esimest korda lähemalt. Noorevõitu paistis olevat. Sorakil vurrud ja tuttmütsi serva alt kaelale ulatuvad juuksesalgud äratasid Lindas võõrastust. Meestel olid sellised uued moed, millega tema silmad veel polnud jõudnud harjuda.

«Kuule, ega sul kodus viina ole?» küsis karjane. «Pea lausa huugab otsas.»

«Ei ole,» ütles Linda. «Mina kodus viina ei pea.»

«Või on ehk veini?» käis külaline peale. «Koduvein kõlbab ka.»

«Ei ole mul midagi!» salgas Linda, kuigi poja poolt näärideks toodud pudelisse oli vist tõesti tilk põhja peale alles jäänud.

Mees vaatas söögilauda, mille ühel otsal olid pooleldi söödud või-leib, piimakruus ning taldrik paari kilupeaga, ja vajus toolile, kust perenaine viivu eest oli tõusnud.

«Anna tikku!» ühmas ta Lindale ja lükkas taldriku küünarnukiga veidi kaugemale. «Suitsu on, aga tikud unustasin kodust võtmata.»

Linda võttis siibriotsalt tikutoosi ja ulatas külalisele. See patsutas üht ja teist taskut, kuni leidis viimaks suitsupaki. Valinud sealt sigareti, tuli talle korraka perenaine meelde. Ta torkas kägardatud paki Lindale nina alla.

«Aitäh, ma ei suitseta,» hämmeldus too.

Tekkis vaikus. Linda seisis pliidi juures. Ta kuulis, kuidas kõrvaltuppa suletud koer vaheukse taga krabistas ja nuuskis.

Kauem vaikida oli piinlik.

«Olete kaugel mehi?» alustas Linda küsimusega ja kui teine selle peale midagi arusaamatut pomises, jätkas kiiresti: «Kas olite juba varem ka kuskil karjaseks? Meil see seni rohkem vanemate meeste amet.»

Karjane lõi käega.

«Noor või vana, mis vahet seal on.»

«Ega ole küll,» oli ka Linda nõus. «Loomadega on ju ilmatu palju tegemist. Vaata, kui pistavad vahel ajama. Noorel jalad kerged all, aga vana mees ei jaksagi enam joosta.»

Jutt ei tahtnud klappida. Lindal ei olnud aimu, millest edasi rääkida, ja ta jäi vait.

Karjane suitsetas. Sigareti lõpuni tõmmanud, viskas ta koni taldrikule ja võttis laualt tikutoosi.

«Ma panen selle taskusse. Pärast läheb veel tarvis.» Vaatas siis koraks altkulmu Lindat ja lisas: «Ma toon teinekord tagasi. Kohe terve toosi.»

«Hea küll,» nõustus Linda. «Tühja sellest tikutoosist.»

Mees ei läinud veel.

«Kas olete ka perekonnainimene?» küsis Linda viimaks, kuna midagi targemat meelde ei tulnud.

Karjase pilk läks elavamaks.

«Mis mõttes sa seda küsid?» tahtis ta teada.

«Niisama,» muutus Linda kohmetuks. «Mõtlesin, et kas olete veel poissmees või on naine ka juba.»

Mehel venis suu muigele.

«Olen praegu vaba mees,» tegi ta viimaks teatavaks. Ja lisas kähku: «Üleüldiselt olen ma aga juba kolm naist ära tarvitanud.»

Jällegi ei osanud Linda midagi ütelda.

Mõne inimesega on nii, et saad temaga kohe jutu peale, sina mõistad teda ja tema sind, aga tollega siin ei osanud Linda küll rääkida ega olla. Võõrastama pani juba see, et tuli koputamata majja, kukkus teda sinatama, ja see ütlemine naiste kohta . . . Ja miks mees teda korraga niimoodi vahtima oli hakanud?

Köök tundus kitsas ja umbne. Linda läks akna juurde ja lükkas selle lahti.

Koos värskes õhu puhanguga tungis sisse häälteseгу lehmade ammu-misest ja kaugest jooksumüdinast, koerte klähvimisest, inimeste saja-tamisest ning veel paljudest helidest, mida kõrv ei suutnud eristada.

Linda kuulas hetke ja pöördus siis mehe poole.

«Traktorist jättis vist teisel pool ka traadid lahti,» ütles ta karjusele. «Ega te vaadanud? Mulle paistab, et lehmad on Arupere omade odra-põllul. Minge ruttu!»

Karjane tõusis vastumeelselt.

«Eks nad ajagu ära. Mis mina . . .»

Lõpuks sai Linda ometi karjuse toast välja.

Hiljem, ta oli siis juba voodis, katsus keegi välisust. Koer hakkas vihaseult haukuma.

Loodetaevas helendas varasuvine eha roosalt ja kollaselt. Trepipi-peatne oli peaaegu niisama valge kui päeval. Tuulekoja nurk varjas ukse, aga hetke pärast astus see, kes seal kolistas, sammu tagasi ja Linda nägi selgesti karjase tuttmütsi ja juuksekaulusid.

Tuli tagasi... Sai ju ometi öeldud, et viina ei ole!

Naine kuulis veel korraks, et klõbistati ukselinki, siis jäi kõik vaiksiks.

Ka järgmisel õhtul oli Lindal köögiviljaaias tegemist. Tal oli parajasti kastmine pooleli, kui kuulis, et koer, kes kuuri juures ketis, vihaseks haukuma pistis. Linda pani kastekannu käest ja kiirustas õue. Ümber nurga tulles ta nägi, kuidas keegi mees kojauksest sisse kadus. Kui Linda kojaukse lahti tegi, polnud seal kedagi. Ta vaatas kööki, ka see oli tühi. Kuid tagatõa uks oli irvakil ja seal nagu krabistas keegi. Linda tõmbas ukse lahti ja nägi karjast. Mees seisis keset tuba ja vahtis arvustavalt ringi.

«Mis teie siin teete?» käratas Linda.

«Ma tõin tikutoosi ära,» vastas karjane rahulikult.

Selle peale ei osanud Linda paugupealt midagi kosta. Tal oli kibe tahtmine pahvatada mehele midagi teravat, aga tollel oli kangesti süütu nägu peas, pealegi polnud Linda harjunud teistele inimestele halvasti ütlemata. Ja milles saigi karjust süüdistada? Too tuli ju tikutoosi ära tooma.

Linda sundis ennast rahulikuks, võttis mehe käest tikutoosi ja pani lauale.

«Aitäh!» ütles ta. «Eks võtke siis istet.»

Karjane istus diivanile.

«Ilus olemine sul siin!» kordas ta tänagi oma eelmise õhtu ütlemist. Seejuures silmitses mees kõike põhjalikult: diivanit, raadiot, seinavaipa, mis oli Linda enda näputöö, ja eriti televiisorit. Linda pani seda tähele ja tahtis juba kiitma hakata, et televiisori tõi talle poeg.

Kuid karjane silmitses televiisorit, jutu aga suunas teise kanti.

«Lüpsjad rääkisid, et sa pidid juba pinsi peal olema. Kas tööle enam ei käigi või?» oli ta huvitatud.

«Ei käi.»

«Kui palju sa pinsi saad?»

Linda tegi suu lahti ja pani kinni. «Eks ma vähekeste ikka saa,» ütles ta lõpuks mokaotsast.

«Ei sa saa vist nii vähekeste ühti,» arvas karjane. «Kui seda vähe oleks, ei sa siis oleks koju jäänud. Vanad rahad on sul muidugi ka tallel, aga ega neid raatsi kulutada.»

Linda meelest läks jutt päriselt käest ära.

«Pole mul mingeid vanu rahasid,» õiendas ta vastu. «Mees kadus sõjas, kasvatasin lapsi. Kust mul need rahad.»

«Salgad,» muigas mees. «Aga tööle oleksid võinud ikka jääda. Saaksid täie palga, lisaks veel sada protsenti pensioni.»

«Mis mina, vana inimene, nende suurte rahadega oskan peale hakata.»

«Pole sa vana inimese moodigi,» leidis karjane. «Põsed sul nii punased ja ümmargused — noorik mis noorik.»

«Ärge ajage hullu juttu!» naeris Linda. «Mul üks jalg hauas, teine haua äärel.»

Väljas ragistas koer haukuda, kuid kumbki ei pööranud sellele tähelepanu enne, kui kuulsid koputust välisuksele.

Ukse taga oli Sinivee Tiiu, karjabrigadir. Tal polnud aega korralkult teretadagi.

«Ega te karjast ole näinud? Lehm poegib, arst on kohal, meil on meesterahva abi vaja. Tema on aga nagu tina tuhka kadunud.»

«Karjane on siin,» ütles Linda. «Ma lähen kohe ja ütlen talle.»

«Kuidas ta teadis just minu juurest otsima tulla?» imestas naine sealjuures endamisi. «Ja miks ta mulle nii imelikult otsa vaatas, kui ma ütlesin, et karjane on siin?»

«Brigadiri Tiiu oli,» lausus Linda toas lühidalt. «Käsib kohe sinna minna. Loomaarst olevat tulnud.»

Karjane ajas end aegamisi diivanilt üles. Enne lahkumist patsutas käega polstrit. «Siin oleks olnud mehka olemine,» ütles ta kahetsevalt. «Tulen, tulen!» hüüdis ta Tiiule, võttis lauvalt tikutoosi ja pistis selle taskusse.

Linda hoidis naeru tagasi.

Ta jäi üksinda kööki. Aknast paistis, kuidas brigadir ja karjane läksid üle õue ja ilmselt sõnelesid isekeskis. Talle tuli mõte, et karjane saab varsti vabaks ja, mine tea, tuleb viimaks tagasi.

Linda keeras ukse lukku ja otsustas, et koputagu kes tahes ja kui palju tahes — tema vaatama ei lähe.

Paar päeva läks mööda, karjast polnud näha. Siis ilmus ta ootamatult üsna varakult.

Linda niitis aias küülikute jaoks rohtu, kui kuulis, et lüpsikoplis langesid latid kolinal mulgu eest. Varsti hakkas koer õue peal haukuma. Naine tõmbas kiiresti rohu kokku ja toppis korvi. Kui ta õue jõudis, oli ka karjane juba seal. Linda heitis talle esiteks pealiskaudse pilgu, siis teise, terasema, pärast aga jäi hoopiski seisma ja vaatama.

Ta ei olnud meest varem ilma mütsita näinud, seekord oli too oma peakatte koju jätnud ja ta pikad heledad juuksed langesid lahtiselt õlgadele nagu tüdrukul. Tüdruk oleks ta võinud ollagi, kui polnuks sorakil vurre. Sest pluss oli tal Linda meelest ka justkui naiste oma — punakaskollasest lõngast ja pitsmustriga. Ja milline kett tal veel kae-

las rippus! . . . Kuigi Linda teadis, et võrast meest ei ole kombekas nii üksijäri vahtida, ei suutnud ta sellest kuidagi silmi lahti kiskuda. Tõsi küll, midagi sinnapoolset oli ta juhtunud ka televiisoris nägema, aga seal oli ju ikkagi näitlejatega tegemist.

Kuid karjane ei andnud talle aega neid muljeid pikemalt seedida, ta pöördus kohe oma tuleku põhjuse juurde.

«Ühel mu sõbral on täna sünnipäev, tead. Ma söidan õhtuse rongiga linna. Vaata sina seniks loomade järele!»

Sellist ettepanekut ei teadnud Linda oodata.

«Kui kauaks te ära lähete?» taipas ta viimaks küsida.

«Noh, eks ma homme tulen tagasi,» arvas karjane. «Mis sul viga neid passida. Omal maja siinsamas, heidad ainult vahel pilgu aknast välja ja kõik.»

Linda oli päeva läbi ringi tammunud. Käed ja jalad, kogu keha tahtis puhata, ta ei kavatsenud vastu ööd karja jääda.

«No kuulge,» püüdis ta vastu vaielda. «Nii lihtne see ka ei ole. Siin lähedal on kõik rohi juba söödud, aga kui loomad tahapoole lasta, siis pole ühtigi niimoodi, et vaata aga aknast.»

«Kas ma käskisin neid sinna ajada?» tõstis karjane kulmud kõrgele. «Õige mul asi! Las Tiiu räägib pealegi, et esimeses koplis on rohtu väheks jäänud ja et aetagu loomad tahapoole — mina söödan neid seal, kus mulle meeldib. Ja sina ära tee ka väljagi.»

«Ja loomad olgu näljas?» küsis Linda vaenulikult.

Karjane muutus kärsituks.

«Näljas! . . .» osatas ta. «Mis see minu asi on? Ma arvasin ainult, et sul niimoodi parem. Minu pärast võid neid süüa ja poputada kuidas ise tahad! Niida kas või ette!»

«Ei hakka mina niitma ega midagi,» ütles Linda valjusti. «See ju teie töö.»

«No mis ta nüüd keerutagu!» kurtis karjane tüdinult. «Mis siis sellest, et minu töö? Selle öö võiksid sa küll loomade juures olla.»

Nad seisid maja ees õuel. Karjane vaatas vilksamisi käekella. Tal oli kibe tahtmine lahkuda, kuid Lindaga oli öövahikaup ikka veel lah-tine.

Veidikese mõtelnud, arvas ta leidvat väljapääsu:

«Naised rääkisid, et lehma sul ei ole. Teeme nii, et sina vaatad karja järele, aga mina kombineerin sulle pärast selle eest piima.»

Ta ei jäänud Linda vastust ootama. Enne lahkumist heitis siiski veel pilgu majale ja ilmselt tuli talle sealjuures midagi meelde.

«Kuule, tead,» ütles ta usalduslikult. «Ma olen juba mitu korda tahtnud küsida — maja on sul palkidest, aga mitte laudadest ja saepurutatädisega, eks ole ju? Ei tea, mis aastal ta ehitatud on?»

«Palkidest jah,» vastas Linda hämmeldunult. «Aga mis aastal, seda ma ei mäleta. Just enne sõda.»

Rohkem küsimusi mehel ei olnud. Ta heitis uuesti pilgu kellale ja nüüd läks tal hästi kiireks. Linda jäi lahkujale järele vahtima. Pärast tassis ta rohukorvi üle õue ja puistas selle sisu jänestele ette. Siis söötis koera. Veeämbrid olid tühjaks saanud. Linda läks ja käis kae-vul ära.

Kõigega valmis, jäi ta lihtsalt seisma ja vaatama. Meeleolu oli kehv. Lehmad hulkusid aia taga. Talle tundus, et ka tema on nende ees kuidagi süüdi. Hiljem ta nägi siiski, et loomad olid ninad maas, küllap leidsid sealt midagi nosimist.

Rahutuks muutus Linda siis, kui silmas loojangu eel paari võõrast poisikest koplust läbi minemas. Ta pani tähele, kuidas nad lahkudes traatide vahelt läbi pugesisid. Aga kust poisid koplisse sisse tulid? Ei tea, kas seal on kõik traadid ilusti kinni?

See mõte jäigi Lindale pähe kummitama. Ennist oli ta küll otsustanud, et ei hakka karjase asemel loomade järele passima, aga nüüd polnud mitte kedagi peale tema enda, kes oleks võinud vaatama minna, kas poisid jätsid kuskil traadid lahti või mitte.

Õhtu oli jahe. Linda pani kampsuni selga ja läks aedu kontrollima.

Voodisse sundis ta end minema küll peaaegu tavalisel ajal, kuid unega ei läinud nii lihtsalt. Iga heli häiris. Öö jooksul puges Linda mitmel korral teki alt välja ja läks uksele kuulama, kas väljas on ikka kõik rahulik ja kas loomad aia taga magavad ilusasti. Ise uinus ta päriselt alles hommiku eel, parajasti sel ajal, kui juba tuldi lehma lüpsile laskma. Seda ta enam ei kuulnud.

Hiljem, ärgates, oli Linda uimane ja väsinud. Küllap oli tõusnud vererõhk. Päeval juhtus õnneks sagar vihma tulema, õhtul polnud tarvis peenraid kasta.

«Lähem varakult voodisse ja puhkan ennast välja,» mõtles ta. Ta pidi juba kleidi seljast tõmbama, ent siis meenus, et karjane oli lubanud talle lehmade vaatamise eest piima tuua. Tema vist ei jõudnudki ütelda, et pole tarvis. Viimaks tuleb ja toobki. Vahest ei tasukski kleiti ära võtta, läheks vastu ja ütleks, et mingi oma lännikuga tagasi. Tema jõuab oma pinsiraha eest endale küll piima osta.

Naine heitis diivanile. Kleiti ta seljast ei võtnud. Ta jäi ootamatult kiiresti magama ja nägi unes, et keegi koputab. Uni muutus rahutuks, ta ärkas ja kuulis, et keegi tõesti klopib. Nüüd sai Linda unerammestusest võitu, ajas end püsti ja läks kardina tagant vaatama. Oma imestuseks nägi ta õuel brigadiri.

Linda lükkas õhuakna lahti ja hõikas, kartes, et Tiiu muidu ära läheb.

«Näe, ma seadsin ennast juba magama. Tervis täna kehv. Oodake, ma keeran ukse kohe lahti!»

«Pole vaja, ärge ennast tülitage, kui haige olete,» tõrjus brigadir. «Ma tahtsin ainult küsida — karjane olevat lüpsinaistele rääkinud, nagu oleksite teie lubanud tema asemel karjas olla, kui tema ära käib.»

«Midagi pole ma talle lubanud!»

«No mis ta siis räägib!» pahandas Tiiu. «Läks aga muudkui ära. Ega ta juhuslikult öelnud, kui kauaks mõtleb ära jääda?»

«Ei,» ütles Linda. «Ei rääkinud.»

«Keegi pole teda eilsest öhtust peale näinud,» jätkas Tiiu. «Paistab, et jääb täna tulemata. Ega midagi, ütlen Ingale, et ta tuleks ööseks välja.»

Inga oli vabapäeva andja.

Tiiu läks ära, Linda riietus lahti ja heitis voodisse. Karjane oli nähtavasti midagi kokku keerutanud. Ja üldse... Kuhu ta nii kauaks jäi? Ütles ju, et tuleb järgmisel päeval tagasi. Lootis ta siis tööpoolest, et Linda kohe mitu ööd järjest tema eest loomi valvab?

Väljas lasti loomi sööma. Inga häält oli kuulda. Koerarakats, kes tal kaasas, klähvis ägedalt ja selle peale hakkas haukuma ka Linda suur Polla. Karjase häält ei kostnud. Ju siis jäigi tulemata.

Järgmisel öhtul karjalaskmise ajal kuulis Linda jällegi Inga lehmi vissitamas. Ta ei saanud uudishimust võitu. Kui Inga lähemale tuli, hõikas ta oma aiast:

«Kas karjast ei olegi veel? Ma näen, et olete juba teist öhtut tema asemel väljas.»

«Tema meil jah kadunud nagu vits vette,» naeris tüdruk.

«Eks ta peab kuskil pidu,» arvas Linda. «Seda ei mõtle, kuidas siin loomadega saab.»

«Laaberdagu peale,» ütles Inga ükskõikselt. «Minul on karjas paremgi. Saan raamatud kaasa võtta. Kui loomad sööma hakkavad, siis pole enam muret, võin vabalt õppida. Ega see Kaljul esimene kord ole luusi teha.»

«Ah ei olegi esimene kord?» imestas Linda.

«Tal on kuuldavasti teisigi pahandusi. Kontoris räägiti, et ega ta muidu oleks meile karjakuks tulnudki, aga teda olevat siia saadetud sunniviisil.»

«Mispärast sunniviisil?» Linda polnud seesugust asja varem kuulnud.

«Kes teda teab. Ju tal siis ikka patte oli. Minu meelest on ta kuidagi imelik.»

Linda oleks rohkemgi küsinud, kuid loomad muutusid kärsituks ja Inga pidi minema mulku lahti tegema. Linda läks toa juurde.

Väljas oli vaikne ja soe. Päike vajus madalale. Eemalt Arupere suure kraavi poolt kostis aeg-ajalt koerarakatsi klähvimist. Inga häält polnud kuulda, aga Linda teadis, et ka tüdruk on läheduses ja tal hakkas sellest hea ning julge tunne. Ingast pidas ta lugu. Ega töö kõrvalt õppimine olnud kerge, aga Inga sai sellega hakkama. Tänaigi ütles, et raamatud kaasas.

«Imelik küll, et noored inimesed on nii erisugused,» mõtles Linda.

Päriskarjane jäi kadunuks. Rohkem kui nädal oli juba möödas. Lindal oli ta peaaegu meelest läinud, aga siis ilmus mees jälle platsi.

Linda oli õhtuks hernesuppi keetnud. Ta hakkas parajasti sööma. Koer lamas perenaise jalgade juures ja jälgis teda silmanurgast. Korraga tõstis Polla kuulatades pea, haugatas ja tormas ukse juurde. Nüüd kuulis ka Linda, et keegi nagu kobistas trepil. Seejärel kiuksus välisukuks ja kohe vajutati sisemise ukse link alla. Linda jõudis vaevalt laua tagant välja karata ja koeral kaelarihmast kinni võtta, kui uks avaneks. Karjane seisis lävel.

Linda vedas vastupuiikleva peni kõrvaltuppa ja sulges sinna. Karjane oli vahepeal perenaise toolil istet võtnud. Ta jälgis äraoleval ilmel, kuidas Linda koeraga rabeles, vaatas korraks samasuguse hajameelse pilguga köögis ringi, siis aga pööras kogu tähelepanu supitaldrikule.

Linda nägi, kuidas karjase kõrisõlm näljaset jônksatas. Siis võttis mees sõnagi lausumata ühte kätte lusika ja teise leivatüki, millel perenaise hambajäljed küljes, ning hakkas sööma.

«Soovite ehk veel?» küsis naine, kui taldrik tühjaks sai.

Mees noogutas ja Linda tõstis taldriku uuesti täis, lõi mõned viilud leiba lahti. Seejärel võttis kapist puhta taldriku, tõstis ka enda jaoks suppi ja istus teisele poole lauda.

«Teid ei olnud tüki ajal näha,» alustas ta juttu.

Karjane noogutas täie suuga.

«Aga tead, sina pidid ju mul loomade järele vaatama, kuid ei vaadanud ühti. Kui sa teaksid, missugused pahandused mul selle pärast nüüd olid.»

«Ma pole üldse midagi lubanud,» vaidles Linda vastu.

«Nojah,» ütles karjane nukralt. «Mis sellest nüüd enam. Aga mis see sulle ikka oleks maksnud, kui teisele natuke head oleksid teinud? Nüüd on kõik mu kallal, et kus sa olid ja kelle hooleks loomad jätsid.»

«Aga kus te siis olite?» küsis Linda. «Ega seda olnud enam üks ega kaks päeva, seda oli ju hulk aega kohe.»

Mees heitis Lindale altkulmu pilgu. Lindale jälle meenus, et tege- mist pidi olema kahtlase tüübiga. Veidi aega vaikisid mõlemad koh- metult. Aga kui karjane hakkas seletama, et tema läinud ainult üheks päevaks, hommikul läinud, et õhtuks tagasi olla, ja jäänud haigeks, siis ajas see Lindat muigama.

«Misasja te nüüd küll räägite,» ütles ta pehmelt. «Te ju pidite ainult üheks ööks ära jääma. Loomad lasite karjamaale, aga ise luba- site rongi peale minna.»

«Lubasin, muidugi lubasin,» nõustus karjane nüüd innukalt. «Aga ma ütlesin, et vaata sina loomade järele. Ütle, kas ma käskisin või ei käskinud?»

«Käskisite küll,» möönis Linda. «Aga mina ju ei lubanud.»

«Sina ajad aga oma joru — ei lubanud,» osatas karjane. «Ega minul sellest kergem ole. Aga sa ei teagi, kus ma vahepeal olin ja mis me kõik tegime,» läks ta kohe seejärel märksa elavamaks.

«Sünnipäevale pidite minema. Kuidas seal nii kaua aega läks?»

«Sünnipäev oli muidugi ka. Ja kuidas seda veel pühitseti! Sa ei ole kindlasti midagi seesugust näinud, sa ei oska ette kujutadaagi...!»

«Ega oska küll,» oli Linda nõus.

«Aga pärast läksime autoga,» jätkas karjane. «Igavene maru! Ega ainult Eestimaa peal üksi, me käisime kõik Riid ja Kaunased läbi ja mererannad ja mis veel...»

«Mis auto see teil oli?» tundis Linda huvi. «Asutuse masinaga nal- jalt nii pikka aega ringi lasta ei saa. Sõbral oli oma auto või?»

Karjane kohmetus natuke.

«Oma auto jah,» ruttas ta siis järele kiitma. «Ikka oma auto.»

«Kalliks läks see teekond vist sellegi poolest,» arvas Linda.

«Eks meil kambaga tuli rahad lauale lüüa,» kostis mees ja jätkas siis otsustavalt: «Ma just pidingi sulle ütleva. Mul on rahad päris lõpukorral. Laena mulle õige üks viiskümmend kulli! Paari päeva pärast antakse avanssi, siis maksan tagasi.»

«Armas aeg!» ütles Linda tõrjuvalt. «Kust mina niisugused rahad võtan? Ma ei saagi ju täit viitkümmend rubla kuus.»

«Anna siis nii palju kui saad — kakskümmend, olgu või kümme!»

«Miks te üldse selle jutuga minu juurde tulete?» sai Linda ägedaks. «Kas siis mina see kõige rikkam olen? Ise noor terve mees, aga tulete pensionäri käest raha norima.»

«Sa ju räägid niisama, et sul pole,» oli karjane kindel. «Sa lihtsalt ei taha anda. Vanadel inimestel ikka on, nad hoiavad oma puusärgi ja matuste tarvis.»

Linda tundis end puudutatuna. Ka karjasest oli näha, et ta hakkas tigidaks saama. Naine otsustas rahulikuma tooni peale üle minna.

«Mul ei ole tõepoolest. Kodus pean ainult leivaraha, seegi praegu lõpukorral. See natuke, mis mul tagavaraks — seda hoian hoiukassas.»

«Hoiukassas?» oli teine pettunud. «Ega nii ka ikka maksaks, et kõik on hoiukassas. Teinekord võta osa välja — kui kodus juhtub vaja minema, siis on käepärast.»

Linda ei vastanud selle peale midagi ja karjane näis murelikult millegi üle aru pidavat.

«Tead,» ütles ta viimaks. «Mul oli see plaan juba ennegi... Ma tulen õige sinu juurde elama.»

«Minu juurde elama?» oli Linda hämmastunud.

«Nojah, sa ju üksik naisterahvas, sul siis ka julgem. Ega see üksinda elamine ole üldse suurem asi. Minul on söömisega häda. Pole, kes keedab. Ja poodigi minna on kauge, seal olgu ka aina raha näpu vahel. Sinu juures oleks hooletu. Sina teeksid toidu valmis ja mul poleks muretki.»

Selline ettepanek võttis Linda sõnatuks. Ta ainult istus ja vaatas karjasele hämmeldunult otsa. Karjane muutus rahutuks, sirutas oma pika käe üle laua Linda poole ja hakkas ta kätt silitama.

«Sa ju meeldid mulle!» püüdis ta oma häälele anda hella tooni.

Linda tõmbas käe kaugemale.

«See jutt lõpetage kohe ära!» ütles ta hädiselt. «See on lihtsalt naeruväärt. Ja kas te siis tõesti arvate, et ma nii rumal olen ja teie juttu usun?»

«Mis seal uskuda, kui ma ise ütlen.»

«Kui ma oleksin nelikümmend aastat noorem, siis vast usuksin,» ütles Linda. «Teie vaadake nooremaid. Kas või Inga — kena noor tüdruk ja aastate poolest passite kokku.»

«Mis siin aastatest... Inga ei meeldi mulle üldse. Uhke ja ennast täis. Nina aina raamatus, kui natuke puutama lähed, turtsub nagu kass. Aga mis ta ise on? Paksud sääred all, kael lühike. Valmis vana-eit.»

«Ta on tubli tüdruk,» vaidles Linda. «Ise alles õpib, aga töös annab mõnelegi silmad ette.»

«Mis tal viga,» sähvas karjane. «Vanemate juures elab, ema teeb toidu valmis. Niimoodi võiks igauks.»

«Kuspool kandis siis teie vanemad ka elavad?» andis Linda jutule teise suuna. «Elus nad teil ikka on?»

«Ema on,» vastas karjane viimaks napilt ja tõrjuvalt, ent edasi jätkas juba päris lodusalt. Paistis, et tal oli tahtmiline kõike hinge pealt ära jutustada. «Ta oli mul ikka vahva. Ma sain kõik, mida tahtsin, ja

kui mul vahel mõni väike pahandus juhtus, ega ta suuremat irisenud. Aga siis tuli tal see puudujääk. Pärast olid kõik kohad võlgu täis ja ema läks nii närviliseks, et ära mitte räägi. Kui ta vähemalt mehele poleks läinud! No oli loll! Läks ühele prillipapale, aga või seesuguselt midagi loota või oodata on. Mulle vanamees ka muudkui seletas, et mine aga kooli või hakka tööle. Oksele ajas.»

«Teie siis tulite ära?» küsis Linda.

«Ema tuli ise ka ära. Tead sa, ta on mul veel alles noorevõitu ja kui ennast üles lööb, siis — oi, oi! Kui ta veel vana koha peal oli, siis mehed aina käisid ta järel. Narr oli vaadata. Aga tema kaudu said nad jälle laost üht-teist seesugust, mida muidu kuskilt polnud saada.»

«Aga nüüd?» uuris Linda.

«Nüüd elab ka ühega. Ma pole seal enam käinud.»

Linda oleks tahtnud veel paljugi küsida, kuid mees oli söömise lõpetanud ja ajas end jalule.

«Lähme nüüd magama,» tegi ta ettepaneku.

Linda ei saanud kohe aru.

«Lähme aga lähme!» naeratas karjane nagu keegi, kellel on plaanis valmistada meeldivat üllatust. «Mõlemad! Kahekesi.»

Ära ootamata, mida Linda tema ettepaneku peale kostab, hakkas mees liikuma tagatoa ukse poole.

«Ärge minge sinna!» sai Linda viimaks sõnad suust. «Seal on koer!»

Karjane peatus. «Vii koer ära!»

Linda läks temast mööda ja toetas selja vastu vaheust. «Ei vii!» ütles ta nii kindla häälega, kui suutis. «Koer jääb sinna, kus ta on. Aga teie minge ära. Olge hea poiss, hakake minema!»

Linda oli hirmunud, kuid püüdis seda mitte välja näidata. Lõpuks oli tal ka abimees, sest koer oli suur ja tige. Kuid see oli muidugi viimane väljapääs. Algul tuli veel heaga proovida, teeselda, nagu peaks ta kõike naljaks. Võib-olla oligi see nali? Karjane ehk tahtis ainult näha, mis näo vanaeit tema ettepaneku peale teeb?

Seda ta ütleski:

«Te tulite vist mind välja naerma. See ei ole teist ilus. Vanu inimesi ei tohi niimoodi pilgata.»

Linda seletas, veenis ja leiutas põhjusi, mis sunniksid meest lahkuma, ise aga aimas, et ta pingutused on lootusetud. Paistis, et karjasel on kindel kavatsus ööseks tema juurde jääda.

Väljas oli endiselt vaikne, päike hakkas juba loojuma. Isegi lehmi polnud läheduses näha ega kuulda. Küllap oli karjane nad kaugemale sööma ajanud, enne kui Lindale kosja tuli. Keda muud peale lehmade siin nii hilja oodata oligi.

Ikka ja jälle libisesid Linda pilgud aknale ja kitsukesele jalgteele,

mis viis tema aia tagant Arupere poole. Korraga jättis süda erutusest löögi vahele. Põõsaste vahel teel vilksatas kellegi hele kleit. Linda tundis ära naabrinaise, Arupere Ilse. Ta alles kõhkles, kas hüüda või mitte, kui ka karjane hakkas oma kaela akna poole sirutama. Sealt, kus tema seisis, ei paistnud aiatagune tee nii selgesti kätte kui Lindale.

«Kas nägid, kes siit praegu mööda läks?» päris ta perenaiselt. «Kas oli Tiiu või?»

Brigadiri Tiiul ja Ilsen olid ühest riidest kleidid, meenus Lindale. «Eks Tiiu tulnud teid kontrollima,» ütles ta.

Karjane muutus silmanähtavalt tusaseks. «Ma lähen korraks vaatan,» ütles ta viimaks. «Tulen kohe tagasi.»

Sel silmapilgul olid Linda närvid katkemiseni pingul. Kui mees enne väljumist uksele korraks seisatas, pidi naine kogu oma tahtejõu kokku võtma, et teda mitte tagant tõugata.

Nüüd oli uks kindlalt lukus ja Linda pöördus tagasi kööki. Maja hingas vaikust ja rahu. Kõrvaltoas niuksus koer. Linda tegi vaheukse lahti ja laskis looma kööki. Ta löikas pätsi otsast suure kääru leiba, määris sellele võid peale ja ulatas koerale. Loom sõi leiva ära ja tahtis veel. Linda andis. Siis ta vaatas, kas supp on juba jahtunud, et anda ka koerale. Polla sõi kõhu täis, tuli ja heitis Linda jalgade ette.

Hämardus. Naine ei süüdanud valgust. Ta istus akna all kardina varjus. Kui aeg edasi läks, tegi ta kõrvaltoas käsikaudu aseme korda. Koera ta välja ei saatnud. See oli end juba köögilaua alla magama seadnud. Linda teadis, et hiljem hiilib koer tema juurde tuppa ja heidab voodi ette põrandariidele. Nii ongi märksa julgem.

Öö kulges sündmusteta. Midagi ei juhtunud, kuid magada naine ei saanud. Ta keeras kord ühele, kord teisele küljele, sirutas jalad pikalt välja, püüdis ka selili olla, kuid ei tulnud ei rahu ega und.

Ta ei tahtnud mõelda karjasest nüüd, mil teda enam majas ei olnud, kuid mõtles siiski ainult temast. Kui too väänikas tõesti oli nii halb, nagu ta olla võis, ja nii hädas, nagu ta vahest ka oli, siis võis temast kõike uskuda. Ta võis siia tagasi tulla ja ega seegi palju aidanud, et ukseid olid kinni. Lukk peab looma, mitte meest.

Midagi pidanuks ette võtma. Midagi pidanuks tegema, et ta siia enam ei tuleks. Hommik jõudis kätte, kuid Lindal polnud ikka veel selge, kuidas toimida. Usus päev tõi oma toimetuseringi, mitte aga uusi mõtteid.

Siis nägi Linda korraga karjast.

Päike seisis kõrgel, õhtuse lüpsini oli aega oma paar-kolm tundi. Päevakarjane uitas lehmadega kuskil suure kraavi läheduses ega mõtelnudki niipea õhtule minna, aga öökarjane oli end juba välja ajanud. Ta tuli lüpsikopli poolt, üks teine loikam kaasas.

Linda astus parajasti õue, mustaveeäamber käes. Kui ta mehi lähemas nägi, pani ta ämbri keset õue maha ja kiirustas toa poole — jõuaks vaid enne mehi majja.

Mees hõikas teda, aga Linda teeskles, et ta ei kuule ega näe. Ta jõudis sisse enne karjast. Too lögistas linki:

«Tee lahti!»

Linda hingeldas. Üks käsi hoidis alles võtit, teise käega toetus ta vastu tuulekoja seina.

«Tee lahti!» kordas karjane.

«Ei tee!» ütles Linda.

«No kurat, ära mängi!» ütles karjane ja hakkas jälle linki lögistama.

Teine mees oli läinud koera juurde. Ta rääkis ja patsutas oma pükspõlvi, ilmselt püüdis looma meelitada. Polla hüples ja rabeles keti otsas, näitas oma valgeid hambaid ja haukus nii kuidas kõri võttis.

Karjane jättis ukselingi rahule.

«Oled sina ka üks imelik inimene!» ütles ta. «Mis sa kardad? Mis ma sulle teinud olen? Otsi, küllap leiad mõned rublad! Kui avanss tuleb, saad kohe kätte.»

«Mul ei ole,» vastas Linda ja püüdis anda häälele kindlat tooni. «Ise saate ka palka. Sellest tuleb elada, aga mitte teiste peale loota.»

«Kurat, sellest palgast ei jätku nädalakski!» vandus karjane südame-täiega. «Loll inimene, kes arvab, et ainult palgast saab elada.»

«Mina olen eluaja niisugune loll olnud,» ütles Linda.

Koer märatses endistviisi keti otsas. Karjast ei olnud ta varemgi sallinud, aga too teine, kes kippus talle kahtlaselt lähedale, ajas lausa marru. Õuepealne oli täis kisa ja lärmi, mis summutas kõik kaugemad helid.

Linda igatahes muud ei kuulnud. Ometi pidi kuskil olema miskit niisugust, mis karjase tähelepanu perenaiselt kõrvale juhtis. Linda märkas, et mees jäi nagu kuulama — võib-olla hõikas kaaslane teda. Viimaks nägi temagi, et sõber nõksatas peaga põllutee poole näidata, nagu oleks seal midagi kahtlast. Karjane heitis veel ühe tusase pilgu majale, siis aga pööras selja ja järgnes kaaslasele, kes juba kargaski üle aia.

Linda jäi veel mõneks minutiks kotta. Mõlema mehe lahkumine tundus nõnda uskumatu, et ta ei julgenud niipea välisust avada. Siis aga kostsid väljast uued hääled, laste ja täiskasvanute omad; Pollat hüüti nimepidi. Koer hakkas rõõmsalt niuksuma. Linda vaatas uksepilust ja nägi väravas poega ning miniat lastega, ka tütrepoja olid nad kaasa võtnud. Lapsed toodi suvevaheajaks maale, taipas Linda.

«Kes need siin õue peal olid?» küsis poeg kohe pärast teretamist.

«Eks need olid mu kavalendid,» ütles Linda.

Lapsed hakkasid naerma. Linda naeratas ise ka.

Alati vaikne õuepealne oli korruga täis juttu ja sagimist. Alles õhtul enne uinumist tuli Lindale jälle karjane meelde. Ta oli unustanud vaadata, kes sellel õhtul loomadega askeldas — kas karjane ise või oli mõni teine tema asemel.

Karjasest kuulis Linda alles nädala pärast.

Sinivee Tiiu läks aia tagant mööda ja seisatas juttu ajama.

«Kas Kalju kohta on ka midagi teada?» küsis ta Lindalt. «Olete kuulnud, kuhu ta siit läks?»

«Karjasest või?» vastas Linda küsimusele küsimusega. «Ei mina tea midagi. Kas ta siis tööl ei käigi?»

«Selles asi on, et ei käi. Rohkem kui nädala oli ära, pärast tuli küll korraks tagasi, aga hiljem pole teda keegi näinud.

«Nojah, see viimane õhtu nägin teda minagi,» möönis Linda. «Pärast enam mitte.»

«Ta ju rääkis, et pidite temaga teab kui suured sõbrad olema,» naeratas Tiiu. «Kiitis, et teie kutsunud teda enda juurde elama.»

«Mis ta nüüd valetagu!» pahandas Linda. «Kippus siia küll, mis ma salgan — tuli ja istus. Mul oli juba hirm, et ei lähegi minema.»

«Eks ta üks seikleja tüüp ikka oli,» nõustus brigadir.

Pärast läks Tiiu ära lüpsimaja juurde, aga Linda jäi oma väravale seisma. Õhtu jooksul pöördusid ta mõtted siiski veel mitmel korral Kaljust karjasele. Huvitav, kuhu see poiss võis siit minna? Päeval käis veel siin õue peal, aga õhtul karja enam ei läinud. Ei tea, mis tal plaanis oli ja mis mees see tal kaasas kõndis? Ja mis inimene ta ise tegelikult oli? Mis tegude pärast ta siia karjaseks saadeti? Seda ei saa ta nüüd kunagi teada.

Linda poleks osanud öelda, millise tundega ta möödunud päevadele tagasi mõtles.

Helvi Jürisson

LIBLIKALEND

õõtsub soojuseookean
tiivad tilguvad valgust
päikesevihmas

Liblikalend

iga sekund on kutse
igas rakus on kaja
uputav kumin
taeva ja maa vahel
suur süli on ootel

Liblikalend

heletumeda jõe
pehmetel varjudel
tuul möödub
ei märkagi
kui mööduma jääb

Liblikalend

langeb ootus uduna maha
küsimus tiibade taak
kuidas? kaelale kanda
maa poole liug
üle lõputa liivade

Liivade lend

HELVI JÜRISSEON

1674

MEMENTO WOUNDED KNEE!

Minu punanahkne vend,
minu päikese-, tuule-, tähevaikuse-,
mõtlevate ööde
vend,
minu külvaja südamega vend,
sinu käte jõud sai ohkeks vaid
enne pikka und,
sinu puujuuresitke armastus
rebiti, raksati maast,
sinu silmade ustavus,
see just
põletab katuseid peade kohal
tänapäevani.

Mina, roheline inimene,
tuhat korda
vihkamises surnud
ja naerus taassündinud,
olen lebanud,
jalad vees,
pea metsa kõikumise ägas,
ja maasse imbunud
on minu veri.

Mõtlevais öödes
käin
kodude mälestuste teed
läbi tühjade mägede,
reetlike orgude,
loojunud maailmade
ookeani
kaldal.

VORMIHEIASTUSI

I

PEETER MUDIST

Jääminekuootus on kellegi silmades,
lauspilvedealuse hämara kujutus,
ja lahtiste luhtade udude-ujutus
on kellegi ümber kõikides ilmades.

Ta kamber on kallakas, tuultele tugea,
ta aiad on avali, vihmale sugeda,
sest tiivad on tõusnud ja jääjad on jäänud,
sest vetele naerda on künkad ja käänud,
sest ootus, üks ootus on kellegi silmades
ja kaugel ja ligidal kõikides ilmades.

II

MIHHAIL VRUBEL

Maailmaloomise päev
on pikk,
hommikust õhtuni —
igavik.

Kaua on kõrbed
küsinud juua...
Kõik tuleb otsast
liivale luua,

piksega pesta,
kosega kasta,
kohinal kokku
jõgesid lasta.

Ikka on puudus,
ahtrus ja kidu,
ikka ei tärka
ainuski idu.

HELVI JÜRISSE

Juba on varjud
kaldunud kiiva...
Kes see seal tallab
jahtuvat liiva?

Silmavee piisa
liiva kes poetab?
Väsinud jala
kivile tõetab?

Piisast, näe, laulma
ärkasid liivad,
kivile külge
kasvasid tiivad.

Maailmaloomise päev
sai pikk,
hommikust õhtuni —
igavik.

Mari Saat

NINASARVIK

Minu ema elas üksinda maal, mu isa oli surnud ja nende lapsed kõik juba linnas suured. Aga ema jäi vanaks ja väga haigeks ja tahtis ka linna kolida, sest sinna maale, kus tema elas, ei pääse arst ligi. Talvel on seal teed hanges ja sügisel pori täis. Arstiauto jääb kinni. Sinna peaks arst traktoriga sõitma, aga kiirabil traktoreid pole, traktor on ju aeglane ja kohmakas. Temaga võib kiire abi hiljaks jääda. Linna- teedel on asfalt peal. Arstiauto sõidab kõhinal kohale, nii kui telefoniga kõlistad, ei jõua veel torugi hargile panna, kui tuba on täis valgetes kitlites mehi ja naisi, kõigil kuuldetorud juhtmeidpidi pea küljes kinni ja kohvrid näpu otsas. Kohvrites süstlad, rohud ja igasugused peenikesed ja jämedad arstiriistad, torud ja voolikud siin- ja seal- pool otstes.

Aga enne kui linna kolida, tuli loomadega midagi ette võtta, sest linnas pole luba loomi pidada. Kassi ja koera veel võib, sohva iluks, aga kana ja siga mitte, lehmast rääkimata. Ema pani seepärast lehte kuulutuse, et tahab lehma müüa. Tema lehma nimi oli Kriimu. Too oli musta-valgekirju, nägu kriim, nina peal valge laik. Tal olid peas kaks teravat kõverat sarve ja kõhu all rippus udar, udara otsas nisad. Udar on nagu tsistern ja nisad nagu kraanid. Nende kaudu voolab udarast piim välja. Ainult et neid ei keerata lahti, vaid pigistatakse ja tõmmatakse, sest nad on pehmed. Ja siis voolab piim välja sors- sors. Ega see lüpsmine olegi nii kerge töö, kui pole seda ammust aega teinud. Sõrmed võtab kangeks.

Reedel oli lehes kuulutus ja kohe reede hommikul, enne veel, kui leht oleks müügile jõudnud, oli esimene lehmaostja, üks käreda jutuga ja käbeda olemisega eit platsis. Temale meie lehm kangesti meeldis. Ta kinnitas ka, et küll lehm tema juures rahul on — tal ju ristikut laialt käes, mis see lehmale veel rohkem maitseb. Ta lubas esmaspäe- val Kriimule suure autoga järele tulla ja andis lehmaraha kohe ema kätte.

Laupäeval oli õu lehmaostjaid täis ja pühapäevalgi käis veel mõni. Üks sõitis kohale kongiga autol, oleks Kriimu samas peale pannud. Enamasti olid ostjad kõik noored inimesed, otsisid oma emadele lehmi. Mõnel oli eit kaasaski, veel vanem ja hulga kõveram kui meie ema.

MARI SAAT

Aga ema ei andnud Kriimut neile kellelegi, sest temal oli lehm juba müüdnud ja raha käes ja tema pidas sõna. Kuigi paljud pakkusid käbeda eide rahast üle.

Esmaspäeval tuligi käbeda eide taat, prillid ees, lehmale järele. Taat ise sõitis väikese «Zaporožetsiga» veoauto ees nagu loots. Veoauto juht oli suur ja paks, punase näoga, väikese soniga lagipeas ja luitunudsinise kitliga. Auto kastil olid kõrged servad. Kastil lasti tagaluuk alla — sellest tuli kaldtee. Kriimu aeti mööda kaldteed üles autokasti. Ta ei julgenud minna, sest ilm oli vihmane ja luuk sõrgade all libe. Aga paks autojuht tiris teda lõõgapidi eest ja taat keeras taga saba trulli. Nii ta läkski, silmad pungis peas, kael õieli. Tegelikult polnud taat ja autojuht pahad. Nad sidusid Kriimule teki selga, et ta sõidu peal ei külmetaks. Aga lehm on kallis ka!

Nüüd jäid siga, kukk ja kanad lauta. Aga järgmisel laupäeval tuli meile suure ninaga väike mees, pikk terav puss portfellis. Ja laut jäi tühjaks. See-eest tekkis sahvri astjasse palju liha ja kaussidesse sülti. Rasvast keetis ema kolm päeva seepi — üks päev keetis, kaks päeva keetis ringi. Kord oli liiga palju seebikivi, kord liiga palju kampolit. Viimaks sai ilusa seebi nagu meevaha, natuke tumedama küll. Seebipada oli nii suur ja raske, et kaks külameest pidid seda pliidile ja pliidilt maha tõstma — üks ei jaksanud.

Mina kahetsesin kukke taga. Meie kukk oli uhke lind. Naabrikukk kartis teda rohkem kui rebast. Sõin sülti ja mõtlesin, et ei tea, kas kuke kangust läheb nüüd minu sisse ka. Pärismaalased söövad ju tiigri südant ja mõtlevad, et saavad siis niisama tugevaks kui tiiger.

Laut oli tühi ja vait. Päeval vuristas seal vaid vahel mõni varblane ja õhtul hilja krabistas sõime all nurgas hiir. Perenaisel polnud sinna enam muud asja kui asjal käia. Ja siis ma nägin und.

Ma pidin linna kolima. Tahtsin kindlasti oma loomadest igast sordist mõne kaasa võtta. Kolimiseks oli suur kongiga auto nagu Noa laev ratastel. Autot ja pealelaadimist juhtis üks vanamees, Lepparu Riksi moodi pikk, kondine, habemetüükaga kõhnas näos, aga soni peas säärane nagu väikesel ümmarguse kassipeaga Ämariku Albertil. See oli väga veider, sest muidu ei kannu Riks kunagi soni, vaid läikiva nokaga autojuhimütsi. Ta oli nii pikk, et pidi kõrges autokongis kummargil seisma, turi laes kinni. Vahel riivas ta kuklaga laes juhtme otsas kõlkuvat elektripirni. Siis pirn kiikus ja valgust välkus siiasinna kongi pimedatesse nurkadesse. Mina tassisin talle kaste ja korve kätte. Tema paigutas neid kongi seintele riulitesse. Ahvid said ülemistele riulitele. Valged küülikud ja pruunilaigulised merisead nahistasid traadist kartulikorvides riulite all põrandal. Ma ei mäleta, mis

väikesi elukaid seal veel kõiki oli. Üks kast kobradega siseses kindlasti kuskil.

Kartsin, et jõehobuse pealelaadimisega läheb raskeks — ta on ju nii suur. Aga selgus, et jaksan teda üksigi tõsta küll. Ta oli kerge nagu kummipall, kui teda juhile kätte upitasin. Ainult ta oli liiga suur sülllevõtmiseks ja tahtis kätte pealt siia-sinna maha kalduda.

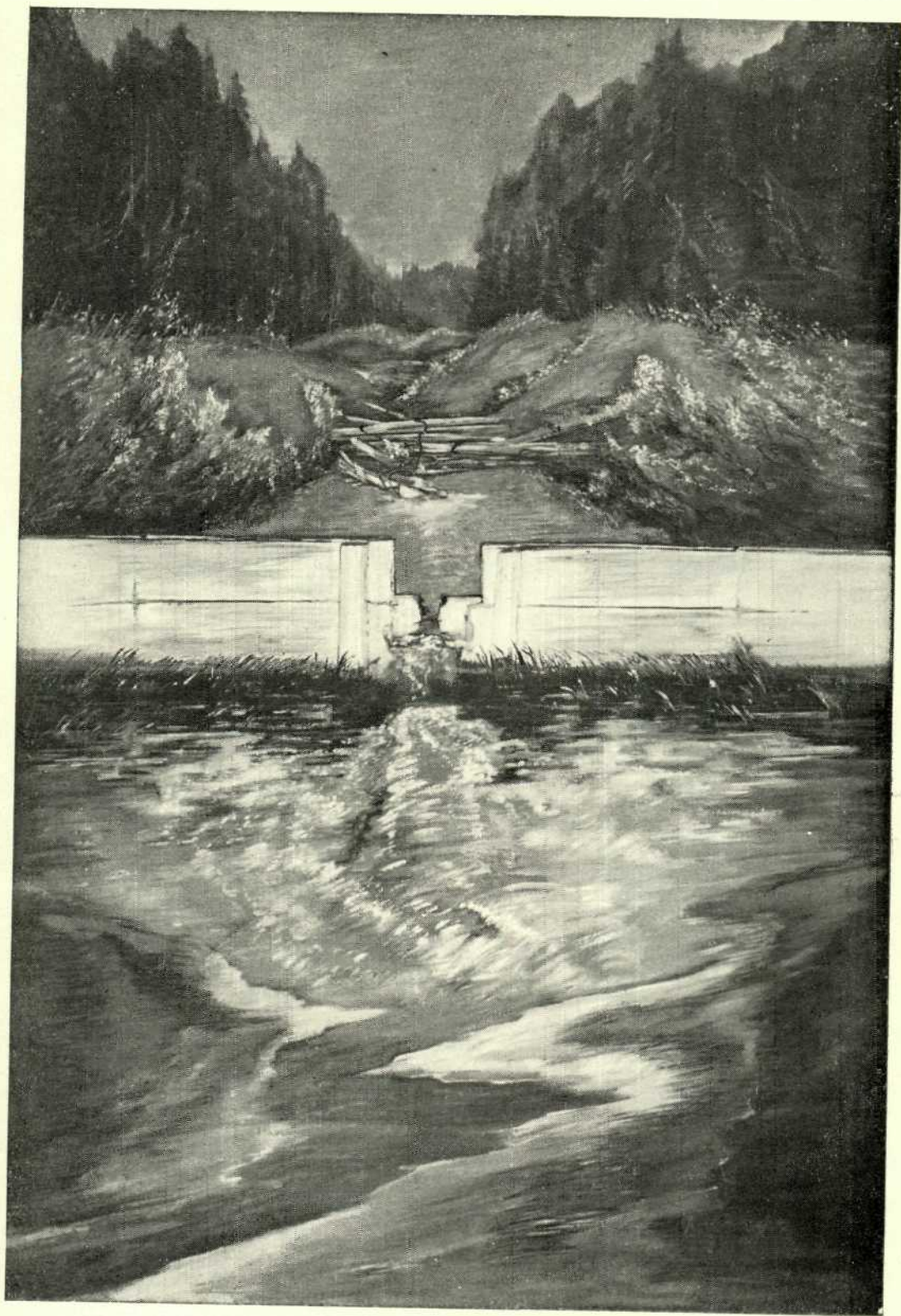
Jäi veel ninasarvik. Too on suur loom nagu lehm, aga lehmast hulga raskem. Jalad all nagu tammepakud ja sarv mitte pealaes, vaid tõmbi nina otsas kinni. Tema saab hõlpsasti tigidaks ega mõista siis nalja — tormab ringi, vehib sarvega ja tallab jalgadega kõik sodiks. Kahju-meelega leidsin, et ninasarvik tuleb maha jätta. Auto loksumine auklikul teel võib teda ärritada ja kui ta hakkab kongis ringi trampima — mis jääb siis järele teistest loomadest!

Me hakkasime just kongi ust kinni lükkama — see oli lai ja kahe poolega nagu laudauks —, kui ninasarvik ise kerge hõljuva hüppega kasti kulges. Ta seisis vaikselt ega trampinud ringi, justkui oleks teadnud, et muidu ta kaasa ei saa. Vaatasin teda ja avastasin, et neid on koguni kaks, üks natuke pisem ja hägusem kui teine. Mõtlesin, et ega neid enam maha saa, kui nad juba peal on, ja mis seal suurt vahet, lõhuvad auto praegu või tee peal. Sidusime nad igaks juhuks kõitega kinni ninasarve ja kaela ümbert, kuigi kõis sihukest looma ei pea.

Muud ma sest kolimisest enam ei mäleta, kui et just seal ees, kuhu pidin jõudma, just suurte valgete linnamajade ees oli kungas. Üles viiv tee oli libe ja pehme — vihmast märg rohukamar ja pehme liiv männiokastega segi; liiva sees sügavad autokummide vaod. Auto turistas künka külje peal nagu hull loom, aga üles ei saanud. Siis pistis juht oma karvase näo läbi tillukese akna kongi sisse ja ütles, et süüdi on ninasarvik — too on liiga raske. Nii jäigi mu loomaaed linna kolimata.

Siis ma istusin suvekohvikus triibulise sirmi all — jõin vist limonaadi — ja mõtlesin, et võib-olla oligi niimoodi parem. Minu isale poleks kindlasti meeldinud, et ninasarvik linna tuuakse. Isa oli suur tugev mees nagu tammepak, tõmbi ninaga, ja kui pahandas, siis ei mõistnud ta nalja.

KRISTINA KAASIK

Kevad Mõel (Õ) 1979

KUIDAS TÄDI METSA EKSIIS

Tädi eksis meie suvila juurde metsa ligikaudu kolm aastat enne minu ema surma. Mul on meeles, et ema elas veel ühe aasta pärast seda, kui tal silmas veresoon lõhkes. Tädi jälle olevat ära eksinud kaks aastat enne seda sündmust — niimoodi ta ise kinnitab. Mina õieti ei tea, palju tal siis vanust oli, mõned aastad ta mu emast vanem on. Aga ega see olegi tähtis. Mis mina mäletan, on tädi ikka olnud ühtemoodi ümmargune ja uudishimulik, nagu need väikesed loomad, suslikud, kes tagajalgadel oma uru ukseesisel püsti seisavad ja ärksalt ringi vahivad.

Uudishimu poolest on tädi üsna nagu minu ema. Ainult et emal oli see teist laadi. Tädi huvitavad igasugused inimesed ja nende juhtumised. Ema jälle kogus kõiksugu maarohtusid, keetis neist teesid ja proovis neid enda peal.

Eks inimesed ole ka vahel kardetavad, aga maarohtud on nähtavasti ohtlikumad, sest tädi elab mul siamaani, aga ema surmast saab nüüd juba seitse aastat mööda. Ometi, tädigi tunnustab mõnda maarohtu, nagu nurmenukku, ja kogub seda talveks tagavaraks. See peaks olema kaunis süütu rohi, mis ravib kõha ja teeb hea une.

Nurmenukkusid kasvab palju loopealsel, paar kilomeetrit meie suvilast edasi. Seal nad õitsevad kollaste kobaratena kadakapõõsaste ja kidurate kaskede vahel. Sinna jalutasidki mu ema ja tädi igal hiliskevadel juunikuu alguses, korjasid nurmenukke ja arutasid läbi kõik oma sugulased, sõbrad ning tuttavad, juba ammu surnud ja veel elavad.

Säärane plaan oli neil ka selleks pühapäevaks, kui tädi metsa eksis. Õieti ei pidanud tädi meie metsa üldse metsaks. Mis mets see on, kõik maju täis! Suurt metsa tema kartis ega läinud sinna kunagi üksi. Aga siin oli ta küllalt käinud otseteed bussipeatusest meie majani ja tagasi. See on üsna lihtne: kõigepealt tuleb maanteelt metsavahele keerata, minna mööda jalgrada asfaldist ringteeni, üle ringtee ja siis autojälgi pidi vinka-vonka kohe suvila juurde välja. Tädi ütles, et tema olevatki just niimoodi läinud. Möödunud veel kahest väikesest majakesest, mis paistnud tuttavad — just nendest, mis selle tee äärde jäävad —, aga meie maja ei tulnud. Ja ei tulnudki! Ta jõudnud hoopis mingi kahekordse põlenud majani.

Tegelikult saab meie tee pealt hõlpsasti eksida: kui ei pane tähele neid esimesi autojälgi, mis ära pööravad, ja astud natuke maad edasi, keeravad järgmised jäljed just niisamuti metsa vahele. Ja need viivadki tole põlenud majani. Nüüd on see küll juba uuesti üles ehitat-

MARI SAAT

tud... Paar tuttavat majakest jääb aga iga tee äärde — kõik need väikesed majad siin metsas paistavad tuttavad, sest nad on ühe projekti järgi tehtud. Mõni küll värvitud kollaseks, teine roheliseks või halliks, aga sassi ajab nad sellegipoolest.

Tädi uurinud põlenud maja igast kandist. Maja paistnud olevat vana kahekorruseline suvila, helepruuniks värvitud. Nüüd olnud ülemisest korrusest ainult korstnajalg ja natuke seina püsti. Ma usun, tädi unustas suure uurimisega isegi ära, et ta on eksinud. Küllap ta mõtles hoopis, et tarvis minu ema käest järele pärida, mismoodi see maja põlema läks, kas inimesi ka sisse põles, millal tuletõrje kohale jõudis... Kindlasti oleks meie ema seda kõike teadnud, sest ega nii väikeses kohas iga päev maju põle!

Põlenud maja asunud järsu liivase künka veerel. Tädi polevat tahtnud sealt alla ronida — ta on mägedes turnimiseks pisut liiga priske — ja astunud seepärast ettevaatlikult künka serva pidi edasi. Ta möödunud ühest halli karva väikesest suvilast, surunud end kahe tiheda noore kuuse vahelt läbi — sealt läheb jalgrada —, ja leidnudki end meie õuelt.

Mida minu ema ja isa parajasti tegid või kus olime meie, nende kolm last, seda mina ei tea. Ma ei mäleta sellest pühapäevast küll midagi. Võib-olla olin mina hoopis linnas ja õppisin mõneks eksamik, aga võib-olla olin juba jõudnud õe ja vennaga mere äärde minna. Me katsusime ikka ruttu mere äärde saada, enne kui ema jõudis meile mingeid ülesandeid jagada, et kas tuleb puid saagida või põrandaid pesta või väänkasvused pügada või kooke küpsetada... Isa ei tülitanud ema oma käskudega ialgi. Seepärast võis isa rahulikult töölaua taga istuda, aknast välja vahtida ja sõrmedega lauaplaadi pihta trummeldada. Saaksin mina ka kunagi nii väärilt ja puutumatult laua taga istuda! Aga mina pole isa, mina olen ema... Ja võib-olla jalutas ta seekord hoopis õues, kaabu peas. Tema pani alati kaabu või soni pähe, kui korrakski õue astus. Tal oli pealagi paljas ja pea võis seepärast kergesti külma saada. Soni oli küll uuem, seda hoidis ta rohkem linnakäikudeks.

Tädi olevat emalt riielda saanud, et kuhu ta nii kauaks jäi, pidi ikka hommikul tulema, nüüd juba lõuna söödud. Tädi seletanud, kuidas ta metsas eksles: läinud ikka õiget teed, ja eksinud kohe nii ära, kogemata jõudnud põlenud maja juurest siia välja.

Ema polevat seda juttu uskunud — siin ei olevat ühtegi põlenud maja. Nad vaielnud, kuni lõpuks asunud seda maja otsima, teine teisel käe alt kinni, nii nad käisid alati. Küllap nad tahtsid iga hinna eest seda maja üles leida ja otsisid põhjalikult; tädi oleks võinud siis näidata, et tema saab isegi siinsetest uudistest enne teada, ema jälle kind-

lasti ei uskunud, et tema külje all võib tema teadmata maja maha põleda. Kui kaua nad otsisid, seda mina ei tea, aga maja nad polevatki leidnud.

Sel ja järgmisel suvel minu teada rohkem mingeid eksitavaid sündmusi ette ei tulnud, aga ülejärgmisel suvel, kui tädi jälle meid ühel pühapäeval külastas, näinud ta, et emal on silmavalge kõik verd täis valgunud. Siin oli pikne just mõne päeva eest ühe naabermaja põlema pannud. Ema olevat hirmsasti ehmatanud — kõvast kärgatusest ja leekidest, mis lahinal üle männituka tõusid. Eks tal sellest ehmatusest vererõhk tõusiski ja veresoon silmas lõhkes.

Tädi ja ema läinud põlenud maja vaatama. See olnud seesama maja, mille juurde tädi kaks aastat tagasi metsas ekseldes oli välja jõudnud. Ema polevat teda uskuda tahtnud — kuidas sai tädi seda kahe aasta eest põlenud peast näha, kui ta ometi alles paar päeva tagasi põlema läks! Seda tädi seletada ei osanud, ei oska praegugi, aga just niisamuti oli too maja siis tema silme ees seisnud — ülemisest korrusest ainult tükk söestunud seina ja korstnajalg püsti.

Mina mõtlen vahel sellele, kuidas nad seal põlenud maja ees seisavad, kõrgete männitüvede vahel, väikesed, ümmargused ja nõutud.

Katrin Väli

*

Maakera täiuslikult haljendab.
Taimestiku ajatu ausus
ei lase end lõigata.
Mida rohukõrs lausus,
tuul tahab edasi hõigata,
veevool tahab edasi kanda.
Roheline kaisutab randa
all kustuva tähepuu.
Mullasse lukku ei panda,
mida sosistab orase suu.

*

Lakkamatult üks laul veres olema peab,
mitte küll täpselt see, mitte ka mõni muu,
ent on nii lennutu aeg, kui ihu tumm on sootuks —
sinised kaladki vees liikumata ei jää.
Elu vaid uni on, kui soontes laul jääb soiku,
tuhmub ja tusaneb hing, viisita rebeneb suu.
Milleks ka päikese tõus siis, pingutus üle piiri? —
Võikski ju magada õrn õhtu lageda peal.

*

Vaher loobub lehest, millest loobub roheline värv,
pikalt siugleb üle taeva roheline närv,
maja põlgab korstnat, korstnast hoolib ainult suits,
siiski väärikusest liialt hoolib väärispuit,
Tartu maantee tõrgub, vastumeelt on vikerkaare ja'g,
jaaniõösel õitseb Tartus ainult sõnajalg,
silmad suleb Jüri, teades, et tal hing on sees,
aga tomat upub tema külmas pesuvees.

KATRIN VÄLI

Elmar Talviste

TOITEALLIKAS

AOTUND

Tore ikka, kui inimesel on hea töökoht! Kui mitmes hommik juba ei suuda Manne Malt hoiduda seda möönmast. Ja iga kord on tal seepeale enda ees pisut piinlik. Kuigi teenitud edu ei tuleks häbeneda. Kergelt pole see ju tulnud. Aastate jooksul on terve tuba töölauga läbi rännatud. Algas oli vastasnurgas, kus praegu on Saida koht. Paigal polnud väga vigagi, kui mitte see vastaslaud... Kõikide ametkondade kõikides ruumides seatakse kontorilauad alailma kahekaupa vastakuti. Ilmselt ruumi kokkuhoiu eesmärgil. Mannet seesugune asetus häirib. Ka siis, kui vastasistujal pole kommet nina uuristada või hambaid torkida.

Olukord tundus tollal lausa väljapääsmatu, kuni ühel päeval sai küpseks julge plaan. Manne loobus oma suhteliselt soodsast kohast ja asus ümber toa keskele. Keegi loomulikult vastu ei vaielnud. Küllap muiati pihkugi: pole õnnetumat kohta kui keset tuba, möödakõndijaile nügida. Valva ja värise, et laualambi pikendusjuhe röpaka kolleegi jalgu ei takerdu. Riskantsele manöövriks minnes pidas Manne silmas hoopis kaugemaid perspektiive. Miski maailmas pole igavene. Ühel järgmisel ümberpaigutamisel oli Manne see, kes vanema olija loomuliku õigusega võis hõivata vabanenud koha ruumi teises otsas. Siin pole vastasistujat karta: kapp ja koridoriuks ei lase teist lauda panna, küll aga jätavad piisavalt ruumi portfelli paigutamiseks, isegi vihmavarju kuivatamiseks. Pealegi avaneb siit Manne pilgule peaaegu et kogu aknapiir, niipalju kui kapinurk vabaks jätab. Manne on ikka tahtnud, et tema töökohalt oleks hea väljavaade. Kuidagi lohutav on vaikselt varahommikusel veerandtunnil vaadelda aohämarusest ilmutavaid tuttavaid kontuure. Täna kerkivad nad esile eraldiseisvatena, kontrastsete ja ebareaalsetena nagu maastikufotol häduses ilmuti-vedelikus. Jäitehallitusega pahteldatud telliskivimüür suundub lõpmatusse, haraline puuoks arvatavasti lähtub sealt, et torgata oma sõrmed aknaruutu. Oksaraagude otstel kõõluvad elu kaalule pannes prisked sulaveepiisad. Mannele meenub Guido jutt mehest, kelle ainsaks

* «Loomingu» 1977. a. novellivõistlusel III auhinna saanud töö.

teabeallikaks loodusest oli vineereeslike akna taga. Eeslikesest oli palju abi. Külмага oli ta härmast. Tilgad sabaotsas tähendasid vihma-sadu. Kui eeslikest polnud näha, oli öö... Guidole meeldib löksida tõsiste asjade üle. Tegelikult on isegi põnev teha järeldusi selle vähese põhjal, mis sinu pärispaigale kätte paistab.

TEOTUND

Manne ei märganud, millal Saida jõudis oma kohale asuda. Saida teeb kõike märkamatuks ja vilkalt, nõndamoodi ütleb teregi. Juba ta ongi ametis, seab varjalt arvelaunuppudega, nii et need ei klõbisegi. Saida ei salli moodsaid elektronarvuteid. Kui just juhataja, suur uuendustesõber, juhtub ruumis viibima, sõrmitseb Saida moepärast klahve. Pärast kontrollib nagunii arvelaunaga üle.

Mannel on päris häbi kohe. Võlgujäänud tere pärast ja veel sellepärast, et istub siiani tegevusetult. Miskipärast nõuab pabereisse sukeldumine täna tõsist tahtepingutust. Nagu oleks oodata mõnd märki või ilmutust, ironiseerib Manne sisimas ja võtab samas nõuks, et haarab kausta hetkel, kui siseneb Herta. Herta peaks kohe tulema.

Koridoriuks avanebki ja pöördub lapiti Manne laua kõrvale, varjates sisseastuja. Näha polegi vaja — Guido laapivad sammud kajavad üle toa. Guido on noor mees, poissmees pealegi. Juhtub, et jääb veerand tundi hiljaks, teinekord tuleb pool minutit varemgi. Nagu täna. Pillab oma tere, sajab toolile, keerab ülipikad koivad imetusväärse osavusega keerulisse sõlme ja süveneb ajalehte.

Aeg on täis. Kohe peab ilmuma Herta. Saidagi heidab kiire pilgu koridoriukse poole. Uks jääb suletuks. Manne päris võpatab. Mis on küll juhtunud? Samas ta rahustab ennast — möödas on ju vaid mõni silmapilk.

Kauaks Mannet selline raudne loogika ei lohuta. Tasapisi haarab seletamatu rahutus teisigi. Guido viskab ajalehe käest, maksutab sõrmeleigeseid ja sasib juukseid. Saida liidab mingit arvurida juba mitmendat korda ega jää tulemusega ikka rahule. Ruumis pole paraku kedagi, kes oskaks asjasse selgust tuua. «Kass» — Kassandra — on komanderingus. Tema ehk teaks. Kassi kohta on kurjad keeled öelnud, et ta näeb rohkem kui on, kuuleb rohkem kui näeb, räägib rohkem kui kuuleb ja teab vähem kui näeb. Olgu kuidas on, praegu oleks Kassi vadistamine üsnagi lohutav.

Manne ei suuda kujutleda, et mõni lihtlabane häda — gripp, seis-majäänud äratuskell või jalanihestus — võiks Hertaga kuidagi ühenduses olla. Mis siis ikkagi on juhtunud? Praegu tunduks küll lausa

reetmisena endale antud töotusest taganeda ja enne Herta tulekut kaust haarata. Tööta istumine muutub samuti talumatuks. Olukord ootab lahendust. Manne peas pöörleb see üleeilsest saadik. Osakonna suurteoses, aastatellimiste koondnimistus, on teiste hulgas kaks positsiooni: «628. Toiteallikas PBS-6, 0-13/3-02» ja edasi «740. Spetsialiseeritud plokk PBS-6, 0-1,3/3-02». Ainult komajagu erinevust. Näpuga see pole, kataloogides on mõlemad sees. Veelgi enam. Neid tarvivad (Manne on ikka püüdnud keelekujundamisega kursis püsida) eri ministeeriumide ettevõtted!

Iga mees peab teadma oma kohust. Manne olukord on ses suhtes üsnagi ebamäärane. Kui praegune juhataja veel uus oli, alustas ta, nagu ikka alustatakse, osakonna laiendamisest. Üheks alajaotuseks pidi saama tellimiste kooskõlastamise jaoskond. See jaoskond on Manne. Rohkem pole seal kedagi olnudki. Jaoskonna funktsioonid olid ebaselged tema loomise ajalgi, nüüd on need ammu unustatud. Mannet kasutatakse põhiliselt jooksva aruandluse alal, teinekord suunatakse ka sinna, kuhu on «auk» tekkinud. «Et vihmavesi otse põrandale ei tilguks,» nagu Kass tavatseb teravkeelitseda.

Kuid on üks toiming, mille puhul Mannest kunagi mööda ei minda, nähtavasti jaoskonna-päevist jäänud mälestuse sunnil. See on aastatellimiste koondnimistu lõplik läbivaatus. Enamasti piirdub töö kirjavigade parandamisega, sest kõik, mis osakondadest, sektoritest, laboritest ja büroodest laekunud taotluste seast vähegi annab maha kriipsutada, on selleks ajaks ka juba maha kriipsutatud. Ja nüüd korraka selline suur juhus. Sisuline viga. Kahe samalaadse asja tellimist eri kanalist loetakse kõikides varustusosakondades rängaks veaks.

Eile oli Manne juba valmis tõmbama nimistusse vajalikku rasvast kriipsu, kuid siis tekkis tülikas küsimus: kummale. Numeratsioon on nagunii igal juhul rikutud.

Guido loeb ajalehe huumorinurgast vana anekdooti uuri otsimisest: «Miks te siin otsite?» — «Siin on valgem.» Ja laseb oma lohisevat naeru. Kui Guidole ajalehes midagi väga meeldib, kuulutab ta seda kohe kõigile. Öudne!

RUTUTUND

Manne võpatab mõtetest virgele. See veel puudus! Istub siin tegevuseta, pea käte vahel. Kui keegi küsiks, võiks seletada. Aga nad ei küsi — küllap arvavad: mehel on pohmelus peal. Et Manne teadupärast pole elus tilka sulhu võtnud, ei loe midagi: üks peavad lihtsalt heaks teeskluseks. Samas on Mannel enda pärast piinlik. Saida ja

ELMAR TALVISTE

Guido pole sedasorti kolleegid. Enesekaitsel on inimene sageli ülekohtune.

Juhataja kabinetist kostab üha paisuv kõnekõmin. Omainimesed teavad: juhataja ei kärgi, tal lihtsalt on niisugune energiline hääl. Võõra, eriti abipaluja võib muidugi ära ehmatada. Guido räägib, et kui ta esimest korda juhataja jutul käis ja too laualt mahaveereva pastaka järele haaras, tundunud talle, et kohe saab vägeva althaagi. Guido muidugi liialdab. Fakt on see, et juhataja läheb korralduste jagamisel tasapisi hoogu, seletab end soojaks, ühesõnaga — satub hasarti. Sel kriitilisel hetkel peab keegi osakonnast sisenema paberitega või vähemalt mõne tüütu probleemiga. Enamasti teeb algust Herta. Tema juuresolekul taltsutab juhataja momentselt oma heeroldikõri.

Täna Hertat pole. Saida tõmbub kabinetist kanduva kõmina sunnil veelgi märkamatumaks ja kiikab abiotsivalt Manne poole.

Päästev kaust lebab Manne laual, aga Manne ei ole täna esinemiseks valmis. Võib olla, et juhatajale ei tule see väike segadus toiteallikatega meeldegi, kuid Manne ei suuda end tõusma sundida. Kindlasti pole asi selles, et Mannel oleks kahju, kui tema põhjalik töö kataloogide kallal varju jääb. Lõpuks võiks ju sellele käega lüüa, et samalaadseid asju taotletakse korraga Järvakandist, Samarkandist ja Moskva kandist. Olukorra sunnil peavad professionaalne väärikus ja süsteemi täielikkuse taotlus mõnigi kord tagaplaanile jääma. Lõppude lõpuks võib neil seal laboris ka mõlemat aparati tuliselt tarvis olla. Mõnikord tähendab komajagu erinevust vahet majamürakase masinavärgi ja vestitasku-viguri vahel. Ja kuidas üldse jõudis nii ilmne viga lõppnimistusse? On see juhus, või seisab keegi selle taga? Segane lugu.

Varustustöös on üldse ülearu palju ebaselget. Hinnakirjad harilikult hilinevad, kataloogid pole kunagi komplektsed. Otsustama aga peab. Manne mõistab, et nüüd jõuab ta paratamatult iseenda hella punktini. Otsustavusest jääb puudu. Kui püüad olla resoluutsem, pingutad üle. Tahaks kangesti teada, kuidas Herta sellega toime tuleb. Tema juba niisuguse tühiasja kallal pead ei murraks, otsus oleks ammuilma tehtud. Tähen-dab, Herta on otsustav. Kõige otsustavam on see, kel pole kujutusvõimet. Hertal aga on elav kujutusvõime. Manne usub, et on. Kuidas ta siis saab?

Vahepeal on saabunud kriisimoment. Guido kraapseldab kamassidega kantseleilaua all, tõukab prügikasti ümber, pahnab paberites. Ilmselt on üldine närvipinge noormehe nii endast välja viinud, et ta on valmis esimese kättejuhtuva kaustaga juhataja kabinetti sööstma.

Võib ette kujutada, mis siis juhtub. Guido juba üritabki tõusta, poe-tab pihkuhaaratud paberid tagasi lauale ja sirutab käe veel mingi

mapi järele. Kui seal ainult poleks aegunud reklaamprospektid! Saida ja Manne jälgivad Guidot otsekui hüpnootiseeritult, võimetutena mingil moel vahele segama. Nüüd on Guido oma jalapaari kirjutuslaua haardest lõplikult vabastanud. Ainult alustamine võtab Guidol aega, edasi läheb sisalikukiirusel. Hingab veel korraks sügavalt sisse ja lükkab tooli eemale.

Koridoriuks käib. Herta astub otseteed Guido juurde, võtab tema käest kausta nagu väikelapselt ohtliku terariista, millega too õnneks — ptüi, ptüi! — ei jõudnud veel endale viga teha, ning lausub noomivlohutaval toonil ainsa sõna:

«Ebastund!»

Niipalju Herta Guidole ütleski, enne kui astus juhataja kabinetti. Läks lihtsalt niisama, ennast kogumata ja ainsagi paberita. Juhataja kõmisev kõne vakatas, nagu oleks talle sulekott suule surutud. Pole midagi öelda, Herta võib kõike, tema on kuninganna. Nõnda Manne teda mõttes nimetabki, ja vist mitte ainult Manne. Igatahes ükskord, kui Manne selle kogemata välja ütles, ei paistnud keegi üllatuvat. Peale Manne enda, kes suust lipsanud sõna pärast hirmsasse segadusse sattus.

Herta iselaadne, talitsev mõju juhatajale avaldus juba esimesel tööpäeval. Mannel oli kohe päris hirm: nagooni kirjutatakse see tavapäraselt mingite eriliste suhete arvele. Midagi niisugust õnneks ei juhtunud ja Manne pidi jälle kogema, et ta ei kartnud mitte kuulujuttu, vaid oma võimetust sellele otsustavalt vastu astuda. Ja kuidas seda tehagi? Hea seegi, et Herta pärast võis muretu olla. Andunuimigi lõksutaja polnud lihtsalt suuteline talle midagi külge pookima. Millest see õieti tuleb, seda on raske öelda. Võimalik, et alateadlikust austusest üleloomuliku ees. Sest võimet kantseleisaginas kõigi nende aastate jooksul mitte kordagi endast välja minna võib julgesti lugeda üleloomulikuks. Manne siiski aimab, millist pingutust see mõnikord nõuab. Herta on täpne kõiges — kõnes ja kirjas. Üksnes sügavalt peidetud närvipinget hetkedel lipsab ajuti sekka defektne kesksõna — kontrollind, ületand...

Manne ei otsi pisipuudusi õelusest. See on enesekaitsevõte. Kui keegi rabab sind oma täiuslikkusega, siis tuleb tema juures ruttu leida mõni häiriv nõrkus, mõni pisiveake, et mitte jääda lootusetult tema lum-mava mõju alla. Tuge sellest reeglist on ju olnud — Manne on tänapäevani poissmees. Herta puhul osutub seegi abinõu üpris nigelaks, tema mõjust nii lihtsalt ei pääse. Küllap too toiteallikate lugu oleks ammu lahendatud, kui Manne otsustaks oma pea järgi. Häda on selles, et ta püüdleb kõigest hingest niisuguse lahenduse poole, millega Herti tagi rahule jääks. Kavaldada kah kuidagi ei saa, inimlike nõrkuste

jaoks on Hertal lausa röntgenpilk. Seda tunnevad teisedki. Eks muidu oleks Saida veel nurkatõmbunum, Guido tükk maad lohem, ülemus paukpadruni-entusiastlikum, Kass-Kassandra kuulujutukam. Kindlasti oleks.

Mingil pealelõunasel ajal kogunevad naised tavaliselt veerandtunniks kõrvaltuppa, Herta tuppa. Siis tuleb sealt kohvilõhna ja reibast sädinat. Mannet kui meesterahvast ei ole kohviseltskonna alatiseks liikmeks arvatud. Täna pole kogunemissignaali miskipärast veel antud, kuigi põhjust oleks enam kui küll. Saidatki näib vaevavat uudishimu, et mis salapäraseid käike Herta täna ikka tegi. Manne arust on see avarii-uudishimu («Mis juhtus? Kas laip oli?»). Naised omakorda peavad Mannet tuimaks tükiks. («Ei Manne tea, mis ümber sünnib!») Pidagu. Peatähtis, et Herta on tagasi. Kõhe kohe mõelda, et selle mõne tunniga jõuab inimesest nii tõsist puudust tundma hakata.

Tahaks Mannegi Hertalt midagi kuulda, kuid mitte nõnda, pressi-konverentsil, vaid hoopis teisiti. Kord see juhtus ja miks ei võiks tänagi. Herta jättis naised kõrvaltuppa sumisema, istus korraks Manne juurde: «Meie ametis on kõige tähtsam hea kujutlusvõime. Ilma selleta ei suuda uskuda, et seda sekeldamist kellelegi tõsiselt tarvis on.» See oli nii ootamatu ja üllatav, et Mannel ei tulnud midagi keelele peale luitunud nalja: «Üks naine ütelnud teisele: «Turul maksab tomaatikilo kümme kopikat.» — «See on ju vale!» — «Mis sest, et vale, aga vaat kui odav.» See näitab, et naistel on parem kujutlusvõime.» — «See näitab, et naised saab lohutada ilusa valega,» ohkas Herta. Ei laabu Mannel anekdoodid, ei õnnestunud tookordki.

Täna tabab Manne end sellelt, et ta ootab. Päris teismiku kombel kohe, söömata ja hinge kinni pidades. Kas just otse seda, et Herta tuleks ja räägiks kõik südamele ära. Piisaks mõnest möödaminnes poetatud sõbralikust või nõökavast märkusest, kas või kolleegide kohatu, lausa koletu uudishimu kohta. Samas tunnetab Manne kõleda selgusega, et midagi niisugust ei juhtu, istugu ta siin kui tahes kaua, ainsaks vaimutoidu allikaks kujutlused ja lootus, et oled kellelegi vajalik.

Lõunatund on lõpukorral. Ülemus ootab kausta. Vastu kõiki tavasid Manne tõuseb, heidab pilgu aknasse. Eeslikese saba oleks kindlasti juba märg. Vihmavarju oleks vaja, aga kuidas sa talvel sellega käid. Sellest hoolimata Manne väljub.

Kohtumine grupijuhiga algas kurjaennustavalt. Nirginäoga noorik viitas kuhugi tahapoole, torude, kaablite, masinavärkide ja traatvõrkude rägastikku. Manne eksleb siin orienteerumisvõimetuna ja laseb solvumistundel süveneda. Soovitada võõral siit kedagi otsida! Sündusetu nali või suur häbematus? Kõmin ja mingid võbelevad elektrituled. Kare, peaaegu tehishäälne hüüatus: «Ettevaatust!» Päevituspunaste põsesarnadega ärritatud tahknägu läbi traatvõre sissetungijat seiramas. Hõredate karvadega kaetud soonilised käed ülinapi kitli käistest sirutumas. Hetkeks vilksatab soov, et võre oleks piisavalt tugev. Tahtepingutusega üritab Manne rakendada äraproovitud võtet vabanemaks tehispõrgu illusioonist. Tuleb välja, et see polegi nii raske. Pabernööriga paigaleseatud kaablilooge, tuttavlikult tilkuv veekraan ja hammustatud võisai juhtpuldil kõnelevad lohutavalt paiga inimlikkusest.

Vahepeal on sooniskäsine pahura ilmega grupijuht traatpuurist siiski välja pääsenud. Ootamatult teeb ta sügava, peaaegu maani kummarduse. Manne püüab vastata samaga. Grupijuht ajab end sirgu, ja viidates mingile tsoonile, mille alt ta äsja läbi puged, ühmab: «X-kii-red, noh... röntgenikiired. Need, millega läbi valgustatakse.»

Manne enesetunne paraneb jõudsalt. Jaa, ohutustehnika alal oleks siin avar tegevusväli. Paraku pole see Manne osakonna asi. Manne on nõus nirginäoga noorikulegi andestama: nad lihtsalt ei suuda kujutleda, et kellegi jaoks võiks siin midagi ebatavalist olla.

Grupijuht, nagu siirad inimesed kunagi, ei pea lugu loogikast. Alustuseks sajatab suu puhtaks kõikide kantseleiametnike kohta üldse ja varustajate kohta eriti. «Kükitate oma kontorites ja teete korraldusi asjade kohta, mida te eluilmaski pole ihusilmaga näinud. Nõmedus!»

«Kas te elektroni olete näinud?» pareerib Manne. Käratsejad pole kunagi nii hirmsad, kui välja paistavad.

Grupijuht hindab vastulöögi vahedust. Tal on tükk tegemist, et end uuesti sõjakaks sundida. «See on teine asi. Elektroni ei saagi näha. Aga neid asju, mida teie ajate, saab. Tulge siia, laborisse tegevvarustajaks. Vaadake järele, mis milleks. Sõitke tehastesse ja peavalitsustesse, taotlege, suruge läbi, tooge välja ja tirige kohale! Looime aastaga esmaklassilise labori, hakkame tegema maailmataseme tööd.»

Mannel hakkab ebamugav. Ta on end tabanud ootamast, millal grupijuhi entusiasmipuhang asendub skeptilise muigega. Selle asemel pajatab too usalduslikult: «Kas marke kogute? Paljud ametnikud koguvad, ma tean. Tahavad kuhja näha, mis aegade jooksul kogutud.

Tulge meile. Siin näete. Muidu elate elu ära ja järele ei jää muud kui tindirida.»

Mannes kihvatab. Sinu tugevad ja nõrgad küljed on igamehele esimesel pilgul läbi näha, tehnikameeste elu on aga sügav, sisukas ja salapärane.

«Arst ütles maalikunstnikule: «Minu amet on parem — sinu vead pannakse välja rahvale vaadata, minu omad katab muld,»» salvab Manne lõpetuseks.

Grupijuht muigab napilt — võllanalja need laborimehed ikka hindavad — ja lisab lõpetuseks vandeseltslaslikult: «Mul on teile palve: kui tõmbate, siis tõmmake juba mõlemad aparaadid maha. Siis saame vähemalt kaebust tõsta. Kui seegi pole juba hiljaks jäänud.»

TIPPTUND

Manne teab niigi, et tippmoment on lähedal. Ühtäkki hakkab tal hirm, mis ähvardab ja häirib seda enam, mida tabatum on põhjus. Nagu homne hambavalu. Otsus on nagunii langetatud. Manne on valmis küünte ja hammastega seisma mõlema salapärase toiteploki eest, P, B ja S-i eest ja iga numbri eest üksikult. Õieti ei ole siin midagi otsustada, Mannel lihtsalt pole teist võimalust, et säilitada lugupidamist enda ees, osakonna rahva ees ja, mis seal salata, kõigepealt Herta silmis. Manne kardab hoopis, et ta jääb hiljaks. Kaust antakse käiku ilma temata.

Manne kiirustab. Kõrvades kohiseb. Silme ees vahelduvad mälestuspildid... Purulagunenud suusahüppetorn alevi taga. Üksteise järel ronivad poisipõnnid üles mööda logisevaid astmeid ja tormavad tramp-liinilt alla, maandudes, kes pea, kes jalad ees. Halastamatu järjekindlusega läheneb Manne järjekord. Manne ei mõtle enam, kas on lootust püsti jääda. Ka mitte sellele, kas on väljavaateid mitte kaela murda. Ammugi enam ei otsi ta enam-vähem vastuvõetavat ettekäänat jalga lasta. See aeg on päästmatult möödas. Manne mõtted tegelevad palavikuliselt sellega, kuidas oma momenti tabada. Liiga vara üles ronida tähendaks näidata üleaurust pabistamist, viivitamine oleks argpüksitunnus. Manne ei mäleta, kuidas ta torni sai. Selgesti on vaid meeles, et seal ülal oli ta täiesti üksi. Ainult tuul vilistas. Veel vähem mäletab Manne, kuidas ta alla tuli. Häälid lülitusid sisse pisut hiljem, äkitselt ja täisvõimsusele: poisid karglesid Manne ümber, röökisid ja patsutasid õlale. Ju tal siis oli õnnestunud püsti jääda. Manne ei tundnud mingit võidurõõmu, ainult pisarad voolasid pidurdamatult. Seda ei pandud pahaks — seal ülal oli ju tuul.

Täna jääb Manne hiljaks. Juhataja seisab juba Manne laua juures, trummeldab sõrmenukkidega lauaplaadile ja silmitseb ähmis Mannet teie-järele-tuli-oodata ilmel. Manne on valmis kõik vastu võtma, kui vaid kaust oleks veel alla kirjutamata.

«Selgitasite välja?» konstateerib juhataja talitsetud häälel. Närvid on tal raudsed. Küllap kärataks parema meelega: «Kus sa kurat kooserdasid? Kaua sa seda kausta kavatsed soojendada?» Aga ei, mitte midagi selletaolist. Tõeline juht.

«Selgitasin. Mõlemad aparaadid on vajalikud,» pahvatab Manne telegraafirütmis. Juhatajal pole asjast aimugi, sestap osutab kuningliku žestiga oma kabineti uksele. Manne kujutleb täpselt, mis tema selja ja suletud ukse taga toimub. Keegi ei liigu kohalt, vastupidi — kõik süvenevad innukalt tööle, kuid osakond on nagu üksainus suur kõrv. Manne ei anna endale täpselt aru, kuidas ta oma seisukohta kaitseb. Arvatavasti kordab juhataja sõnavalingu sekka aeg-ajalt üksisõnu: «Mõlemad... on vajalikud.» Niimoodi ei veena kedagi, kuid paljudest on üldse olukordi, kus sõnastus otsustab. Üldpilt on selge seletamatagi. Jõuaks vaid lõpuni endas kindlaks jääda.

Lõpp saabub äkki ja ootamatult. Juhataja haarab pastaka, mis kipub laualt maha veerema, ja kirjutab alla. Kõik lehed ükshaaval, nagu kord ette näeb. Ilma ainsagi paranduseta tekstis. Tööga valmis saanud, teeb kokkuvõtte: «Niisuguste meestega nagu see grupijuht võib tüli tulla. Tubli, et ära tabasite. Las saab oma aparaadid.»

JUTUTUND

Tööpäeva lõpu eel pinge langeb. Materjalid on ette valmistatud, kiired dokumendid alla kirjutatud, jutulesoovijad lahkunud — kes rõõmsalt, kes pettunult. Juhatajat tülitada ei peeta sel ajal enam kohaseks, kui pole just midagi erakordset. Teinekord võib sattuda sobimatule momendile, kui juhataja silmitseb oma margikogu, kas üksi või koos vanemraamatupidajaga. Igaüks teeb päevast kokkuvõtteid, olgu siis omaette või kolleegidega juttu puhudes. Saida libisebki Herta tupp.

Manne oleks praegu parema meelega üksi. Kui inimesel meeldib üksi olla, peab ta iseendaga rahul olema. Manne ongi. Juhataja viimased märkused ei häiri teda suuremat. Ülemusele peab alati jätma võimaluse väärilikalt taganeda. Vilunud ametnik teab, mis on mõistlik, mis mõeldav, mis hoopis mõõdalaskmine. Mugav ametnik tuleb lagedale üksnes sellega, mis on mõistlik, ettevõtlik ka sellega, mis mõeldav. Ainult pöörane võib püüda läbi suruda lootusetuid asju — ja mõnikord sellega toimegi tulla. Manne ei pea end pööraseks, kuid muga-

vaks manduda ei tahaks küll kuidagi. Hertale meeldivad pöörased. Manne on selles kindel, kuigi ei suuda meenutada ainsatki korda, kus Herta ise oleks mõne pöörase ettepanekuga esinenud. Herta on eelkõige korrektne — kõiges ja kõrvalekaldumatult. Korrektsetele meeldivadki pöörased. Mannet tikuvad taas valdama mälestused, mis seda kiusakat mõtet kinnitaksid, kuid seekord tõrjub ta need otsustavalt tagasi. Mälestused muudavadki mugavaks. Settib veendumus, et kõik ilus ja parem on nagunii möödas.

Manne peab selgusele jõudma, kas tegutsemistahte puhang, mis haaras teda seal, laboris, on püsiv või paljalt hetkemeeleolu. Puhangud kaugele ei kannu. Et tegevvarustaja komandeeringuvintsutustele ja taotluste läbikukkumise tusale vastu seista, on vaja palju püsivamat energiaallikat. Kui Herta nõuaks selgesõnaliselt, nõnda, et poleks muud võimalust, siis oleks Manne valmis. Teadmisi on, aastaid — noh, mitte ülearu palju. Ikka see neetud teine võimalus...

Hale lugu, kui kogu tragidus tühja jookseb. Mannele saab selgeks, et sedasorti arutlused on kella otsimine seal, kus valgem. Seni kui Herta on siin, ei lähe ta siit kuhugi. Ka siin saab nii mõndagi ettevõtta. Kas või see tänane lugu. Manne tahaks kangesti teada Herta tõelist hinnangut toimunule. Aega on. Aega on veel palju vaja, enne kui nende suhetes jõuab kätte mingi uus ajajärk, kus kõik on palju selgem, konkreetsem ja kindlam.

Kõrvaltoa ükselt viibatakse. Herta! Näed siis — kui jääd endale kindlaks, peavad inimesed sinust lugu. Lõpuks pole ju tähtis, kas oled kontoris või komandeeringus, peaasi, et suudad igamehele sirgelt silma vaadata. Herta ise ulatab kohvitassi ja ütleb otse välja: «Olid sina aga täna tubli.»

Saida ei suuda end pidada. Ta küsib harva, aga kui küsib, siis ilmingimata ebaõnnestunud: «Herta, ütle ometi, kust sa äkki selle mõtte peale tulid? Tegevvarustajaks! See on ju kole raske!»

Herta muigab napilt ja kellelegi peale Manne ei tundu, et pisut nukralt: «Üks mees eland kakskümmend aastat samas korteris, siis kolind vastasmajja. Uudishimulikele ütelnud: «See tuleb rändamiskirest.»»

Manivald Kesamaa

KIVISTE KAMBRITE SÜGAVUSES

Kamber.

Selles sõnas on kodulee hõngu.

Auväärt Wiedemann annab märksõna «kamber» juurde hulga sõnaliiteid, nagu *tagakamber* ja *eeskamber*, *saksakamber* ja *sandikamber*, *kolikamber* ja *tulekamber*, *varakamber* ja *kullakamber*... Mõistet «kamberkaevandamine» tema sõnaraamatus aga pole ja see on loomulik. Tol kaugel ajal ei tegeldud meil veel põlevkiviga, see lebas inimkätest puutumatuna maapõue sügavuses. Ka 1960. a. sõnaraamatust niisugust mõistet ei leia. Alles 1976. a. ilmus too sõna uue «ÕS»-i 230-ndale leheküljele, ehkki oli kaevurite kõnepruuki tulnud veerand-sada aastat varem, kui põlevkivi hakati kambriviisiliselt kaevandama.

Kaevuritöö ei ole kunagi olnud kerge. Ei ole praegugi. Kivikõva on ee, strekid niisked ja rõsked.

Kodanlikul ajal oli kaevuritöö «viimane leib», kaevurite tööriistadeks labidas, kirgas ja kang. Pimedad hobusekronud vedasid põlevat maapinnale. Vagonette lükati käsitsi.

Ei olnud kaevuritöö kiita ka pärast sõda, ehkki oli tehtud juba hulk uuendusi. Pärast lõhkamist lasus karbiidilampide tuhmidest kiirtest valgustatud ee põrandal purustatud mäemass, paas ja põlev segi. Kivikamakad suured ja rasked. Meestel tuli hakata neid käsitsi lõhkuma, paasi põlevast eraldama. Kirgas tagus, kang löi, labidas kühveldas. Paas visati külgedele ja tahapoole eraldi hunnikutesse, laoti riita, et toetada lage. Toestamisega oli üldse suur tegu. Seda tehti peamiselt puupostidega. Polnud siis ka ime, et need kandjad teinekord murdu-sid. Kaevuri terane kõrv oli harjunud kuulatama hoiatavaid signaale. Postid hakkasid enne hädaohtu otsekui kiunuma — vaikselt, vaevu-kuuldavalt, siis üha tugevamini. Kes kuulis, andis jalgadele valu. Varsti variseski ee- või strekilagi.

Laava ühes küljes seisis kõrged vagonetid, mida täideti põlevaga. Mehed haarasid ligased kamakad, kangutasid maast lahti, kandsid süles, viskasid kolinal vastu vagonettide kumisevat rauda. See oli tööde töö, sõnatu ja ränk. Pärast haarati labidas ja visati peenemat, ikka rütmiliselt ja kiiresti.

Labidas, see kaevuri peamine tööriist, oli suur kandiline kühvel. Vars pidi olema hästi sile ja tugev. Selleks ei kõlvanud iga puu. Näiteks kask, va mäda, murdus ruttu, tegi pihud töö juures kibedaks. Ainult saar oli labidavarreks ideaalne. Mehed varusid seda endale tagavaraks, tegid ise varsi, voolisid neid oma käe järgi parajaks. Igaühel oli oma isiklik labidas, mida hoiti nagu silmatera. Oh häda, kui see kaduma läks!

Aastad möödusid. Anti käiku nn. mehhaniseeritud laavad, kus töötasid juba sooniimasinad ja kraaptransportöörid. Transportöör asus vagonettidega võrreldes madalamal, sellele oli lausa lust mäemassi visata. Aga labidas, kirgas ja kang jäid oma aukohtadele edasi.

Siis saabus aasta 1956.

Noor ohvitser Aksel Pärtel jättis hüvasti oma rooduga ja astus erallu. Ta tuli Kohtla-Järvele. Milline elukutse valida, mida tegema hakata? Rajoonikomitee vajas instruktorit, täitevkomitee kultuuri-osakonna juhatajat, ajaleht kirjanduslikku kaastöölist. Kõigi nende ametitega oleks Pärtel hakkama saanud, kuid kiskus millegi käegakatsutavama poole. Temas peitus teistlaadi energia, see nõudis kehalist tööd. Võib-olla rääkis siin kaasa sünnipaiga Siberi avarus ja karmus, kus ta maast-madalast puutus kokku tööinimestega, kelle lauale leib ei tulnud just kergelt. Pärtelile oli lähedane maa, muld, mis kasvatas ja kandis. Jah, just põllumees oleks ta võinud olla. Juba nooruses olid teda masinad huvitanud. Kaugel sealt siis oli traktoristi või kombaineri amet!

Nüüd otsustas Pärtel leiba teenida kaevurina. Ta vahetas sinise taeva sügavate rõskete strekkide vastu, läks sinna, kus vahetuse jooksul jääb isegi õhku väheks, päikesest ja valgusest rääkimata.

Oli sõpru, kes keelitasid — mis sa sinna maa alla kipud? Üleval kergemat leivapalukest külluses. Oled ju kooliskäinud mees, väliseltki pisut intelligendi moodi, prillid ees. Kukub seal strekis mõni kivikild vastu klaasi... Ja üldse, prille kandev kaevur mõjub veidralt.

Pärtel jäi otsusele truuks. Ta vormistati tööle kaevandusse nr. 2. Sai jalga kummikud, selga vattjopi, pähe kiivri, üle öla karbiidilambi. Meelde jäi jaoskonnaülema hoolitsev, pisut murelik pilk — ole algul ettevaatlik, sügavuses võib mõndagi juhtuda.

Algul paistis kõik romantiline, isegi müstiline. Hämarus ja tuhmid tuled. Otseku lõpmatusse suubuvad strekid. Lõhkamistest kumisev, rappuv ja värisev maa. Ümberringi pruun ja tardunud kivi, magamas oma neljasaja miljoni aasta pikkust und.

Olid õpipoisikuud. Tuli teha kõike, mis abitöölise kohus — puhastada vagonettide põhju sinna paakunud põlevast, tõsta raudteerööpaid, kanda toestustalasiid. Hiljem raiuda kirkaga, puurida seinu, kanda vagonettidesse põlevat.

Nüüd on ta sotsialistliku töö kangelane.

Käesoleva aasta märtsikuu lõpul kirjutas Kohtla-Järve ajaleht «Leninlik Lipp» rubriigis «Viisaastak enne tähtaega»:

«Aasta esimest kvartalit lõpetavad ordeniga autasustatud tootmiskoondise «Eesti Põlevkivi» mäetöölised lööktöoga. Möödunud nädala lõpul tootsid nad aasta algusest 7 000 000 tonni põlevkivi. Selle rajajoon saavutasid nad päeva võrra varem kui möödunud aastal. Samal ajal alustas tootmiskoondise kollektiiv ka 400 000 tonni tootmist aastas üle plaani lubatud 800 000 tonnist põlevkivist.

Praktiliselt töötavad tootmiskoondises kõik tootmisbrigaadid progressiivse graafiku järgi, andes iga päev tuhat ja enam tonni põlevkivi. Viis brigaadi aga, keda juhivad sotsialistliku töö kangelased A. Pärtel ja V. Ivanov, samuti E. Vaht, O. Sillari ja A. Anissimov, ületasid veebruaris poolteise tuhande piiri...»

MANIVALD KESAMAA

Vaevalt ütleb selline teade midagi erilist neile, kes põlevkivi kaevandamist ei tunne. Arvud on küll suured ja töömeeste nimed teada. Kuidas aga selline võimas plaaniületamine toimub? Milline inimene, milline mure ja rõõm selles kätkeb?

Pärtel on kaevur, ühiskonnategelane ja kirjamees. Ei maksa viimati öeldut imestada midagi. 1971. a. ilmus Aksel Pärteli raamat «Mehed, kivi ja masinad», mis räägib tema kogemustest põlevkivi kambriviisilisel kaevandamisel. Selles raamatus pole kuiva kõnet. Mahlakas keeles, kõikide olukirjelduste mängureeglite kohaselt jutustatakse inimestest ja nende tööst.

Raamat kadus kiiresti kaupluselettidelt. Ka mina ise jäin sellest ilma. Läksin Gorki-nimelisse raamatukokku. Ja sealgi pidin oma kolm korda käima, enne kui raamatukogu mitmest eksemplarist ühe enda kätte sain. Raamat oli tublisti kulunud. Nähtavasti olid selle lehekülgi pööranud mitmete, väga mitmete inimeste sõrmed.

Pärteliga oleks võinud ju kokku saada kaevanduses «Estonia», aga ma tahtsin näha tema «loomingulist kambrit», kus ta oma maa-alusest «kambritööst» kirjutab. Läksin lihtsalt inimlikust ja ka kirjanduslikust uudishimust.

Kella kuue paiku õhtul helistasin talle koju.

Naisehäääl vastas:

«Teda ei ole veel. Tuleb alles pool kümme. See keskpäevane vaheutus on ju kõige hullem. Ei jää üldse päevast aega. Hommikul läheb ära juba pool üksteist. Bussisõit «Estoniasse» võtab ka aega. Siis veel tööpaigale minek. Helistage kella kümne paiku uuesti.»

Piinlik on inimest nii hilisel ajal tülitada, pealegi kui sellel raske päevatöö seljataga. Köhklesin kaua. Ikkagi kuulus mees, paneb äkki pahaks.

Helistasin siiski.

Vastas rahulik, vaiksevõitu mehehäääl. Saanud teada mu soovi, tegi väikese pausi. Leppisime kokku hommiku kella poole kümne peale.

Täpselt ettenähtud ajal koputan ta uksele. Mind võtab vastu pikk, prille kandev mees, seljas sinine treeningudress.

Pärtel kutsub mind lahkelt oma «töökambrisse». Laia akna all asub suur kirjutuslaud. See pole kaetud moodsa tumeda polüestriga, vaid on üsna harilik, igapäevane, veidi kulunud töölaud. Uudistan laual lebavaid pabereid. Igasugused aruanded. Pärtel kuulub täitevkomitee ühiskonnakaitse komisjoni koosseisu. Praegu ongi tal oma probleemist kokkuvõtete tegemine pooleli.

Terve ühe seina võtab enda alla seksioonkapp, kus asuvad igasugused vimplid ja suveniirid ning palju-palju raamatuid.

Pärtel istub mu kõrvale ja naeratab. Tundub, nagu oleksime juba ammuilma tuttavad. Olen kohanud mitmeid inimesi, kes ametiredelil tõustes pole enam endised. Neist kaob esialgne lihtsus ja südamlikkus. Pärtel on ilmselt jäänud selleks, kes ta kunagi oli.

Räägime. Ta mäletab hästi aegu, mil töötati veel kaevanduses nr. 2. Et kergendada kaevurite tööd ja tõsta tööviljakust, oli vaja labidad

MANIVALD KESAMAA

millegagi asendada. Toodi laadimismasin. Paljud silmitsesid seda umbusklikult. Masin meenutas mõneti agregaat, millega linnatänavatelt koristatakse lund, ainult et oli palju väiksem. Ees olid tal kõverd raudsed käpad, mis käivitamisel hakkasid rütmiliselt liikuma, tõmmates lindile lõhatud mäemassi. Tagumine osa sarnanes hiiglasliku linnusabaga. Sealt voolas kivitulv kraapkonveierile. Masinal oli palju igasuguseid lüliteid ja nuppe. Mehed vangutasid pead — ei selle juhtimist küll selgeks saa, parem ja kasulikum on visata kivi labidaga. Lisaks läks masin kohe rikki ja töö jäi hoopis seisma.

«Pole viga, elame, näeme,» ütles Pärtel ja saatis mitmed oma brigadi mehed kursustele masina saladusi tundma õppima. Ka endale tegi asja selgeks.

Masin hakkas meeste tahtele kuuletuma. Ta manööverdas takistusega kitsal tootmispinnal, raskete kivilahmakate vahel. Mehhanismi kühvel ajas mäemassi konveierile tõesti palju kiiremini. Tööviljakus tõusis mitmekordselt.

«Mis labidaga nüüd teha?» küsisid mehed brigadirilt.

«Viige koju ja jätke lastelastele mälestuseks,» vastas Pärtel naljatades.

Sealt algaski kamberkaevandamise idee.

Kui maa all oleks palju laadimismasinaid, siis saaks põlevkivi toota hoopis teisiti. Etes lõhatakse kivi, mille laadimismasinad viivad konveierile. Töörinne läheb üha edasi ja edasi. Tööpaigaks pole enam kitsavõitu laava, vaid 8 meetrit laiad ja kuni 700 m pikkused «kambrid». Kambri lage kannavad oma õlgadel monoliitsed 6×6-meetrised paest ja põlevkivist risttahukad, nn. tervikud, mis paratamatult peavad jääma puutumata. Puuposte ei lähe aga enam üldse vaja.

Ülejäänud lage, eriti selle alumisi kihte, toestavad kahemeetrised poldid, mis keeratakse lakke pärast aukude puurimist ja kinnitatakse mutrite abil.

Praegu on kõik selge ja lihtne, aga algul oli peamurdmist palju, ja vastuseisugi. Kõhklesid ka need, kes pidid asja lõplikult otsustama. Elu aga surus peale: Balti Soojusjaam tahtis saada kütet, odavat ja palju. Uut meetodit rakendati algul kaevanduses nr. 2, nüüd töötatakse samal viisil «Estonias», «Ahtmes», «Tammikus», «Virus».

Jah, aeg on voolanud nagu kivi laavas, vahetpidamata, katkemata, ööl ja päeval. Kaevur läheb vanaduspuhkusele juba 50-aastaselt. Nii on seadus ja kord. Mõni tundub selles eas juba tõepoolest vana, teisel näikse veel palju varuks olevat. Pärtel kuulub nende teiste hulka. Aeg pole ta näkku vajutanud sügavaid vagusid ega kurde, ehkki ta on kiviga kogu aeg rinnutsi olnud. Ka nüüd, pärast «meheikka» jõudmist, ei taha ta veel lahkuda oma poiste juurest, nende kõrvalt, kes teda on usaldanud ja keda tema ise on usaldanud.

Brigadir üksi ei tee midagi. Teeb terve brigaad. Küll aga peab brigadir olema see, kelle ümber koondutakse, kellelt oodatakse uusi ideid, kes organiseerib. Mehed viivad tema kavade ellu.

Kaevurielul vältel on Pärtel palju käinud ja näinud, küll omal maal, küll väljaspool. Igal pool on ta inimestest ja nende tööst mõndagi kõrva taha pannud. Tema suveniirikogus on Donbassi must süsi, Poola antratsiit, Jaapani sõest meisterdatud kaevurikuju, Soome Outokumpu

strekkide rohekas vasemaak. Ja häbenemata võib ta välismaa kaevuritele rääkida sellest, mida meie «Estonias» tehakse.

Päikesevalge varakevadine hommik. Siit, selle maja kaheksandalt korruselt, Aksel Pärteli loomingulise töökambri aknast, avaneb avar vaade Kohtla-Järve linnale. Taevalael on valevad, õrnad pilved. Nende all ehitused ja alleed.

Samas heidab Pärtel pilgu randmekellale. Aeg on minna. Buss, mis sõidab «Estonia» kaevandusse, väljub «Dünamo» kaupluse eest. Maad on sinna oma nelikümmend kilomeetrit. Sõiduk täitub enamjaolt noortest meestest. On kitsavõitu, aga mis sellest! Sõida ja kuula ainult. Kaevurid on ju naljasoonega rahvas.

Kahel pool teed on põllulumi juba sulama hakanud. Kohati paistab must muld, kohati suured helerohelise orase lahmakad. Mööduvad valevad kasesalud, pruunikad männitukad. Pärast Pungerjat pöördub tee ära. Seal, keset laasi, kerkibki «Estonia» kaevanduse mitme korpussega, kõrgete seinte ja paljude akendega peahoone.

Pärtelil läheb ümberriietumine kiiresti. Nüüd on tal peas pruun plastmasskiiver, jalas kummikud, pihta ümbritsev rihm kannab kaevurilampi toitvat akut. Seljas on tal aga kivitolmust halliksmäärdu nud vattjopp.

Kriuksudes avanevad metalluksed, kostab kellahelin, ja lift viib meid otsejoones 70 meetri sügavusse. Betoonseintel läigib vesi. Suundume peaveostrekki. Terasrööpad. Tulede pikk, pisut sinakas rida kaob kaugusesse. Näkku puhub röske maa-alune tuul.

Madal maa-alune tramm ehk «ekspress», nagu kaevurid seda nime-tavad, on juba ära sõitnud ja me hakkame jalgsi astuma piki veostrekki. Pärtelile meeldib vahetevahel minna ja vaadata paiku, kus meestega on kunagi koos tööd tehtud, kus on põrisenud puurid, kost-nud kraapkonveierite krigin, kus maapõu on nende ees taganenud. Nüüd on need paigad tühjad ja vaiksed. Töörinne on jõudnud siit mit-mete kilomeetrite kaugusele.

Kuid mälestused on jäänud. Kaevanduses nr. 2 oli nende brigaadis algul ainult kümme meest, praegu aga üle kolmekümne. Mastaabid on hoopis suuremad. Sellise kompleksbrigaadi moodustamine on iseene-sest õige raske ülesanne. Läheb kaks aastat, enne kui kõik laabub. Brigaad peab töötama nagu kellavärk. Iga mees peab oskama mitut tööd, üldse kõike, mida kambriplokis vaja: peab käsitsema laadimis-masinat, suurima kord käsitsi, kord masinal BUA, isegi buldooseri juhi paberid peavad mõnel taskus olema, sest seegi hiiglane on toodud maa alla. Vahetevahel tuleb kohapeal teha väiksemaid remonttöid ning ka elektrisjanduses peab igaüks kodus olema. Ainult sedaviisi saab rää-kida töö efektiivsusest.

Kui 1963. a. saatis iga kaevur maapinnale 36 tonni puhast põlevat ja 1971. a. juba 60, siis nüüd saadetakse veelgi rohkem. Ööpäevas too-dab brigaad 1500 tonni pruuni kulda. Nende tohutute tonnide taga on meeste jõud ja oskus, mõtted ja närvid, töö hea organiseerimine. Kogu vahetuse jooksul pole naljalt hetke, mil kraapkonveier ei liiguks. Kõik on seatud nii, et üks töötükkel teist ei segaks. Enne uue vahetuse algust teevad minöörid oma töö. Saabunud uus vahetusmees paneb aga laadimismasina käima.

Pärtel astub mu kõrval lühikeste tõtlike sammudega, otsides kuivemat paika, sest põrand on libe. Kui vastutulevad «ekspressid» meist kolinaga mööduvad, surume end vastu märga seinu. Mõnes kohas voolab vett lausa jugadena, otse kiivrite peale. Mis parata, üleval on ju kevad!

Pöördume raudteelt vasakule. Algab strekk, kus liigub pealintkonveier.

«See ongi see «maailmaime»,» ütleb Pärtel, jäädes hetkeks seisma. Ka mina seisatan ning vaatan ringi. Umbes poolteise meetri laiune lintkonveier tuleb streki sügavusest. Lint liigub ühtlases tempos nagu mustaäärelise pruunikas jõgi, iseloomuliku kuminaga, kandes endal mäemassi, põlevkivi ja paasi, mis läheb maapinnale rikastamistehhi. Astume piki liikuvat kallast. Strekis pole ühtegi elavat hinge, kes seda lakkamatut voolamist juhiks. Ainult vaheplokis undavad 250 kW-sed mootorid. Lint aga liigub...

Kõrvalolevatest paneelstrekkidest suubuvad sellesse jõkke väiksemad ojad, kitsamad konveierid. Kiviste koskedena langetavad nad oma kandami peavoolu. «Kivijõgede» mehaaniline voolamine maa all on põlevkivi kaevandamise ajaloos ainulaadne ja seda mitte üksnes Nõukogude Liidus, vaid kogu maailmas. Milline tohutu inimjõu kokkuhoid ja tööviljakuse tõus!

Algul arutati ja kaaluti kaua, kuidas «jõgede» süsteemi laitmatult tööle panna. Oli vaja eriti vastupidavaid, mittekatkevaid konveierilinte. Pärast korduvaid katsetusi saadigi säärased lindid valmis — kõva kummi ja vetruva terasega. Ehkki võrdlemisi kallid — tervelt 80 rubla jooksev meeter —, tasuvad nad end täielikult ära. Neid võib lappida ja jätkata kuidas süda soovib. Ja nad on ka väga töökindlad.

«Näe,» sõnab Pärtel, «juba hakkabki «meie» kivi tulema.»

See tähendab — tema brigaadi oma. Pärtel läheb konveieri juurde, silmitseb pruune kamakaid. Põlevat on lindil palju.

Siis algabki kogumisstrekk. Astume üle peakonveieri metalltrepi. All on kõrvulukustav kolin. On veel hämaram ja veel rõskem. Tee on ligane ja künklik, siin-seal lebab maas koristamata mäemass. Käime nagu kuumaastikul. Eestpoolt on kuulda maa-aluste masinate üha lähemale ja lähemale tulevat lakkamatut töökõma.

Võtame suuna paremale, ja äkki ongi jalge all päris sile põrand, kus on mõnus astuda.

Pärtel jääb seisma ja ütleb:

«See siin on meie varakamber.»

Kamber mis kamber, pole midagi öelda. Põrand, seinad ja lagi. Ja isegi tuled on laes. Tõsi küll, neid on nii harva, et peamisteks valguseandjateks jäävad ikkagi kaevurilampide heledad silmad meeste kiivritel. Nagu väikesed helgiheitjad, mis liiguvad meestega kaasa. Kiirtevihud suunduvad üles või alla, valgustades kaevuri töoesist.

Kumas on näha suur «sammassaal», mis täiesti väärrib oma nime — ruumi lage kannavad monoliitsed kivisambad. Sambad, ja jällegi vaba ruum. Nii ikka edasi ja edasi. Mehed ja masinad on siit juba läbi käinud, jättes «sammassaali» järeltulevatele põlvedele vaatamiseks.

Kahel pool asuvad nn. poolplokid. Nende vahel, otse vastu pae-põrandat, liigub lintkonveier. Igas «kambrisuus» on oma töörinne,

kust võetakse kaevuri maiuspala — pruuni «põlevkivipurukat». Igatsetud «pirukakiht» asub 70 meetri sügavuses, ise aga on vaevalt kolm meetrit paks.

«Aknavahetuse» mees Rein Maasik on lühikest kasvu ja elavailmeline. Kui jutuks läheb, on tal tabav sõna alati varuks. Töömees on ta aga eelkõige. Laadimismasin on ta käes nagu mänguasi.

Brigadir Pärtel on võtnud vattkuue seljast ja jäänud õhukese vil-lase džempri väele. Tööajal peavad käed vabad olema. Selles brigaadis on seaduseks, et brigadir ei vaata pealt. Ehkki ta peab lahti harutama kõik tootmistöö sõlmed, teeb ta ka kõiki kaevuritöid, mida hetkel vaja — puurib, juhhib masinat, toestab lage, raiub kirkaga.

Praegu on selles kambrisuus teha veel mõndagi. Eelmise vahetuse mehed on olnud veidi lohakad. Kuhu neil küll äkki nii kiire hakkas, kas kartsid, et ei jõua «ekspressile» või? Või valutas lihtsalt pea, üle-eelmisel päeval maksti ju palka? Siin-seal laes on rippu ohtlikult pragenud kihid. Need tuleb kõrvaldada. Ka ee sein pole nii siledaks tahatud kui vaja. Puurijatel ei tuleks õigest tööst niiviisi midagi välja. Ja lõpuks, lõhkajadki võivad oma graafikust maha jääda.

Osavalt käsitseb Pärtel kirkast. Nõks siit ja teine sealt. Kivi kukub. Sein saab puhtaks. Kahekesi on nad seal ees — brigadir ja tööline. Mõlemal üks eesmärk — valmistada kambrisuu ette puurijatele.

Laadimismasin töötab, nii et mõnus vaadata. Kui Rein selle vastu kivikuhja juhhib, hakkab masin vastupanu tundes tugevasti undama. Käpad hakkavad tööle ja kivi alistub. Pole vaja seda enam raiuda ega peenendada. Põrand saab puhtaks ja siledaks, kraapkonveier aga tubli lasti põlevat.

Hoopis keerukam on lugu siis, kui masinale tuleb anda tagasikäik. Juhtub ette jääma raske ja jäme elektrikaabel, tuleb see tõsta tahapoole. Hoidku taevas, kui kaabel puruks sõidetakse! Eks ole sedagi teinekord juhtunud, nende kaablitega on siin üldse igavene häda. Neid on risti-rästi nii maas kui ka seintel. Tee siis kindlaks, milline neist on õige, milline vale. Tähelepanematu siin igatahes ei tohi olla.

Eelmises ees lõpetas puurimise Aare Parra, alles kahekümneaastane poiss. Tema isa, Arnold Parra, oli Pärteli brigaadis juba enne kambri-viisilise kaevandamise algust. Ehtsa kaevurihingega mees. Kui maa alla toodi buldooser. selgus, et pole. kes seda juhiks. Plaan oli ohus. Siis Arnold Parra võttiski kätte ja läks kursustele, sai buldooserijuhi paberid. Töö sai kohe teise hoo. Nüüd paistab poegki tahtvat astuda isa jälgedes.

Puurimistöö, kui seda teha käsitsi, on üks raskema'id. Puurmasin koos kahemeetrise puuriga kaalub oma 25 kilogrammi. See tuleb kätte võtta ja seina suruda, kogu kehajõuga takka lükates. Hea, kui tuleb vastu ainult põlev. Satub aga ette paas, siis kulub jõudu mehemoodi.

Kõige pingutavam on puurida ülemisi, laealuseid kihte. Jalge alla pannakse siis kõrgem pukk või laud. Sellele tuleb ronida koos puuriga, viimast üleval hoida ja lükata kivisse ainult käte jõul. Kogu keha peab olema pingul kui vibu. See paneb käed ja randmed valutama. Puur võbiseb ja rappub, andes oma värina edasi puusadele, kõhule ja rinnale — kogu kehale.

Puurmasin on nüüd kuum, seda tuleb jahutada. Kuum on ka Aarne

üle kogu keha. Poiss pühib käisega näolt higi, istub kivilahmakale, et hetkeks jalgu puhata.

Käsitsi puurimist peetakse kaevanduses kõige raskemaks tööks. Kas seda ei saa siis mehhaniseerida? Saab küll. Ka selleks on olemas vastav masin — BUA. Kui vahetuse jooksul suudab kaevur käsitsi puurida üle saja augu, siis masinaga mitte alla kolmesaja.

On Pärteli brigaadilgi oma BUA. Masin on helekollane, jumala uus, alles tehasesst tulnud. Ülaosas asetseb puurimisagregaat. Vaja suruda vastavale nupule, ja puur lükkab oma teraviku vastu seinu. Peab olema vilunud mees. Liiga kõva survet puur ei kannata, paindub, muutub keskosas nagu vurriks ja võib murduda. Kui aga surve on paras, siis on auk mõnekümne sekundiga valmis.

Häda on ainult selles, et neid masinaid on veel vähe. Ja ka neid, mis on, peab alailma remontima. Seegi puurmasin on äsja seisma jäänud. Tema juures askeldava Lev Boltovi nägu on üpris murelik. Juba jälle niriseb esimese survekarbi vahelt lausa ojana õli. Ega muud, kui tuleb selle kaas lahti keerata ja vaadata, mis seal sees tegelikult on. Seegi kord on süüdi klapitihend. Võtku saatan neid meistreid seal tehases! Kas siis nii tohib masinat kaevurite kätte saata? Päril ime, et ta seni veel töötas. Aga kust uut tihendit võtta? Boltov otsib oma isiklikust tagavaraosade kastist, kus on igasuguseid mutreid ja polte, ka tihendeid. Üks neist õnneks passibki. Töö võib jätkuda. Boltov istub uuesti masina pukki. Puur hakkab võtma, surub end kivvi, kuid kes teab, kui kauaks...

Masinate eest on vaja peremehelikult hoolitseda, — kui sageli see unustatakse. Kujutage ette: laadimismasin tuli äsja alles ülalt, kapiitaalremondist, töötas vahetuse või kaks, ja on jällegi omadega läbi. Suure ajami hammasrattad on murdunud. Kuidas meistrimehed võisid sellise poolikult remonditud masina siia saata? Nüüd tuleb ta koha-peal lahti võtta ja uued hammasrattad panna, aga mis töötegemine siin hämaruses ka on? Kõik see rikub närve ja muserdab tuju, tööde graafik satub ohtu.

Agaku kõik laabub, on töö lausa lust. Hea on kuulata puurmasinate ühtlast tärinat, laadimismasinate undamist, konveieri kraapimist, buldooseri turtsumist.

Otse minu juures üks buldooser töötabki. Uurin kõrvalt, agaku ei aja ta tagant välja ei mürgiseid gaase ega suitsuvingu. Nende püüdmiseks on vastav agregaat. Öhk olgu kaevanduses puhas.

Vahepeal oli Pärtel silmapiirilt kadunud. Sealt ta nüüd tulebki, kirgas käes. Kõrval astub Allan Peet, tema asetäitja, pikk, tugevapiheline, aastatelt üle neljakümne.

Pärteli brigaadis on ta olnud esimestest päevadest peale, üheskoos tundnud rõõmu ja näinud näguripäevi. Kahekesi arutavad nad läbi kogu vahetuse töösükli, et kuskil ei tekiks seisakuid, masinad ei topaks. On vaja hakata tegema ettevalmistusi kraapkonveieri üleviimiseks eeriindele ligemale. Kõik see võtab aega. Nemat agaku peavad olema aja peremehed.

Kaks meest. Kaks tahtejõudu. Üks sõprus. Ja kui Pärtel läheb pensionile, on iseenesest selge, et tema kohale asub Allan Peet, kellel on

Pärteliga palju ühist mitte üksnes töekspidamistes, vaid ka iseloomujoontes.

Asjad selgeks rääkinud, läheb Allan Peet puurmasinaga tööle. Jääme Pärteliga kahekesi. Ta valgustab kaevurilambiga seinu. Seal nad on — põlevkivikihid, igaühel oma täht ja nimetus. Mõni tumepruun, mõni kollakam. Vahele tuleb valge paeriba, sile nagu noaga lõigatud. Ning jällegi laiem kiht, kus põlev on paega segi, pude ja kaunis väheväärtuslik, mille kaevurid on ristinud halvamaigulise sõnaga. Kõik kokku on nagu kivine raamat, mida võid lugeda, kui aga oskad.

Kambriviisiline kaevandamine on tõhus ja igati tänapäeva tasemele vastav. Ent salata ei saa sedagi, et põlevkivi kaod on sellise kaevandamisviisi juures suured. Tervelt 40% põlevat jääb maa alla kandesammasteks. Kas saaks nii, et neid sambaid ei jääks, neid üldse ei tekiks? Saab küll, kui loogiliselt mõelda. Kivisütt kaevandatakse ju nõnda, et kaevendist võetakse välja kõik, mis seal on. Seal töötavad söekombainid. Ei tohi aga unustada, et põlevkivi on söest kolm korda kõvem. Kombaini tööülid murduksid. Eestimaa kivi on kõvem.

Pärtel on ometi optimist. «Küll seegi riistapuu maa alla tuuakse,» ütleb ta. «Praegu käivad uurimis- ja katsetustööd. Kui me oleme juba kosmosesse läinud, ei kahtle ma selles, et tulevikus tulevad maa alla ka põlevkivikombainid.»

Jah, töö muutuks siis veelgi tootlikumaks. Pole vaja enam laadimismasinaid, puure ega buldoosereid. Kombain teeb ära kogu töö. Põleva saab kadudeta kätte. Midagi ei jää maha . . .

See on siiski alles kauge tulevik. Kambriviisiline kaevandamine oli kunagi ihaldatav tulevik. Aga süda ei anna ikka rahu. Eriti Pärtelitaolisele mehele, kes on ühtaegu suur töömees ja suur unistaja.

Kohtla-Järve, aprill 1978

Olaf Kuuli

EESTI KOMMUNISTLIKE NOORTE INTERNATSIONAALSETEST SIDEMETEST AASTAIL 1917—1940

Eestimaa Kommunistliku Noorsooühingu (EKNÜ) kujunemislugu on mõeldamatu vaadata lahus kommunistlikust noorsooliikumisest Venemaal ning rahvusvahelise kommunistliku noorsooliikumise üldtaustast. On ju kommunistlik noorsooliikumine olnud alguspäevadest peale oma olemuselt internatsionaalne. Juba II Internatsionaali Stuttgardi kongressil 1907. aastal esitasid V. I. Lenin ja R. Luxemburg kõigile maailma sotsialistidele nõude: «... tegutseda nii, et töölisklassi noorsugu saaks kasvatust sotsialismi vaimust ja rahvaste vendlusest arusaamises». (V. I. Lenin, Teosed, 41. k., lk. 167.) Proletaarse internatsionalismi olemust lahti mõtestades kirjutab V. I. Lenin oma teoses «Proletariaadi ülesanded meie revolutsioonis» (1917): «Tegelik internatsionalism on üks ja ainult üks: ennastsalgav töö revolutsioonilise liikumise ja revolutsioonilise võitluse arendamiseks omal maal, samasuguse võitluse, samasuguse liini ja ainuüksiselle — toetamine (propagandaga, kaasatundmisega, materiaalselt) eranditult kõigis maades.» (V. I. Lenin, Teosed, 24. k., lk. 55.)

Erakordse tähendusega kogu rahvusvahelisele noorsooliikumisele oli Venemaa Kommunistliku Noorsooühingu (alates 1926. a. Üleliiduline Leninlik Kommunistlik Noorsooühing) asutamine 29. oktoobril Moskvas I ülevenemaalisel tööliste ja talupoegade noorsooühingute kongressil. Venemaa Kommunistlik Noorsooühing tekkis vahetult pärast Veebruarirevolutsiooni rajatud noorsooühingute baasil. Sellised ühingud olid loodud Moskvas, Petrogradis ning teistes Venemaa linnades ja asulates. Erandiks ei olnud ka Eesti. Revolutsioonilise suunitlusega noorsooühingud olid olemas Tallinnas, Narvas, Tartus ja mõnes väiksemaski linnas. Kõikjal üle Venemaa oli neis ühinguis algul käinud äge võitlus bolševike ja mitmesuguste väikekodanlike voolude (menševike, esseeride ja anarhistide) vahel, kusjuures vaekauss kaldus peatselt üha enam bolševike poole. Kui tuli kokku VKNÜ I kongress, olid selle 176 delegaadist 88 kommunistid; kõigest 5 kuulusid menševike, esseeride või anarhistide hulka. (Vt. Славный путь ленинского комсомола. Москва, 1974, lk. 120—121.) Paraku ei saanud kongressist, kus võeti vastu VKNÜ programmi põhiseisukohad ja põhikiri, osa võtta kõigi piirkondade, sealhulgas Eesti revolutsiooniliste noorte esindajad. Käis ju parasjagu Kodusõda. Kummatigi ei suutnud nimetatud asjaolu mingil määral vähendada kongressi tähendust. VKNÜ kongress oli kahtlemata otsustavaks sammuks teel Kommunistliku Noorsoo Internatsionaali suunas. Internatsionaalne suunitlus oli kajastunud juba mitmete esimeste bolševistlike noorsoo-organisatsioonide nimedes. 1917. aastal tegutsesid Moskvas, Uuralis, Ukrainas, Val-

OLAF KUULI

gevenemaal, Taga-Kaukaasias ja mõnel pool mujalgi III Internatsionaali nime kandvad noorsooühingud.

Aastatel 1917—1919 kujunesid välja ja tugevnesid revolutsioonilised noorsoo-organisatsioonid mitmetes Euroopa riikides: Saksamaal, Prantsusmaal, Ungaris, Itaalias, Soomes jm. Varsti pärast III Kommunistliku Internatsionaali (Kominterni) rajamist 1919. aasta märtsis alustati V. I. Lenini suunamisel otseseid eeltöid Kommunistliku Noorsoo Internatsionaali asutamiseks. 4. mail 1919 moodustas Kominterni Täitevkomitee komisjoni KNI asutamiskongressi ettevalmistamiseks. Peatselt pärast selle otsuse vastuvõtmist kohtus V. I. Lenin komisjoni kahe liikmega, kellest üks oli tolleaegne VKNÜ sekretär Lazar Šatskin ja teine Saksa revolutsiooniliste noorte esindaja Alfred Kurella. Ta hoiatas reformistlike ja tsentristlike voolude mõju eest noorsooliikumises ja pidas vajalikuks tõeliselt revolutsiooniliste noorsooühingute võimalikult kiiret ühendamist Noorsoo Internatsionaali, mis omakorda kuuluks Kominterni koosseisu. (Ближе всех. Ленин и юные интернационалисты. Москва, 1968.)

Et Lazar Šatskinil on Eesti kommunistlike noorte esindajatega olnud tihedamad sidemed kui enamikul teistel VKNÜ juhtidel varem või hiljem (seda eriti R. Mirringuga, kellest tuleb lähemalt juttu allpool), siis on siinkohal põhjust paari lausega portreerida toda noormeest. Juba 1917. aastal, ise alles 15-aastane, oli ta Moskvast üks sealse noorsooühingu asutajaid, samal ajal astus ka bolševike parteisse. Ta kuulus VKNÜ I kongressi ettevalmistava orgbüroo koosseisu ning valiti VKNÜ I kongressil keskkomitee liikmeks ja üheks sekretäriks. 1920.—1921. aastal oli L. Šatskin VKNÜ Keskkomitee I sekretär. (Вечно живой. Воспоминания современников о Владимир Ильиче Ленине. Москва, 1965.)

Tõsiseid raskusi oli Kommunistliku Noorsoo Internatsionaali asutamiskongressile koha leidmisega. Esialgu kavatseti kongress läbi viia Moskvast. Tekkis aga oht, et paljud Lääne-Euroopa delegaadid poleks Kodusõja ja interventsioonirõnga tõttu saanud kohale sõita. Ka Budapestis ei läinud korda kongressi korraldada. Veel enne kui delegaadid Ungarisse jõudsid, õnnestus kontrrevolutsioonilistel jõududel nõukogude võim seal kukutada. Seetõttu leidis KNI I kongress aset alles 1919. aasta novembris Berliinis. Osa võttis 19 delegaati 13 maalt: Venemaalt, Saksamaalt, Poolast, Ungarist, Šveitsist, Rumeeniast, Itaaliast, Hispaaniast, Tšehhoslovakkias, Austriast, Norrast, Rootsisst ja Taanist. (М. М. Мухамеджанов, Молодежь и революция. Москва, 1972.)

Ettevalmistusi Kommunistliku Noorsoo Internatsionaali Eesti sektsiooni loomiseks alustati 1920. aasta kevadel. ЕКР Keskkomitee poolt tegeles organiseerimistööga Georg Kreuks, pärast tema areteerimist aga vend Jaan, keda hakkas abistama Arnold Sommerling. 1920. aasta lõpuks läkski korda asutada Eestis legaalne kommunistlik noorsooorganisatsioon Üle-eestimaaalised Noorproletaarlaste Ühingu (ÜENPÜ) nime all. Siiski polnud see esimene katse luua Eestis kommunistlik noorsooühing. Eespool oli juttu sellest, et 1917. aastal tegutsesid mitmetes linnades revolutsioonilise suunitlusega noorsooühingud. 17.—18. veebruarini 1918 oli Tallinnas toimunud koguni Eesti sotsiaaldemok-

raatlike noorsooühingute I kongress, mille delegaatide valdav enamik pooldas bolševike seisukohti. Moodustati Põhja-Balti Kommunistlik Noorsoo Liit (PBKNL), mis paraku ei suutnud tegevust õieti alustadagi, kui Saksa sõjavägi juba okupeeris Eesti ning purustas äsja rajatud noorsoo-organisatsioonide võrgu. Mitmed PBKNL-i liikmetest (Alice Tisler, Eduard Tiitsen, Harald Telliskivi, Villem Rundstük jt.) langesid võitluses Saksa imperialistlike vägedega, paljud taandusid koos punakaardi üksustega ja jätkasid võitlust Kodusõja teistel rinnetel või jäid Eestisse ning hakkasid kommunistide juhtimisel võitlema illegaalselt. (Ülevaade Eestimaa Leninliku Kommunistliku Noorsooühingu ajaloost. I osa, Tallinn, 1975, lk. 81—85.)

Uuesti asuti Eestis revolutsioonilisi noorsooühinguid rajama 1918. aasta detsembris, pärast Eesti Tööraha Kommuuni väljakuulutamist Narvas ja valgekaartliku võimu kukutamist Tartus. 26. detsembril esines Tartu Sotsiaaldemokraatliku Noorsoo Ühenduse üldkoosolekul VKNÜ I kongressi nimel tervituskõnega Punaarmee 49. polgu komisar Pjotr Smorodin, üks Petrogradi revolutsioonilise noorsooühingu rajajaid, kes aastail 1921—1924 oli VKNÜ Keskkomitee peasekretär. (Vt. E. Mattisen, Vana kaardiväe jälgedes. Tallinn, 1960; B. A. Архангельский й. Петр Смородин. Москва, 1974.) Smorodini esinemise kaudu jõudis vahetu informatsioon Venemaa Kommunistliku Noorsooühingu loomisest Eesti noorteni. Ilmselt innustatud kuuldust, otsustasid Tartu revolutsioonilised noored oma ühingu nime muuta — 1919. aasta algusest nimetati seda Tartu Kommunistlikuks Noorte Ühinguks, kuid kahjuks tegutses see õige lühikest aega (14. jaanuaril 1919 vallutasid valged Tartu).

Ka järgmise legaalse noorsooühingu (ÜENPÜ) eluiga ei olnud kuigi pikk — 1920. a. detsembrist 1921. a. aprillini, mil kodanlikud võimud ühingu sulgesid. Kuni 1940. aasta juunipöördeni jätkati tegevust illegaalselt. Ometi saame Üle-eestimaalise Noorproletaarlaste Ühingu loomisest peale rääkida Eesti kommunistliku noorsooliikumise järjepidevusest. Siitpeale algab otseside Kommunistliku Noorsoo Internatsionaaliga. Tsiteerigem ÜENPÜ asutamiskoosoleku otsust: «Koosolek võtab vastu Kommunistlike Noorte Internatsionaali programmi. Kommunistlike Noorte Internatsionaal on asunud klassivõitluse pinnale ja võitleb sihikindlalt, käsikäes III Kommunistliku Internatsionaaliga. Sellepärast otsustab koosolek: ühineda Noorte Kommunistliku Internatsionaaliga. Koosolek teeb juhatusele ülesandeks samme astuda selleks, et ühing saaks vastu võetud Kommunistlike Noorte Internatsionaali liikmeks. Elagu Kommunistlike Noorte Internatsionaal!» (ENSV ORKA, f. 949, nim. 2, s.-ü. 129, l. 14.) Ja juba 1921. aasta jaanuaris avaldab KNI väljaanne «Internationale Jugendkorrespondenz» teate Kommunistliku Noorsoo Internatsionaali sektsiooni asutamisest Eestis. («Internationale Jugendkorrespondenz» nr. 3, 1921; Ülevaade Eestimaa Leninliku Kommunistliku Noorsooühingu ajaloost. I osa, lk. 99.) ÜENPÜ avakoosolekul 5. detsembril valiti juhatus koosseisus Arnold Sommerling, Hendrik Allik, Richard Mirring, Voldemar Tuberik, Erna Saarens, Peeter Lempo ja Artur Nilson. Esimeheks sai A. Sommerling, abiesimeheks H. Allik ja sekretäriks R. Mirring. Paraku areteeriti suur osa aktiivist (A. Sommerling, R. Mirring, E. Saarens, A. Nilson,

P. Lempo jt.) pärast seda, kui kodanlikud võimud ühingu 1921. aasta aprillis sulgesid. Siiski õnnestus Noorproletaarlaste Ühingu saata Voldemar Tuberk oma esindajana Kommunistliku Noorsoo Internatsionaali II kongressile.

KNI II kongress peeti Moskvas 9.—23. juulil 1921. Sellest võttis osa 135 delegaati, kes esindasid 48 organisatsiooni kokku 600 000 liikmega. Lisaks Euroopale olid esindatud ka Aasia ja Ameerika maade noorsooühingud. Esmakordselt viibis kongressil Eesti esindaja. Muu hulgas esitati kongressile aruanne Üle-eestimaalise Noorproletaarlaste Ühingu tööst ning toimus Baltimaade kommunistlike noorsooühingute esindajate nõupidamine, millel otsustati luua Balti Büroo. Viimase ülesandeks jäi pidada sidet Eesti, Läti ja Leedu komsomoliorganisatsioonide keskuste ning KNI Täitevkomitee vahel, töötada välja ühised seisukohad, vahetada kogemusi, anda välja kirjandust jms. EKNÜ esindajaks Balti Büroos sai algul Johannes Reesen, kelle 1922. aasta detsembris vahetas välja Voldemar Tuberk. Balti Büroo eksisteeris 1923. aasta septembrini. (Vt. V. Toom, Kommunistliku Noorsoo Internatsionaali Balti Büroo (1921—1923). TRÜ toimetised, vihik 406. Tõid NLKP ajaloo alalt XIV. Tartu, 1977, lk. 3—8.)

Pärast Üle-eestimaalise Noorproletaarlaste Ühingu sulgemist tuli asuda illegaalse kommunistliku noorsooühingu rajamisele. Sellega hakati tegelema EKP Keskkomitee liikme Jaan Kreuksi juhtimisel, keda abistasid Vilhelmine Klementi, Johannes Lauristin ja Osvald Piir. 1922. aasta kevadeks kuulus illegaalsesse Eestimaa Kommunistlikku Noorsooühingusse juba 35 kollektiivi (algorganisatsiooni) 254 liikmega. (EKPA, f. 24, nim. 1, s.-ü. 779, l. 10—11.)

3. septembril 1922. aastal toimuski Tallinnast mõnekümne kilomeetri kaugusel asuvas Võisilma talus Eestimaa Kommunistliku Noorsooühingu I kongress, millel muu hulgas kuulati ära ettekanne Kommunistliku Noorsoo Internatsionaali ja selle Balti Büroo tegevusest.

Eestimaa Kommunistlik Noorsooühing oli esindatud ka Kommunistliku Noorsoo Internatsionaali III kongressil (4.—16. detsember 1922), sedapuhku J. Kreuksiga. Pisut hiljem, 1923. a. juulis, valiti Baltimaade kommunistlike noorsooühingute esindajana KNI Täitevkomitee koosseisu Richard Mirring. Temast on põhjust rääkida pisut lähemalt tema väga laialdaste internatsionaalsete sidemete pärast. 1923—1928 töötas R. Mirring (NSV Liitu elama asudes võttis ta endale 1923. a. uueks nimeks Meering, mõnikord kirjutatud ka Mering või Mehring. Käesolevas artiklis kasutame ühtsuse mõttes nime Mirring. O. K.) põhiliselt KNI Täitevkomitee organiseerimisosakonnas, 1926. aastast oli ta selle osakonna juhataja ja ühtlasi KNI Täitevkomitee Presiidiumi liige. Töölisliikumisest oli ta hakanud osa võtma 1920. aasta kevadel tänu eelkõige oma kahele koolivennale Tallinna Kaubanduskoolist — Georg Kreuksile ja Arnold Sommerlingile. 1920. a. oktoobris võeti R. Mirring EKP liikmeks ja sama aasta detsembris valiti ta Üle-eestimaalise Noorproletaarlaste Ühingu juhatusse. Sel ajal oli ta alles 19-aastane. Tööle ÜENPÜ-s järgnes pool aastat vangipõlve. 1921. a. detsembris vahetati R. Mirring koos paljude teiste poliitvangidega välja Nõukogude Venemaale (Nõukogude valitsus andis nende vastu välja rühma areteeritud valgekaartlasi), kuid 1922. aasta suvel

tuli ta Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee kutsel uuesti Eestisse — pörandaalusele komsomolitöole, sedapuhku aastaks. Temast sai EKNÜ esindaja Moskva KNI Täitevkomitees. Tööaastad Eesti kommunistlikus noorsooliikumises olid R. Mirringule andnud tublisti kogemusi ja loonud soodsad eeldused tööks rahvusvahelises noorsooliikumises. Sageli viibis ta pikaajalistel komandeeringutel välismaal: Tšehhoslovakkias, Austrias, Rumeenias, Saksamaal, Rootsis, Norras, Taanis, Hollandis, 1930-ndatel aastatel töötas R. Mirring vastutavatel kohtadel Kominterni liinis. Ta oli Skandinaaviamaade sekretariaadi juhataja asetäitja, Inglise—Ameerika maade sekretariaadi juhataja asetäitja ja juhataja jne. (R. Mirringu elust ja tööst lähemalt: O. K u u l i, Internatsionaalsel võitluspostil. Tallinn, 1969.) Selles rahvusvaheliste kontaktide poolest rikkas töös tuli kasuks keelteoskus. Ta võis suhelda nii saksa, inglise, norra kui ka rootsi keeles.

R. Mirringu sidemed Eestimaa Kommunistliku Partei ja Eestimaa Kommunistliku Noorsooühinguga püsisid endistviisi tihedad. Aastaist 1923—1924 on säilinud ligi 30 tema kirjade ära kirja EKNÜ pörandaalustele tegelastele. Nendes tutvustas ta Eesti komsomoliaktiivi Kommunistliku Noorsoo Internatsionaali otsuste ja seisukohtadega ning rahvusvahelise kommunistliku liikumise probleemidega. Sageli tegi ta ettepanekuid ühes või teises EKNÜ töö küsimuses. Ta esindas EKNÜ-d ka Kommunistliku Noorsoo Internatsionaali IV kongressil (juulis 1924), mille tulipunktis oli V. I. Lenini pärandi tundmaõppimine, leninismi propageerimine noorte hulgas ja võitlus leninismi moonutamise katsete vastu. (В. Привалов, Коммунистический Интернационал Молодёжи. Москва, 1973.) Mõned aastad hiljem kirjutas R. Mirring sellest kongressist brošüüri (Р. М е р и н г, Четвёртый конгресс (15—25 июля 1924 г.) КИМ. Харьков, 1929). Muide, 1924. aastal anti ЕКР initsiatiivil Eestis välja mitu Lenini õpetust tutvustavat väljaannet, sealhulgas brošüür «Lenin noortele».

R. Mirring võttis mitmel korral osa Nõukogude Liidus toimunud ЕКР ja EKNÜ aktiivi nõupidamistest ja konverentsidest ning instreeris sageli Eestisse pörandaalusele tööle minejaid.

1928. a. augustis-septembris oli Moskvast koos Kommunistliku Internatsionaali V kongress, millel võeti vastu KNI uus programm ja põhikiri. R. Mirring esines kongressil ettekandega «KNI ja spordiliikumine». 1923. aastast oli ta olnud tegev Punases Spordiinternatsionaalis. V kongressi ajaks oli spordiliikumise osatähtsus veelgi rohkem tõusnud. Kodanlus oli hakanud spordiorganisatsioon laialdaselt kasutama töölisnoorte võitmiseks enda poole, nende kasvatamiseks natsionalismi ja militarismi vaimus. Ka reformistlikel sotsiaaldemokraatlikel parteidel ja noorsoo-organisatsioonidel olid oma spordiklubid ja sektsioonid. Seetõttu oli lausa hädavajalik tugevdada kommunistlike noorsooühingute juhtimisel tegutsevaid töölis-spordiorganisatsioone ning arendada revolutsioonilist selgitustööd sotsiaaldemokraatlikes ja kodanlikes spordiühingutes. KNI V kongressil esindas Eestimaa Kommunistlikku Noorsooühingut juba Heinrich Ross (R. Mirring viibis kongressil kui KNI juhtiv töötaja), kes koos oma venna Friedrichiga oli osa võtnud pörandaalusest komsomolitööst Väike-Maarjas 1923.—1924. a. ja kaasa löönud 1924. a. 1. detsembri ülestõusu ettevalmistamist.

OLAF KUULI

misel. Pärast ülestõusu lüüasaamist lahkus H. Ross Eestist ning töötas ja õppis paar aastat NSV Liidus. 1926.—1928. a. töötas ta Eestis põrandaaluse organisaatorina. Tema juhtimisel kasutati küllaltki oskuslikult legaalseid töövorme selgitustööks noorte keskel.

Siiani on olnud juttu peamiselt Eesti kommunistlike noorte sidemetest Kommunistliku Noorsoo Internatsionaaliga. Väga tihedad olid kõnesoleval ajal aga ka EKNÜ ja ÜLKNÜ vahelised sidemed. Ei tohi ju unustada asjaolu, et noil aastail elas Nõukogude Liidus üle 150 000 eestlase. ÜLKNÜ ridadesse kuulus 1929. a. andmeil 3084 eesti noort (B. М а а м я г и, Эстонские поселенцы в СССР (1917—1940 гг). Tallinn, 1976), kellest mitmed täitsid kõige vastutusrikkamaid ülesandeid. Piisab sellestki, kui siinkohal meenutada Friedrich Ütti, VKNÜ Keskkomitee üht sekretäri aastail 1921—1924. Ajakirjanduse ja eesti klubide kaudu olid eriti linnades töötavad noored hästi kursis töörahva võitlusega kodanlikus Eestis ning püüdsid sellele jõudumööda kaasa aidata. (Vt. A. P u u s e p p, Revolutsionääri kutse. — Karastumine. Mälestusi Eesti noorsoo revolutsioonilisest liikumisest. Tallinn, 1958, lk. 343—347.) Kaalukas osa ÜLKNÜ ja EKNÜ kontaktide tugevdamisel oli neil EKNÜ aktivistidel, kes olid sunnitud kodanliku terrori eest põgenema NSV Liitu. Lühemat või pikemat aega olid nad sealgi tegevad komsomolitöös. Osa neist suunati mõne aja möödudes tagasi Eestisse põrandaalusele komsomolitööle. 1926. aastal moodustati NSV Liidus elavatest KNÜ keskkomitee liikmetest (V. Tuberik, J. Reesen jt.) EKNÜ Keskkomitee Välismaa Büroo, mille ülesandeks jäi kaadri ettevalmistamine illegaalseks tööks Eestis, EKNÜ häälekandja «Noor Proletaarlane» väljaandmine ja Eestisse toimetamine, sidepidamine EKNÜ ja KNI Täitevkomitee vahel ning šefluskontaktide organiseerimine ÜLKNÜ-ga.

Alates 1925. aastast hakkas Nõukogudemaa komsomol arendama šeflussidemeid teiste riikide kommunistlike noorsooühingutega. EKNÜ šefiks sai 1926. a. ÜLKNÜ Pihkva oblasti organisatsioon. Eesti kommunistlike noorte esindajad rääkisid oma võitlusest Pihkva kommunistlike noorte konverentsidel ja pleenumitel. Pihkva oblasti ajalehed avaldasid üsna sageli informatsiooni EKNÜ tegevuse kohta. Pihkva noorte ja EKNÜ kollektiivide vahel tekkis küllaltki ulatuslik kirjavahetus. (EKNÜ ja pihkvalaste sidemeist vt. lähemalt: M. E s s e r, Eesti kommunistlike noorsoo-organisatsioonide internatsionaalsetest sõprussidemetest aastail 1920—1930. ENSV TA Toimetised. «Ühiskonnateaduste seeria», 1958, nr. 3.)

Areteerimised 1930-ndate aastate algul nõrgendasid Eestimaa Kommunistlikku Noorsooühingut järsult, nii et see ei tegutsenud kodanliku diktatuuri viimastel aastatel enam iseseisva organisatsioonina. Küll aga võtsid paljud noored toona osa EKP juhtimisel peetavast revolutsioonilisest võitlusest Pätsi diktatuuri vastu, nõukogude võimu taaskehtestamise eest.

Pöördeline tähendus oli 1935. aastal peetud Kominterni VII ja Kommunistliku Noorsoo Internatsionaali VI kongressil. Maailmas oli pead tõstnud fašism. Hädavajalik oli saavutada kõigi mittefašistlike noorsoo-organisatsioonide tegevusühendus. KNI VI kongressil kritiseeriti teravalt sektantlikke vigu mitmete maade kommunistlikes noorsoo-

ühingutes. Rõhutati: «Noorsoo ühtsuse eest reaktsiooni ja fašismi vastu võitlemisel on tarvis, et kõik ühingute liikmed täielikult võitu saaksid sektantlikest meetoditest noorsoo laiadele kihtidele lähenemisel. Ilmtingimata on neil tarvis õppida kõnelema elaval noorsoo keelel ning alatiseks lõpp teha abstraktsete fraaside korrutamisele. Ideoloogilises võitluses fašismi vastu on eriti tähtis arvestada omaenese rahva revolutsioonilisi ja demokraatlikke traditsioone, ilma vähemalgi määral noorsoo rahvusliikudele tunnetele põlglikult suhtumata, kuid samal ajal on tarvis väsimata võidelda marurahvusluse vastu ja töötada noorsoo kasvatamiseks proletaarse internatsionalismi vaimus.» (EKPA, f. 27, nim. 1, s.-ü. 645, lk. 62.)

Kongressil vastuvõetud seisukohad aitasid kaasa ka eesti noorsoo võitlusühtsuse saavutamisele. Paljudest endistest noorsotsialistidest kujunesid 30-ndate aastate teisel poolel aktiivsed ühiserinde tegelased, kellel oli märkimisväärne osa 1940. aasta revolutsioonis.

Kogu maailma noortele sai internatsionalismi ja solidaarsuse kooliks osavõtt Hispaania rahva võitlusest fašismi vastu. Abi organiseerijate esireas oli Kommunistlik Noorsoo Internatsionaal. Hindamatu oli nõukogude noorte abi Hispaania Vabariigile. Ka Eesti noored ei jäänud kõrvale. Vabatahtlikena sõitis Hispaaniasse ligi 200 eesti kommunisti, sotsialisti ning parteitut. Sõitjate hulgas oli mitmeid EKNÜ kasvandikke (R. Pikka, R. Ehrlich, L. Eisen jt.), samuti endisi noorsotsialiste (J. Tamm, A. Brenner, B. Konstantjuk jt.). Hispaania rahva abistamise kampaania tugevdas tööliklassi ühiserinnet ja aitas koondada anti-fašistlikke jõude Eestis. (O. Kuuli, V. Toom, Internatsionaalses rivis. Tallinn, 1970.)

Sotsialistliku revolutsiooni võidu tulemusena 1940. aasta suvel saadi taastada Eestimaa Kommunistlik Noorsooühing kui legalne massiline noorsoo-organisatsioon. Kuni 1940. a. 18. oktoobrini, mil Balti vabariikide komsomoliorganisatsioonid võeti vastu ÜLKNÜ koosseisu, tegutses EKNÜ Kommunistliku Noorsoo Internatsionaali iseseisva sektsioonina. Osana ÜLKNÜ-st kuulus Eesti komsomoliorganisatsioon Kommunistliku Noorsoo Internatsionaali koosseisu kuni selle likvideerimiseni 1943. aastal.

Mitmed endised EKNÜ liikmed etendasid kaalukat osa 1940. aasta juunipäevadel. Meenutagem kas või Hendrik Allikut, Tallinna Sotsiaaldemokraatliku Noorte Klubi liiget ja Noorproletaarlaste Ühingu aseesimeest, kes 1940. aasta revolutsiooni eel oli EKP illegaalse büroo sekretär.

Illegaalse EKNÜ võitlustraditsioone kandis edasi 1940. a. taasraja- tud legalne kommunistlike noorte organisatsioon. 1940. a. revolutsioonisuvvel EKNÜ ridadesse astunud Arnold Meri võttis kuus aastat hiljem ELKNÜ I sekretärina osa Ülemaailmse Demokraatliku Noorsoo Föderatsiooni asutamiskongressist Londonis.

Kommunistliku Noorsoo Internatsionaali tegevuse lõpetamine ei tähendanud mõistagi revolutsiooniliste noorte rahvusvahelise koostöö katkemist. Muutusid vaid organisatsioonilised vormid. 1945. a. asutati Ülemaailmne Demokraatliku Noorsoo Föderatsioon, kuhu kuulub enam kui 200 noorsoo-organisatsiooni rohkem kui 105 maalt, teiste hulgas ka ÜLKNÜ. Oli alanud rahvusvahelise noorsooliikumise uus etapp.

OLAF KUULI

Erna Siirak

PABLO NERUDA OMA MÄLESTUSTE VALGUSES

Rahvusvahelisel kirjandusturul on juba mõnda aega suur minek mälestusteraamatutel. Neid tutvustavad kirjastused üksteise võidu, nende tõlkimiseks sõlmitakse lepinguid raamatumessidel. See iidne žanr — memuaar — on säilinud imeteldavalt elujõulisena tänapäevani, käsitluslaadide varieerudes läbi aegade.

Memuaarižanri ei saa küll arvata otseselt dokumentaalkirjanduse alla, mis nüüdismaailmas samuti võidutseb, ometi on tal viimasega kattuvusi. Kummaski lähtutakse tõesti asetleidnud sündmustest, tõesti elanud inimestest. Sõnakesel «tõesti» on maagiline võim. Mida enam ringleb maailma kommunikatsioonikanalites valesid, seda enam ihaldab tõenälgane lugeja autentset realiteeti.

Memuaaril on teatav olemuslik paralleelnevus reisikirjaga, ta on reis läbi aja, või täpsemalt: reis kadunud aega, tõesti olnu juurde, samuti vahetu esituse võlujõuga. Reisijal nii ajas kui ruumis on oma võimalused ja piirid. Mälestuste kirjutaja — kui jääda konkreetseks — ei saa mäletada asju üle inimea raja. Seega piirdub memuaari informatsioon autori vaatepunktist lähisminevikuga, ent teinekord võib aja-skaala ulatuda päris olevikuni; memuaar võib põimuda päevikuga, kroonikaga jm. Ometi jääb žanripuhtale memuaarile iseloomulikuks minevikuline aspekt, seega teatav distants nähtuste kirjeldamisel ja hindamisel. Võib juhtuda sedagi, et memuaarideks nimetatu näol on tegemist pseudomälestusega, nagu leidub pseudodokumentalistikat, imiteeritud reportaaze jne. Ka võidakse memuaari rakendada struktuurielemendina puhtilukirjanduslikus teoses. Kuid need nähtused kuuluvad juba omaette probleemikompleksi. Praegusel korral peame silmas n.-ö. naturaalsel memuaari.

Hispaaniakeelses maailmas — ja tõlgete kaudu ka mujal — on suurt tähelepanu ärratanud Pablo Neruda mälestusteraamat «Confieso que he vivido» («Tunnistan, et olen elanud»), mis ilmus luuletaja abikaasa Matilde Urrutia de Neruda väljaandel Buenos Aireses 1974 ja samal aastal ka Hispaanias, kus saavutas kõige loetavamate raamatute hulgas esikoha (Salvador Madariaga samuti väga populaarsed memuaarid jäid kuuendaks). Neruda memuaaridest on mõned katkendid ilmunud Moskvast 1976. a. hispaaniakeelses antoloogias «Veo lo que viene y lo que nace» («Ma näen seda, mis tuleb ja mis sünnib»). Saksa DV-s ilmus teos Curt Meyer-Clasoni tõlkes 1975.

Teosele on aktuaalse kõlavuse andnud sündmused Tšiilis ja Neruda surm 23-nda septembri ööl 1973. Mälestusi esitatakse ligi seitsmest aastakümnest, alates esimestest elamustest lapsepõlves ja lõpetades

ERNA SIIRAK

Tšiili traagilise septembriga 1973. Santiagos Santa Maria haiglas juba surmahaigust põdeva luuletaja üks viimaseid sissekandeid kõlab nõnda: «Kirjutan neid põgusaid ridu oma memuaariraamatu jaoks kolm päeva pärast masendavaid sündmusi, mis viisid surma minu suure teekaaslase, president Allende. Tema mõrvamine summutati ja ta maeti salaja, ainult lesel oli lubatud saata surematut surnut.» Raamatu viimane peatükk ongi pühendatud Allendele. Katkendlike ridade tagant aimub karm tõelisus. Allende portrees on toonitatud tema eluhoiaku demokraatlikkust, loomupärast antidiktaatorlikkust, poolehoidu salpeetrikõrbetes ja vasekaevandustes töötavatele inimestele. Neruda ütleb, et Tšiilil on pikk ajalugu, vähe tõeliste reformidega revolutsioone, palju pisikesi presidente. Kahe suurehaardelise sotsiaalse reformaatorina hindab ta Allendet ja eelmisest sajandist president Balmacedat, kelle tegevuse katkestas samuti vägivald, sunnitud enesetapp. Ka Balmaceda residents lõhuti, kuid tookord kirvestega. Ja Neruda lisab mõrkja irooniaga, et tänu tehnika edusammudele tulid Allende residentsi «La Moneda» hävitamisel mängu juba pommitajad ja tankid. Suurimaks kibeduseks on luuletajale, et ründajad olid tšiili sõdurid.

Selline on Neruda memuaaride ja ühtlasi tema eluloo süнге lõppakord. Neruda suri kaksteist päeva pärast Allende hukkumist, vähktõbi tegi oma töö, septembrisündmused kiirendasid seda. Neruda maeti Santiago lähedal asuvale iidsele kalmistule paljude sõprade osavõtul, kuigi kogunemised olid keelatud ja valvet pidasid relvastatud sõdurid. Haul lauldi «Internatsionaali». Mõnedel andmetel on haud hiljem rüüstatud.

Mälestusteraamat on aga siiski helge raamat, kus varjude üle võidutseb valgus. Neruda isiksuses oli renessansiinimese jõuküllust, tema ideaaliks — harmooniline, õiglane maailm, kus laud oleks kaetud igaühele ning «vaagen nii suur nagu kuu, et jätkuks kõigile toitu». Maailmaigatsus kihutas teda kontinendilt kontinendile, et tundma õppida meie planeeti ja inimesi. Õnneks vastasid võimalused igatsustele. Kõik, millest Neruda kirjutab oma luules ning mälestustes, on väga inimlik ja haruldaselt siiras. Sellest saavad jõu ka sõnad, mis on suunatud inimese rõhumise ja orjastamise vastu. Kui otsida Neruda jõuküllusele ja eluarmastusele mõnd kirjanduslikku paralleeli, siis oleks see ilmselt Walt Whitman oma ülestõusudega variserlikkuse vastu. Kunagi ütles Ilja Ehrenburg Nerudale, et näeb temas inimest, kes meie vastuolulises ajas siiski suudab ja oskab olla õnnelik.

Mälestused avavad otsekui salaukse Neruda isiksuse mõistmiseks. On üsna iseäralik tunne, kui luuletaja kuulsuse kuldraamist välja astub ja lugejale päris lihtnimilikuna läheneb. Nerudast on kirjutatud sügavale pürgivaid monograafiaid, kuid iial ei suuda monograafist edasi anda elu aroomi selles ehtsuses nagu luuletaja enda mälestused.

Meenutusi lapsepõlvest, õpiaastatest, reisidest, oma poeesiakontseptiooni põhitõdesid hakkas Neruda kirja panema juba 1930. aastatel, jätkas seda Santiago ülikoolis peetavate loengute jaoks 1950. aastatel ja järgmistel kümnenditel. Osa neist ilmus tšiili ajakirjades («Aurora», «Ercilla» jt.) ning mõndagi sellest on tuntud ka nõukogude lugejale «Иностранная литература» ja proosavalimiku «О поэзии и о жизни»

(1974) vahendusel. Memuaarid aga on täiendatud ja täpsustatud süntees varasematest kirjapanekutest, rohkesti on lisamaterjali hilisemast eluperioodist.

Igal mälestusteraamatul on oma hingus, oma iseloom, mis ilmneb juba elupaljusest tehtud väljalõigete valikus, aga oleneb ka autori elukäigu iseärasustest. Neruda mälestused on luuletaja mälestused, need on läbi elatud. Neis on unustamise lünki nagu eluski. Paljudgi on kirjasõnasse surumisel purunenud otsekui habras klaas. Entsüklopeedilist materjali on siin kasinalt, vähe aastaarvegi, peamine on olnud elutunde edasiandmine, inimeste olemuse tabamine. Nerudalik eluküllus puhkeb sageli lüürismideks, mida juba järgmisel leheküljel taltsutab (enese)iroonia, et taas aset anda uutele rütmidele.

Oma elule tagasivaatavalt ütleb Neruda: «Ma ei saanud oma südant riivistada ei armastuse ega tänava eest, kus käis poliitiline võitlus.» See tunnistus on sügavalt iseloomulik Neruda luuleloomingule ja samuti mälestustele. Siin on kajastusi Ladina-Ameerika maade kasvavast iseteadvusest, Tšiili töölisliikumisega seotud inimestest ja võitlusest fašismi vastu globaalses ulatuses. Ühtlasi on mälestused autentne allikas Neruda lõunamaise temperamendi ja omapärase isiksuse siseajaloo mõistmiseks, osutades ka erootika ja filosoofia vana-testamentlikule liidule ta armastuslüürikas.

Neruda elu oli erakordselt vaheldusrikas reis läbi sajandi kolmveerandi. Proletaarne lapsepõlv raudteelasest isa valju hoole all, tormilised üliõpilasaastad Santiagos, konsulaarteenistus Ranguunis, Singapuris, Colombos, Madriidis, Pariisis, Mehhikos jm. Neruda oli Hispaania kodusõja lähedane tunnistaja. Talle ei jäänud maitsmata põrandaaluse ja poliitilise põgeniku leib, kui González Videla andis Tšiilis türannia õppetundi. Mitmed reisid Nõukogude Liitu ja sotsialismimaadesse viisid Neruda kokku paljude ajastu mõtet juhtinud inimestega. Ülemaailmse rahuliikumise saadikuna kohtus ta demokraatidega maakera mitmetel laiuskraadidel. Maailma tundmine ei võõrutanud luuletajat ta kodumaast, vaid vastupidi. Nagu meiegi suur rännumees Semper, nõnda tunnetas ka Neruda, et iga reis maailma on ühtlasi reis oma maa ja rahva sügavama mõistmise juurde. Tšiilit tunnetas Neruda juurteni alles pärast maailmarändusid, siis sündis «Üldine laul» («Canto general», 1950). Ta arvas, et igal arenemisvõimelisel noorel inimesel tuleks sotsiaalse küpsuse saavutamiseks juba nooruses maailma vahetult tundma õppida, sest noor inimene usub oma silmi rohkem kui seda, mida talle räägitakse. Nõnda oleksid maailmarännud tööelise kodumaa-armastuse parimaks kooliks, süvendades veendumust: inimese päriseluase on ikkagi oma rahva hulgas.

Värvikalt kerkib esile Neruda lapsepõlv Lõuna-Tšiilis Temucos, toimekas uuslinnakeses, kus pidevalt ehitati, kus midagi polnud valmis ja kõik oli saamises. See oli kare elu. Lõuna-Tšiili väheviljakatel aladel elasid araukaanid, vallutajatele viimseni vastupannud indiaanihõimud. Sündinud oli Neruda küll Kesk-Tšiili leebemas kliimas, viinamarjakasvatajate peres Parralis, kuid varsti pärast poja sündimist sai isast vedurijuht Temucos. Ema jäi Parrali kalmistule. Varaseimad mälestused on seotud võõrasemaga, keda luuletaja nimetab oma lapsepõlve haldjaks. *La mamadre* Trinidad Candia õrnust ja hellust kandis

luuletaja kaasas kogu elu. Üllatunult peatume mälestusel ema salapärasest riidekirstust. Kui meie Vargamäe Indreku mälepilti toob Milli juuste lõhn ema valge kirjatud kirstu, siis maakera teisel küljel õngitseb poisike sellest välja ihaldatud värvilise kalenderpapagoi ja suuremaks sirgudes käib salamahti lugemas kirstu peidetud ammuseid armastuskirju, millel on kaugete maade ja merede lõhn.

Valdav osa on loodusel. Lausa isikustatuna kujutatakse ürgmetsa, vihma, mis selles kliimavöötmes sadas lapse meelest terve igaviku. Ürgmetsa kujutus on otsekui proosaluuletus, kus poetiseeritakse kasvutungi, sigimise ja suremise paratamatut heitlust. Kõnekad on värvid, hääled, lõhnad, vaikuski. Ja luuletaja resümeerib: «Sellest mullast, sellest savist, sellest ürgmetsa vaikusest olen ma sündinud, et laulda maailmale.»

Neruda kirjanekute stiilis on oluline kaal konkreetset detailil. Mõne sündmuse või juhtumi, kohati isegi anekdootliku loo kaudu iseloomustatakse inimesi ja nende aega, kusjuures on tunda, kuidas mõte liigub sügavamaid pindu pidi. Eriti nähtav on see kaasaegsete miniportreedes, kus mõni dialoogiriba, mõni fakt avab sissevaate inimese olemusse. Poisipõlvest on Neruda kaasa võtnud näiteks mälestuse Gabriela Mistralist, tšii suurest poetessist, kes oli tookord Temucos õpetajanna. Ta avas Nerudale Tolstoi, Tšehhovi ja Dostojevski «kohutavate visioonidega» maailmad. Gabriela tõmmu indiaaninägu, ta pikk nunnalik kogu ja valgustav naeratus, ennekõike aga ta raske-meelne siseelu jäid Nerudale meelde. Sügav, andestamisvõimaluseta solvumine jämedusest, mis temale kui üksiseisvale naisele osaks sai väiklases provintsikolkas, peletas ta igaveseks oma kodulinnast eemale. Kui Gabriela Mistral luuletajana maailmakuulsaks sai ja Nobeli auhinna krooniti — see oli Ladina-Ameerikas esimene Nobeli kirjandusauhind — tahtis Temuco linnake teda läbisõidu ajal tervitada, kuid poetess valis nimmee öise rongi, et mitte kellegagi kohtuda; solvumistunde selline püsivus vapustab Nerudat ja ta kirjeldab, kuidas vihmast külmetavad koolitüdrukud lillekimpudega mitu päeva jaamas ootasid. Midagi sellest mestiitslikust raskemeelsusest kumab igimuistse vaevana ka Gabriela Mistrali värssides.

Eredaid muljeid on kokkupuuteist araukaanidega, kelle kultuur hävitati ja kelle järeltulijad suruti varjuellu. Neruda ennustab, et kord tuleb aeg, millal on araukaani ülikoolid ja trükikitse araukaanikeelseid raamatuid. Rassivihaga tuli Nerudal hiljemgi kokku puutuda. Kunagi tahtis ta ühele oma ajakirjale nimeks panna «Araucania». Seda peeti poliitiliselt ebasoovitavaks, kuigi lahtjate endi näod kandsid mestiitsliku päritolu pitsert. Aasta-aastalt koges Neruda järjest enam, kui raske on sillutada teed rahvaste ja rasside vahelisele sõprusele. Tema arvates ei tule kultuure käsitada kui pealistikku asuvaid, nad on üksteise kõrval ja neid tuleb austada võrdselt.

«Tormi ja tungis» aeg Neruda elus oli üliõpilaspõlv Santiagos ja esimesed konsulaarteenistuse aastad Kaug-Idas. Santiago oli 1920. aastate lõpul väliselt veidi rääbakas linn, kuid hingelt noor ja rahutu. Üliõpilasmeeleavaldused ja streikivad kaevurid andsid tänavaelule oma dünaamikat. Kirjandusse tungisid Euroopast uued voolud, mis põhjustasid ootamata pingeid. Kustumatult jäi mälukaartile esimese

luuletuse sünd (ja hämmastus, kui isa küsis: kust sa selle maha kirjutasid?) ning esimesed mehekogemused, eriti aga esimese raamatu ilmumine. Üliõpilasvõistlusel premeeritud «Peolaul» («La canción de la fiesta») oli küll esimesi trükitud luuletusi, aga oma esikraamatuks peab Neruda tolle aja kohta modernistlikku kogu «Hämarikud» («Crepusculario», 1923), millest Neruda-käsitlustes on sageli vaikitud. Hili-semas enesekriitikas peab autor seda kogu lapselikuks, andes armu ainult romansipärasele luuletusele «Farewell», mis retseptisioonis alustas otsekui iseseisvat elu. Kuid esimese raamatu ilmumise õnnetunne on jäädvustatud, vaatamata sellele, et esikteose trükikulude katteks tuli pantida koguni isa kingitud kell. Neruda sõnade järgi ei teinud talle sellist rõõmu ükski hilisem raamat. «Crepusculariole» järgnes peagi «Kakskümmend armastuslaulu ja üks laul meeleheitest» («Veinte poemas de amor y una canción desesperada», 1924).

Peatükid «Maailma teedel» ja «Helge üksindus» kajastavad esimeste rännuaastate elamustetulva Kaug-Idas, teetähisteks Ranguun, Colombo, Singapur, Bataavia jm. Värske luuletajakuulsusega noormehel oli 1927. a. Tšiilis hõlpus astuda konsulaartenistusse. Oli vaja ainult veidi ettevõtlikkust ja tutvusi, leida ministeeriumis vakantsete konsulikohtade hulgast sobiv, ja mõne minuti jooksul oligi lähetus vormistatud. Kus Ranguun õieti asub, oli Nerudal esialgu ähmane ja lahkumispeol ununes linna nimigi — tähtis oli vaid see, et sõit läheb «muinasjutulisse Orienti».

Niisugust ehtnooruslikku kergust õhkub Aasia-aastate mälestustest. Teiselt poolt näeme süvenemishimulist vaimu, mis otsib maailma vastuolude põhjusi ja mida puudutavad inimeste kannatused. Tundmatutes maades huvitas noort Nerudat esmajoones inimene tänavalt, alles seejärel entsüklopeediad. Esimene käik võõras linnas oli turule, kus rahva omapära väljendus vahetumalt kui mujal. «Kohutav lõhe inglise kolonisaatorite ja laia Aasia-maailma vahel oli lõputu. See oli eba-inimlik eraldatus, täielik teadmatus maa põlisrahva eluväärtustest,» ütleb Neruda. Ta jutustab inimestest, kes aastakümneid olid elanud Tseilonil ega teadnud, et ka maa pärisrahval on oma muusika ja kunst. Ja elegantsetest sulidest, kes Colombo klubides peent seltskonda mängisid. Suhtlemine pärismaalastega tõi Nerudale sekeldusi ja boikotigi. Veidi kurb ja veidi naljakas lugu birma kaunitari Josie Blissiga jättis armi südamesse. See tuikas isegi siis veel, kui Neruda vana mehena taas Ranguuni sattus: Irrawaddy voolas endiselt oma kallaste vahel, aga kadunud oli mälestustega seotud linnaosa. Birma oli saanud juba iseseisvaks ja Neruda tõdes sedagi, kui raske on uue elu ehitamise algus.

Aasia-aastate «helges üksinduses» sündis värsikogu «Viibimine maa peal» («Residencia en la tierra»). Ja jälle polemiseerib Neruda oma kriitikutega, kes on leidnud siit Ida filosoofia mõjusid. Luuletaja eitab seda ja arvab, et raamatu tumemeelse külje põhjustas pigem sealse rahva igapäevase elu viletsuse ja vaesuse nägemine. Tumepoolel aga on luules niisamasugune õigus eksisteerida kui heledusel, ütleb Neruda oma «positiivsetele» kriitikutele. Aasia-aastate kogemused jäid sügavalt mällu. Neruda tunnetas taas, kui vajalikud on sillad inimeste vahel. 1932. a. lahkus Neruda Aasiast ja oli mõnda aega konsuliks

Argentiinas. Buenos Aireses sai alguse Neruda sõprus Federico García Lorcaga. Seal ühel PEN-klubi koosolekul pidasidki nad maha oma kuulsa kaksikkõne Rubén Darío auks «al alimón», nagu Neruda seda härjavõitlusest laenatud terminiga iseloomustab. Ja siis tulebki Neruda ellu Hispaania.

Üks kütkestavamaid peatükke on «Südames Hispaania» — sama pealkirja kannab ka Neruda kuulus kogu — «España en el corazón». 1934. a. määrati luuletaja Tšiili konsuliks Hispaaniasse, algul Barcelonasse, siis Madriidi. Hispaaniaga oli ta kohtunud juba varem, kuid üks on turistlik läbilendamine, teine kestvalt kohapeal elamine. Neruda tuleku ajal elati Madriidis veel vabariiklikes lootustes. Luuletaja sukeldus kirjandusellu, konsultitööst teatavad mälestused vähe. Tema korter Madriidi lillerikkas linnaosas sai kooskäämiskohaks paljudele noortele kirjandus- ja kunstiinimestele. Peale Federico García Lorca võis seal näha kitsekarjusest luulevõlurit Miguel Hernándezi, kelle Neruda oma hoole alla võttis. Kindla ametikoha perspektiiv ei vaimustanud looduslast Miguet, ta palus, et talle saadetaks Madriidi üks kitsekari, kelle eest võiks hoolitseda. Miguel omalt poolt püüdis Nerudale ööbikulaulu tutvustada (Tšiilis ööbikuid ei ole). Neruda läheduses liikusid luuletaja Rafael Alberti (kellelt 1959. a. ilmus kaheköiteline memuaariraamat «Unustatud põosas»), Jorge Guillén (hilisema menuka Lorca-raamatu autor), Vicente Aleixandre (kes 1977 sai Nobeli-laureaadiks), Pedro Salinas jt. Vanemast generatsioonist andsid Madriidi kirjanduselule ilmet Antonio Machado, keda Neruda võrdleb hispaania vana puuga, teravkeelne Juan Ramón Jiménez ja Ramón Gómez de la Serna, kelle gregeriid said Nerudale otse ilmutuseks. Ja Neruda võtab kokku oma Hispaania-kogemuse: Hispaania on kuiv ning kivine maa, selle ainsad tõelised jõed on luuletajad.

Madriidis andis Neruda välja noorte kirjanike-kunstnike ajakirja «Roheline Hobune». Luuletaja Manuel Altolaguirre trükkis seda kainis kujunduses oma trükipressil ja transportis müügile tütre lapsevankris. Rafael Alberti soovitas tiitlile rohelise hobuse asemel küll punast hobust, aga tülli selle pärast ei mindud. Neruda arvas, et maailmas on küllalt ruumi nii hobustele kui ka poetidele kõikides vikerkaarevärvides. Ajakirjast ilmus viis numbrit, kuues pidi välja tulema 18. juulil 1936. Aga just sel päeval vapustas Madriidi otsekui külmarin: vabariiki oli asunud ründama oma Aafrika-garnisonidega üks tundmatu kindral, nimega Francisco Franco.

Hispaania kodusõda jättis Neruda mälestustesse sügavaid jälgi. See paiskas ta keset ajastu kõige teravamaid probleeme. Oli see ju esimene ulatuslikum rahvusvaheline kokkupõrge demokraatia ja fašismi vahel. «Rohelise Hobuse» uljaist noorukeist said vabariigi kaitsjad. Me ei leia Neruda mälestustest laiu olustikukirjeldusi ega abstraktseid analüüse maailma asjade kohta. Lugejale jäävad meelde elamused, kiindumused, mitmesugused tundetoonid, ka muiged inimese väikluse üle. Kodusõjas kaotas Neruda palju sõpru, väga lähedasi. Vapustavalt mõjus Federico García Lorca mõrvamine. Viimased koosveedetud päevad olid täis pahaendelisi aimusi. Federico oli siis juba teel surma poole — ta tapeti Granadas —, kui Neruda oma sõpra kokkulepitud ajal asjatult ootas Madriidi tsirkuse «Price» juures. Lorca hingepuh-

tuse ja selge elurõõmu tajumiseks annavad Neruda mälestused mõn-
dagi juurde sellele, mida Jorge Guillén on temast kirjutanud.

Hukkus Miguel Hernández. Kitsekarjusest looduslapsest sai rinde-
sõdur. Ta langes frankistide kätte vangi ja suri pärast vanglas vaevle-
mist. Aga tema sõbrad tunnetasid: Migueli elu ja surm oli nagu «kiir,
mis ei lõpe» — seda pealkirja («El rayo que no cesa») kannab tema
sonetikogu (1936). Rafael Albertit, nimetatud ka Hispaania Majakov-
kiks, ootas kui vabariigi vihaseimat kaitsjat sada surma. Jaht tema
järele käis kõikjal, kuid tema osaks oli pääseda eluga. Neruda resü-
meerib: Hispaania fašistid alustasid sõda parimate luuletajate hävita-
misega.

Kirjanike vastupanu avaldus mitmetes vormides. Luuletaja Manuel
Altolaguirre oli oma trükipressi viinud vanasse kloostrisse idarinde
lähedal ja jätkas seal tegevust. Nüüd aga oli esikohal poliitiline lend-
leht ja võitlusluule. 1938. a. erakordseis tingimusi trükiti seal Neruda
värsikogu «Südames Hispaania» (oli 1937. a. ilmunud Tšiilis). Paber
valmistati vanas veskis kõikvõimalikust toorainest — paberiks läks
vaenlase lipp ja mauri sõduri verine sinel. Nõnda trükitud «Südames
Hispaania» on praegugi üheks otsitumaks harulduseks.

Madriid jäi vahepeal vastupanu tugipunktiks. See oli aeg, millal
meil J. Barbarus kirjutas: Madriid — see on sümbol ja signaal! Oma
asendiltki oli Madriid tugipunktiks nagu loodud — asub ta ju kõrgel
kiltmaal ja on kaugelt nähtav. Madriid oli tuletorniks ka Neruda elus.
Hispaania-kogemus mõjutas ta järgnevat luulet, selgitas ühiskond-
likku valikut. Pariisis suunas ta Hispaania põgenike voolu Tšiilisse ja
teistesse Ladina-Ameerika maadesse, kuni kodusõja traagiline lõpp ja
Teise maailmasõja algus ta endagi kodukontinendile viis.

Järgmised peatükid kajastavad Neruda odüsseiat Ameerika mandril.
Otskui uute silmadega vaatab ta mitte ainult Tšiili, vaid kogu Ladina-
Ameerika võlu ja vaeva. Erksa loodus-, kultuuri- ja ajalootunnetusega
kaasneb sotsiaalselt teravnenud pilk rikkuse ja vaesuse antagonismi
nägemiseks. Ikka enam tunneb Neruda end ameeriklasena, kellel on
kohustusi maailma vastu.

Teise maailmasõja ajal oli Neruda Tšiili konsuliks Mehhikos, tutvus
hispaaniakeelse maailma uue tahuga. Selle «õitsva ja okkalise» maa
rändas luuletaja läbi risti ja põiki, õppis tundma tema kõrbeid, randu
ja jõgesid, kalurikülasid ja kõige maalilisemaid turge, mida ta eales
näinud. Hea ratsutajana pääses ta ligi looduse varjatud imedele ja
džungleisse peitunud ajaloolistele mälestusmärkidele. Mälestuse kesk-
punktiks on ikka mõni päris isiklik mulje, mõni tundehehk, intuitsioo-
nivälgatus. Erilise atmosfääri loob näiteks mõtisklus iidse džunglikaevu
kohal, kus luuletaja kuuleb linnukisas muistsetel riitustel ohverdatud
neitsite kaebehääli. Oleviku tasandil huvitab Nerudat mehhiko maali-
kunst, eriti monumentaalmaali esindajad. Ta visandab ühekäelise
titaani José Clemente Orozco kunstnikuprofiili, Diego Rivera tujuka
fantasias ja Siqueirose vulkaanilise temperamendi.

Sõja kulgu jälgis Neruda pinevalt. Mehhikos sündisid tema kuulsad
Stalingradi-laulud («Canto a Stalingrado», «Nuevo canto de amor a
Stalingrado» 1942—1943), milles ta avaldab poolehoidu fašismivasta-
sele võitlusele. Laulud lendlehtedel kleebiti müüridele. Hispaania

kodusõja ajal osutas Mehhiko küll vabariigile abi ja kuulutas hiljem sõja teljeriikidele, kuid sisemistes sotsiaalsetes protsessides oli Mehhi- kos mõndagi, mida Neruda võõrastas. Aeglustus maareform, tugevnes USA kapitali sissetung. Kitsendati demokraatiat — riigivõimu kriti- seerimise eest ähvardati repressioonidega. Protestid tõid kaasa töölt vallandamise. Neruda jutustab sünge loo, kuidas töölisnaiste pihta avati tuli, kui nad keeldusid valitsushoone juurest lahkumast, et väl- jendada solidaarsust oma streikivatele meestele ja teatada riigivõi- mule oma eluhädadest. Naised olid lillede, mitte relvadega. Kõige enam hämmastas Nerudat see, et ohvrite matustest võttis osa ainult käputäis rahvast — niivõrd on argus toitepinnaks vägivallale. Matuse- kõne pseudorevolutsionäärilt oli «stilistiline meistriteos», vähimagi protestiväljenduseeta. Ja kogu lugu unustati.

Mehhikos oli sellal ainult üks opositsiooni-ajaleht, aga sedagi toetas valitsus, nii et vastasrind võrdus silmapettega. Neruda nimetabki Mehhikot «diktaatorliku demokraatiaga» maaks ja näeb fašismi tõve- laike ka oma reisil Guatemalaalasse, kus *caudillo* Ubico lämmatas sõna- vabadust. Samasuguseid märke näeb Neruda teisteski Ladina-Amee- rika maades, kaasa arvatud Tšiili: Rahvusraamatukogu keeldus vastu võtmast Heine, Th. Manni ja teiste hitlerismi põlualuste teoseid. Kon- sulaarteenistus muutus ikka enam politseiteenistuseks. Kui konsulilt nõuti juba inimeste rassilise päritolu kindlakstegemist, lahkus Neruda ametist. Ta asus taas Tšiilisse, astus 1945. a. kommunistlikku parteisse ja valiti Senatisse, kus esindas Tšiili põhjapoolseid, vase- ja salpeetri- kaevandustega provintse. Nendel troostitutel aladel nägi Neruda kae- vandustööliste argipäeva, aga ka töölisliikumise virgumist, mille alu- sepanijaks oli olnud legendaarne Luis Emilio Recabarren, kelle trüki- pressid veel siin-seal alles olid.

Neruda mälestused on kõitvad avameelsuse tõttu. Luuletaja ei jutusta mitte ainult oma õnnestumistest, vaid ka eksimustest, naiivsu- sest, lühinägelikkusest. Sageli on sündmuste kirjeldustel eneskriiti- line alltekst pooleks eneseirooniaga. Üheks saatuslikumaks sissekuk- kumiseks oli González Videla presidendikandidatuuri toetamine. Usku- des González Videla demokraatlikke lubadusi, ei arvestanud Neruda metamorfoosi võimalust, mis poliitilistes spekulatsioonides oli juba siis tavaline. Luuletaja silmad avanesid, kui González Videla hakkas endale taotlema diktaatoriõigusi, keelustas kommunistliku partei ja karistas teisitimõtlejaid. Neruda vastas sellele oma läkitusega «Kiri miljonitele» ja Senatis kõnega «Ma süüdistan!», mispeale ta oli sunni- tud kaduma põranda alla ja maapakku.

Muutunud olukorda 1940. aastate teisel poolel iseloomustab Neruda kujundiga «isamaa pimeduses». Tema ise aga ei jäänud kaotusseisus halama. Põrandaaluse ja maapagulase mälestustes leidub otsekui seik- lusfilmi elemente, niivõrd kaleidoskoopilise kiirusega vahelduvad sündmused, olukorrad, inimnäod. Valparaiso vaeste linnaosas, salakor- teris lõpetas Neruda oma 600-leheküljelise «Üldise laulu», poeetilise sünteesi Ladina-Ameerika rahvaste ajaloost. See trükiti 1950. a. Tšiilis illegaalselt. Valparaiso sadamast meritsi põgenemise kavatsus ei teos- tunud. Sõprade nõul ja toetusel valiti tee Lõuna-Tšiilist üle Andide Argentiinasse ja sealt Euroopasse. Kõikjal kohtas Neruda häid ini-

mesi, kes aitasid, kes rajasid ürgmetsadest läbipääsuks sihte, töid tundmatutele teelistele lauale leiva ja veinipudeli. Nad jäid luuletajale kustumatult meelde. Ratsaretke üle Andide nelja looma-ajaja seltsis, läbi jõgede ja looduslike tunnelite, ning puhkusi metsaraiujate hügel-lökete paistel kirjeldatakse värvikalt ja detailrikkalt. Hüti seinale Tšiili ja Argentiina piiril kirjutas Neruda: «Hüvasti, isamaa! Ma lähen ja võtan su kaasa.» Buenos Aireses sai tšiili puukaupmehest Legerrestast Guatemala tuntud kirjanik Miguel Angel Asturias. Asjale tuli kasuks väline sarnasus, mõlemad olid veidi kalkuni moodi — nii iga-tahes naerab Neruda enda üle. Sõbra dokumentidega jõudis luuletaja õnnelikult Pariisi, muundus seal taas Nerudaks ja tema nimi kerkis ajakirjanduses esile seoses esimese rahvusvahelise rahukongressiga. Tšiilist aga teatati, et tegemist peab olema valeinformatsiooniga, Neruda on Tšiilis, juba ollakse tal kannul ja areteerimine on päevade küsimus.

Pagulasaastail elas ja reisis Neruda paljudes maades — Nõukogude Liidus, Hiinas, Indias, Rumeenias, Tšehhoslovakkias, Poolas, Ungaris, Itaalias jm. Külaskäikudest Nõukogude Liitu on sadestunud mälestus-tesse palju sooja ja helget. Esimest korda oli Neruda siin 1949. a. Puš-kini-pidustuste aegu. Mälestustes terendub kangelaslik Leningrad, too-kord veel sõjaarmides. Poetilise pildina antakse edasi õhtu Mihhai-lovskojes: rahvariides talupojad kuulamas Puškini luuletusi, kasesa-lud, põldude avarus ja ootamatult kärgatav pikne, mis hetkega tuhastab suure puu ning tapab selle alt varju otsinud inimese. Neruda kujutluspildis kuulub kõik kuidagi ühte, looduse ja inimese parata-matu seos saab luuletajale elamuseks. Elamuseks saab ka see, kuidas Nõukogudemaal haridust ja kunsti püütakse kättesaadavaks teha kõige laiematele hulkadele. Neruda pilk ei takerdu sõjajärgsetesse puudus-tesse, ta näeb asju kaugemas perspektiivis.

Moskvas viibis Neruda palju kordi, kas mõnest kongressist osavõt-jana või lihtsalt sõprade kutsel. Sageli peatus ta hotellis «National», mille akendest vaade Kremli poole talle väga meeldis. Eriti kütkesta-sid teda Moskva talved, 30° ja rohkemgi alla nulli. Ja inimesed, kes trotsisid külma ning eluraskusi. Lõunamaalasena võrdleb luuletaja talvist Moskvat muinasjutulossiga, kust kiirgab valgust kaugele. Vii-mast korda oli Neruda Moskvas 1972. a., siis aga juba haigena.

Nerudal oli nõukogude kirjanike hulgas palju sõpru. Pariisis otsisid maapagulase üles rahukongressist osavõtavad N. Tihhonov, A. Korneit-šuk ja K. Simonov ning tervitasid teda hääleka slaavi suudlusega. Neruda ütleb, et ta selle kombega küll kunagi ära ei harjunud, kuid hindab kõrgelt selle südamest-tulevat tähendust. Kõige lähedasemaks sai Ilja Ehrenburg. Mälestuste järgi jääb mulje, nagu tutvunuksid nad esimese rahukongressi aegses Pariisis. Kirjas Nerudale asetab Ehren-burg tutvuse alguse aga kodusõja-aegsesse Madriidi, ilmselt on ta täp-sem. Ehrenburgil oli Neruda kingitud eksemplar Hispaania rindel trü-kitud raamatust «Südames Hispaania» sissekirjutusega: «mure ja loo-tuse raamat». Seda kui haruldust näitas Ehrenburg uhkusega oma külalistele. «Südames Hispaania» ilmus Ehrenburgi tõlkes juba 1939 ja oli esimene venekeelne Neruda-raamat.

Moskvas oli Neruda igapäevane külaline Ehrenburgi Gorki tänava

korteris, rohkete Picassodega seintel. Suviti ka suvilas Moskva lähisel, kus neid sidusid botaanilised huvid. Ehrenburg külastas Nerudat Tšiilis ja andis talle üle Lenini rahupreemia. Nagu mälestustest selgub, usaldati teineteisele ka salajasi mõtteid. Ehrenburg näitas Nerudale oma armastuspoeemi Prantsusmaale — ajatendentsid olid aga siis niisugused, et selletaoline luuletus võis kaela tuua asjatuid süüdistusi. Ei puudunud ka omavahelised nurinad. Ehrenburg heitis Nerudale ette, et tema luule on üleküllastatud motiiviga «juur», «juured». Miks nii palju juuri? Neruda vastas sellele mälestustes peatükiga «Juured», osutades juurte tähendusele inimese ja looduse elus: juurtes on kõik see juba ammu olemas, mis loob puu lehestiku ja inimese saatuse. Inimestel ja rahvastel on oma juured. Neruda meelest polnud midagi salapärasemat ja traagilisemat kui mahalangenud hiigelpuu juured, lahti rebituna mullast. Tšiili põlismetsades olid nad otsekui katedraalid. Ehrenburgil niisuguseid elamusi polnud. Neruda aga nägi Ehrenburgis kõikide aegade hiilgaivamat sõjakirjasaatjat, kellel oli kaalukas osa võidus vaenlase üle.

Ka paljude teiste nõukogude kirjanikega oli Neruda sõprusvahekorras. S. Kirsanovist sai ta luule pidev tõlkija, lähedaseks sai M. Aliger, kes külastas luuletajat Tšiilis; mälestustes peegelduvad K. Simonoviga veedetud suvepäevad Musta mere ääres. Suurimaks nõukogude luuletajaks pidas Neruda aga Majakovskit. Ta arvas, et ainult Majakovski olnuks võimeline vääriliselt tervitama inimest, kes esimesena astus Kuu pinnale. Kui nõukogude kirjanikud Neruda surma puhul punusid temale pärja (s. t. andsid välja raamatu «Венок Неруде» 1974), siis võtsid sellest osa paljudest rahvustest autorid.

Esimese reisi Hiinasse tegi Neruda koos Ehrenburgiga 1951. a. Nad sõitsid rongiga läbi sügise kuldkollase Siberi, et tunnetada maa iseärasusi — nõnda soovis Neruda —, nägid lähedalt Baikalit ja Irkutskit. Ehrenburg võttis kõike kriitiliselt, arvustas tegelikkust mitmest aspektist, Neruda aga nägi asjade helepoolt, niisugune oli tema loomus. Mõlemad olid nõrдинud 1950-ndail aastail Siberi teid ääristavate tsementkujude pärast, jõudmata otsusele, kummad on inetumad — kas kullatud või hõbetatud.

Revolutsioonijärgne Hiina jättis Neruda mälestustesse vastuolulisi tundeid. Ta võttis seda mõistatuslikuks peetud maad vastu sügavalt ja erksalt, tunnetas aastatuhandete-vanuse kultuuri rütme ka kaas-aegse Hiina eludünaamikas, hiinlase mõõdetud eneseväljenduses, tema kahes naeratuses — koduses ja ametlikus. Võõral on alati olnud raske tabada, missugust neist hiinlane parajasti kasutab, sellest ka tohutult arusaamatusi. Neruda leidis Hiina looduses peent poeesiat ja elas kaasa rahvavabariigi toimekale algusele. Hiina külaturul sai Neruda suure elamuse osaliseks: naeratav kaupmees kinkis talle õrnrohelist bambusroost meetrikõrguse, arhitektoonika seaduste järgi lahterdatud puuri, igas lahtris tsikaad. Nende rituaalne ühissirin võlus luuletajat.

Teisel Hiina-reisil, Jorge Amadoga ja kümnendi keskel, märkas Neruda muutusi. Paljud kirjanikud olid langenud kahtlustuste alla, ajalehti täitsid poliitiliste protsesside kirjeldused. Pekingis võttis neid vastu tuntud naisprosaist Ding-Ling (e. k. romaan «Valgus Sangani jõe kohal»), tookordne kirjanike liidu esimees. Ding-Ling langes järsku

põlu alla. Teda süüdistati kunagise vahekorra pärast ühe Tšiing Kaiši sõduriga. Kuigi ta oli ammu oma armastusest loobunud ja kaasa teinud «suure marsi», ei aidanud see midagi. Ding-Ling kõrvaldati esimehe kohalt ja suunati ettekandjaks kirjanike sööklasse. Ding-Ling täitis seal oma kohustusi silmapaistva väarikusega, mispeale ta ühte maakommuuni köögitöödele saadeti. Neruda ei kuulnud temast iial enam. Teine tuntud kirjanik, luuletaja Ai-Tsing, kes oli osa võtnud Neruda 50. sünnipäeva pidustustest Tšiilis ja oli Hiina-reisil nende delegatsiooni juhiks, saadeti Gobi kõrbe. Hiljem lubati tal küll kirjutada, aga mitte enam oma nime all. Nii tõdes ta kibestunud, et varb-lastejahile oli Hiinas lisandunud jaht tema sõpradele.

Neruda mälestused on inimesterohked. Siin on Ladina-Ameerika revolutsionääride Luis Carlos Prestese ja Che Guevara traagilised lood. Che Guevara hukkumine Boliivias vapustas Nerudat sügavalt. Ta ei raatsi liigutatult mainimata jätta, et Che päevikus leidub tsitaate ka tema luulest. Soojalt kirjeldatakse kohtumist Fidel Castroga Caracase Kuuba saatkonnas. Castro õrn lapsehää ja sarm, tema jutu lihtsus avaldab mõju. Aga tuppä hiilinud fotomehe viskab Castro välja. Nerudale jääb okas südamesse: miks Castro ei tahtnud end koos temaga pildistada lasta ja miks nende jutuajamine pidi salajasse jääma? — Neruda oli luuletaja, Castro poliitik ja Ladina-Ameerika maade vahel oli sel ajal küllalt pingeid.

Ta tundis Mahatma Gandhit ja Nehrut. Mälestustes leidub peatükk «Stalin». Prantsuse kirjanikest olid Nerudale lähedased Aragon ja Éluard. Kohtumised Picassoga on välja joonistatud teravalt, valgustades ühtaegu mõlemaid. Sama inimliku huviga kui maailma vägevaid pildistas Neruda tavalisi inimesi, koristajaid, poiss Brampyt, Tšiili metsamehi, Hispaania vaeseid põgenikke, teelesattunud aferiste jt. Ilmselt meeldisid talle inimesed, kes inglanna Nancy Cunardi kombel olid seisuslikud eelised hüljanud. Nerudal nagu puudus närv autoriteedi tunnetamiseks väliste näitajate kaudu, tiitlid ei avaldanud talle mingit mõju. Ehrenburg ütles Neruda kohta, et iial ei andnud ta välja diplomaadi mõõtu traditsioonilises tähenduses. Nobeli auhinna vastuvõtmisel — Neruda sai selle 1971. a. — pani teda muigama tseremoonia peaproov, mida asjaosalised ülitõsiselt võtsid. Tseremoonia kirjeldusse kiilub ta vahele, et tundmata isik ähvardanud tal tseremoonia ajal fraki sabad ära lõigata, kui ta peaks riietuma niisugusesse, temale sobimatusse ürpi. Tegelikult oli ähvardus sõprade nali, aga pidulikult jäiga tseremoonia kirjelduses loob see lugeja jaoks lõbusa möra.

Mälestuste galeriis näeme Neruda sõprade kõrval ka tema vaenlasi. Lahkhelid tšiili väljapaistva luuletaja Vicente Huidobroga johtusid tõenäoliselt luuletajate kunstitunnetuse erinevatest põhialustest. Enne surma nad leppisid nagu meie Vargamäe peremehed (nad elasid Isla Negras lähestikku); leppimise ülevust öhkub ka mälestustest.

Endastmõistetavalt kajastub mälestustes ka päris isiklikku. Neruda kaugest noorusajast väreleb siin malai-verega hollandlanna Maria Antonieta Agenaari profiil. Ta oli Neruda esimene abikaasa Bataavia «helges üksinduses». Siin on Delia del Carril, luuletaja hilisem teekaaslane ligi kaksikümmend aastat. Siin on Matilde Urrutia, kes saa-

tis Nerudat lõpuni. Tema juuste punane vask helgib Neruda värsikogudes «Sada sonetti armastusest» («Cien sonetos de amor», 1959) ja «Kapteni laulud» («Los versos del Capitan», 1952). Ladina-ameeriklasena, kelles on ristunud mitmed rassid, on Neruda inimlikult avali, nägemata põhjust ka kirjanduses ja memuaarides millegi inimliku häbenemiseks. Selles mõttes on ta ühte meelt oma kaaskontinentlase Gabriel García Márquezega, romaani «Sada aastat üksildust» autoriga, kes nuriseb, et tõlkekirjastused teiste laiuskraadide all võtavad mõnikord tema romaanist moraalsetel kaalutlustel tükke välja.

Mälestused täiendavad ja täpsustavad fakte. Näiteks ringleb Nerudakäsitlustes stamp, et luuletaja oma kirjandusliku nime — ta õige nimi oli Neftalí Ricardo Reyes Basualto — võttis vaimustusest slaavi kirjanduste, sealhulgas tšehhi kirjaniku Jan Neruda loomingu vastu. Tegelikult oli asi proosalisem. Neruda isa, tubli vedurijuht, ei tahtnud, et poeg tegeleb niisuguse kerglase asjaga nagu luule. Selle varjamiseks tuli neljateistkümneaastasel noorukil leida varjunimi. Ajakirjast juhuslikult nähtud autorinimi «Neruda» meeldis kõlaliselt ja rütmiliselt, assotsieerus nimedega Quevedo, Sierra Nevada jt. Alles hiljem sai tšiili luuletaja teada, et selle nime taga on tšehhi kirjanik Jan Neruda. Juba oma esimesel külaskäigul Prahasse viis Pablo Neruda Jan Neruda mälestussamba jalamile lilli.

Miks «Kapteni laulude» esitrükk anonüümselt ilmus — oletati poliitilisi põhjusi —, sellegi kohta annavad võtme mälestused. Põhjused olid isiklikud. «Kapteni laulud» kajastavad Neruda maapaoaegseid elamusi, kogu keskmeks aga on Capril kirjutatud armastuslüürika. Luuletuskogu ilmus Napolis 1952 väga kaunis kujunduses ja on pühendatud ühe armastusloo tookord veel salajas peetud algusele.

Mälestused heidavad valgust luuletaja viimastele eluaastatele. Allende valitsuse ajal oli Neruda Tšiili saadikuks Prantsusmaal. Ta tõdes rahvusvahelise huvi tõusu Tšiili suhtes, Tšiilil oli küll majanduslikke raskusi, aga ta eksisteeris ja polnud enam alaarenenud maade nimetus massis. Pahempoolne rahvaühtsusrinde valitsus kaitses Tšiili loodusvarasid, mis omakorda tekitas pingeid vastastega. Kui Neruda Pariisist haiguse tõttu koju pöördus, märkas ta ehmatusega muutusi juba Santiago tänavapildis. Müürid kirendasid fašistlikus vaimus plakatitest. Neruda tundis ärevat Euroopat enne Hitleri võimulepääsu. Samasugust propagandapsühhoosi nägi ta nüüd Tšiilis. Neruda kojutulekul puhkes looduses parajasti kevad, just niisugune, nagu ta kodumaa kevadet oli kujutlenud võõrsil. Seekord aga tumetasid seda halvad aimused.

Inimestest ja sündmustest kõneldes põikas Neruda sageli mõtisklustesse luulest, selle olemusest, funktsioonist. Ta imestas, kui mõni ajakirjanik lihtsameelselt päris: mida te praegu kirjutate? Enda arvates kirjutas Neruda kogu elu ainult üht ja sama raamatut, ühte laulu, mitte üksikuid luuletusi. Luulet tunnetab ta kui pidevat, katkematut voolu. Ta peab luulevajadust inimloomuse ürgomaduseks ja tema meelest on tõeline luule alati seotud kõige inimlikuga. Pole ühtki ainevalda, mida luule ei tohiks puudutada, ega ühtki eeskirja, mis oleks luuletajale käsuks. Luule võib ka õpetlik olla, kui ta poeetiliselt õpetab. Luule kui esteetilise ja sotsiaalse nähtuse mõistmine väljendub

tal ehk kõige kokkuvõtlikumalt järgmises mõtiskluses: «Luuletaja, kes ei ole realist, sureb. Aga luuletaja, kes on ainult realist, sureb samuti. Luuletajat, kes on ainult irratsionaalne, mõistavad vaid ta ise ja ta armsam, ja see on troostitu. Luuletajat, kes on ainult ratsionaalne, mõistavad isegi eeslid, ja ka see on troostitu.»

Neruda luule ning tema isiku ümber oli peaaegu et kogu elu poleemilise pooldamise ja eitamise lainetus. Mälestustes kajastub see mõnes seoses pisut nagu arveteõienduse laadis. Kriitikat ärritas kord Neruda liiga vaba vabavärss, kord tema sonett, mis ei mõtelnudki järgida klassikalise soneti reegleid. Palju oli üksteisele vastukäivaid arvamusi, mistõttu Neruda ironiseerib: «Ühed on mind pidanud sürrealistiks, teised realistiks, kolmandad üldse mitte luuletajaks — neil kõigil on pisut õigus ja pisut mitte.» Meenutades oma kriitikuid, ütleb Neruda küll, et tal on olnud ka mõistvaid arvustajaid, aga üldiselt suhtub ta meie mõiste järgi nn. analüütilis-objektiveerivasse kriitikasse ebalevalt, oodates kriitikalt mõjusat esteetilist laengut, mis tõepoolest võiks luuletajat mõjutada. Neruda kahtleb, kas poeesia ilminguid saab üldse defineerida. Raamatute seljadki meeldivad talle rohkem kui luulele kinnitatud koolkondade etiketid. On arvatud, et see käib luulepimedate kriitikute kohta, kui ta ühes luuletuses nõrdimust avaldab:

Olen tüdinud kanadest:
iial ei tea sa, millest nad mõtlevad,
miks nad meid vahivad kuivade silmadega,
meid mitte millekski pidades.

(J. Semperi tõlge)

Mälestustes peegeldub pisut sedagi, mida arvab luuletaja tema elu ja loomingut käsitlevatest monograafiatest. Neid oli juba mitmetes keeltes. Amado Alonso stiilikriitilises eritluses peab ta huvitavaks taotlust tungida luuleteose peidetud kihtidesse, sellesse tõelisusse, mis on sõnade vahel. Aga Emír Rodrigues Monegali «Liikumatu reisija» puhul on vist tegemist kerge muigega («see doktor ei ole loll!»). Leiame ka reageeringu vene hispanisti Lev Ospovati venekeelse Neruda-raamatu kohta. Keelelistel põhjustel sai luuletaja sellega ainult kaudselt tutvuda, aga ta ütleb taktiliselt: kui monografist on juba kord temale suunanud oma maailma põhjalguse, siis on ta asetanud tema luule ka tuleviku-perspektiivi.

Suur osa mälestustest on kirjutatud Isla Negras, mis pole saar, nagu nime järgi võiks oletada, vaid koht Vaikse ookeani rannikul, ligikaudu sada kilomeetrit Santiagost. Nimi pärineb rannale paistvast salapärasest mustast merekaljust. Isla Negras oli Neruda üks püsivamaid kodusid: torniga meremehemaja, millele lakkamatult midagi juurde ehitati. Juba 1930. aastate lõpul, kui rannik oli täiesti asustamata ja elektritagi, rajas Neruda siia tööpaiga, mõtlemispaiga, ookeaniga kahekesi-olemise paiga. Aga luuletaja kuulsuse kasvades on Isla Negra vastu võtnud külalisi kõikidelt kontinentidelt. Tahumata puit ja kivi interjööris, metsik põõsastik, vanadusest hallid kaktused kõnelesid materia algvormide eelistusest või mingist primitivistlikust luksusest. Isla Negraga on otseühenduses Neruda luuletuskogud kividest ja lin-

ERNA SIIRAK

dudest («Las piedras de Chile», 1961, «Arte de pajaros», 1966) ja poeetiline autobiograafia «Isla Negra memoriaal» («Memorial de Isla Negra», 1964). Luuletaja tunnetab iseennast looduse ürgvormides:

Kord ma olin kivi, muutun jälle kiviks,
katsun teda, minu jaoks ta pole surnud,
ta on see, mis olin, milleks muutun, puhkus
pärast lahingut, mis sama pikk kui aeg.

(J. Semperi tõlge)

Ühest tuleviku poole suunatud mõtisklusest leiame luuletaja soovi: Isla Negrast saagu kunagi tšiili tööliste puhkekodu.

Nerudal oli mitmeid eluasemeid, mis igaüks omamoodi kasvas hinge külge. Ühe hävitas Valparaisos maavärin, teise Santiago tulekahju, mõni põletati maha. Ka maailma teedel sai mõni paik koduhõnguliseks. Kui luuletaja pärast aastakümneid taas Tseilonile sattus, silmitses ta heldinult oma kunagist kodu: siin oli ta kõige rohkem iseennast tundma õppinud! Lüüriliste miniatuuride hulgas, mis Neruda avaldas 1960. aastate lõpul «Ercillas», on «Kaotatud kodud», sellest osa on võetud ka mälestustesse.

Neruda oli erakordse jõuküllusega ja laialdaste huvidega inimene. Peale loodusteaduslike harrastuste (tal oli rikkalik tigude kollektsioon, mille ta kinkis Tšiili ülikoolile) oli ta kiindunud arhitektuuri. Isla Negras aina ehitati. Vaimustusega jälgis luuletaja brasiillase Oscar Niemeyeri arhitektuurilise fantaasia võidukäiku. Veel hiliseas ehitas Neruda Santiagos, San-Cristóbal mäge jalamil uue kodu, seekord Matilde Urrutiale. Ehitus koosnes mitmest mäkke tõusvast terrassist, mis kooldusid looduse vormide järgi ja olid ühendatud originaalsete sisetreppega. Majast voolas läbi mägioja, põrandast kasvasid välja pöösad ja lilled. See kodu jäigi Neruda viimseks eluasemeks. Siia oli asetatud kirst ta põrmuga, siin jätsid sõbrad temaga hüvasti. Kuid kaunis maja oli siis juba rüüstatud, veevärk lõhutud, põrandad üle ujutatud, nii et matuselistele tuli maha panna tellistele asetatud laudad. Nii on seda kirjeldanud nõukogude ajakirjanik G. Borovik, kes sel ajal viibis Ladina-Ameerika maades.

Mälestuste trükkitoimetamist Neruda ise enam ei näinud. Raamatus leidub löike ka mustandijärku jäänud käsikirjadest, mõnel määral on see kaasa toonud katkendlikkust, kuid ei vähenda elavust. Kirjanduslikku plastilisust aitab tõsta Neruda käsituslaadile omane ajaperspektiivide vahelduvus. Kord esitatakse mälestuslikke muljeid nõnda, nagu oleks jutustaja parajasti sündmuste juures, seda toetab rohke dialoogi kasutamine. Järgneb teine plaan, kus luuletaja vaatab kunagi olnule aja ja ruumi kaugusest. «Tunnistan, et olen elanud» oli viimane raamat, mida Neruda käsi kirjutas kuni surmapäevani.

Kui otsida ühtainsat sisuliselt üldistavat motiivi, mis sünteesiks Neruda mälestusi, siis võiks see olla: usk armastuse ja sõpruse võimalikkusesse inimeste maailmas. See on ühtlasi ka Neruda luule põhihoovus, millega kooskõlastub luuletaja soov: tahan avada uksi, mitte sulgeda neid.

Neruda luule tõlkimist eesti keelde alustas J. Semper. 1953 ilmus

õhuke raamatuke «Valik luuletusi», F. Valdvere kujunduses. Peale «Uue armastuslaulu Stalingradile» on siin vahendatud rida luuletusi mahukast epopöast «Üldine laul». Mitmekülgsemat pilti Neruda paljutahulise luulest pakub valikkogu «Kivid ja linnud» (1968) J. Semperi tõlkes ja H. Laretei kujunduses. Tõlkijal oli siin juba suuremaid kogemusi Neruda vabavärsi, tema oodi ja soneti eesti keelde toomises. Tõlgitud 45 luuletust pärinevad hilisematest kogudest, nagu «Viinamarjad ja tuul» («Las uvas y el viento», 1954), «Eriskummalised laulud» («Estravagario», 1958), «Laevasõidud ja kojutulekud» («Navegaciones y regresos», 1959), «Sada sonetti armastusest» («Cien sonetos de amor», 1960) jt. Üheks keskseks tsükliks on Neruda kivide- ja lindudeluu kogudest «Las piedras de Chile», 1961 ja «Arte de pajaros», 1966, mille motiividest on põimitud ka valikkogu pealkiri.

«Kivid ja linnud» anti meil 1977 välja meenetrükisena U. Roosvaldi väga õnnestunud, Neruda poeesia vaimsust peenelt tabavas kujunduses. Aasta ühe kaunima raamatuna sai see ka vääriliselt auhinnatud.

Neruda proosast aga pole meil tõlgitud peaaegu midagi. Esmajoones väärriks eestindamist mälestusteraamat, mis kindlasti ergutaks ka meie memuaarikirjandust.

Mari Peet

TÄHELEPANEKUID ENN VETEMAA NÄIDENDITE STRUKTUURIST

Kõik neli Enn Vetemaa teatrinäidendit tunduvad esmapilgul üksteisest suuresti erinevat. See asjaolu on ajendanud neist ühisjooni otsima ja autorile kui näitekirjanikule iseloomulikku kujutamisladi piiritlema.

Juba oma esimese dramaatika valda kuuluva teose, telenäidendi «Illuminatsioonid», on E. Vetemaa ise epigraafi kaudu mudeliks tunnistanud. Ka tema lavateostes leidub mudeli tunnusooni, mis avalduvad eelkõige ühises tüüpsituatsioonis. Nimelt on selle kirjaniku näidendite peategelased võrdlemisi akommunikatiivsed. Nad ei suuda oma jäikuse tõttu ületada inimestevahelisi barjääre, milleks on eri põlvkondadesse kuulumine, mitmesugustest keskkondadest pärinemine, aga ka teistsugune vaimne tasand. Ollakse nagu tulnukad eri aegruumidest.

Akommunikatiivsusest tulenevad ootamatused, arusaamatused ja konfliktid. Niisugustele vastuoludele tuginevad «Õhtusöök viiele» ja «Roosiaed». Komöödias «Püha Susanna» ning draamas «Jälle häda mõistuse pärast» aga on akommunikatiivsus omakorda just see põhjus, mis takistab peategelaste vahel konflikti tekkimist. Kui Abrahamil lastaksegi draama lõpposas viimaks taibata Roberti ja tolle soosijate tegevuse ulatust, siis on ta juba võitlusvõimetu ning suudab veel ainult enesetappu üritada.

Aja- ning ruumitingimused, milles tegelased on kujunenud, etendavad süžees tähtsat osa ja on näidendites «Õhtusöök viiele» ning «Roosiaed» ka ideeliseks keskmeks, sest selgitatakse akommunikatiivsuse põhjusti.

Tegevuskohaks on kodu, kitsas ja suletud keskkond, milles näidendi algul käib enam-vähem stabiilne elu. Akommunikatiivsus kodus — see on tõsine, puhuti traagiline probleem. Nii omandab ka tegevuspaik ideelise funktsiooni.

Sündmustiku sõlmib kellegi ilmumine. Tulijad, olgu nad saabunud oodatuna või soovimatult, põhjustavad muutusi, mis on kodusolijaile enamasti ebameeldivad, koguni saatuslikud; tulnukad ise pääsevad kergesti. Ainult «Pühas Susanna» on lugu vastupidi.

Kuigi tegelastevahelised suhted selles komöödias erinevad teiste näidendite omadest (akommunikatiivsus on koomiline), saab ruumist siingi ideestiku kandetala. Tegevuspaik on küll üksainus, ruumitasandeid siiski kaks. Ühe neist toovad meistrid meieaegse väikekoodanliku keskkonna mõtteviisina kaasa sündmuskohale, Anne-Maie arhailisse poofantastilisse korterisse. Tavapärasest konflikti ei sugene, aga nende kahe aegruumi kokkupuudetest tekivad kummalised olukorrad, milles meistrid oma vaimses vaesuses naeruväärseks muutuvad. Üldjoontes samuti läheb protestihimulistel noortel professor Abrahami majas («Jälle häda mõistuse pärast»). Noorte tegevusliini funktsioon erineb siiski meistrite omast, sest nendel tuleb peamiselt osaleda Abrahami olemust ilmutavates stsseenides.

Ruumikujundusel üldse, aga ka selle detailidel on E. Vetemaa näidendites tihti süžeealine ülesanne. Anne-Mai korterisisustusest saab sündmustiku kulgemist

MARI PEET

suunav tegur. Roosiaed samanimelise teose tegevuspaigana on ühtaegu mitmetahuline sümbol, kauni ning iganenu võrdkuju. «Öhtusöögis viiele» stimuleerib konflikti Kadri tugitool, liblikate kolleksioon aga sümboliseerib Ilmari ning Kadri abielu-midrimaad.

Kohaühtsust säilitab E. Vetemaa üsna järjekindlalt. Ainult «Jälle häda mõistuse pärast» lühike finaali on groteskse lõpp-punktina teise tegevuskohta viidud ja «Öhtusöögis viiele» leiab mõneks etteasteks aset tegevuse ümberpaiknemine kujutlusruumi. Kadri visioonina on see löik eelneva ning järgneva seotud. Selles episoodis, millega akommunikatiivsust võimendatakse, on tegelaste vahekorrad eelnenuga võrreldes muutunud, Ilmari vanemate mõttelaad aga endine. Iseenesest on see kujutluspilt uudselt kujundatud publitsistlik löik, mis toimuva juured nähtavaks teeb. Samasugune tegevuslik kommentaar on ka stseen, kus Ilmar liblikakogu hävitab.

Kohaühtsus on teadupärast üks lavateost tihendavaid tegureid, aga ühtlasi staatilise põhjusi, eriti kui konflikt näidendit ei dünamiseeri ja sündmusi on vähe («Püha Susanna», «Jälle häda mõistuse pärast»). Kompaktne oma suhtelise lühiduse tõttu on ka tegevusaeg, eriti «Öhtusöögis viiele» ja «Roosiaias».

Aeg on ruumiga tihedasti seotud, sest tegelastevahelisi barjääre püstitavad ruumitingimused on kujunenud minevikus. Süžeevälises ajas toimunu etendab kõigi E. Vetemaa näidendite sündmustikus tähtsat osa, põhjustades ka tegelaste suhete muutumist tegevuse käigus. Nii esineb igas teoses paralleelselt kaks aja-plaani. Minevikku on nagu tavaliselt esitatud tagasihaaravate jutustustena. Üksnes «Roosiaias» kantakse pantomiimina ette episood, mis möödunud aega taas-elustab. See mäng mängus võte on tundedünaamika teenistuses.

Teiste näidendite omast erinev ajakihistus domineerib draamas «Jälle häda mõistuse pärast», mille tegevusaeg kujutab endast teaduse arengu seisukohalt tulevikku. Sellest tuleneb fantastika, millel on oma osa nii süžees kui ka idee-plaanis ja mis loob omapärase õhkkonna.

Et E. Vetemaa lavateostes on alati koos vastandlikud tegelased, siis kujuneb stseenimeeleolu vähemalt kaheplaani jaoks. Järjestikuste etteastete tundetoonid varieeruvad konflikti mõjul. Kui seda pole, siis uute asjaolude ilmumise tõttu. Neid tuleb näidendites «Püha Susanna» ja «Jälle häda mõistuse pärast» ette suhteliselt harva, ka dünaamikavõtteid pole just palju ning nende teoste meeleolukude (draamas kuni eelviimase pildini) on võrdlemisi ühetooniline.

«Öhtusöögis viiele» on tundedünaamika läbiva konflikti tõttu üsna intensiivne. Kõige varjundirohkem on õhkkond aga «Roosiaias», milles on kogu teost läbi-vaid tegelasi enam kui mujal. Seepärast tuleneb nende isesugusest oleviku- ja minevikunägemisest ka palju eri tundetoone. Stseenimeeleolud vahelduvad samuti sagedamini, sest liikumist on palju. Näidendi lõpposas, kus konfliktipinged nagunii järjest tõuseb, lisandub paiguti veel kaheplaani tegevust, millega seotakse põhivastuolust kõrvale jäävad tegelased ning puänteeritakse Karli tegevusliini.

Eripalgelistest tundetoonidest liidetud meeleolud paistavad E. Vetemaale eeldaist omasemad olevat. Traagiline ja koomiline liituvad kas tragikoomiliseks või on groteski komponentideks.

«Öhtusöögis viiele» on traagiline koondunud Kadri tegevusliini; Kadri on see, kes toimuvat kõige sügavamalt üle elab. Traagiline taustkujund püsib ka leebe huumoriga esitatud mängulises leppimiseepisoodis ega kao satiirilise raadiosõnumi aegugi. Ühtlasi on Kadri ise paiguti koomiline oma jäikuses. Tema ja Mardi suhete dünaamika II vaatusse jooksul kujutab endast tragikoomilist paradoksi.

Sama kvaliteeti on veel Kadriale avanev võimalus Mardi prestiižobjektiks saada.

«Roosiaeda» läbib traagiline taustkujund minevikutasandil, olevikusündmustes aga kohtame traagilist kui groteski komponenti.

Koomiline kui groteski koostisosa hakkab kõigepealt silma tegelastes. Peaaegu kõigis neis on midagi koomilist just seetõttu, et nad on muutumatult jäigad oma ellusuhtumises. Esineb ka fanatismi kui jäikuse hariastet. See jäikus, autori peamisi taunimisobjekte (küllap on säärane stabiilsus ise samuti jäik), on oma automaatsuses kohutav, aga ka koomiline ja paiguti traagiline. Mida jäigem, s. t. robotlikum on keegi tegelastest, seda grotesksem ta on.

Fanaatiline teadusetegemine (fanatismi küll ühelgi alal tippu ei jõua) ja range loogika automaatne järgimine ühelt poolt ning suurel vaimsel üleolekul põhinev tolerantsus teistimõttelejate suhtes teiselt poolt loob Abrahami kui omapärast teadlasetüüpi kujundava põhiparadoksi. Lõpp-pildis asendub kohutav traagilisega, kuid säilib ka koomiline. Seda just Abrahami paradoksaalse allajäämise tõttu Robertile, keda lootis oma huvides rakendada. Viimatinimetatu puhul muutub satiir ajapikku groteskiks, kui hõlpsat karjääri püüdlev pealiskaudne noormees areneb võimukaks funktsionääriks.

Grotesksed on ka ämrad oma jäikuses miniate suhtes «Õhtusöögis viiele» ja «Roosiaias», samuti minevikulise mõttelaadi kandjatena, mistõttu nad on oma poegi võõriti kasvatanud ning süüdi noortes perekondades tekkinud akommunikatiivsuses. Ilmari vanemate robotlikkus noortega suhtlemisel ilmneb kõige reljeefsemalt kujutluspildis.

«Pühas Susannas» on groteskne nii meistrite puitunud tarbijalikkus kui ka Anne-Mai oma õpetajarollis.

Kuigi «Roosiaia» hullud objektiivselt ei ole väljanaerdavad, on nende käitumises «tarkade» jaoks koomilist; parandamatute haigetena on nad ühtlasi traagilised ja fašismiohvritena meenutavad meile kohutavat minevikku.

Draama «Jälle häda mõistuse pärast» on ideetasandil hoiatusfunktsiooni tõttu nii kohutav kui ka traagiline, peategelase tegevusliinis aga domineerivad kuni lõpp-pildini paradoksile tuginevad koomilised ootamatused. Seega moodustub näidendit läbiv grotesk mitme tasandi komponentidest. Süžees tuleb groteski ette siis, kui Abraham langeb oma idee elluviijate ohvriks ja lõpetab samuti kui tema katsealused. Groteskne on veel «Püha Susanna» lõpp, kus osutatakse sündmustiku kordumisele. Säärane olmekarussell on elunähtusena hirmus, kui süžee lõpp-punkt aga absurdne ja sellisena naeruväärne. Absurdse situatsiooni (korstnategija ja katusepanija sarnasus Antoni ja Eduardiga) võtab kirjanik samas teoses meistritega juhtunud õnnetuselt tõsiduse. Traagiline pole see nagunii, sest mehed satuvad teineteise meisterdatud lõksu. Selle katastroofistseeni, sündmustiku kulminatsiooni esitamine trükivariandis inspitsiendi jutustusena ühes mõnede akustiliste efektidega on samuti tavaloojaka seisukohalt lavateoses mõeldamatu ja niisugusena groteskne. Sama kvaliteeti on aga ka Anne-Maie kui peategelase proovikivi-funktsioon, teenindav ülesanne. On ju tema osaks peamiselt kummalisi olukordi luua, alles seejärel mõningaid hariduselu ilminguid naeruvääristada.

«Pühas Susannas» ja draamas «Jälle häda mõistuse pärast» on grotesk domineeriv kujutamisevõte.

Enamasti on E. Vetemaa näidendites esinev grotesk satiiriline, kuigi teoste «Püha Susanna» ning «Jälle häda mõistuse pärast» süžees on, ühes vähem, teises rohkem, fantastilist. See aga on neil juhtudel ainult üks groteski komponente. Teatavasti eeldab selline võte reaaleluliste suhete nihestamist. Nagu mai-

nitud, ei puudu grotesk ka neist näidendeist, mille sündmustik hargneb reaalsuse piirides. Sel juhul on mõnd groteski koostisosa hüperboliseeritud. Tulemus aga pole siiski tavalooigika vaatepunktist võimatu, pigem erandlik.

Muusika loob E. Vetemaa näidendites ennekõike dünaamikat, kohati aga täidab muidki ülesandeid. «Pühas Susannas» näiteks lähtuvad muusikast mõned paradoksid (reibastavad leinamarsid, Mozart kui modernist ja avangardist). «Roosiaias» kujundab kirjanik muusika abil (Saksa okupatsiooni aegsed lööklaulud) minevikuõhkkonda. «Õhtusöögis viiele» kahe vaatuse lõpul kõlav «O, Mummy» teenib kujundliku kommentaarina.

Näidendis «Jälle häda mõistuse pärast» hakkab muusika meeoleu looma alles lõppvaatuses, 3. pildi keskpaigas, ilmestades Abrahami väsimist senisest teaduse-roboti rollist. Tegelase muusikaarmastuse ilmumine mõjub paradoksaalselt, arvestades eriti II vaatuses antud remarki tema ebumusikaalsuse kohta. Viimases pildis peab muusika remargi järgi transponeerima meeoleu eelnevast küllaltki lahkuminevasse finaalisteeni. Kui varem domineerisid koomilised paradoksid, siis nüüd võimendab muusika traagilist komponenti, mis sekkub Abrahami tegevusliini arendusse.

Kontrast on E. Vetemaa näidendite põhiline süžeeajundusprintsip esiteks seepoolest, et kokku on viidud mitmeti vastandlikud tegelased, aga ka järskude süžeepeõrete tõttu, mille läbi mõned osalised satuvad kontrastsetesse situatsioonidesse: üleolek vastaspoolest asendub allajäämisega (meistrid, Abraham, Amalie, Karl) või üksmeelele jõudmisega (Kadri—Mart).

Sündmusi on selle kirjaniku näidendites üldiselt vähe. Tagasihaaravad selgitused ja minevikus toimunu üle arutlemine võtab kõikides teostes palju ruumi, sest autor motiveerib toimuvat üsna aeglaselt ja põhjalikult. Seda teeb ta ka pöördelisi süžeesseiku, näiteks «Õhtusöögi viiele» lahendust, «Jälle häda mõistuse pärast» finaali ning «Püha Susanna» ja «Roosiaia» kulminatsiooni ette valmistades.

«Pühas Susannas» ja draama «Jälle häda mõistuse pärast» esimestes vaatuses, kus tuleb ette vaid hajavastuolusid (meistrid omavahel, Maria ja Robert) ning olukorramuutusi on harva, põhjustavad dünaamikat peamiselt koomilised ootamatused. Need teksti tasandil kujunevad situatsioonid tulenevad sellest, et ei Anne-Mai ega Abraham reageeri enamasti ootuspäraselt, «usutavalt», s. t. vastavalt tüübi-loogikale. Niiviisi tekivad paradoksid, mis lülituvad dünaamikavõtteinähtena ühtaegu süžeesse ja tüübikujundusse.

Konfliktile tuginevate teoste «Õhtusöök viiele» ja «Roosiaed» süžeed on põhijoontes dramaatilised. Konfliktiehituse omapära seisneb selles, et vastuolud on tekkinud süžeevälises ajas, ei jagune ühtlaselt kõigisse vaatusesse ega toimu kogu aeg ühtede ning samade antipoodide vahel, vaid noor naine on vaheldumisi konfliktis ämma ja mehega, olgu vastuolu viimasega siis kahe- või ühepoolne nagu «Roosiaias».

Konflikti abil demonstreerib kirjanik neis kahes näidendis põhiprobleemi, mille lahendab vastuolu süvapõhjuste avastamine.

Et uuduspinevust on E. Vetemaa lavateostes originaalsete süžeekäikude tõttu rohkesti, siis võib näidendi telgprobleemgi vaataja silmis vahel tagaplaanile jääda. Nii näiteks sõjaaegne mõtteviis kui akommunikatiivsuse juur «Roosiaias». Mis aga puutub meeste feminiseerumisse, siis ei jäta Tõnu erandlikkus, mida näidendis korduvalt toonitatakse, just palju võimalusi selle küsimuse kerkimiseks vaataja teadvusse. Küll aga on Tõnu järjekordne võõriti kasvatatu nagu ka Ilmar «Õhtusöögis viiele» ja Maria draamas «Jälle häda mõistuse pärast».

MARI PEET

Vastuoludel rajanevate näidendite vaatused on enamasti gradatsiooniliselt üles ehitatud: algavad suhteliselt rahulikult, kulminatsioon asub lõpus. «Jälle häda mõistuse pärast» esimesed vaatused lõpetab kirjanik puändiga. Selles näidendis ja «Pühas Susannas» sisaldab esimene vaatus rohkesti uudsuspinevust ja paradokse, teine aga on algupoolel loiuvoitu, sest paradoksid jäävad samailmelisteks ja mõttearendus on aeglane. Alles vaatuse teises pooles muutub olukord keerukamaks ja tempo kiireneb taas. Järsemate süžeepeörete tõttu on lõppvaatused eelnenuist dünaamilisemad. Kompositsioonirütm muutumist tähistab ka seik, et kolmel juhul on need vaatused piltideks liigendatud. Finaalid eraldab kirjanik kahel korral omaette piltideks. Need piltfinaalid on õieti kommentaarid, mille kaudu juba teadaolev veelgi selgemaks saab. «Öhtusöögi viiele» finaalis ettetulev tööliste külaskäik on panoraamselt illustreeriv löik, milletaolisi teistes näidendites ei ole. Lisaks peitub selles etteastes epiloogiline vihje Ilmari tulevikuperspektiivile. Ka «Roosiaias» järgneb valgus- ja heliefektidega küllastatud dünaamilisele kulminatsioonile-lahendusele süžeparadoksina veel Melusiine eesriideesine etteaste, milles teose ideed korratatakse.

Vetemaa näidendite remargid on peamiselt eepilist laadi, aga paiguti kommentaaridena ka publitsistlikud. Remarke on päris palju ja teoste algul on nad silmapaistvalt pikad. Eriti «Pühas Susannas» ja teoses «Jälle häda mõistuse pärast» on pilte-vaatusi alustavates remarkides kasutatud vestestiili meenutavat väljendusviisi, mis veel kord annab tunnistust autori humoristitalendist nagu näidendite aluseks olevad originaalsed situatsioonidki. Säärased remargid oleksid väärt lavalt maha ütelda.

Situatsiooniuudsus ja paradoksirohkus avardavad omajagu žanripiire. Teose «Jälle häda mõistuse pärast» on autor draamaks nimetanud. Nagu öeldud, annavad kolmele neljandikule sellest näidendist ilmet koomilised paradoksid, mis määravad põhimeeleolu, kuni hoiatusfunktsioon selgub. Et aga teose algul valitsenud olukord kujuneb peategelasele traagiliseks, lubab see näidendit tragikomöödiaks pidada.

«Öhtusöök viiele» ja «Roosiaed» kannavad žanrinimetust «näidend», ja seda nad kindlasti ka on. Ent ühtlasi on nad draamad. Peetakse ju draamastruktuuri tunnusjooneks lähteolukorra püsimist põhjalikult ümberkujunenuna. Mõlemas näidendis muutuvad tegelaste suhted teose lõpuks, kusjuures need muutused olid eos juba näidendi algul. Ka etendavad kummalgi juhul tähtsat osa süžeevälised sündmused. Eellugu aga olevatki draamastruktuuri organiseeriv põhimõte. Näidendi «Öhtusöök viiele» kaks esimest vaatust meenutavad enam-vähem reeglipärast suletud draamat.

«Püha Susanna» on komöödia. Ja kuigi žanr öeldakse olevat konfliktitüüp, mahub see vastuoluvaene lavateos siiski komöödia raamidesse: sõlmituse (muidugi süžee, mitte konflikti sõlmituse) ja lahenduse kontrast on reeglipäraselt koomiline, sest meistrid tahavad esialgu koos Anne-Maie pügada, lõpuks üritavad teineteist hävitada, ning kuri saabki karistada, nagu komöödias ette nähtud.

E. Vetemaa näidendimudel tugineb eesti nõukogude dramaturgias silmapaistvalt originaalsele ainele, on üles ehitatud kontrastipõhimõttel, kusjuures konflikt, kui seda ette tuleb, on probleemi esinemisvorm. Süžee on sündmusvaene, kuid järskude käändudega. Põhilise dünaamika sellistes vastuoluvaestes teostes tagavad koomilised paradoksid. Koloriidi määrab tragikoomika või grotesk. Oletata-vasti on need komponendid ka publikumenu tagatiseks.

Eduard Ertis

HUGO ANGERVAKS, SÜNDINUD 15. OKTOOBRIL 1903

Siim Sepik, kes pole teatavasti keegi muu kui Hugo Angervaks, aga viimane omakorda jälle Eesti NSV Teaduste Akadeemia korrespondentliige Eduard Päll, alustas 1933. aastal «Külvaaja» kalendris avaldatud lühijuttu «Imelik juhtumine» imeliku lausega: «Iga inimene peab ükskord elus sündima. Sellest ei pääse kunagi mööda.» Autori enda kohta võiks seda lauset perifraseerides öelda: «Ta pidi üks kord sündima, et mitte mitu korda eraldi sündida sellesama ellusuhtumisega kirjanikuna, kriitikuna, teadlasena, pedagoogina ja riigimehena.» Sõnaga: mitme isiku asemel sündis üks ja tubli. Revolutsioonijärgsel Nõukogude Venemaal tuli eesti kultuuritegelastel väljas olla korruga mitmel rindel. Tollal oli see paratamatu. Täna aga tuleb meil juttu ainult ühest ta rinnetest, nimelt ilukirjanduslikust.

Angervaksa loomingut oleme harjunud jagama kahte ossa: enne 1940. aastat Leningradis ja pärast seda Nõukogude Eestis kirjutatu. Muidugi on see jaotus kirjaniku loomingu kui terviku seisukohast mõnevõrra tinglik, sest oma varasema loomingu paremiku avaldas ta redigeeritud kujul ka Tallinnas enne Suure Isamaasõja algust ning samuti pärast sõda. Kuid sellegipärast jäägu see ajaline piiritulp püsima. 1940. aasta sai nii mõnelegi meie vanema generatsiooni kirjani-kule murdejooneks. Ainult et Hugo Angervaksale polnud see aasta muidugi mõista tähtis maailmavaateliste töökspidamiste seisukohast — need olid tal ammugi kindlaks kujunenud —, vaid pigem temaatilisest küljest. Pärast paari aastakümnet juba keskeas mehana sünnimaale tagasi pöördudes leidis ta siit palju niisugust, millest oli seni kuulnud ainult ajalehtede kaudu ja Eestist saabunud sõpradelt. Tänane juubilar lülitus kohe innukalt Nõukogude Eesti kultuuri ehitamisse ning valmistus ka kirjanduslikus loomingus käsitlema vabariigi päevaküsimusi asjaliku analüüsijana, lüürikuna, satiirikuna ja kriitikuna. Kuid siis tulid vahele sõjasündmused, mis ei jätnud kedagi puudutamata ning sundisid kõiki kauneid plaane määramatuks ajaks edasi lükkama.

Angervaksa loominguline tegevus algas 1920. aastatel Piiteris, jätkus paaril Siberi eesti asunduses oldud aastal ja hiljem taas Leningradis, kandes muidugi katsetuste ja omaenda kujutamiseviisi otsimise märki. Nagu teada, kirjutas ta pedagoogina, ajakirjanikuna ja teaduse alal töötamisega rööbiti. Võib olla, et lastele teadmiste jagamine, õpikute koostamine, ajakirjandusele kaastöö kirjutamine ning ühiskondlik-poliitilisest tegevusest osavõtt polegi loomingulise töö seisukohast nii vähe tähtsad kui vahel arvatakse. Ernst Peterson-Särgaval sobisid need millalgi suurepäraselt kokku ja täiendasid üksteist. Ka Angervaksal tuli ta esimesel loominguperioodil kirjutada kõigest, sageli poolpublitsistlikuski laadis — süngest minevikust mõisnike ja tsaarivõimu ikke all, Kodusõjast, klassivõitlusest ja rahvalgustuslikust tegevusest Venemaa eesti asundustes. Tuli kirjutada lugejate arengutaset silmas pidades hästi arusaadavalt ning agiteerivalt. Nõnda mitmetes žanrides.

EDUARD ERTIS

Tal oli õnn ligi kaks aastakümnet elada ja töötada Leningradis ning osa saada sealsest teaduse- ja kultuurielust. Leningradis toimusid mitte üksnes üleliidulised, vaid tihti ka rahvusvahelised teaduslikud konverentsid, siin esinesid kuulsad interpreedid, siin oli Ermitaaž oma maailmakunsti rikkustega, Vene Muuseum, Maria (hiljem Kirovi) Ooperiteater, Puškini-nimeline Draamateater, Rastrelli, Quarenghi, Zahharovi jt. suurepärased arhitektuuriansamblid. Kõik see oli kord väikesest kreisilinnast Jurjevist tulnud poisile suureks elamuseks.

Leningradis puutus Eduard Päll kokku ja tegutses käsikäes eesti vanema põlvkonna poliitika- ning kultuuritegelastega. Kogu see õhkkond iseenesest sisendas noorele kirjanikule ja teadurile optimismi ning julgust edasipüüuks.

Võib olla, et osalt on sellestki tingitud tema tollases loomingus avaldub uljus ja reipus. Kui mitte arvestada paari intiimsemat laadi luuletust ja mõnda tsaariaega ning Kodusõda meenutavat pala, on Angervaksa looming peamiselt mažoorne. Tema lüürika on sageli mõtisklev, tema eepiline luule voolab rahulikult, ilma järskude käänakute ja koskedeta. Oli ta värssides kah tol ajal moodsat deklaratiivsust? Oli küll. Kuid see polnud kärarikas ega pateetiline, pigem kujutluspilte maaliv, nagu luuletuses «Viimane jaam»:

Vedur vilistab... Viimane jaam...
Kõhklejad, kartjad maha!
Ees on tulede sinine raam,
taevapiiri kollane vaha.

Või otseütleb:

Mul pole aega viilida nüüd salme
ja riime leida mõnusaids ja häid.
Ma iga minut pean seisma valvel,
et vaenlased ei tõstaks päid.

See iseloomustas muidugi esimese viisaastaku klassivõitluse, kollektiviseerimise ja industrialiseerimise aega, mis oli täis võitlusi ja edasimineku paatost. Samalaadne on ka luuletus «Dneprostroi», mis oli pühendatud jõujaama käikulaskmisele. Sealt loeme otse ennustuslikke ridu:

Me Dneprostroi jääb väikseks lapseks siin,
kui võrsub külmas kätkis Angarstroi kord üles...

Samad teemad domineerivad Angervaksa proosaski, nõnda näit. jutustuses «Lahingu tuled», kus üsna realistlikult kujutatakse kollektiviseerimisega kaasunud klassivõitlust.

Ei unusta Angervaks ka Kodusõja aastaid ja sõjategelikkust, mida oli poisikesena koos isaga rindele minnes tundma õppinud. Kuid lüürilise pealkirjaga jutustust «Helisevad ääretused» (1930) ei saa pidada mingil määral autobiograafiliseks, nagu tihti olid Leningradi teise silmapaistvama eesti prosaisti Karl Treini Kodusõja-teemalised lood. Angervaksa jutustuse tegelased on arvatavasti paljude isikute sünteesitud koondkujud. «Helisevad ääretused» on laiade ajaliste piirjoontega pisiromaan, milles oluline osa on etendada süzee põhiraamistikust väljaulatuvat ekskurssidel. Stepi ääretus, tegelaste kiiresti muutuv käekäik ja hingeseisundid annavad oma värvid dramaatiliste sündmuste suurele pannoole.

EDUARD ERTIS

Eesti punaväelaste kokkupõrked vastastega kusagil Ukraina stepis kujutavad just selliseid kriitilisi olukordi, milles avanevad inimeste karakterid. Otsustava valiku tegemise vajadus tõukab sündmustest osavõtjad kangelastegudele ja paneb proovile nende vastupidavuse.

Järgmisel aastal ilmus Leningradis Angervaksa proosaraamatuke «Kuues lint», mis koosneb kahest jutustusest — «Kuues lint» ja «Metsalise märk». Esimene neist käsitleb jälle eesti punaväelaste kangelaslikku võitlust valgete vastu. Hoolimata sellest, et jutustuses on esitatud vanemaid ja karastatumaid Punaarmee komandöre, kujuneb peategelaseks ikkagi noor kuulipildur Ants, kes oli «külma-vereline ja kaval». Keskse kuju tähenduse annab talle ka traagiline surm valgete äkkrünnaku tõrjumisel. Teistest tegelastest jääb eriti meelde roodu naljahammas Tiit Kipasto, kes mõneti meenutab Tvardovski Vassili Tjorkinit Suure Isamaasõja päevilt. Tiit puistab rahvalikke kõnekäände ja naljatasi nagu käisest. Mõlemaid võiks ehk pidada parimaiks tegelaskujudeks Angervaksa varasemas proosaloomingus.

Kui Karl Trein I. Babeli austajana seadis oma tegelased erakordselt julmadesse olukordadesse, siis Angervaks püüab teravaid momente lahendada enamasti sujuvalt, hoidudes naturalistlikest stseenidest ja lahendamatuist kollisioonidest. Tema tegelased on alati teadlikud oma eesmärgist, on terviklikud ja tasakaalukalt toimivad. Selle kõrval on Angervaks osav kujutama ka eriskummalistesse olukordadesse sattunud koomilisi tegelastüüpe. Näiteks registreerib tal vana agitaator Juhan Kivi jutustuses «Sinine bloknoot» kolhoosnike «ülearuseid» siseste ja süüdistab ostjaid pillamises. Humoreskis «Kolmekesi» tahavad naiivsed karjapoisid reisirongi peatada, määrides raudteeroopaid rasvase heeringaga — karistuseks tundmatule poisikesele, kes oli vaguniaknast ühele karjasele hapukurgi pähe visanud. Sellist koomika-eelistust kohtame ka sõjajärgses loomingus. Nii on poisike Ents humoreskis «Hitleri kiiver» omasugustega sõda mängides endale pähe toppinud hoopis teise otstarbega poti, mida vanematel tuleb suure vaevaga peast ära kiskuda. Autor suhtub oma veidrikesse alati heatahtliku muigega.

20. aastatel võttis Angervaks kasutusele žanriliigi, mida enamik proletaarsetest kirjanikest polnud sõandanud teha: see oli põnevusjutt, millel isegi veidi hirmu- ja õudusjutu maiku, olgugi et kõik ebareaalsed seigad kohe reaalsete asjaoludega ära seletatakse. Selline on raamjutustus «Ussimäe torn» (1928), milles vana sepp pajatab nõukogude küllanoorte põneva loo, kuidas ta nooruses oli paruni käsul hulljulge tembuga hakkama saanud: toonud jaaniõöl kolju soosaarel asuvast vanast puukabelist, mille oli kunagi ehitada lasknud üks parunite esivanem. Pealuu tooja oli tikku tõmmates kogemata süüdanud kabeli. Selle eest saadeti ta Siberisse asumisele.

Aasta varem oli Angervaks «Siberi Teataja» kaasandes «Uus Küla» avaldanud teisegi tolle aja kohta ebatavalise jutustuse «Laura». Küllap sellepärast, et seal leidub kohati ülearust tundelisust, pole autor hiljem võtnud seda oma proosakogumikesse. Tegevuspaigaks on Kodusõja-aegne Petrograd, kus tuli võidelda nälja ja epideemiatega. Meditsiiniõde Laura päästab oma armastatu tüüfusesurmast, kuid tapab ta hiljem armukadeduse ajal. Põhiline on see, et jutustuses tõstatati moraali ja inimeste intiimsuhete, samuti aususe probleem, millest nõukogude kirjanduses täiel häälel rääkima hakati alles palju hiljem.

1940. aastal juba tuntud kirjanikuna sünnimaale naastes olid Angervaksal kaasa varem Leningradis ilmunud luuletused, mida ta nüüd avaldas «Viisnurgas». Nende põhjal nimetaski August Sang tema luulet kammerlikuks. Muidugi oli see

tunnustavalt öeldud ja Angervaksa loomingut täies ulatuses veel tundmata. On ju kirjandusliku retseptiooni lähted eri ajajärkudel paljuski erinevad. Angervaks oli Eestis töötanud kirjanike teoseid küll varemgi lugenud, ent ka nüüd oli tal neilt ehk üht-teist õppida. Ta lülitus kohe siinsesse kirjandusellu, kuigi parteilised ja riiklikud ülesanded võimaldasid loominguga vähe tegelda. Kui puhkes sõda, oli temagi nende hulgas, kes tagalas sõnarelvaga seda võitlust toetasid. Peale juhtkirjade, artiklite, üleskutsete leiab ta mahti kirjutada jutustusi, olukirjeldusi ja luuletusi. Ta kohandab isegi ühe oma varasema lüürilise luuletuse «Maad jälle katnud rohelusesamet» uutele võitlusmotiividele («Sõjasarv» III, 1943). Eesti nõukogude kirjanduse nn. tagalaperioodi on ammugi väärikalt hinnatud kas või loomingulise järelkasvu seisukohast. «Sõjasarvede» aegu võtsid nii mõnedki algajad kirjanikud vanematelt üle võitlustungla, mille nad auga töid okupantidest vabastatud sünnimaale. Tolleaegsed arhiivid vajaksid kirjandusloolaste poolt põhjalikumalt läbitöötamist.

Fašistlikust ikkest vabastatud Eestis lasusid Eduard Pälli õlgadel jälle mitmed, veelgi raskemad parteilised ning riiklikud ülesanded kui enne sõja algust. Seda-puhku meenutame siin üksnes tema sõjajärgse loomingu mõningaid tahke. 40. aastate lõpul ja 50. aastate algul võis ehk jääda mulje, nagu oleks Hugo Angervaks kui kirjanik lakanud olemast. Õnneks oli see petlik mulje. Sest juba 1957 ilmus temalt «Ajaproov», valik jutustusi ja humoreske. Paar aastat hiljem järgnes kogumik «Hommik», alapealkirjaga «Sulejoonistusi Raeverest». Neisse kogumikesse oli võetud ka mitmeid varasemaid proosapalu, kuid tooniandjaks jäi siiski uudislooming, mis polnud teadagi üleöö sündinud. Järelikult oli autor eelnenud aastail «sahtlisse» töötanud — võib-olla põhimõttel: *nulla dies sine linea*.

Kui kronoloogiliselt edasi vaadelda, tuleks põgusalt pilku heita ta esimesele tervenisti oma luuleraamatule «Vanad kased» (1960). Selle üheks iseärasuseks — muide nagu Angervaksa teiselgi luuletuskogul «Inimese avastamine» (1976) — on elu tunnetamise laiaplaanilisus. Nii ajaloolises kui ka temaatilises mõttes. Kui esimeses luulekogus on pearõhk asetatud ajasündmustele, siis teises enamasti inimese komplitseeritud sisemaailmale. Angervaks on nõtkelt kaasa läinud aja nõuetega, rõhutades olulisimat:

kuid siiski
on midagi järel:
see tuli
mu südame sees...
Ja seda
ei võta mult keegi,
ei aeg
ega võimumees.

(«Tuli», 1974)

Angervaksa 1961. aastal ilmunud humoreskide kogu «Muumia» ei leidnud just lahkelt vastuvõttu. Võib-olla oli selles süüdi käsitlus- ja kujutamisiivi teatav üheplaanilisus. Ent siis tuli Angervaksa loomingusse taas pikem vaheaeg. Nagu hiljem selgus, kirjutas ta sellal romaani «Keik soo peal», mis ilmuski 1969. aastal.

Võib-olla kõige stiiliühtsem, isikupärasem ja ehtangervaksalikum lühiproosa kogumik ilmus autori eelmiseks juubeliks 1973. aastal. See on «Kaks tamme ja pihlakas». Sümbolise pealkirja alla koondatud lugudes on esiplaanile toodud iseloomude ristumised, erinevate arusaamade ja ellusuhtumiste kokkupõrked. Autori

sümpaatiat saadab kõikjal neid inimesi, kes mõistavad meie ühiskonna arengutendentsi ja töötavad selle heaks.

Hugo Angervaks on eesti nõukogude kirjanike organisatsiooni staažikamaid liikmeid: juba 1926. aastal võeti ta Leningradis vastu Eesti Proletaarsete Kirjanike Assotsiatsiooni. Tal on suur ja mitmekülgne loominguline pagas — kümme-kond proosa-, luule- ja kriitikaraamatut, nende seas ka vene keelde tõlgitud «Следы на дороге» (1963). Tal on selle enam kui poole sajandi pikkuse liikmeks-oleku kestel tulnud täita mitmesuguseid organisatsioonilisi ülesandeid toimetustes, kirjastustes, komisjonides jm. Kriitikuna või retsensendina on ta enamasti olnud tolerantne enda omast erinevate vormide, stiilide ja maneeride suhtes, välja arvatud neil puhkudel, kus ta on tundnud võõrast vaimu. Ta on mitmesuguste keerukate ideoloogilis-kunstiliste probleemide lahendamisel julgesti sekkinud oma iseseisva arvamusega ja pole solvunud ka sel juhul, kui temalgi on tulnud oma seisukohti korrigeerida. Üldse — väiklusevaim on pidanud temast alati kaugelt mööduma. Ja tema printsiipaalsust võitleva kirjanikuna ei saa keegi alahinnata.

Oma loomingut nii luule kui ka proosa alal jätkab tänane juubilar küpse kirjanikuna ikka endiselt rööbiti ulatusliku teadustööga. Soovime talle selleks kõige püsivust ja jaksu!

Nigol Andresen

A. H. TAMMSAARE ESSEE LOOMIS- TÖÖST JA KEELELOOMINGUST

A. H. Tammsaare ajalehekirjutustest on säilinud väga napilt käsikirju nende algsel kujul. Kirjandusmuuseumis on ometi talletatud A. H. Tammsaare tähelepandavaima kirjandusliku essee «Keelest ja luulest» käsikiri (F 155, M 21:28). Essee ilmus «Tallinna Kaja» nimelises ajakirjas 18. aprillist 13. juunini, nr. 15—23 ja sama lao äratrükina: Anton Hansen «Keelest ja luulest», Kirjastuse-ühisus «Maa», MCMXV, 62 väikest lehekülge. See autorinimi oli esseekatketel ka ajakirjas.

Käsikiri on 27 leheküljel, tuntud peenes käekirjas. Ilmselt ei ole autor seda hoolega üle lugenud, sest muidu ei oleks selles parandamata jäänud mehaanilisi vigu (nagu «õnnelikkumatel», lk. 13 või «määletaks», lk. 19) ning muidki. Küll on trükitekstis erinevusi käsikirjast, nähtavasti tingitud korrektuuriparandustest, ja on ka vahelejäetud kohti. Maha tõmmatud on aga lühike IV osa, essee lõpp, järgmise tekstiga:

«Kui ma lõpuks silmad sulun ja mõlemat laulikut, nagu nad «Tuulemaas» ja «Kaugetes randades» esinevad, elavate kujudena püüan näha, siis seletan Suitsi kord käsipõseki istumas, kord käies ja pead trotslikult selga viskamas, kord tumeda õõ varjudesse kadumas, kord uhmril midagi muljumasa, kust lehvib mee ja rooside närvastanud lõhn, tahaksin ma aga uhmrise vaadata, mis seal küll lõhnab, siis peidab ta selle põue ja läheb ning sügavalt lõikab kõnniteesse teritatud kepiots.

Ja ma tahaksin, et kepp veel terineks.

Ridalat näen ma kusagil lausal rannal lahutamas värvikaid kangaid, millest üks kirevam kui teine; aga kui ma neid lähemalt silmitsema tõttan, aiman ma oma fatamorganilist eksitust: laulik — käed nagu õnnistades üles tõstetud — imetleb ju ehapuna, palged õitsval lõkendusel, ja kumardab aeg-ajalt.

Ning ma jään ootama, mil kumardab ta maani.»

A. H. Tammsaare esseid, artikleid ja vesteid iseloomustab ikka paljude ainete hõlmamine kitsama pildi andmiseks. Selle essee kirjutamise ajal oli päevakorral keeleuuendus. Alguses võiski tunduda, nagu oleks ka seekord aineks keeleuuendus. Küsimuse alla pannakse mõistelise keele ja sõnakunnilise teose suhe, väitega, et kunstiteostes luuakse ja rikastatakse ka keelt. Kõneldakse «Kalevi-poja» ja piibli keelelisest parandamisest. Klassikalises kirjanduses, Goethe ja Puškinil, on palju kõrvalekalduvusi nüüdiskeelest, ja absurdsena esitatakse võimalus, et Hans Sachs keelt võidaks parandada Goethe järgi. «Kirjanduslikud teosed, mis teatud ajajärgul ilmunud, võiksid ehk inimlikkude dokumentidena ainult tõenduseks esineda, missugused astmed meie keelearenemisel on olnud.»

NIGOL ANDRESEN

Puude pügamist ja koerte sabade kärpimist ei tahaks autor eeskujuks pidada kirjanduse keelelisele parandamisele. «Issand olgu neile armuline!»

J. Aavik oli juba mõned aastad kuulutanud, et häid kirjandusteoseid ei saa ilmuda enne, kui eesti keel on hästi arendatud: «Enne riist, siis teos, enne keel, siis kirjandus — see on mu tunnuslause. Alles siis, kui Eesti keel on grammatikaliselt juba kaunis fikseeritud ja ta leksikaalne külg ja fraeologia tarvilisel määral edenenu, võib ta anderikkaile kunstnikele kohane ja vääriline instrument olla, millega oma kunsti idealisid tõlgitseda enam vähem kultuurilisel ja stiilistetilisel kujul» (kiri Fr. Tuglasele 3. X 1912). A. H. Tammsaare essee vaidleb selle väite vastu, seda enam veel esitatud luulenäited. Tulusam olevat keelt kasutada kui keelest targutada. Suur kirjanik kujundab oma teostes ka keelt. Kui aga eesti keeleuueenduse vastased kurtsid, et nad uuenest eesti keelest aru ei saa, siis on ainsaks vastuseks: «õppige, ka emakeelt peab surmani õppima». Viimases väites astus A. H. Tammsaare keeleuueenduslaste kõrvale.

Essee juhtivaks mõtteks on keeleuueenduse sidumine selle suure käärimisega, mis on vallanud kogu ühiskonda. Kaudselt on keeleuueendust seotud ka «Noor-Eestiga», kelle vasteks on edaspidi tavaliselt «noored». Kõik uued liikumised olevat vanameelsete arust võõraste mõjude viljad. See olevat ju nende isamaalaste laadi, kes loevad marksismi väljast tooduks, mida võib hurjutamisega minema peletada. Aga marksism edeneks ka siis, kui me ei tunneks selle nimegi. Uus peitub sagedasti väljaspool teadvust, ja noored tahavad uut kõigil aladel, ka keeles. «Vana sõnarikka keele asemele tuleb uus veel sõnarikkam, kuid siledam, rütmilisem, kõlisevam.» Nii areneb mõte edasi: «Kuid noored on püsimatud ja uduste väljenduskatsete kõrval lahutavad nad meelt häbematusena vanade vastu. Hinges aga käärib ja käärib, udused aimdused nõrguvad teadvuseläve tagant selge vaimu silma ette ja ikka kumedamalt lööb helisema muutunud aegade kell. Noored isegi kipuvad tema häält kuuldes nukrusele. Neid virgutavad uued noored, pärisnoored ja vanade poolt hakkab häält kostma, et endistel noortel ikkagi oma teenused on.» Autor asetab kõik elunähtused aegade voolu ja igavesse muutumisse, ja siis asub ta vaatlema, «mis noortes uut leidub ja missuguseid keelelisi abinõusid nad uue esitamistes tarvitavad». Nii võtab ta käsile G. Suitsu ja V. Ridala uuemad luuletused, «kus juba nii mõnigi valminud vili maitsjat ootab».

Gustav Suitsu luule äratav A. H. Tammsaarel mõtteid luulest üldse. Et Suitsu salm on «painduv, sitke, metallise kõla» ja uudsete riimidega, sellest on teised juba kõnelnud. «Aga loovad ainult need omadused luuletaja?» küsib autor. Luule ei ole ainult keele abil loodud muusika. «Aga luule iseäraldus muusikaga võrreldes on just see, et ta mitte ainult muusika ei ole.» Luule on muusika ja ei ole seda, luule on enam kui muusika, sest «sõnale peab jätma tema võimalikult suure ja sügava tähenduse just sellepärast, et nõnda ta kõlavus suureneb». Sõnade kõla tuleb küll kõnesse, kuid luuletaja kui hääldaja esitatud helidena. Autor meenutab, kuidas sõnade tähendus loob kõlapildi: «Meelest vaibus sõnade väline kõla ja ma andusin mingisugusele sisemisele, tähenduse loodud avaruste helinale, mille sünnitamises ainult muusika sedasama võib.» Kui luuletusele lähenemine on kerge, ei suuda seda armastama hakata. Tüdinenu prantsuse romaani lugemisest — Paul de Kockist Flaubert'ini! — võttis ta kätte Gustav Suitsu «Tuulemaa» ja luges seda korduvalt. Teda võlusid luuletused, nagu «Ühele lapsele», «Talvine hommik» ja «Kerko-kell», viimane eriti. «Nendes on hing, sügavalt tuntud helevus, mis sõnadel peatades aina süveneb ja laieneb.» Ja siis

toob ta näiteks Verlaine'i «Valge kuu» tõlke. «Niisamuti segamata võib näituseks luuletust «Nebulosa't» maitsta. Seal vajutab lõpuriim «pakku-rakku» koguhelevusele oma kalgi, julma, armuta pitseri. Üle kahe hinge heidetakse mingisugune tume nõialinik, mille varjul veeretatakse ja veeretatakse nukrusepalli ning otsitakse vast lapselikus usus tema otsa. Aga pall vurab jalgade ees ja temal puudub ots ning äär.» Pikalt peatutakse siis «Valge käe» meeleoludel ja piltidel, jõutakse luuletajast isegi ette. Kui luuletuse lõppvärsid tõrjuvad kauni nägemuse eemale, sest «Homme on tõsisel ettevõtteid, / mõeldakse jällegi talvemõtteid», siis vastab sellele luuletaja võlu alla sattunud lugeja: «Ehk missugune ettevõtte võiks tõsisem olla, kui uneta ööl nõnda nähtud ja tuntud valge käsi? Igavamaid, igapäevasemaid ettevõtteid leidub, mitte tõsisemaid, tähtsamaid. Jättagu mind segamata esimeste salvide helevusele, sest sarnaseid silmapilkuksid on väga harva.»

Kuidas A. H. Tammsaare luuletuse muusikast loeb mõtet ka sõnadeta, sellest kõneleb märkus «Ühele lapsele» puhul. Viimases nelikus valitseb sügav traagika, kuid see olevat selge ka ilma nende värsseite sõnadeta: «Milleks seda sõnadega avaldada, toonitada? Kogu luuletuse igast riimikõpsatusest, seebivullipärlist heliseb see vägitöö; ta heliseb niisuguse varjamata otsekoheuse ja vaikusega, et temast kuidagi suurstades rääkida ei peaks tihutama.» Gustav Suits näib olevat seda märkust tõsiselt võtnud: «Tuulemaa» teises trükkis (1920) jättis ta lõppneliku ära, kuid veendus varsti, et see tähendaks luuletuse vaesemaks tegemist, ja juba «Eesti nüüdislühirikas» (1929) oli ta selle lühenduse tühistanud; siit alates püsis luuletuse esialgne struktuur. Märkus kõneleb A. H. Tammsaare süvitsi lugemisest, süvitsi lugemise võimest, mida ei saa nõuda igapähele. Plastilise pildi kõneka näitena esitab autor veel «Värisevate haabade all» neli esimest värssi. Siis tärkab tal küsimus: «missugused on need abinõud, millega luuletaja äratähendatud omadused salmis kätte on saanud ja kui suurt osa etendavad loomisetöös uued sõnad, uued keelevormid». Nii pöörduakse tagasi keele kui luule väljendusvahendi, teiste sõnadega — stilistilise vahendi poole. Sõna *stiil* kasutab A. H. Tammsaare harva, selles essees mitte kordagi.

Siis üldistav kõrvalekaldumine. Noored vajavad uute mõtete avaldamiseks uusi sõnu, uut keelt. Gustav Suits on uue otsimises ja leidmises kõige rohkem kaasa aidanud. Aga Suits ei kasuta kuigi palju uusi sõnu. «Küll tarvitab Suits uue ütlemiseks uut keelt, aga tema keele uudsus ei peitu niipalju uutes sõnades ja tänini tundmata vormides kui kõigile tuttavate sõnade omapärasest tarvitamisest. Ja tarvitamiseviis on sagedaste lihtsus ise. [- -] Kui sõnu võiks helidega võrrelda, siis peaks ütleva: Suits on üksikute tuntud helide omapärase ühendamise ja kordamise varal uued kõlad, uued akordid loonud. Kui aga sõnades üksikuid värvisid näha, siis võiks öelda: vanade värvide segamise, lahutamise ja ühendamise abil on leitud uued värvitoonid, värvivarjundid, millest meil varemalt aimugi polnud. On aga sõnad värvita kriipsud, mida joonistaja käsi veab, siis on Suits osanud paari joonega kujusid luua, mille esitamiseks enne palju paberit pidi määrima. Kuid sõnadel on kahtlemata osa helidest, värvidest ja joontest ning neid kolme on osatud nõnda tarvitada, et tagajärjed sagedaste päris haruldastena tunduvad.» Ka Tuglas tundub uutes teostes, nii «Popis ja Huhuus», väga lihtsana. «Aga katsutagu seda lihtsust jäljendada, ilma et keel oma kõla, rütm, tusedust, paenduvust ja kujutusevõimet kaotaks — ilma et ta labaseks muutuks!»

Töö keele kallal tähendab A. H. Tammsaarele midagi sepakunstitaolist, vana materjali tuleb taguda, pinnida, kokku muljuda ja venitada, tähendust süven-

dada ja varjundada — «see tarvitab rasket kannatlikku ja püsivat tööd. Ja mitte ainult tööd!» Sest selles kõiges peab olema midagi, mida tööga ei saavutata: «Iga töö nõuab lõpuks teatud jumalikku loomisesädemekest, seda viimast aga ei saa ainult tööga kätte.» Suits ei oskaks öelda, kuidas on sündinud «Ühele lapsele» ega Tuglas, mis on «Popi ja Huhuu», sest loomistöö, loominguline «sädemeke» on teispooll teadvuse läve: «ta on saladus teistele ja loojale omale; ainult loomise õnnelikkumatel silmapilkudel aimatakse teda, siis väriseb, hõõgab ta kogu vaimus, hinges kehas». Edasi puudutab autor Suitsu isamaa- ja armastusmotiive. «Laul Eestist» ei ütle kodumaast midagi head, kuid sellest hõõgab kõikevõitvat kodumaa-armastust. Ta ei kiida ega meelita oma armastusluuletuste partnerit, kuid valge käe nägemus, teise silmist loetud nõue: «Pead enam, enam armastama mind!» või ka kadunud armastuse asjatul otsimisel lausunud: «Ja rändasime jalad ainult rakk» ütleb kõik. «Meile jääb tundmus, et nõrkustes seisab enam inimlikku kui voorustes.»

Autor on ülimalt rahul, et Suitsu «Elu tule» periood on möödunud ja «Tuulemaas» leidub ainult väheseid pateetiliste noorusluuletuste reminiscentse. Suitsu «Tuulemaa»-perioodi luuletustes kõneleb «elus nii mõndagi kannatanud, nii mõndagi kaduvuse üle järele mõelnud inimese hing». Kuid nukrus, mis siin sagedasti valitseb, ei tähenda pessimismi — muidu peaksid kõik suured luuletajad olema pessimistid. «Nukrus ei tarvitse muud tähendada kui ainult süvenemist.» Ilmub uus motiiv: «...kastan lille...» On veel mõndagi öeldud kuulutamise, jutlustamise vastu, sellestki hoolimata, et mitu suurt kirjanikku on ideid kuulutanud ja jutlustanud. Kõikemõistvalt lõpetab autor selle mõtiskluse: «Aga jumalate teed on imelikud: ühed saavad targaks rõõmuga, teised kurbtusega; ühed õpivad maitstes, teised kannatades; ühed saavad õndsaks patuga, teised vagadusega.»

A. H. Tammsaare tunnistab, et ta on Gustav Suitsu «Tuulemaa»-luulelt väga palju saanud. Paar korda on ta eriarvamusel mõne kujundi suhtes ühes luuletuses («Ühele lapsele»). Kõneldes selle luuletuse erilisest mõjust, rõhutab autor sõnade uute tähenduste avamist luuletajal, ühtlasi loomishetke sädet teispooll teadvust. Teist luuletajat V. Ridalat käsitleb ta väga kriitiliselt. A. H. Tammsaare ei näe V. Ridala uutest sõnadest vajalikku, talle tundub, nagu ei oleks kasutusele võetud uued sõnad luuletajale eneselegi täiesti omaks saanud. «Õige suure enesepettusena tundub ka arvamine, nagu tähendaks iseäralist keele rikastust see, kui olevate sõnade asemele vastava tähendusega võõrad või murdesõnad tuuakse, mis endist aimet ei süvenda, laienda ega varjunda.» Kõrvale kaldudes rahvaluule valdkonda, leiab autor, et rahvalaulu-maailm on nukker-vaene, ühekülgne ja pealiskaudne — muuseas sellegipärast, et rahvalaulikuteks on olnud enamasti naised, «kes oma kodutarest kaugemale ei pääsenud» ja kes seetõttu olid vähem arenenud. Analoogilist puudust, õieti mõttekehvust, näeb autor murdesõnadeski: «murdeseõnad on enamiste harimata ja arenemata maa-rahva omad. Nendel oleks vast ainult kapsli tähendus, kuhu meie loojad uueste avatud rikkused sängitavad.» Murdesõnade uueks mõtestamiseks on vaja filosoofe, romaanikirjanikke ja luuletajaid, seega peaks ka murdesõnavara elustamine toimuma kirjandusliku loomingu abiga.

A. H. Tammsaaret häirib V. Ridala luules (eriti «Kaugete randade» perioodil) alatine asjade loetlemine: «ta näib arvavat, et asjad juba piilti tähendavad». V. Ridala loodus ei rahulda essee autorit mitte täiesti: «Loodus on tähtjas ja ilus, aga kui teda kujutatakse, siis tahaksime ikkagi teada, mida kujutaja temas tähtsat ja ilusat leidnud.» See on öeldud kuivalt ja ajalehepäraselt; tunne

nende sõnade tagant igatsust loodustunde, tõelise looduslühürika järele, sest üksnes lühürikas avaldub luuletaja valikutunne, «mida kujutaja temas tähtsat ja ilusat leidnud». V. Ridala «paiguti asjata sillerdus ja uute sõnade tagaajamine ning kuhjamine» takistavat maitsemist. Luuletaja ei mõjuvat intiimselt, kuid ometi võivat leida vaikset tagasihoidlikku ilu mõnest luuletusest, nagu «Kevade» 5 ja 6 ning «Rannamaastik». Ka V. Ridala murdesõnadest leiab ta mõne, mis ei unune, nii *luilutab* ja *lentsib*.

Kui aga V. Ridalale ette heidetakse, et tal puudub kirk, siis olevat see maitseasi ja luuletaja isiku küsimus. «Loodusesse võib kujutades kirevõdinad niris-tada, aga temasse süvenedes võib ka vaikseks saada ja unelema hakata. Ridala näib unelevat ja uneledeks muutuks ta nagu isegi looduseosaks, mis keeletu ja teadvuseta. Kõrvaliseks jääb kirgede lõõm ja võitluseviha, jääb järele ainult kõike täitev, mängitsev olemine [- - -].» Sellisteks näideteks on V. Ridalal «Kevade» 5 ja 6. Autori enesegi tunne kisub sinnapoole, «et me ka inimest looduseosana hakkame nägema, kus vaimu teadvuslik osa tühise toredusena tundub, mis inimesesoo ajasid kaugeltki sel määral ei tingi kui just see, mis seal pool teadvuseläve peitub». Nii tunneb A. H. Tammsaare ennast V. Ridala loodustunnetusele lähedasena, olgugi et luuletaja oma teostuselt teda täielikult ei rahulda.

A. H. Tammsaare tunneb otse kartust selle ees, et tema öeldud mõtteid võiks keegi pidada absoluutseks tõdedeks. «Ei ma kirjuta õpetamiseks ega tõestamiseks, vaid ainult oma lõbuks.» Kui ühele ja teisele väitele võib vastu vaielda, ei tee see maitsejale meelehärmi — aga autor ongi maitsejaks. «Tuleb aga veel see meelde, et ilmas just tõdesid ümber lükatakse ja et niipalju inimeste ning jumalate tarkust naeruvääriliseks on saanud, siis pole kuigi suur rõõm poolehoidjaid leida ja tark olla on veidi naljakas.» Väljavaateks on: muutume, siis kirjutame ja maitseme teisiti. See on otse Kulno mõtteviis, paradoksaalne, ja just seetõttu veenev.

Autor alustas keelest, jõudis kahe luuletaja vaatlemisele, mainis seoses keeleloomingu-ga, õieti koos uue stiili loomisega Fr. Tuglast ja E. Vildet. Paljud kõrvalkaldumised ei eemaldanud lugejat ainest. Nii avanes autoris lugeja, kes armastab Gustav Suitsu «Tuulemaa»-luuletusi ja leiab üht-teist tunnustatavat V. Ridala luulest, kes jõuab tõdemuseni: «Aine on ebamäärane, raske, inertne, alles vorm loob temast kunstilise väärtuse», alles teispoole teadvust olev tunne aitab luua kunstiteost, ja kunstiteose kõrgeimaks astmeks on reaalsus kõrgemas mõttes, mis on muutunud sümboliks, mõõduvaks ja siiski püsivaks.

Essee jäi enam kui kuuskümmend aastat uuesti avaldamata. Alles «Valitud artiklids» (1976) trükiti see uuesti.

Paraku on uustrükis antud sõnatu vastus Anton Hanseni lõõpivale vaimukusele: «Nagu võiks Puschkini keel õigem olla kui Juhan Hirmsa kirjade oma või nagu peaks Hans Sachs'i keelt Goethe seisukohast parandama hakkama!» On antud mõistlik vastus: tuleb ometi loodust parandada, puid pügada, täkkusid ruunata, koortel sabasid maha raiuda ja inimestele kunstlikke hambaid panna.

Meil ei tarvitse tähele panna, et uustrüki ettevalmistamisel on kõrvale jäetud essee algne käsikiri. Uustrüki redigeerijad nõustusid pikema mõtlemiseta Eduard Virgo kui «Tallinna Kaja» toimetaja, võib-olla ka tema korrektori parandustega. Sest käsikirja lõpu kõrvaldamine toimus ilmselt toimetaja käega. Õige küll, varem on liigestest respektist kirjaniku vastu «Põrgupõhja uues Vanapaganas» avaldatud ka proloog ja epiloog, mille autor ise kõrvaldas ilmselt ilma kõrvalise surveavalduseta. See oli tõepoolest teose kujundamine autori tahte vastaselt.

Seekord võis mahatõmmatud lõpp olla redigeerijate arust väheütlev — kuid Anton Hansen õelnuks selle peale, et ka koera saba võib olla ühele või teisele väheütlev, ja sellepärast lõigatakse see ära. Ah et äratrükis see lõpp puudub samuti? Ehk on autor selle lühenduse aktsepteerinud? Kes teab, mingit tunnis-
tust lühenduse aktsepteerimise kohta meil ei ole.

Mineviku kirjandusteoseid tuleb uustrükkideks ette valmistades küll vahel paratamatult parandada. On tegemist kirjaniku varasema ea teostega, siis võiks ehk silmas pidades sama kirjaniku keelt hilisemas elueas. Oleks liigne pedant-
sus säilitada vormi *ratsionalism* või *analüserima*, kui keel on selles osas vaja-
likult arenenud. Ei tule vist ka taga kurta vorme, nagu *olivad* (olid) või *sagedaste* (sagedasti). Lepime sellega, kui Juhan Hirmsa uueks nimekujuks on Ivan Hir-
mus, kui Puškin on normaalne nimekuju. Kuid sõnavara ja lauseehitus peaksid samaks jääma. Näiteid: «Aga praeguse silmapilgu kohta jääb ometi maksvaks, et meil keeles suur segadus valitseb ja et segajad keeleteadlased on» (parandus: «et keeleteadlased segajad on»). «Mis tähendab nõnda nimetatud Noor-Eesti lii-
kumine ja mis kipitab neil kõige noorematel südame peal, keda momentlasteks on hakatud hüüdma?» (uues redaktsioonis: «Mis tähendab nõndanimetatud «Noor-Eesti» liikumine ja mis kipitab südamele neil kõige noorematel, keda momentlasteks on hakatud hüüdma?») Lauseparandusi on küll vähe. Kuid selle eest on kord parandatud tsitaati. Õige küll, see tsitaadiparandus on juba «Tallinna Kajas» (nr. 19) ja äratrükis: esimeses on Gustav Suitsu «Nebulosa» tsitaat kujul: «Ja rändasime jalad rakk», teises on viga püütud parandada: «Ja rändasime ainult jalad rakk» (lk. 32). «Tuulemaas» (1913) ja luuletuse hili-
semas trükkides on värsis nii: «Ja rändasime jalad ainult rakk». Nii ei ole tegemist õieti värsi uue redigeerimisega, vaid vea lihtsa ülekanemisega raama-
tusse.

Sõnade tõlkeid on uustrükis rohkesti. Sõna *sarnaseid* asemel (mis 1915. aastal oli tarvitusel) on *selline*, mis kujundati tükk aega hiljem. Nii on uuel kujul lause: «Kõigest ei saada tööga ega püsivusega üle» parandatud: «Kõigest ei saada töö ega püsivusega jagu». On tekstis *kõigil*, on paranduses *igaihel*, *tuhingul* on uuel kujul *tuhinal*. Õeldakse: «Tahaks nutta», siis on see parandatud «Tahaksin nutta». *Seebivull* on ära seletatud *seebimull*. *Neiu* asemel on *neid*, vastavate käändeformidega. Ja nii edasi. Kus autor tarvitas *oma*, seal seisab nüüd *enda*, nagu õigekeelsus nõuab. Vahel võib vaielda tõlke mõtte vastu. Ütleb autor *kogu-
kõla*, siis on selle paranduseks *kokkukõla*. Vast, see A. H. Tammsaarele iseloo-
mulik sõna, kõlab uues tõlkes *vahest*, mille vastu jällegi võiks üksikuil juhtudel vaielda. Kui kirjanik ütles: «Endisesse udusse hakkab nõrguma kristallist sel-
gust», siis leiame uustrükis: *kristalset selgust*. *Ilm* on igal juhul tõlgitud maa-
ilmaks (mõisteliselt õigesti). A. H. Tammsaare sõnapruuki ei ole sugugi silmas
peetud, teda on vahel ÕS-i järgi, vahel vabalt püütud, see on: parandatud.

A. H. Tammsaare ei kuulutanud ennast keeleuenduslaseks, kuid ta uuendas keelt kui oma stiili vahendit alatasa. Esimesel pilguheitmisel on tema keel tra-
ditsiooniline, kuid selles avaldus sama keelekäsitust, mida ta nägi Gustav Suitsu luules: mitte niivõrd uutes sõnades ja vormides kui kõigile tuttavate sõnade omapärase tarvitamises. Seda ta siin nõudis, nii ta kirjutas, ja nii ta kirjutas
«edaspidigi».

Lembit Remmelgas

RAJONIKOMITEE ON SULETUD, KÕIK LÄKSID RINDELE

Komsomol on kuuekümnendaastane.

Praegu on Üleliidulises Leninlikus Kommunistlikus Noorsooühingus 38 miljonit liiget. Kokku on kuulunud komsomoli 130 miljonit noort. Eestis on praegu kommunistlikke noori 157 000, üldse on Eestimaa Kommunistlikus Noorsooühingus arvel olnud 450 000 noort.

Komsomoli esimesel kongressil, täna kuuskümmend aastat tagasi, esindasid 176 delegaati 22 100 liiget.

Need on kõnekad arvud.

Komsomoli kuulutakse noorena. Komsomoli kuulutakse ajutiselt, kuid komsomolist saadakse midagi kaasa alatiseks, kogu eluks. Kommunist Johannes Semper kirjutas vanuigi haruldase luuletuse «Kiusatus olla noor». Vist peamine ongi, et komsomolist saadakse kaasa kiusatus — olla noor.

Palju on neid, kes surid komsomolieas — lahinguis, surmalaagrites, valgekaartlaste, fašistide ja bandiitide käe läbi.

Küllap kõik on näinud komsomoli võitlusrohket minevikku käsitlevates trükistes pilti: lihtne praguline lauduks, laudadega risti kinni löödud, käristatud paberitükil tekst «Рауком закрыт все ушли на фронт». Kas polnud aega või kirjaoskust koma vahele panna, kuid tihtilugu kõnekäänuna kasutatav tekst on sümbolne kogu komsomoli ajaloole. Ja ka tulevikule. Kõikjal, kus on kaalul sotsialismi saatus, kus otsustatakse midagi erakordselt tähtsat, on komsomol mobiliseerunud, «kõik läinud rindele».

Kodusõja ajal astus komsomoli esimesest põlvkonnast Punaarmeele 25 000 noort. Me võime ütelda, et seda pole ju palju. Aga me ei tea, võib-olla mõnigi kord otsustas lahingu saatus üksainus inimene.

Meie põlvkond, need noored, kes astusid komsomoli 1940. aastal — komsomol ise oli tollal alles 22-aastane —, seisid 1941. aastal samasuguse otsustamise ees. Kui 1941. aasta suve ühel juulikuu päeval veoauto vintpüsside ja padrunitega peatus meie Kreenholmi komsomoli-

MÖTTEID JA MÄRKMEID

kodu ees ja püssid poistele välja jagati, arvas keegi, et meiegi ukse peaks laudadega kinni lööma ja sinna juba tuttava teksti kirjutama. Ma ei tea, miks me seda ei teinud. Hävituspataljonid koosnesid suurelt osalt just kommunistlikest noortest, vabatahtlikest.

Esimese viisaastaku tähtsamatele ehitustele — Gorki autotehasesse, Stalingradi traktoritehasesse, Kuznetski metallurgiakombinaati ja mujale — saatis komsomol 350 000 noort. Tänapäev on üle terve Nõukogude Liidu loendamatu hulk komsomoli löökehitud, šeflusaluseid objekte.

Ma ei taha ennast veel vanaks pidada ega ka mälestuste-ealiseks tunnistada, aga mõnigi kord tuleb tänastelt kommunistlikelt noortelt kuulda: teie aeg oli romantiline, meie töös on romantikat vähe.

Võib-olla on romantilisemaid ja vähem romantilisi aegu, nagu on ohvrilerikkaid võitlusperioode ja rahulikke tööpäevi, kus ühe inimese hukkumine näiteks autoõnnetusel on tõeline traagika. Võib-olla on romantika ja traagika ühe ja sellesama nähtuse kaks külge. Tol ammu- sel juulipäeval jäid kaks lapseohutu poissi püssidest ilma, neid neile lihtsalt ei antud. Kuu aega hiljem sattusid nad mulle vastu üsna inim- tühjas, kiviselt kõmavas linnas Viru tänava nurgal, näod säravas. Pagan teab, kust nad püssid said ja kuidas nad end ühe roodu rivi sappa poetasid, aga sõtta nad läksid. Samal ajal matsime esimese ohvri, Kulgu poisi Dmitri Kaaremaa. Ja samal ajal piinasid sakslased sur- nuks haavatasaanud Robert Põldese, minu Paemurru tänava poisi — ühel Narva jõe ülemjooksu saarel, mille pärast oli lahinguid löödud. Meie põlvkonnast või, nagu sõjaväekeeles öeldakse, aastakäikudest tuli ajaloo suurimast ja veriseimast sõjast tagasi vaid neli igast sajast.

Aga küllap see oli romantiline ja isegi ajalooline, kui me 1942. aasta jaanuari lõpul Uuralite taga pisikese küla lähedal metsas rōskes muldonnis tattnina valgusel suurtükipolgu komsomoliorganisatsiooni asutamiskoosolekut pidasime: meid oli ainult üheksa poissi uskumatult kirevas, võimalikult sõjakas riietuses. Ühel, kõige nooremal, oli peas koguni tohutu suur mägilase karvamüts. Me valisime viieliikmelise büroo, määrustekohaselt olid mundris siis üksnes Eerik Liim, kes sai büroo sekretäriks, ja Erich Tarkpea, kes kogemustega mehena head nõu andis. Kui mu mälu ei peta, võttis see algul tilluke polguorgani- satsioon sõja kestel komsomoli ligemale paarsada noort.

Ei-ei, ma ei tea, miks väikese Leevaku hüdroelektrijaama ehitamine, millest sündis Juhan Smuuli poeem «Järvesuu poiste brigaad», oli ja on mitu korda romantilisem kui mõni tänane kümme, sada korda suu- rem ehitus.

Või see ainult tundub nii?

JUTUD KAHES JAOS

Asta Põldmäe: «Mitmekesi maateral».
«Eesti Raamat», Tallinn, 1978. 120 lk.

Asta Põldmäe «Mitmekesi maateral» jaotub kaheks: raamatu esimene pool kannab pealkirja «Retk hommikusse» ja teine «Uinunud sõnad».

Sisukorras on esimese poole jutud dateeritud 1970—1973, teise omad 1973—1975. On muudki, mis lubab osadele selget kriipsu vahele tõmmata. Esimest jagu kannavad autori poolt väljamõeldud tegelased, isegi kui nad minategelastena ette astuvad. Teises jaos räägib Asta Põldmäe iseendast ja neist, kes temale olulised. Räägib, end väljamõeldud situatsioonidesse seadmata (nagu loos «Retk hommikusse»), väljamõeldud karakterite sisse pugeda püüdmatagi (on ju esimese jao tegelaste arutlustes tihti autorit ennast, olgu siis koolilapse suvetüdümuse kirjelduses või minakarakterite — poisslaste koguni! — maailmavaatamine juttudes «Regatisuvi» ja «Kõik suured õed»). Raamatu lõppjutustuses «Eelkõlad» taandub «mina» küll «temaks», ometi liitub see lugu oma pihtimusliku varjundi poolest tõrketa teistega või siis enamgi — annab taganedes, taandudes kaugvaate eelnenud juttude «minale».

Sirvin veel kord raamatu esimest poolt. Domineerib eelviimane pala «Minia». Fabuleeritud jutustustest kõige kompaktsed, sisutihedamad, ilmekate karakteritega leidlikes situatsioonides. Ladusa dialoogiga. Lugema tõmbav ja kaasa elama panev. Ainult et lõiguti

on mõtteheitus, lausekonstruktsioon ja väljendusviis lausa häirivalt tammsaarelik (võetagu kinnituseks ette näiteks lk. 46 esimene ja teine lõik) — liigsarnasus, mida teisteski lugudes, eriti raamatu esimesse jakku kuuluvais siin-seal ette tuleb. (Olgu see ühtlasi väikeseks vastukajaks Andres Langemetsa üllatusavaldusele «Keeles ja Kirjanduses» nr. 6, et Tammsaare juubeliaasta puhulgi «peaaegu ainsatki ühendusjoont ei leitud temast meie tänaste kirjanikeni ulatuvat».)

Kenasti läbiviidud ja hästi jälgitav on ka «Regatisuvi». Adresseerituna tegelasealistele, pakub ta neile peale põnevuse kindlasti ka ideaalivõimaluse võrratu Pupsiku või siis sihiteadliku ja üllatavalt leidliku «oma kamba» näol. Küllap saavad suveloiud koolilapsed jutust omajagu inspiratsioonigi.

«Leidlaps» taandub tagaritta, on aga dateeritud ka kogu varaseimaks jutuks (1970); seega ei vaja autor, minetanud kõige järgneva tole loo puudused, siin näpuganaitamist.

Esimese osa ülejäänud jutud mahuvad lastekirjandusse «üleüldse», kuid kohati tuleb neis ometi ette lapsepõlve «pehme unine kumin», mis on meeldivalt autorinäoline.

Jaonimetus «Retk hommikusse» on mitmeti võetav. Lisaks elu hommikupoole käsitlemisele ja sellele, et adresseadiks on siin valdavalt lapsiugeja, võib see raamatu esimese poole üldpealkirjana vihjata ka autori kirjani-kuhommikule. Teise jao koondnime-tuse tagamaid leiame nimijutust «Ui-

nunud sõnad». Imetlusega öeldakse kirjaniku kohta: «Ta äratas uinunud sõnad!» (Lk. 81.) Nii kannabki raamatu teist poolt varjamatu soov olla selles maagias kaasosaline — äratada sõnad. «Just jõud puuduski selles, mis mind iga päev ümbritses. Jõud, mis ehk oligi seesama mis sõnad.» Ja autor käib uuesti läbi selle, mis teda päevadest päevadesse on ümbritsenud, äratades sõnu, s. t. andes argiselt läbielatule tolle igatsetud jõu — sõnajõu.

Raamatu teine pool annab minategelase ja autori tõenäolise samasuse läbi* võimaluse jälgida ka selliseid mõttekäike («Uinunud sõnad»), millest aimub Asta Põldmäe nn. kirjaniku-eellugu, mõnedki raamatukirjutaja eetilised aspektid, tema enda väärtuskategooriad.

«Ei iial hiljem ole ma tundnud raamatuis nii palju tõde kui neis esimestes,» tunnistab autor, olles «nende esimeste» avastamisajal «Retke hommikusse» tegelaste eakaaslane, kellele kõnealune raamat omakorda on üheks esimestest. «Tõde täitis neid nagu vesi merd [---], vihjates julgelt oma põue tumedale rikkusele.» (Lk. 80.) Küllap peab kunagi sellise kogemuse osaliseks saanud kirjaniku ihaluseks olema endagi noore lugeja andunud tõeusk. Ja Asta Põldmäe on püüdnud läbi raamatu järgida tõde ja tema põue tume-

* Ütlen «tõenäolise», sest on ju suvaline mis tahes mina-lugu rohkem või vähem dokumentaalseks pidada, liiati kui pole soovigi tõe jäle saada: on ükskõik, kas tegelikkuses olid sündmused nii või hoopis teisiti, kui eri jutude «mina» on juba su enda tuttav ning ikka üks ja seesama, kui tema kodu mikro- ja makrogeograafiagi jutust juttu täiendust saab, arutus- ja läbielamisviis ühele kuulub; mina usun selle «mina» olevat autori enda, ja kui ma ka eksin, ei kaota sellest raamat, mina ega autor. Vastupidi, minu lugejask minategelase pärisolemasollu nii konkreetse isiku kujul kui raamatu autor peaks sellelgi juhul raamatut aina väärtustama.

dat rikkust. Järgida tõde, tabada tõde. Oma tõde.

«Raamatuviletsus oli kuidagi teistsugune kui pärisviletsus. [---] Seda rikastasid imetlusväärased sõnad [---]. Siin olid sõnad, mida me iial ei tarvita [---].» (Lk. 80.) Erakordsete sõnade lummuses seisnud inimene hakkab kirjutama oma raamatut. Mis ime siis, et «nagu värvilised soomused liibusid nüüd tema [kirjaniku — V. H.] kümned nimed esemele ja ese polnudki enam see ese». Nimetamisõhin saadab Põldmäe raamatut. «Just nimetamata jätmise pärast oligi elus kõik nagu kuidagi poolikult ja tuhmilt» (lk. 81) — trotsib autor.

Kas ei satu vastuollu need «värvilised soomused» ja tõetabamispiid? Eks juhtu erakordsete sõnade leidmisvaimustuses ja kõige äranimetamise tuhinas sedagi. Oma parimates juttudes aga juhib autor meid lihtsate lausete saatel ajas tagasi ja tal jätkub tarkust ehtida oma tõde «kümnete nimedega» alles siis, kui tõde, see kord tunnetatu, on taas tabatud.

Nüüd siis lähemalt raamatu sellest poolest, mille nimi on «Uinunud sõnad», ent mis eelõeldu valguses võiks kanda ka pealkirja «Äratatud sõnad».

Ühe vitsaga löödud ei ole seegi osa. Kindlat kvalitatiivset hüpet tähistab aga aasta 1975. Teises osas on kõrvuti kaks lühikest pala: «Omaette» 1973 ja «Ainult oma ja ainult üks» 1975. Et nende ainegi on lausa üks — kooliga seotud mälestused — ja et mõlemad on minamõtisklusena antud ning seega omavahel petlikult sarnased, võivad kvalitatiivsed erinevused esimesel pilgul märkamatagi jääda. Tähelepanelikumal lugemisel aga märkad teise loo mitmeid kõnekaid kujundeid, vaatamata hoopis napimale, asjalikumale jutustamisviisile. Mõttekäikki on pretensioonitum, tunda on vaid soov kunagi mõeldut taastabada ja lihtsaimal viisil edasi anda. «Omaette»-loo kergelt tõstetud tonaalsus reedab jutu-

loomise-soovi domineerimist, «Ainult omas ja ainult ühes» aga õhutab jagamisvajadus otsima adekvaatseimat sõnakatet toonastele tundmustele. Ja lugu saab ehtsam, haaravam, jutt iseenesestsündinud.

Järgmises kahes loos, «Klaveriõpetaja» ja «Mihhail», mõlemad samast, 1975-ndast aastast, saavutab Põldmäe oma meenutusjuttude laadis täiuse. «Klaveriõpetajas» on kujund ilus ja ühtlasi sisukas. Selline loodusepilt: «Sügis tuli maal alati pikkamisi nagu suur väsinud hobune õhtul.» (Lk. 100.) Jälgides klaveriõpetajat, mõtiskleb autor: «Lahkudes võtab ta sülle oma purgi piimaga ja tundub ise nii lihtne, nagu mitte piim, vaid kogu ta elu oleks asetatud kaheliitrisse klaasanumasse, millel pole kaantki peal.» Selle jutustuse mõtted ja arutlused on tugeva emotsionaalse laenguga. Olgu siin ära toodud veel üks sügisetunnetus (lk. 100): «Neil päevadel ema vaikis. Ta oli ka peaaegu kogu aeg väsinud. Äkki saadud avarus ängistas meid kõiki, luhad ja kõrrepõllud üksikute mustendavate varestega, kogu see suur puhas tasandik, kus minna polnud ikkagi kuhugi.»

«Klaveriõpetajas» on toon lõpuni väljapeetud, telg kindlalt olemas, kõik klapib, ei midagi üleaarust, liiga kaugele kõrvalehüppavat meenutustes — kõik puutub siin tõesti asjasse. (Selle vastu eksimist tahaks ette heita mitmele varasemale muidu üsna huvitava jutule, nagu näiteks «Linnurohi»: kena küll, aga algus, keskpaik ja lõpp, igauks kisub ise kanti.)

«Klaveriõpetaja» kohta öeldu kehtib ka «Mihhaili» puhul. See kaunis jutustus igavesest igatsusest (hukutava? või ehk siiski mitte hukutava?) «armastuse ja andestuse» järele köidab oma tundetooni vaoshoitusega, tagamaade lõputu hajumisega peaaegu igauhe teismelisepõlve, ahvatleva pitseriga, mida kannab kõik alatiseks saavutamatu ja teostumatu, ja suure nukra

leppimisega kõige, mille kadumine on paratamatu. Nii «Klaveriõpetajas» kui «Mihhailis» tunned imeselgesti seda enesepaljastuse ränkust, eneseavamise vaeva, seda «ainult oma ja ainult ühe» avalikustamise vaeva, seda kõhedust ja kiusatust koos, mis sellega kaasas käib; seda kunsti sünni kõrval seisvat enese ületamist — ma ei mõtle ju eneseületamist taseme mõttes, mõtlen tõesti enese ületamist, üle enese sisepiiride, sisetakistuste tõusmist, mõtlen siirust loomishetkel, olgu või häbist tulipunasena ja pisarad kurgus, aga pakitsev vajadus tagant tõukamas: ma räägin selle asja nüüd ära...

Osaliselt on niisugust pihtimuslikkust ka jutustuses «Uinunud sõnad» (meenutusjutud on iseenesest pihtimused, ometi pole iga meenutus ühtviisi sügav eneseavamine, rohke enesejagamine), mis oma laialivalguvuses nimetatud kahe jutu tasemeni siiski ei küüni. Lõiguti haarav, puudub tal nii ilmekas telg, segamini on paberile jooksnud lihtsat ilusat visuaalmeenutust, kunagiste mõttekäikude taasläbimist, aga ka päritolult ähmasemat, segasemat, hiljem mõeldut lapsena mõelduga koos, hilisem ja varasem lapseigagi läbisegi, kuni kõik jälle maandub teatud vanuses tüdruku maailma tabavaks ja hästi jälgitavaks kirjelduseks. Kuni jutt viimaks laabub ilmekasse päevikuloosse, ja siin juba puudub üleliigne, sulg järgib rangelt minategelasele ränega sündmuse kulgu, millele jutu lõpus annab avaruse valuline pihtimus tänase «mina» kirjasuhetest oma emaga, mahutatuna kahte viimasesse lühikesse lõiku. Minu jaoks jääb juttu kandma just see sild lapsepõlve ja täisea vahel, see «kustumatu jälg», mille mitte iial lõppeda tahtvat järeilmõju autor tööpoolest ikka ja jälle tunneb, tistes vastkirjutatud ridadega ümbriku postkasti kohale: «Pistan ümbriku postkasti, süüdlaslikult nagu varas kopika kiriku korjanduskarpi...» (Lk. 81.) Koguni veel enam mõtle-

mis-, kaasaelamisainet pakub mulle see jutulõpp — mõtlen kogu kõnesolevale raamatule, kuivõrd see ju enamasti jaoks on ikkagi pihtimuslik, seega ka autori lähedasi puudutav, kui ümbrikute kuhjale, mis just sellise piinava süütundega teele saadetud vähemalt nende lähedaste suhtes, kellelt seatud elus palju enam saama kui tagasi andma. Loen üle: «Ei meeldinud kellelegi rollid, millesse olin neid kirjutanud. [---] Polnud kellelgi kiire argipäevast pääsemisega, ja kui oligi, siis see, mis oli pääs minule, polnud pääs muile.» (Lk. 84.) Mõtlen südamevalule — «Ja jälle ei saa ma temaga rääkida.» (Lk. 84.) Mõtlen kunstniku osale, rollile. Ning hindan veel kord jutud kahte jakku.

Nende juttude hulgas, kus uitavad

HUMANOIDIDE MAFFIA CONTRA VABA AJAKIRJANDUS

Henn-Kaarel Hellat: «Naiste Maailm» II.

«Eesti Raamat», Tallinn, 1978. 208 lk.

Iga raamatu puhul tuleb endale aru anda, kui tõsiselt teda võtta tasub, sest kui mängureeglid teada, siis jäävad ära väärad nõudmised. Seda enam juhul, mil žanr ise viitab võimalusele, et kui jutt meie aega hästi viidab, siis on osa tema ülesandest juba täidetud. Ulmekirjanduse teataval osal on sellesuunalisi kalduvusi. H.-K. Hellati «Naiste Maailma» puutub see sedavõrd, kuivõrd allakirjutanule tundub, et selle ideestik on koos nii targalt tõstatatud küsimusi kui ka probleeme, mille tõsisem lugejapoolne edasiarutlemine antud kontekstis liiast oleks ning asjatut tigeemist võiks soetada. (Üldiselt kehtib öeldu mõlema osa kohta, sest läbivat on neis päris palju, kuid ette rutates lisagem, et harva on järg parem algusest, ja nii ka nüüd.) Üheks suuremaks küsitavuseks on näiteks

kaksiklaps Mihkel, vapper Pupsik kaaskonnaga, Märt Mõru ja teised väljamõeldud «minaga» või nimega ristitud tegelased, on huvitavamalt kirjutatud ja vähem huvitavalt, on põnevad ja vähem põnevad, enam haaravad ja vähem haaravad, kokku aga on lihtsalt veel ühe ajaviiteks läbiloetud juturaamatu tunne, ei vähem ega rohkem. Ja ma tunnen, kui palju raskem on minu jaoks see kaalukauss, millel jutud, kus minategelaseks on autor ise. Pariimaid nende hulgast justkui polekski kirjutama hakatud — jagamisvajaduse kõrvalt on jutustus nagu iseenesest sündinud. See «iseenesest» aga eeldab meistikätt ja oskusi, mis pole tulnud üleöö. Raamat kahes jaos, autori poolt varasemaks ja hilisemaks dateeritud, kinnitab seda.

Viiu Härm

Naiste Maailm kui selline. Hellati loodud mudelühiskond suundub küll tagsiregulatsiooni teele, kuid siiski, kuuskümmend aastat on too veider süsteem vastu pidanud. Kui aga nõnda kaua on teatavast ideoloogias lähtunud, kui see on peaaegu fikseerunud, siis oleks asjatu arvata, et põhiideedest ja -tugedest taganemine võiks toimuda nii kergesti kui praegu ja nii emotsionaalsetel ajenditel nagu Armastuse Kohus. Selle võimalikkuses on piisav annus ajaloolist idealismi. Aga veel, enne seda, tolle maailma geneesi samm-sammult jälgides paneb mõnigi asi kahtlema. Lausa uskumatu, kui kergesti läheb filosoofiliste teaduste monopol naiste valdusse. On ju teada, et ükski nimetatud teadusala harrastajanna pole sellesse märkimisväärset jälge suutnud jätta. Ja teisalt, ainult säärase «filosoofide» järelevalve all võimalikustub olukord, kus põlatakse (teaduslikku) loomingu, mis on kaotanud vahetu sideme praktiliste vajadustega. Kui naiste mõnin-

KRIITIKA

gaid loomuomadusi — nagu alalhoidlikkus — on seega õigesti tabatud, siis teisi mitte. Näiteks nende konspiratsioonivõimele ning suutlikkusele saladustest suu pidada kõneleb meie igapäevane kogemus lihtsalt vastu.

Olgu viimased tosin rida tüüpiliseks negatiivseks näiteks, kuidas ei maksa ulmelisele seiklusjutule läheneda. Niimoodi võiks pahandada veel ja veel, kuid see poleks mängureegleid arvestav. Pole oluline, kuidas **Naiste** Maailm tekkis, vajalik on, et ta efektselt olemas oleks ja et tema najal saaks vahendada esteetilist, sotsioloogilist jm. informatsiooni. Ja et ta meelt lahutab, sest kuigi antiutoopiline, on Naiste Maailma — nagu ahvide planeedinigi — viiv degenererumise tee liiga globaalne ja nende tõe(ähvardus)näosus liiga väike, et hoitavalt mõjuda.

Aga mitmed probleemid on selle muudeli põhjal esildatud ja mõned neist lausa ise enda eest kõnelevad. Mõelgem hetkeks sellele ühiskonnale ja tema liikmetele. Ajalugu tunneb perioode, kus normaalne elu hälbib, indiviidi loomulik elutsükkel ei saa toimuda. Need on sõjad või totaalsed sotsiaalsed eksperimendid, mille järel või ajal siginuvad põlvkonnad epiteetidega «lost», «beat» jms. Ja veel hullem, kui rööbastelt ei kaldu kõrvale üksnes lapsepõlv, õpi- või meheaastad, vaid kogu täisväärtuslik elu. «Naiste Maailma» totaalses eksperimendis on see juhtunud. Ja autor oleks võinud selle isegi rohkem välja mängida-arendada.

Oluline probleem, mis tagantjärele vaadates kogu tegevuse küll käivitab, kuid täiel määral kasutamist ei leia, on kaks teed naiste ühiskonna tulevikuks. Üks on akadeemik Cari Petreni suund normaalsele paarielule, teine Laa Sulneri kompensatsiooniteooria. Kuigi esimene tundub eetilisem, ei saa salata, et Rahvastuskomisjoni töö viljades on autori tahtest olenemata väga palju kasulikku. Piisab, kui nimetada põhjalikke meetodeid ideaalse sobivuse

kindlakstegemiseks. (Vilksatas sõna kompensatsioon. Ikka veider see Rendon! Kuidas need naised väljavaatega sugulisele askeesile nii kergesti leppisid? Sest just seks on mitmetes ühiskondades üheks peamiseks riiklikult lansseeritud *quasi*-vabaduseks, tõelise inimliku vabaduse aseaineks, seega kompensatoorne tegur. Siin on järelikult tegemist kompensatsiooni kompenseerimisega!) Valdavaks jääb mulje, et ka tõsisest probleemidest (sotsioloogilistest ja psühholoogilistest, nagu esimeses osas) pole intriigi endasse palju ulatunud, et neil peatutakse arutluse vormis. Mis siis romaanis õieti on? Ausalt ütelda: seikluslugu «poliitilise maffiaga». Teatav klikk, kes eriolukorras (Regulatsiooniajastul) omandas ülisuured volitused ja võimu, mis põhiseadusega talle ei kuulu, arendab nüüd otseselt ühiskonnavastast tegevust. Poliitiline võitlus muutubki kõige tähtsamaks. Selles mõttes võinuks Rahvastuskomisjoni asemel olla ka mõni teine ja maisem organisatsioon (kas või natsionaalsotsialistid). Meenutagem näiteks «Seitset päeva mais», mille tegevus kestis ainult päeva rohkem ja kus ka ajakirjandus tõde kaitses. Mitmed situatsioonid ja võtted kuuluvad põnevusjutu arsenalis. Siin on salakäike, vaenlase peakorterisse tungimist, šantaaži, riski jm. Leebet ning humaanset suurvolinik Queene Thorpi on kerge kujutleda hõbedaste oimudega polkovnikuna, Iie Purehis aga näha tema ustavat abi, praktikust jälituskaptenit. Ainult lõpp pole kuigi usutav. Feldmarssal ise ei lähe ialgi koos kaheksa kaaslase ning parabellumiga vaenlase krematooriumi vallutama. Isegi naiselik rumalus pole siin vabandav. Üldse on jutu finaali kõige vähemosavalt kirjutatud. Kaasa arvatud noore ja võimeka Ekne Miilti, vastaste planeeritud troonipärija ülemeelitamine. See läheb liiga ladusalt ning tütarlapse osa otsustaval hetkel on maffialoo jaoks liiga «jumal masinast».

Toimuvast saame teadustust Iie Purrehi, vahetu osaleja päevikust. Sündmustele lisandub oluliselt arutlusi, reflektsoone, mõtisklusi oma missioonist, riigist jm., peamiselt poliitilistel teemadel. Neis on valdavalt palju tõde, mõnele kirjutaks lausa alla («Kui ettenägelikult ma toimin, vabastades end mõneks ajaks jooksvatest ametiülesannetest! Nende täitmine oleks mind automaatselt viinud senise mõttelaadi toetaja, pragude kinnimätsija rolli. Tõenäoliselt tulebki teha seda kogu ühiskonna ulatuses, et vältida raskeid ekstsesse, võib-olla isegi meie tsivilisatsiooni katastroofi.» Lk. 191.) Aga tervikuna on need leheküljed (vt. näit. peatükid 9, 15 ja 27) kuivavõitu, dünaamilist tegevust lihtsalt pidurdavad. Kui jõuad sinnamaale, küsid nagu nõrdinult, et mida see detektiiv jälle arutlema hakkab! Võib-olla lisavad need mõtisklused «krimile» sügavuse mõõdet, aga tempokaotus tuleb ka. Lisaks on sõnastus niikuinii väga arutlev ja traktaatlik.

Nagu tihti, on tegelastest kõige paremini õnnestunud negatiivseim, sest temasse on praegu selgesti kehastunud paha, mida autor eitab, kuna ülejäänute positiivsem programm on ebamäärane ja peab realiseeruma tulevikus. Laa Sulneri plaan allutada planeedi naised, jagades eesrindlastele bordellipileteid ja psühhofarmakone, on lihtne ja suurejooneline. Iie Purrehi päevikuarutlused ei suuda sellega huvitavuselt konkureerida. Muidu on nende kahe duellis päris korralikult põnevust. Ülearune on pidada Laa Sulnerit psühhopaadiks. Sel «doktor Caligaril» on küll igas Rahvastuskomisjoni allasutuses oma kabinet, kuid hull — seda ta pole, kui mitte tuua ettekäändeks tööka, et Rendonil võivad kõik asjad teisiti olla (ja mis põhimõtteliselt õigustaks selles romaanis ju iga asja!).

Iga kirjanik loob oma maailma. Kuid ulmeautor peab lisaks veel midagi: välja mõtlema reaale, keskkondi, püüd-

ma kujutleda, missuguseks kujunevad tööstus, tarbimine, kommunikatsiooni-süsteemid jne. tulevikus. Kuigi selle tegevuse juures võib olla vähem ja enam leidlik, ajab mu meelest niisugune fantastiline atribuutika teatavas vanuses lugejat alati natuke muigama. Nii ka nüüd. Võtkem kas või almakuks nimetatav hiidmetroo, mis ühendab maa-aluste käikudega Rondoni kuutkümmend seitset linna. Niisugune anakronistlik kaevamistöo sobiks küll rohkem insener Garini aega, sest praegu on ju üldiselt meeliskujutluseks ruumilised transmissioonid. Umbes sama võiks öelda ka Rahvastuskomisjonis kasutusel oleva brimmi kohta. Klanni-naps, mis tõstab toonust ja paneb vastasedki lobisema! Ja nimed — neidki tohiks alati suure huviga lugeda (on ju tegelaste ristimine igasuguse raamatu puhul väga oluline ja annab üldjuhul pildi autori maitsest ning keelelisest kuulmisest). Vist oma kolmveerandis ulmejuttudes on tegelastel veidrad ühe-kaheasilbilised ning internatsionaalse tüvevarjundiga nimed. Sisimas eeldavad niisugused mallid mingi ühiskeele tekke võimalust. Kuid kas selleks on tõesti väljavaateid? Tõsi, autor väidab ühiskeele Rendonil ammu tekkinud olevat. Head äratundmislobu pakub ka teiste mängureeglite täitmine. Nagu need mitmekordsed teksti müstifitseerimised, vaatepunktide õigustamine, viited joone all (E. Ürt, Iie Purreh), «Rondoni dekadentide» luuleread. Kõik see butafoorika kuulub kenasti asja juurde. Kokku võttes on siiski pisut kahju, et leitud huvitavaid probleeme pole autor filosoofilises plaanis järjekindlalt viimaste konsekventsideni välja arendanud, pole «teinud kirjandust» nendest endist, vaid pakkunud arutlusi ja seikluslugu. Aga üldhinnang sõltub ikka taustast ning eesti põnevus- ja meelelahutuslektüüris on «Naiste Maailm» kahtlemata väljapaistval kohal.

Mihkel Mutt

KRIITIKA

LUULETAJULINE TÕELUS

Ene Mihkelson: «Selle talve laused».
«Eesti Raamat», Tallinn, 1978. 100 lk.

Ene Mihkelsoni nimi on lugejaile ennegi tuttav, nii arvustuste autorina kui luuletuste kaudu. Nüüd siis esmakordselt kõvade kaante vahel. «Selle talve laused» on debüüt-kogu, mis annab tunnistust juba väljakujunenud luuletajast. Nõnda juhtub harva, ja seda rõõmsam see on.

Luulekogu tiitellehel puuduvad aastaarvud, mis osutaksid, missugust ajavahemikku valimik hõlmab. Tõsi küll, pealkiri räägib ise enda eest, aga seda ei saa ka sõna-sõnalt võtta. Ju on autor siin vajalikuks pidanud nimetada talve kui sümbolit või metafoori.

Esimene märksõna, mis lugedes kõlama jääb, on a e g. Aeg, mis pole ühesuunaline ega -mõõtmeline, on Mihkelsoni luulemaailmas nagu pidevalt paigaltnihkuv telg. Kuigi Mihkelson on autor, keda tundub lausa võimatu olevat ridahaaval tsiteerida, toome siin näiteks mõned aja-kujundid: «Su aeg kuivab kokku kui käsn» (lk. 81), «Meie kirjutame luuletusi hõredale õhule / tihendame aega plahvatavaks tom-buks» (lk. 84), «Aeg hoiab mind vangis ja vabastab valikust» (lk. 91), «aeg kerkib maast» (lk. 31), «Aeg on lahti pääsenud sinust ja minust» (lk. 36), «Ma ei küsi mis saab edasi / ajad kohtuvad / kivi taltub ja praguneb» (lk. 38). Neid kujundeid väljaspool konteksti tõlgendada ei saa (kuivõrd kujundit on üldse võimalik interpreteerida). Nõnda on muide ka Mihkelsoni üksikute luuletustega: üksik (perioodikas ilmunud) luuletus ei pääse sugugi lähedale luulekogu tervikmõjule.

Teine mõeldav koordinaat on r u u m. Siin võiks alustada sellest, mida Mihkelson ei ole. Kõigepealt ei ole ta linnaulalik, nagu näiteks P. Hint või V. Luik oma viimastes kogudes. Ja ka mitte looduslühirik ega maa-ihaleja. Aga

mida ta on, selle määratlemine tundub märksa raskem. «Ühel väga pimedal ja väga lagedal väljal kus must taevas neelab lumevalge maa ja vaid üks tee lookeb reejalaste jäljena kuhugi eemale seisan mina» (lk. 35). «Ühtedelt lumeväljadelt teistele, kui majad on ümbert võetud ja jääd ise ekslema luuletatud maastikele, mida tõelus omakorda päästab ümbrisest» (lk. 42). Nii lausub autor. Siin on loodus luuletaja jaoks mõttemaastik, «mina» projektsioon ruumis. Loodus on kujund, mille abil autor detailiseerib oma hingeseisundit. Selle vastandiks on maja (tuba), kuhu aeg-ajalt suletud ollakse, üksi oma mälestustega.

Omaloodud maastikel on autor (lootusetult) üksi. Inimeste — kaasiniimeste — peale vaatab ta lausa demürgi seisukohast: «Kui inimesed lähenevad, on nad kaugele näha, väikesed kujutud punktid, ootamatult kõrged päris lähedal» (lk. 24) või «Tuul hõljudab nõlvadel inimeste kehi» (lk. 45) või «Hämarusest tulevad ja hämarusse lähevad näod / Rütmi korrapärata seaduseta / Kes oli kes on ja kes ei jää» («Reekviem», lk. 7). Ja ütleb otse välja: «Nüüd siin otsin ikka veel pidet mis mind elavatega seoks» (lk. 11). Ja ometigi pole see maailm kõle. Õnnetu võib-olla küll — kui eemalseisja pilguga vaadata, ja seda lugeja ju on —, aga kõle mitte. Sest siin on «mõistev pehme lumi», ja «jalgadelt kisub sügis kriimud välja». Ja tõepoolest, on tunda, kuidas «mina» teistega kontakti otsib, tegelikult maailmast võõrdununa seda maailma sisimas ometi ei eita. Eelmistest tsitaatidest hoolimata — nagu öeldud, on tsiteerimine siinkohal juba isenesest vägivaldne —, ei ole «mina» teiste vastu vaenulik, ei ole isegi üksikõikne. Ta lähtub lihtsalt vaatleja positsioonilt, sõandamata läheneda inimestele nii nagu näiteks loodusele.

Poeedi maailmasuhtumine ja -vaatamine tuletab mõnes mõttes meelde samalaadset maailmanägemist kujuta-

vas kunstis. Näiteks A. Keskküla sürrealismi-kallakuga maalidel puuduvad inimesed, nad nagu oleksid sealt välja tõrjutud, näeme ainult nende tegevuse saadusi — hooneid, interjööre, tehismaastiku sugemeid ja muud selletaolist. Mihkelsoni inimeseta maastikud on siiski leebemad, inimesed pole sealt mitte vägivaldselt eemaldatud, vaid nad kuidagi lihtsalt puuduvad. Võib-olla on poeedi luulemaastikele veel lähemad armeenlase Hakobjani pildid, kus inimesed samuti puuduvad, kuid kus on siiski intiimselt tunda nende hiljutist sealviibimist; sellest annavad tunnistust äsja seljast võetud «tühjad» riietusesemed, kindad, mis on küll käest võetud, kuid säilitavad ikka veel käe plastilise vormi, tööriistad, telefoniliin jne. Inimese töö ja tege-

vuse jäljed on värsked ja selgesti tajutavad.

Poeedi nägemustest aimub, et ta ei eemaldu inimestest tahtlikult, vaid oleks nagu eemale hirmutatud.

See talv on Mihkelsoni jaoks üks kurb talv olnud. Küllap ka selgimise aeg. Selle talve laused kokku moodustavad sõnumi, mida lugejal pole õigust kritiseerida. Võib kas omaks võtta või hüljata. Oleks sellist luulet rohkem!

Raamatu on kujundanud Naima Neidre. Illustratsioonid vaadates tekib tunne, nagu oleks tegemist autoriillustatsioonidega, nii kongeniaalsed on nad tekstiga. Piltides pole mitte vähem poeesiat kui luuletustes ja nad aitavad raamatu mõistmisele paljugi kaasa.

Astrid Reinla

KROONIKAT

Kirjanike Liidu juhatuse sekretariaadi koosolekul 6. septembril arutati mitmeid organisatsioonilisi küsimusi ning täpsustati sügisperioodi kalenderplaani. Oktoobrikuus toimub kirjanike organisatsiooni liikmete üldkoosolek, kus kirjanduskriitika arengujoontest räägib juhatuse sekretär Kalle Kurg. Juhatuse ja sekretariaadi koosolekutel tuleb arutluse alla noortega tehtav töö ja kirjandusfondi tegevus. Suurematest nõupidamistest mainitagu koos NSVL Kirjanike Liidu eesti kirjanduse nõukoguga käesoleva aasta novembrikuus korraldatavat eesti uuema proosakirjanduse arutelu. Tähistatakse Fr. R. Kreutzwaldi 175. ja A. Kalda 100. sünniaastapäeva.

Käesoleva aasta augustis Tšehhoslovakkias toimunud rahvusvahelisest tõlkijate kohtumisest võttis osa Leo Metsar, septembrikuus viibisid loomingu- ja lähetusel Rumeenias kirjanikud Lilli Promet ja Ralf Parve. Septembri algul käisid sõprusühingu «Rootsi—Nõukogude Liit» külalistena Rootsis mitmed meie vabariigi nimekad kultuuritegelased, nende hulgas kirjanikud Lennart Meri ja Enn Vetemaa ning kirjandusteadlane Jaak Põldmäe. Kahel päeval viibisid nad Upsala ülikoolis, kus muu hulgas näidati L. Mere filmi «Linnutee tuuled». Mitmeid kohtumisi toimus Stokholmis.

BAM-i ehitustandril ehitati ELKNÜ Keskkomitee lähetusel Kirjanike Liidu konsultant Boriss Stein.

Septembri keskel viibis Tallinnas Helsingi ülikooli professor, tuntud kirjandusteadlane, Aino Kalda loomingu uurija Kai Laitinen, kel oli mitmeid kohtumisi meie kirjanike ning kirjandusteadlastega.

Täienes meie teeneliste kirjanike pere. Eesti NSV teenelise kirjaniku aunimetuse pälvisid Aimée Beekman, Erni Hiir ja Olev Jõgi.

14. septembril tähistati piduliku õhtuga Kirjanike Majas Eesti NSV rahvakirjaniku M. Raua 75. sünnipäeva.

Avasõnad ütles Kirjanike Liidu juhatuse esimees Paul Kuusberg. Vabariigi kõrgeima autasu, Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi aukirja, andis üle Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimees Johannes Käbin.

11. septembril toimus «Estonia» kontserdisaalis pidulik kontsert, millega tähistati maailma- ja vene kirjanduse suurkuju Lev Tolstoi 150. sünniaastapäeva. Avasõnad olid Paul Kuusbergilt, ettekande suure sõnameistri elust ja loomingust tegi juhatuse sekretär Lembit Remmelgas.

Eesti nõukogude kirjandus on äratanud huvi ka väljaspool Nõukogude Liitu. 20.—25. septembrini korraldatigi Tallinnas Eesti NSV Kirjastuskomitee, NSVL Autoriõiguste Agentuuri EV Osakonna ja Eesti NSV Kirjanike Liidu ühissettevõtmisena seminarnõupidamine neile, kes tõlkijadena või toimetajatena levitavad eesti kirjandust väliskeeltes. Et tegemist on A. H. Tammsaare juubeliaastaga, siis põhieesmärgiks oli tutvustada seminarist osavõtjatele A. H. Tammsaare loomingut ja eesti nõukogude uuemat kirjandust. Ettekandega «A. H. Tammsaare ja eesti kirjandus» esines seminari avapäeval A. H. Tammsaare memoriaalmuuseumis Jaan Kross. Ülevaate eesti kirjandusest enne 1940. aastat andis Tartus Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumis Ain Kaalep. Ülevaate eesti nõukogude proosast tegi Kalle Kurg, luulest August Eelmäe, koosolek toimus Fr. Tuglase majamuuseumis. Külalised tutvusid meie kirjannikkonnaga, külastasid kultuurilooliselt tähtsaid paiku, sealhulgas A. H. Tammsaare sünni- ja noorusmaad, nägid Nõukogude Eestit tutvustavaid filme, Tallinna ja Tartu vaatamisväärsusi.

Seminarnõupidamisest võtsid osa Lilia Velitškova ja Dora Janeva Bulgariast, Welta Ehler, Siegfried Behrns ja Alexander Baer Saksa DV-st, Győző Fehérvári Ungarist, Jerzy Gutowski ja István Dabi Poolast, Vladimir Macura ja Viera Hegerova Tšehhoslovakiast ning Raili Kilpi-Hynynen ja Juhani Salokannel Soomest.

RINGVAADE

JUUBILARI LUULETEEST

Pilguheitu 5. oktoobril üle juubeliläve astunud Helvi Jürissoni luuleteele alustagem tähtdaatumitest: debüüt 1956. aastal «Loomingus», esikkogu «Mägedes sünnivad pilved» 1961. Mõlemad esinemised seega tormilisel luuleergastumise ajal. Uustulnuka poeetiline atribuutika andis siiski alust arvata, et teadliku sõnaseadmisega on algust tehtud ja ka luulekooli leitud mitmed head ajad varem. (Isegi varaseim kogusse võetud luuletus on aastast 1953.)

Esikkogud on enamasti alati armasnaljakad, ent ometi on just nendes puhtameelselt koos paljugi autori põhisuundumustest, tema luuletaja-eeldustest kuni pärastiste kinniskujunditeni ja võrdpildistikuni välja. Nii näitab ka Helvi Jürisson teatavale malbusele vaatamata kohe võimalikult kõiki oma riigi rikkusi. Siin on ta lugemuslikud mõjud ning mõjutused, ta filosoofiahuvi, kaunitest kunstidest kütkestatus, maailmaprobleemide kallal juurdlemise himu ja kosmose hõlvamise imetlemine. Ollakse veel nii toredasti aval, et sõna sepiatatakse artistlikuks (ka aforistlikuks) otse lugeja silma all, kontrastide teritamise ja puäntide leidmise rõõm, enesondeerimine (ning -imetlemine) on nii liigutavad, et panevad sellele komponeerimiskunstile heldinult kaasa elama. Asja juurde kuulub ka Narkisose «äraandlik *carotis*» vms., mida täppisteadlasel on vaja ainult lugeja epateerimiseks. Samuti on ootuspärane luuletaja nukker üksindus. Kriitikagi vihjas toretsemisele ja ooperidekoratsioonidele ning õigesti ta tegi.

Poetessi areng on sealpeale liikunud küll mitte kriitika tõukest järjest mõistuslikuma eneseavaldamise suunas. Kogus «Puu silmapiiril» (1966) on luulepuhangud juba kargema kujundikontrolli all; teaduse ja tehnika positiivsele ning negatiivsele rollile inimkonna käekäigus mõtleb autor isikulähedase-ma murega.

«Rohelised leed» (1971) varistab maha üleaurused ehted nii ajalauludelt kui ka tundelüürikalt, üha ilmsemaks saab

autori harmooniataotlus. Värsside mitmeplaanilisus, assotsiatsioonide haare ja omalaadsus lisab süva ning tuumakust.

Loomislugude kogumikus «Teose sünd» (1976) kirjutab Helvi Jürisson pealkirja all «Oi tuhande järve taevas» sellest, et kosmoloogia on tema jaoks «teaduste teadus, mõtlemise tipp. Inimvaimu arenemise epopöa». Ja veel ütleb ta, et tunneb tähistaeva ees harrast, jumaldavat vaimustust. «Arvan, et püüid kõiksust tunnetada on ülevaim, mis inimesele antud. Arvan, et sellest kasvas välja kunagi muusika...» Siit ka luuletuse «Kosmoloogiline» («Rohelised leed») valgusejärvede visioon ning teisalgi mitmed selle-alased meelismotiivid. Ja muusika inspiratsioonilähtena.

Neli luulekogu — neljas, «Inimhäälele», jõudis lugejateni 1977 — ei ole kahe aastakümne kohta palju, kuid see voos on kogutud kutsetöö ja viljaka tõlketöö kõrvalt. H. Jürisson on vahendanud rumeenia, ukraina, valgevene ja vene nõukogude luulet, avaldanud kena kimbukese lasteluulet, -raamatuid ja on sageli sõna võtnud ajakirjanduses.

Viimase luuleraamatu puhul nentis kriitika H. Jürissoni loomingulauget tõusujoont, täheldas süvenenud elutunnetust ja väljenduse kammitsast märgatavalt vabanevat isikupärasust, hinnates teda kui luuletajat, kes seisab oma täistunni künnisel.

Nii on juba kirjandusse tulekul arvestatavate eelgustega luuletajat kujunenud küll endaks jääv, kuid ennast järjest suutlikumalt sõnasse panev poeetess. Põhipinnas on samaks jäänud, sest «iga hing vajab hingepaika / ruumi avaruseks / piire paisumiseks / muutumist ja minekut / püsimiseks / rohuliblesid jalataldade alla / toeks». Aga pürgimus «ikka, ikka ligemale tõele», olla «ikka, ikka vähem sina ise / läbi inimeseks-olemise» lubab lauge tõusu jätkumist loota.

A. H.

LEILI-MARIA KASK 50

Käesoleva sügishooaja künnisel on põhjust õnnitleda väikese juubeli puhul isiklikus elus eesti kirjandusringkondades hästi tuntud ja kõrgelt hinnatud mitmekülgset literaati Leili-Maria Kas-

ke, Eesti NSV Kirjanike Liidu ja Ajakirjanike Liidu liiget, töökoha järgi kirjastuse «Eesti Raamat» vanemtoimetajat, kellel sellelgi ametipostil täitub tänavu üsna ümmargune arv tööaas-

RINGVAADE

taid — kakskümmend. Viimane asjaolu on vahest tähtsamgi, kuigi kõrvalseisjale võib toimetajatöö tunduda millegi teisejärgulisena, ütleme näiteks ämma-moori tegevusena raamatu ilmaletoomisel. Nii see paraku pole, eriti tõlkekirjanduses, kus toimetaja on tõlkeraamatu sünnil kaasautor sageli juba sellest hetkest peale, mil tärkab idee üht või teist teost eestindada. Võib-olla aitab asja selgust tuua see, kui meenutada, et *ämmaemand* on prantsuse keeles *sage-femme*, mis sõnasõnalises tõlkes oleks 'tark-naine', ja sellega ongi siin võti küsimusele, milline on Leili-Maria Kase koht meie kahe viimase aastakümne kirjandusprotsessis ja momendisituatsioonis.

Sündinud Tallinnas, on Leili-Maria Kask päritolult põline nõmmekas. Ta kuulub nende mõnekümne erandinimese hulka, kellel on seni õnnestunud lõpetada Tartu Riiklik Ülikool romaani filoloogia, ehk täpsemini, prantsuse keele ja kirjanduse erialal (1956). Sealtpäele on ta oma spetsialiteedist tulenevat amplituudi pidevalt laiendanud ja süvendanud. Kõiges, mis puutub prantsuse ja teistest romaani keeltest tõlgitavasse kirjandusse, võiks Leili-Maria Kask parema sõna puudumisel nimetada juhttoimetajaks (pea- ja eritoimetaja tähendab meil juba midagi muud). Ma ei tea kedagi, kes tunneks nii täielikku vastutust kõige selle eest, mis toimub tema «rindelõigus». On täiesti loomulik lugeda enamiku prantsuse keelest tõlgitud raamatute impressumist «toimetaja L.-M. Kask». Kuid vähe sellest — ta leiab alati võimalust toetada ka lähemaid ja kaugemaid naabreid, kui ainsab olukorda kuskil «ohtlikuks» muutuvat. Nii on ta trükki toimetanud valimiku «Antillide luulet», Nazim Hikmeti «Selle punase õuna», Edgar Lee Mastersi «Spoon Riveri koolnuud», Ain Kaalepi «Peegelmaasti-

kud», olemata ise luuletõlkija. Ja luuletajad, enamasti tõlkijatena üpris kapriiessed, paistavad väga rahule jäävat. Tülidest pole igatahes kuulda olnud. Olgu siin mainitud ka Johannes Semperi «Mötterännakud» I—III, millele on toimetajana samuti alla kirjutanud L.-M. Kask. Tundub, et see avalikkuse ees enamasti varjule jääv külg väärrib erilist rõhutamist. Mis puutub Leili-Maria Kase tõlkijategevusse, siis on see kõigile kirjandushuvilistele kättesaadav ja küllap tuntudki, sest 1974. a. pälvit tänane juubilar J. Smuuli preemia Marcel Prousti «Swanni armastuse» tõlke eest. Debüteerinud 1961. a. George Sandi «Consueloga», tõsis ta tosin aastaga meie tõlkekunsti esiritta, olles elav kehastus põhimõttele «parem vähem, aga paremini». Tuntud ja hinnatud («Sirbi ja Vasara» auhind 1968) juba ammust ajast kui viljakas kriitik ja publitsist, kes meelsasti lahkab valusaid küsimusi (näit. tõlkijate ettevalmistus meie vabariigis) ja lööb kaasa poleemikais. Nimetagem arvuks järeleõnu ja ülevaateid prantsuse uuemast kirjandusest, tema «Mõtteid ja märkmeid» «Loomingus» ning päeva-teemalisi sõnavõtte «Keeles ja Kirjanduses», meenutagem ka Besserwisserit, kes küll juba pikemat aega vaikib. Küllap vist sellepärast, et Leili-Maria Kase voorustest suurim on kahtlemata see, et ta kunagi ei roni ülikompetentsuse tasandile, ja siis muidugi ka see, et ta ebakompetentsusega päevast päeva visa ning kompromissitult võitlust peab. Eks kuulu sellesse liini ka tema eralõbukuks nimetatud ennastsalgav töö noorte tõlkijate harimisel, vanematest rääkimata. Et tegemist on inimesega, kes teab, mis teeb, siis jääb üle vaid soovida Leili-Maria Kasele ikka endist ja veel suurematki indu ja visadust, jaksu ja jätku tööle. *Vas-y, Marillouque!*

O. Ojamaa

VÄSIMATU TÖÖMEHE JUUBELIKS (HERBERT LAIDVEE 70)

Meie bibliograafide ja kirjandusteadlaste pere tähistab 30. oktoobril Herbert Laidvee 70. sünnipäeva. Juubilar on sündinud 30. X 1908. aastal Tartu lähedal Vana-Kuuste (a-st 1938 Ropka) vallas Reola külas Kingu talus. Haridustee algas Reola ja Sipe koolides ning jätkus H. Treffneri gümnaasiumis ja Tartu ülikoolis, mille ta lõpetas kahel korral — 1940. aastal ajaloo-

lase-arhivaari ja 1945. aastal bibliograafi diplomiga.

H. Laidvee on töötanud Riigi Keskarhiivis Tartus (1937—1940) ja Eesti NSV Riiklikus Keskarhiivis Tallinnas (1940—1944) arhivaarina, teadusliku töötajana ja osakonnajuhatajana. Seejärel on ta tegutsenud bibliograafina — esmalt Eesti NSV Riiklikus Avalikus Raamatukogus (1944—1948) ja aastast

RINGVAADE

1948—1978 Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumis bibliograafia osakonna juhatajana ja vamenbibliograafina.

Aastakümnete jooksul on H. Laidvee väga hoolsalt, veerg-veerult läbi töötanud kümneid tuhandeid aastakäike eesti-, vene-, saksa- ja soomekeelset perioodikat, ilukirjandust, kirjandusajalugusid, monograafiaid, lugemikke, õpikuid, antoloogiad jne. (Selle suure töö tulemusena leidub Kirjandusmuuseumi kartoteekides märkimisväärset hulgal H. Laidvee käekirjaga kaarte.) Ka on juubilar kindlaks teinud rohkesti anonüümsete artiklite autoreid ja pseudonüüme. Selle eest on talle tänu-likud mitte ainult filoloogid, vaid kõik uurijad, kel on tulnud kasutada meie varasemat trükisõna.

H. Laidvee on koostanud mitmeid

ulatuslikke bibliograafiaid ja personaalbibliograafiaid. Neist on trükitis ilmunud «Puškini eesti keeles ilmunud tööde bibliograafia» (kogumikus «Puškini eesti keeles», 1949), «Kalevipoja» bibliograafia 1836—1961» («Kalevipoja» tekstikriitilise väljaande teises köites 1963; eraldi teosena 1964) ja kaks mahukat personaalbibliograafiat — «Lydia Koidula bibliograafia 1861—1966» (1971) ja «Fr. R. Kreutzwaldi bibliograafia 1833—1969» (1978). Juba aastaid on kirjastuses trükkimisjärge ootamas käsikiri «Carl Robert Jakobson. Bibliograafiline nimestik 1863—1971». Juubilari tööalal on valmimas August Kitzbergi bibliograafia. Südamlikule käepigistusele lisaks tahaks loota, et ka kaks viimati mainitud tööd trükituna peatselt uurijate kätte jõuaksid.

E. Teder

LEEDU TÄNAVUSI KIRJANDUSPREEMIAID

Leedumaa KP Keskkomitee ja Leedu NSV Ministrite Nõukogu määrasid tänavused vabariiklikud preemiad kirjanduse ja kunsti valdkonnas. Kirjanduse alal sai laureaadiks poetess Violeta Palčinskaitė (s. 1943) mullu avaldatud luulevalimikuga «Kodu, kallid kodu». Sellesse raamatusse on koondatud autori parimad lastele mõeldud luuletused ja lühipoemid tema varasemast viiest kogust. Väikesed lugejad hindavad poetessi luule siirust, kujundite lihtsust, värsside meloodilist kõlavust, helget meeleolu, huvitavaid võrdlusi.

Neljateistkümmendat korda leidis aset Leedumaa paljusid linnu ja rajoone hõlmav iga-aastane «Luulekevad». Mitme päeva jooksul külastasid poeedid koos teistest vabariikidest saabunud kolleegidega tööstus- ja põllumajandusettevõtteid, õppeasutusi jm. Neil kohutumisel anti üle ka kolm luulepreemiat. «Luulekevade 78» laureaadiks valiti poetess Judita Vaičiunaite (s. 1937). Tema esimesed värssid ilmusid trükist 1956. aastal, ligi kümnest seni avaldatud kogust peeti laureaadi tiitli andmisel silmas eeskätt viimast, mullu lugejateni jõudnud teost «Meelespealilled kuul». Selles tsüklikena komponeeritud raamatus on rohkesti leedu rahva ajaloost ja vaimsest kultuurist inspireeritud assotsiatsiooniderikkaid luuletusi. Vilkaviškise rajooni Salomeja Nerise nimelise kolhoosi preemia parimate maa-aineliste luuletuste eest pälvib Henrikas Čigriejus, kelle põhiliseks

loominguallikaks on Põhja-Leedu loodus ja inimesed. Vilniuse Raadio Mõõteriistade Tehas andis «Rahvaste sõpruse» kirjandusauhinna luuletajale ning tõlkijale Vladas Simkusele (s. 1936) V. Lugovskoi poemiraamatu «Sajandi keskel» leedundamise eest.

Kaunase suurimaid ettevõtteid, Tööpunalipu ordeniga siidikombinaat, kannab revolutsionäär Pranas Zibertase (1895—1942) nime. Kombinaadi klubis toimunud kirjandusõhtul «Kirjanikeit tööliklassile» anti kätte kombinaadi iga-aastane kirjanduspreemia tööliklassi elu käsitleva parima teose eest. Seitsmendaks P. Zibertase nimelise preemia laureaadiks sai ajakirja «Nemunas» peatoimetaja prosaist Laimonas Inis (s. 1938) dokumentaalse teosega «Leek — minu süda», mis jutustab Feliks Dzeržinskist, proletariadi võitlusest Oktoobri ideede võidulepääsemise eest.

Leedu kriitilise realismi ühe suurima esindaja Juliija Žemaitė (1845—1921) sünniaastapäeva tähistas kirjaniku kodukandis Kelme rajoonis asuv Žemaitenimeline kolhoos juba kolmeteistkümmendat korda iga-aastase kirjandusauhinna määramisega parima maaelu kujutava teose eest. Eelmisteks laureaatideks olid Mykolas Sluckis, Vytautas Bubnys, Romualdas Granauskas, Vytautas Rimkevičius jt. Tänavu andis kolhoosi esimese E. Butkus preemia, Žemaitė bareljeefi, Antanas Miškini-sele (s. 1905) tema mullu ilmunud raamatu «Žaliaduoniste kägu» eest, mis

RINGVAADE

sisaldab poeetilisi, südamesooje jutustusid autori koduküla minevikust.

Lõpuks veel ühest mullusest kirjanodusvõistlusest, mille tulemused avaldati käesoleva aasta algul. Leedumaa LKNÜ Keskkomitee, Leedu NSV Kirjanike Liit ja noorsoajakirja «Nemu-

nas» toimetus korraldasid noortele (kuni 35-a.) luule-, proosa- ja publitsistikavõistluse, millele laekus 186 tööd. Esimesed preemiad anti Algimantas Zurbale lühiproosa ja Stasys Jonauskasele luuletuste eest.

M. Loodus

UNGARI KIRJANDUSPREEMIAID 1978

Ungari vabastamise 33. aastapäeva puhul jagas Ministrite Nõukogu preemiaid ning aunimetusi mitmete elulade esindajatele. Kõrgeima autasu, riikliku preemia saajate (kokku 4) hulgas oli ka üks kirjanik — akadeemik Dezső Keresztury. Selle mitmekülgse literaadi ulatuslikust elutööst nimetagem kahte monograafiat poet János Arany'st (1937 ja 1967), kirjanike portreede kogumikku «Pärandus» (1970) ja filosoofilise kallakuga luuleloomingut, mis pole küll eriti mahukas, kuid see-eest ühtlaselt heal tasemel.

Tänavu on ungari kirjameestel üldse haruldaselt hästi läinud: ka 17 Kossuthi preemiast langes neile tervelt 4. Üllataval kombel on kõik 4 prosaistid (peale Andre Vészi, kes kirjutab vist küll igas žanris). Erzsébet Galgóczi, otsustava ja energilise stiiliga mehelik naiskirjanik jätkab romaanis «Ühine kuritegu» veel oma varasemat temaatikat, külaelu käsitlemist, aga novellistikas on ta viimasel ajal ainevalda avardanud ja sõandanud oma tegelastele lõpuks ka linna järgneda, jälgides talutüdrukute intellektualiseerumise vaevarikast protsessi.

Teise naiskirjaniku, Magda Szabó nimi pole Eestis päris võõras: temalt on tõlgitud lasteraamat «Saaresinine» (1974) ja kuuldemänge. Ehkki tal leidub kõrvalepõikeid ka teistesse žanridesse, saavutas Magda Szabó suure populaarsuse siiski eeskätt oma romaani-dega. Viimane neist oli dokumentidel põhinev «Vanamoodne lugu» (1977), autori ema perekonnakroonika kunstiline töötlus.

Soojalt võttis kriitika vastu István Gáll'i romaani «Hobusefarmi peremees» (1976), mis oma traditsioonilise eepilise realismiga mõjus värskest eksperimendist küllastatud ungari uuema proosa taustal.

Ja lõpuks neljas Kossuthi preemia laureaat Andre Vészi. See väga viljakas, igal alal ühtmoodi tuumakas ja suveräänne autor on viimastel aastatel kokku võtnud oma varasemate tööde paremiku (luule-, lühiproosa, näiden-

di- ja kuuldemängude valimikku), aga loonud ka väsimatult uut: kõige värskem raamat on jutustuste kogu «Avalatud maja» (1977).

Tähtsusest järgmine autasu on spetsiaalselt kirjanikele ja kirjanduskriitikutele mõeldud Attila Józsefi nimeline preemia, mida tänavu — nagu rea-aastail ikka — jagati välja 11. Alustame Andre Illésist kui ealt kõige auvärssemast. Saanud varemgi korduvalt kõrge tunnustuse osaliseks, ei ole vanameister ometi loorberitele puhkama jäänud. Kui ta varem paistis silma just lühiproosa ja kriitika poolest, siis nüüd on esiplaanile kerkinud draamalooming (nimetagem siinkohal näidendite kogumikku «Võrkudesse takerdudes» 1977).

Esmajoones ajalooliste draamade autorina oli seni tuntud ka György Száraz. 1976. aasta üheks tähelepanuvääravamaks raamatuks kujunes aga hoopis Száraz'i publitsistlik teos Ungari juutide ajaloost «Ühe eelarvamuse jälil».

Premeeritud prosaistidest on György Moldova samuti kirjutanud mitu sotsiograafilist tööd (sotsiograafiateks nimetatakse sarjas «Ungari avastamine» avaldatavaid, žanriit ilukirjanduse ja publitsistika vahepealseid teoseid). See-kordse autasu põhjustas tõenäoliselt ta reportaaž «Kes on vedurisuitsu nuusutanud» (1976), kus Moldovale omase ägeduse ning kirega lahatakse raudteelaste probleeme (muide, selle eest nimetati kirjanik koguni «auraudteelaseks»).

Harva öeldakse kriitikas nii palju tunnustavaid sõnu, kui nüüd G. György Kardosi aadressil ta Lähis-Ida aines-tikuga romaanitrioloogia kohta, mille viimane osa «Loo lõpp» ilmus 1977. aastal. «Väikeste» inimeste argipäeva kujutamise kaudu vaatleb autor Iisraeli riigi moodustamise ja sellele järgneva esimese Araabia—Iisraeli sõja aegseid sündmusi.

István Császár hakkas teoseid avaldama 60. aastate lõpus. Kümne aastaga on ta ilmutanud kolm novellikogu ja jõudis nüüd juba ka esimese valimi-

kuni («See olin mina», 1977). Rängele ja isegi süngevõitu Kardosile on Császár täielik vastand: tema improviseeriv, kõnekeelele lähedane, vabalt voolav jutustamisviis põhjustab kohati kompositsiooni lõtvust, rohke huumoriga võrtsitamine võib tekitada mulje autori kerglasest suhtumisest öeldavasse, ta tegelasedki tunduvad pealtnäha tühipaljaste ringihulkujatena. Tõsi küll, Császár ei armasta vormi kallal nokitsemist, usaldades oma loomupärast jutustajaannet, see-eest köidab ta aga oma siiruse, paiguti isegi halastamatu otseütlemisega. Ja tema näiline muretuski varjab sügavamaid allhoovusi ning kipitsevat südamevalu.

Józsefi-nimelise preemiaga avaldati tunnustust ka neljale luuletajale. Mihály Ladányi sai selle autasu juba teist korda (eelmine 1963). Ladányi võitleb oma loomingu asjade võimu vastu inimese üle. Ta värssides puudub väline sära, kujundite tulevärk, nende lihtsus näitab autori oskust vältida kõike üleliigset. Viimases luulekogus «Maa! Maa!» (1977) on Ladányi varasem keevalisus mõnevõrra taltunud, andes maad mõtisklevamale toonile.

Dezső Tandori ja József Utassy kuuluvad ühte põlvkonda, kuid on väga erinevad loojaisiksused. Utassy tagasihoidlikkus avaldub nii ta luule talitsetud pöhitoonis, lemmikvormi — laulu — pretensioonituses kui ka publikatsioonide vähesuses (seni vaid kaks kogu: 1969 ja 1977). Tandori nime ümber on aga algusest peale olnud rohkesti kära, sest esimesest viimase, kuuenda raamatuni on ta aina katsetanud, kaldudes sageli liialdustesse, ületades kriitikute arvates luule piirid, pannes paljudki kahtlevalt päid vanutama.

Ajakirjanik ja luuletaja Miklós Apáti on preemiasaajaist noorim. Oma kahes luulekogus (1972 ja 1976) on ta huvitunud eelkõige üksikisiku ja kollektiivi suhetest, isiku osast ajaloos. Temalt oodatakse jätku vanemate põlvkondade kõrgetasemelisele kodanikuluulele.

Sama preemia said veel lastekirjanik Erzsébet Gazdag (ilmselt kogu elutöö eest) ja kriitik Zoltán Kenyeres (artiklitekogumiku «Mõtlev kirjandus» eest).

Peale riiklike autasude on Ungaris olemas veel teisigi iga-aastasi preemiaid. Nii jagab Ungari Ametiühingute Riiklik Nõukogu välja 20 preemiat mit-

mesuguste eluajade esindajatele. Tänavu said selle nn. SZOT-preemia ka Bulcsu Bertha ja Gyula Csák. Mõlemad kuuluvad veel sellesse põlvkonda, kellel on olnud sõjaga isiklikke kokkupuuteid, kas või lapseas. Nii tungib sõjamotiive ka Bulcsu Bertha loomingu (jutukogu «Villa «Teimel»», 1976), ehkki ta püüab kahe jalaga seista keset tänapäeva; viimases romaanis «Känguru» (1976) on see õnnestunud, selles tõstatatakse probleeme eelkõige füüsilise töö tegijate vaatevinklist.

Vahemärkusena olgu öeldud, et samme viimasesse sõjaaja põlvkonda kuuluvad ülalpool nimetatud kirjanikest ka näiteks István Gáll ja György Moldova, kellel on mõlemal saavutusi sõjateema käsitlemises. Moldova romaanis «Püha Imre» marss» (1975) kujutatakse sõda 12-aastase juudi poisi silmade läbi. Eriti rohkesti on sõjast ja sõduritest kirjutanud Gáll. Romaanis «Päikesekummardaja» (1970) näitab ta suure sisendusjõuga, et sõjas saadud haavad ei parane iial ja takistavad rahuajalgi jäägitult õnnelik olemast.

Teisel SZOT-preemia saajal Gyula Csákil on sotsiaalselt tundlikku närvi, ta märkab olulisi probleeme, kuid vajaka jääb sageli karakterite psühholoogilisel usutavusest. Seepärast on ta suuremad õnnestumised olnud sotsiograafia-žanris, kus ei esitata kunstilisele viimistlusele nii suuri nõudmisi, vaid pearõhk on just materjali uudusel ja avastuslikkusel.

Aktuaalsete sotsiaalsete temade satiiirilise ja groteskse käsitlemise eest sai Andor Gábori nimelise preemia (mida antakse välja kuulsa humoristi sünniaastapäeval) Géza Molnár (meil tuntud romaani «Márta» (1964) autorina). Seekord märgiti kaht teost: 25 aasta lühiproosavalimikku «Taevasina on kergem» ja romaani «Villa Tahis».

Ja lõpuks veel preemiast, mida juba seitsmendat korda antakse aasta parimatele debütantidele. Tänavu langes see prosaistile Margit Acsile, kes küll päris algaja polegi, aga jõudis oma novellid kaante vahele panna alles mullu («Üksnes vesi ja õhk»), ja luuletajale Imre Kerékile esikkogu «Roeline hõõgus» eest, ehkki selle lihvitud vormiga värssides on kriitika leidnud liiga vähe isikupära.

L. Veskis

INDEX LIBRORUM

Kõne alla tulevad uusimad raamatud esteetilise mõtte ajaloo ja teooria vallas. Siin on Moskva professori Mihhail Ovsjannikovi (1915) ja L. Aljohhina ühisteos «Kunsti ja kõlbilise probleem marksismieelses esteetilises mõttes» (*Uzbekistan*), siis kreeka päritoluga rumeenia mõtleja N. Spathariose (õieti Nicolae Milescu-Spătarul), Venemaa teenistusse astunud diplomaadi «Esteetilised traktaadid» (*Nauka* Leningradi osakond), mille publitseeris NSVL TA Vene Kirjanduse Instituut (Puškini Maja), edasi N. Džakonova raamat «Inglise romantism. Esteetika probleeme» *Nauka* seerias «Maailmakultuuri ajaloo». Jõudsalt edeneb *Iskusstvo* seeria «Esteetika ajalugu mälestistes ja dokumentides», milles äsja tuli «ümmarguse» numbriga (20.) kõide, nimelt Richard Wagneri «Valitud tööd». Selle sissejuhatava artikli autoriks on Aleksei Lossev (vt. ka ta mahukat artiklit «Richard Wagneri probleem minevikus ja olevikus» jätkkogumiku «Esteetika küsimusi» 8. köites — 1968). Seeria 18. ja 19. köiteks olid G. Plehhanovi «Esteetika ja kunstisotsioloogia» (I—II), mida mainisime eelmisel korral. Viidata tuleb ka uutele Tšernõševski-valimikele, milleks on «Valitud esteetilised teosed» (*Iskusstvo*) ning «Kaunis — see on elu» (*Molodaja Gvardija*). Uurib seda esteetikat aga I. Kvassova oma brošüüris «Kunsti kõlbeline sisu N. G. Tšernõševski esteetilises kontseptsioonis. 150. sünniaastapäevaks». Ka Lev Tolstoi samaväärseks juubeliks on midagi uut: Vladimir Barõkini «Lev Tolstoi esteetika» (mõlemad *Znanije*). Viljakas Vjatšeslav Šestakov koostas kriitiliste ülevaadete raamatu «USA kaasaegne esteetika» (*Iskusstvo*). Sama kirjastus avaldab 1968. aastast peale seeriat «Nõukogude esteetika ja kunstiteooria ajaloo», mis nüüd täienes A. Adamjani kogumikuga «Esteetika ja kunstiteooria küsimusi». Varem on seerias välja antud L. Vögotski «Kunstisühholoogia» (1968), V. Asmuse «Esteetika teooria ja ajaloo küsimusi» (1968), P. Bogatõrjovi «Rahvakunstiteooria küsimusi» (1971), A. Lunatšarski «Valitud artiklid esteetika alalt» (1975) ja V. Vorovski «Esteetika. Kirjandus. Kunst» (1975).

Esteetilise teooria alalt on esmajoonen nimetada tartlase prof. Leonid Stolovitsi uus teos «Ilu filosoofia» (*Politizdat*), mis tuli seerias «Filosoofiline biblioteek norsoole», edasi leidub siin G. Singarovi brošüür «Esteetiliste tunnete sotsiaalne loomus» (*Znanije*), samuti nõukogude kirjandusteadlase Boriss Rjurikovi (1909—1969) artiklivalimik «Esteetika ideoloogilised alused» (*Iskusstvo*), — vt. ka ta teist postuumset kogumikku «Reaalne humanism» (1972). Filosoofilise kunstiteooria alalt on nüüd uustrukis saadaval Lenini preemia laureaadi (1974) akadeemik Mihhail Hrapšenko raamat «Loomemeetod: omadused ja suhted. Sotsialistliku realismi uurimise metodoloogias» (*Mistetstvo*, Kiiev), edasi A. Andrejevi brošüür «Leninlik peegeldusteooria ja kunsti loomus» (*Znanije*) ning A. Babij ja V. Tšaikovski uurimus «Leninlik peegeldusteooria kunsti spetsiifika uurimise meetodina» (*Štiintsja*, Kišinjov). Oluline ja tähelepandav teos on S. Rappoporti «Kunstniku mant vaatajani» (*Sovetski Hudožnik*, seeria «Kunstiloo probleeme»), mis kannab seletavat alapealkirja «Kuidas on ehitatud ja kuidas funktsioneerib kunstiteos». Mainida võiks ka L. Šepetise raamatut «Kunst ja keskkond. Kunsti paik kaasaegses esteetilises keskkonnas» (samuti *Sovetski Hudožnik*). Leedu esteetikult on vene keeles varem avaldatud ülevaateos modernistlike kunstivoolude kohta: «Elu juurest — olematusse. Modernism — mis see on?» (*Molodaja Gvardija*, 1972). Lõpuks sisaldab rohkesti huvitavat esteetika ja filosoofilise kunstiteooria alalt ka aastaraamat «Nõukogude kunstiteadus», mille *Sovetski Hudožnik* avaldas esmakordselt 1973. aasta kohta. Äsja tuli «Nõukogude kunstiteadus '77» I (1976. aastast peale ilmub aastaraamat kahes köites), mis muu hulgas sisaldab ka ülevaadet kahest diskussioonist M. Kagani osavõtul. Esimeses neist, mille korraldas Moskvast kirjastus *Sovetski Hudožnik*, osales ka B. Bernštein Tallinnast. Muide, aastaraamatus '73 leidub B. Bernšteini artikkel «Kunstide ajalugu ja kunstikriitika».

Seeriale «Kirjandusmälestisi» (*Nauka*) heitsime viimati pilgu ligikaudu poolteist aastat tagasi (vt. «Looming» nr. 4, 1977), vahepeal on seeria tähelepandavalt täienenud. Rooma literatuuri esindavad Publius Ovidius Naso «Kurvad elegeiad. — Kirjad Musta mere äärest» («Tristia. — Epistulae ex Ponto») ning Lucius Annaeus Seneca

RINGVAADE

«Moraalsed kirjad Luciliusele» («Ad Lucilium epistulae morales»). Itaallastel tulid seerias Gian Francesco Straparola (ligikaudu 1480—1557) novellid «Meeldivad ööd» («Le piacevoli notti»). Prantslastelt on nimetada Jean Racine'i «Tragöödiad», Antoine François Prévost d' Exiles'i «Chevalier des Grieux' ja Manon Lescaut' lugu» («Histoire du chevalier des Grieux et de Manon Lescaut»), Louis Sebastien Mercier' (1740—1814) utopia «Aasta 2440» («L'an 2440») ning Albert Schweitzeri, selle saksa-prantsuse humanisti «Kirjad Lambarenest». Saksa keele alalt on

sest», Christoph Martin Wielandi «Abderiitide lugu» («Die Abderiten»), Heinrich Heine «Atta Troll. Suveööunenägu» («Atta Troll. Ein Sommer-nachtstraum»), Rainer Maria Rilke «Uued luuletused». Ameeriklasi esindab William Faulkner teosega «Kogum novelle». Venemaa kirjasõna varamust publitseeriti vahepeal «Muistsed Venemaa luuletused, kokku korjatud Kirša Danilovi poolt», kogumik «XVII sajandi vene demokraatlik satiir», Konstantin Batjuškovi «Katsetusi värssides ja proosas» ning Aleksandr Veltmani romaan «Rändur».

Toimetuse kolleegium:

V. BEEKMAN, V. ILUS, J. KROSS, K. KÜRG (peatoimetaja), P. KUUSBERG, R. PARVE, J. PEEGEL, L. REMMELGAS, P.-E. RUMMO, E. VETEMAA.

Toimetuse aadress: 200 001, Tallinn, Harju t. 1, tel. 441-365, 440-780, 440-781.

Kirjastus «Perjoodika», Tallinn, Pikk t. 73.

Ladumisele antud 5. IX 1978. Trükkimisele antud 9. X 1978. Trükiarv 19 000. Trükipaber nr. 1, 70×100/16. Trükipoognaid 11,25+2 kleebist. Tingtrükipoognaid 14,79. Arvestuspoognaid 14,48. MB-08805. Tellimise nr. 2925. EKP Keskkomitee Kirjastuse trükkoda, Tallinn, Pärnu mnt. 67-a.

«Looming» nr. 10, oktoober 1978.

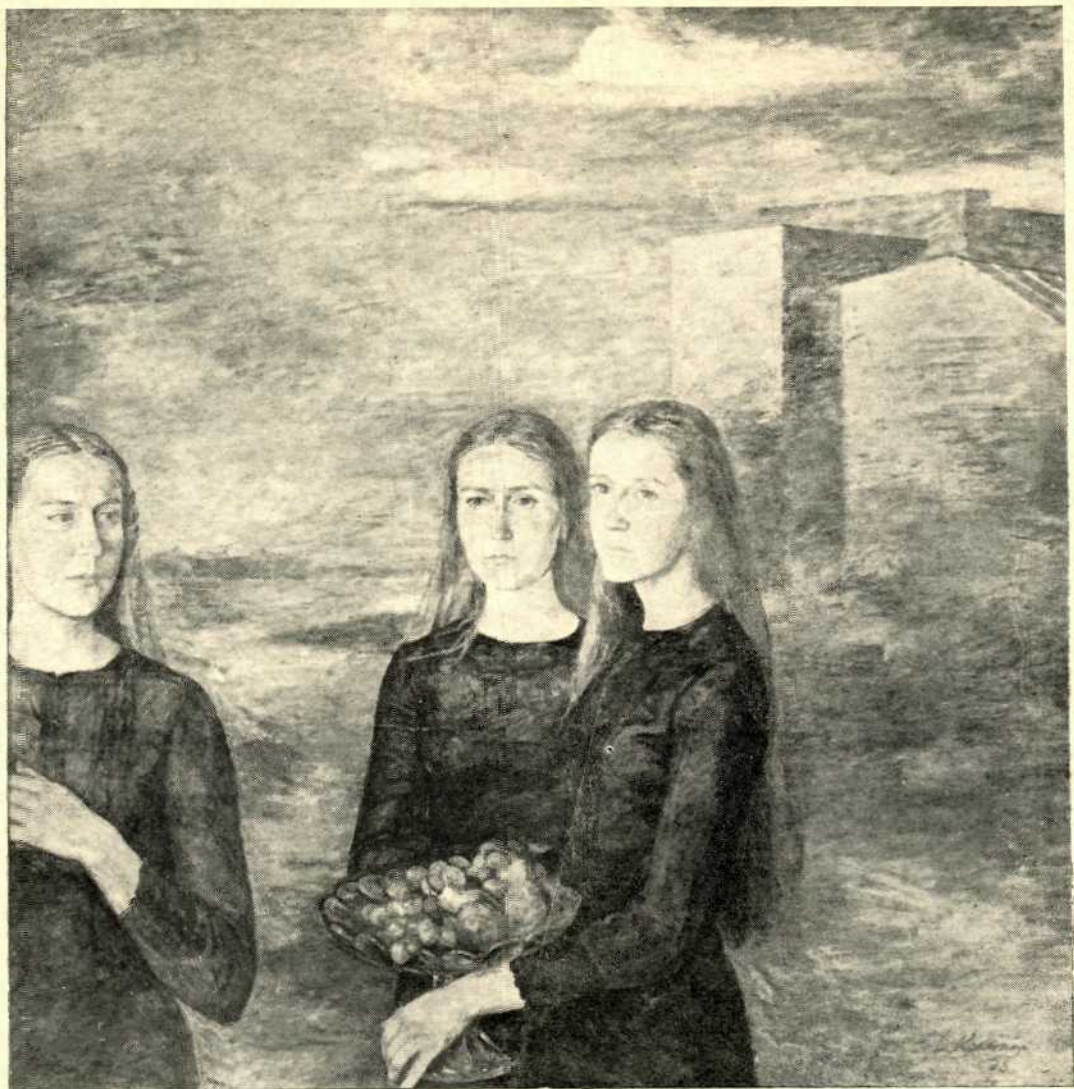
Hind 50 kor.

На эстонском языке.
Орган Союза писателей ЭССР

«Лoomинг» («Творчество») № 9, сентябрь 1978.

Адрес редакции: 200 001. Tallinn, ул. Харьо. 1, тел. 441-365, 440-780, 440-781. Издательство «Периодика», Tallinn, ул. Пикк, 73.

- 1587 A. SIIG
Värsse mitmest vihikust
- 1592 K. SAABER
Kahe kodu ballaad
- 1656 N. BATURIN
Lõhnasilla
- 1659 E. ABRAMS
Pastoraal
- 1674 H. JÜRISSE
Luuletused
- 1678 M. SAAT
Ninasarvik
Kuidas tädi metsa eksis
- 1684 K. VÄLI
Luuletused
- 1685 E. TALVISTE
Toiteallikas
- 1695 M. KESAMAA
Kiviste kambrite sügavuses
- 1704 O. KUULI
Eesti kommunistlike noorte internatsionaalsetest sidemetest aastail 1917—1940
- 1711 E. SIIRAK
Pablo Neruda oma mälestuste valguses
- 1726 M. PEET
Tähelepanekuid Enn Vetemaa näidendite struktuurist
- 1731 E. ERTIS
Hugo Angervaks, sündinud 15. oktoobril 1903
- 1736 N. ANDRESEN
A. H. Tammsaare essee loomistööst ja keeleloomingust
- 1742 L. REMMELGAS
Rajoonikomitee on suletud, kõik läksid rindele
- 1744 V. HÄRM
Jutud kahes jaos
- 1747 M. MUTT
Humanoidide maffia *contra* vaba ajakirjandus
- 1750 A. REINLA
Luuletajuline tõelus
- 1752 RINGVAADE
Esikaane siseküljel:
E. OKAS. Tehase ehitus (Fragment, õli)
Tagakaane siseküljel:
L. KOKAMÄGI. Mõtisklus (Õli)
Kleebistel:
K. KAASIK. Truup (Õli)
K. KAASIK. Kevad Mähel (Õli)

LUULIK KOKAMÄGI

Mõtisklus (Õli) 1978

50 KOP.
78 174

voolu 4

~~PE 17, 78~~^A